

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК

ЧАСОПИС СОЦИОЛОШКОГ ДРУШТВА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

НАЦИЈА И МОДЕРНО ДРУШТВО: - пишу: Михајло Поповић, Миодраг Ранковић, Михаило Марковић, Слободан Антонић, Милован М. Митровић, Божо Милошевић, Драган Коковић, Зоран Аврамовић, Лазо Ристић, Љубиша Митровић и Драгана Стјепановић-Захаријевски, Митар Миљановић, Момир Зековић, Радош Радивојевић и Тијана Вучевић, Слободан Вукићевић, Срђан Шљукић, Нада Радушки, Боро Трамошљанин, Зоран Милошевић, Милојица Шутовић, Драгутин Чегар, Златиборка Попов - Момчиновић, Драгомир Вуковић, Марица Шљукић, Вјекослав Колајић

НАЦИЈА И МОДЕРНО ДРУШТВО

3

НОВЕМБАР

2008

ПАЛЕ

РАДОВИ ОБЈАВЉЕНИ У ОВОМ БРОЈУ ЧАСОПИСА
АУТОРИ СУ ИЗЛАГАЛИ НА НАУЧНОМ СКУПУ СОЦИОЛОГА
НА ЈАХОРИНИ – ЈУЛИ 2008. ГОДИНЕ

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК

СОЦИОЛОШКИ ЧАСОПИС

Издавач:

Социолошко друштво Републике Српске

За издавача:

Др Рајко Куљић

Редакција:

Рајко Куљић, Лазо Ристић, Зоран Аврамовић, Божо Милошевић, Бисерка Кошарац

Главни и одговорни уредник:

Рајко Куљић

Секретар редакције:

Бисерка Кошарац

Техничка и компјутерска припрема:

Мишел Самарџић

Штампа:

DIS-COMPANY Pale

Тираж:

500 примјерака

Социолошки годишњак излази једном годишње

Адреса:

Филозофски факултет Пале, 71420 Пале

У финансирању часописа учествује
Министарство за науку и технологију
Републике Српске.
Социолошко друштво Републике Српске
уписано је у Регистар издавача Републике Српске
под редним бројем 212.

СРБИ НА ИСТОРИЈСКОЈ НИЗБРДИЦИ

Апстракт: Аутор покушава да да одговор на главно питање анализе: зашто се и како догодило да је српски народ, део победничке коалиције у два светска рата, из 20. века изашао проглашен за „агресора„ у грађанском и етничком конфликту на просторима бивше Југославије, и кажњен НАТО бомбардовањем, од стране својих некадашњих савезника у прва два свјетска рата. Две врсте узорака се анализирају: интерни, национални и екстерни интернационални. Следећи интерни узорци су испитани: национална политика Слободана Милошевића и српских социјалиста на очувању две преживјеле друштвене творевине: Југославије и аутономног социјализма; сепаратистичке политике Словенаца и Хрвата, чији су лидери тежили сецесији и стварању независних држава било којим средствима; негативне карактеристике српског менталитета; ирационалност и недовољно политичке мудрости што је значајно утицало на Милошевићеву тврдоглаву конфронтацију тежњама других југословенских народа ка сецесији. Екстремни, интернационални узорци се такође анализирају; слом европског социјализма; завршетак хладног рата; тенденцији ка ревизији историје из периода другог свјетског рата, превасходно од стране поражених земаља, наиме Немачке уз активну помоћ Ватикана, што је представљало велику подршку Словенији и Хрватској у добијању независности. Иако су српски и руски народ највише допринели у битци против немачког и италијанског фашизма, на крају хладног рата су искусили најгоре последице, распад својих држава и, у случају Србије, највеће људске и материјалне губитке.

Кључне речи: савезничка коалиција, победници, светски ратови, Срби, грађански и етнички конфликт, бивша Југославија, Хрвати и Словенци, сецесионизам

Српски народ је последњих година прошлог века доживео поразе у грађанском рату на тлу бивше Југославије и у сукобу са тзв. међународном заједницом, у ствари са владама САД и европских држава, чланица НАТО пакта. Он је кажњен као агресор вишемесечним, беспримереним ваздушним бомбардовањем и одузимањем једног дела своје територије, Косова и Метохије, које је стављено под међународни протекторат. И то се десило народу, који се у истом веку, у два светска рата 1914. и 1941. године, борио на

страни савезника, истих оних држава које су га крајем прошлог столећа прогласили агресором и према њему се понели крајње сурово.

Српске победе и порази у XX веку

Има ли неке везе, неког континуитета између ова два битна различита периода у историји српског народа и међународне заједнице? Посоје ли неке константе у новијој историји Срба и њиховом понашању, којима се бар донекле могу објаснити два битна различита периода? Како размести, на пример, супротну еволуцију хрватског народа, који се у оба случаја извукао без икаквих казних последица, иако је у оба светска рата био на пораженој страни? Зашто су Хрвати, Словенци, Македонци и Муслимани изашли из овог рата као победници и без икакве кривице, иако су они и њихови лидери били главни иницијатори распада бивше заједничке државе?

Није наравно могуће у релативно краткој студији дати одговоре на сва ова, нимало лака питања. Полазећи од резултата некох мојих досадашњих истраживања и од испитивања појединих научника, историчара пре свега, настојаћу да укажем бар на правце могућих одговора. Прва и можда најзначајнија додирна тачка између два периода налази се, по мом мишљењу, у чињеници да су прва и друга Југославија настале добрим делом као резултат погрешних одлука и погрешне политике њихових оснивача и њихових најважнијих државника. Иако су ове одлуке биле донете под утицајем одређених друштвених услова и историјских околности, у време настанка прве, па и друге заједничке државе, постојале су и друге опције за начин формирања државе и тип државног уређења.

Непун месец дана пре уједињења јужнословенских народа Првог децембра 1918. године одржана је у Женеви од 6-9 новембра Конференција представника свих јужнословенских народа, укључујући и Николу Пашића и делегате српске опозиције, на којој је било прихваћено гледиште да се формира "двојна држава", тј. нека врста конфедерације коју би чиниле "Велика Србија", тј. Краљевина Срба, проширена територијама на којима су Срби били у

већини, и држава Срба, Хрвата и Словенаца који су живели на територији бивше Аустро-Угарске. Убрзо после тога Никола Пашић се предомислио и поднео оставку у знак протеста против конфедералног уређења будуће југословенске државе. На свечаном састанку Првог децембра 1918. године у Београду, донета је одлука да се формира централистичка, унитарна монархија, што је било не само у супротности са одлуком на предходној женевској конференцији, него и противно интересима свих народа и схватањима велике већине политичара. Одлука је била погрешна поред осталог и зато што се пошло од погрешног схватања да се ради о јединственом југословенском народу са три различита имена, Никола Пашић је, на пример, писао и говорио о "Србо-Хрватима" (Поповић, 2002:92).

Уркос томе што је код јужнословенских народа било доста раширено схватање о стварању заједничке државе (највише код Срба и Хрвата у Далмацији и нарочито у Босни и Херцеговини, а мање у другим крајевима Хрватске и Словеније) десило се најгоре што се могло десити. Извршено је на брзину уједињење, у ствари дошло је до територијалног проширења српске монархије захваљујући пресудном утицају два чиниоца: погрешном схватању да је реч о једном југословенском "троименом" народу и, друго, захваљујући томе што је влада Србије била у стању да наметне своје решење као чланица победничке савезничке коалиције.

У случају стварања друге, социјалистичке Југославије, могућност бирања различитих опција била је знатно сужена захваљујући чињеници што је као победник из борбе за ослобођење и из грађанског рата изашла Југословенска комунистичка партија, која је имала свој план стварања нове заједничке државе. Али и у овом случају чињене су озбиљне грешке. Прешло се преко чињеница да су се поједини народи различито понашали у почетку и у току немачке, нацистичке окупације. Навешћу само две чињенице које се тичу односа Хрвата према заједничкој држави. На улицама Загреба априла 1941. године грађани су дочекали Хитлерове војнике као ослободиоце и китили их цвећем. Хрватско комунистичко руководство, на челу са Андријом Хебрангом, који је сарађивао са усташама у току рата, није прихватило одлуку Политбироа ЦК КПЈ 4. јула 1941. године о подизању устанка

против окупатора, ограничавајући се само на појединачне партизанске акције, и такође је било за одвајање од КП Југославије (Поповић, 2002:100).

Што се тиче лидера српских комуниста и они су на свој начин грешили понашајући се крајње послушно према Јосипу Брозу и другим југословенским руководиоцима, због чега су више пута запостављали интересе српског народа. Њихова вероватно највећа погрешка је била у томе што су, заједно са комунистичком руководиоцима неких других народа, прихватили политичку конфедерализацију државе. Осудан почетак у том правцу била је Титова политичка ликвидација Александра Ранковића на Брионском пленуму 1966. године, коју су српски комунисти послушно прихватили. Едвард Кардељ и Владимир Бакарић су од тог времена несметано водили политику слабења југословенске федерације, односно јачања републичких етатизама, која је на крају омогућила издвајање Хрватске и Словеније као независних држава.

Ако је дакле у случају стварања прве Југославије српско наметање другим југословенским народима унитарне српске монархије било главни узрок трајне нестабилности Краљевине Југославије и њеног коначног распада, у случају друге заједничке државе, хрватски и словеначки сепаратизам били су главни чинилац који је онемогућио прогресиван развој и јачање југословенске федерације.

У чему је најбитнија додирна тачка, одређен континуитет између прве и друге Југославије као неуспелих државних творевина и последње деценије прошлог века када је дошло не само до коначног распада заједничке државе него и до грађанског рата? Пресудна веза је била у томе што су Слободан Милошевић и српски социјалисти настојали да по сваку цену сачувају и продуже живот друштвеним творевинама које су полако, али сигурно, одлазиле у историју-југословенској држави и самоупрвном социјализму. Прва је, према Милошевићевом предлогу, требало да наводно постане "модерна федерација", а социјализам да се претвори у модеран политички систем. Прву су одбили лидери других југословенских народа, имајући притом значајну подршку својих грађана. А настојање да се у Србији сачува једина преостала "комунистичка оаза" у Европи и после колапса

европског социјализма, могло је да изазове код америчке и других влада европских држава само подозрење и да послужи као доказ да су Срби непоправљив народ и као "националисти" и као "комунисти".

Уместо Милошевићеве политике да се по сваку цену сачува и даље усаврши југословенска "модерна федерација" требало је прихватити мишљење лидера других југословенских нација "о мирном југословенском разводу", чиме би се избегао грађански рат и велика етничка чишћења. Уместо "демократског социјализма" требало је кренути путем социјал-демократије или неке друге опције грађанске левице, чиме би се избегла сумњичења о српском народу као "урођеним комунистима".

Иако не треба подценити утицај Милошевићеве политике на расплет југословенске кризе какав се одиграо, погрешно би било не узети у обзир дејство једностране и често погрешне интервенције држава Европске заједнице и САД. Али, ни њихова деструктивна улога у распаду југословенске државе не може се до краја разумети, ако се не узму у обзир и не анализирају последице изазване распадом европског социјализма, краја хладног рата и настојањима неких европских држава да се ревидирају резултати Другог светског рата. Имам у виду у том смислу, пре свега, улогу Немачке и Ваткана и њихову подршку у осамостаљивању Хрватске и Словеније. Ревизија резултата Другог светског рата од стране држава које су овај рат изгубиле, највише је погодила народе Совјетског Савеза и Југославије који су дали највећи допринос у борби против фашизма.

Тако се затворио историјски круг, боље рећи заокрет у историји српског народа и европских држава у последњој деценији XX века. Он је омогућио да Срби, победници у два светска рата, постану агресори у распаду југословенске државе и у грађанском рату између југословенских народа.

Да ли су неке особине српског народа допринеле његовој политичкој судбини

Поставља се питање да ли су Срби као народ са своје стране још нечим допринели заокрету који се десио крајем прошлог века осим тиме што су углавном прихватили

погрешну националну политику Слободана Милошевића? Да ли је у њиховој нарави, у њиховом менталитету било особина које су утицале на то да се понашају национално, неисторијски, да дођу у сукоб не само са тзв. међународном заједницом него и са преовлађујућим историјским трендом тога времена?

По мом мишљењу, негативне особине српског народа који су и у ранијим периодима његове историје утицале на његово понашање и на пресудне догађаје у његовом животу су познати српски инат и са овим тесно повезан недостатак или недовољност политичке мудрости. То су показали одлучујући догађаји у Првом и Другом светском рату. Но, пре тога неопходно је скренути пажњу на значајну разлику која постоји између рационалног поноса, па и пркоса и нерационалног ината. Рационални пркос је рационално супротстављање, при чему онај ко пркоси, појединац или група, води рачуна о могућим последицама свог понашања. Онај ко тера инат по сваку цену, не мисли или није свестан тешких последица инаћења.

Одлука српске владе да не прихвати ултиматум аустроугарске владе, који је уследио после атентата на престолонаследника Фердинанда у Сарајеву 28. јуна 1914. године може се навести као пример рационалног пркоса. Будући да је земља била веома исцрпљена у балканским ратовима, српска влада је усвојила све тачке ултиматума осим једне, да аустријски полицијски и судски органи дођу у Србију и обаве истрагу у вези са атентатом.

Иако је ова одлука српске владе била тешка, јер је морала да укључи могућност рата са Аустроугарском, она је била рационална, јер је са правом рачунала на то да Србија неће остати усамљена (што се касније десило са политиком Слободана Милошевића), него ће у будућем светском рату моћи да рачуна на активну помоћ царске Русије, као и других западних држава. Војни пуч 27. марта 1941. године, којим је одбачен пристанак југословенске владе Цветковић-Мачек о приступању Тројном пакту и збачена влада, представља управо пример супротног понашања, ирационалног ината.

Иако се српски народ у својим масовним демонстрацијама (којих није било у хрватским и словеначким градовима) руководио патриотским мотивима који се могу

разумети, сам војни пуч генерала Боривоја Мирковића, мајора Живана Кнежевића и других официра био је крајње непромишљен чин, што су и сами организатори пуча врло брзо схватили и покушали да отклоне његове негативне последице. Али такво њихово реаговање било је прекасно, да би могло да утиче на Хитлерову одлуку да нападне Југославију 6. априла 1941. године, што је изазвало распад наше државе и веома трагичне последице, пре свега за српски народ.

Генерал Б. Мирковић, главни организатор војног пуча, како сам наводи у својим знатно каснијим мемоарима, објављеним 1996. године, није имао као свој главни циљ да сруши намесништво и владу Цветковић-Мачек зато што је приступила Тројном пакту. Масовне народне демонстрације које су уследиле, биле су за њега и његове помагаче само zgodан повод да остваре своју ранију намеру да очисте земљу од корупције и уклоне главне корупционаше (Мирковић, 1996:17-20).

Да су се организатори пуча врло брзо предомислили и увидели своју глупост, показују следеће чињенице. Два дана после пуча генерал Мирковић је разговарао са немачким војним аташеом у Београду убеђујући га да је нова влада "чврсто решена да остане уз Тројни пакт" (Терзић, 1963:143). М. Нинчић, нови министар спољних послова, обавестио је немачког посланика Фон Херена, да и нова влада прихвата потписивање пакта са Немачком. Дан раније одржана је седница генералштаба југословенске војске на којој је закључено да нисмо у стању да пружимо озбиљнији отпор далеко надмоћнијој војној сили нацистичке Немачке. Али ти поступци нове владе и реаговање југословенског војног врха били су узалудни. Разљућени Хитлер је одлучио да казни српски народ, а казна је била исувише велика. Страдало је више стотина хиљада Срба у оружаном отпору и нарочито у масовном геноциду хрватских усташа.

Ирационалан инат поновио је српски народ и његови политичари крајем XX века. Истна, био је оправдан страх српског народа због рушења заједничке државе и посебно због успостављања нове хрватске државе, чије је стварање помогао и знатан број усташа који се тада био вратио из избеглиштва. Сам Туђман је изјавио у једном од својих предизборних

говора да је Независна држава Хрватска "једним делом" била израз историјских и националних тежњи хрватског народа за ослобођењем и за сопственом државом.

Али, оправдан страх српског народа у Хрватској због стварања нове хрватске државе није био довољан разлог да се уђе у отворен, неравноправан сукоб са државом која је убрзо била призната од међународне заједнице. Требало је односе српске мањине ускладити са српском владом на другојачији начин, мирним средствима преговарања, као што је то покушао Јован Рашковић, вођа српског покрета у Хрватској.

Политика подршке Србима у Хрватској и Босни и Херцеговини од стране Слободана Милошевића имала је такође своје оправдане разлоге, али је она морала бити политичка и дипломатска, а војна само у ограниченој мери и у ситуацијама када је то било неопходно. Милошевићева војна подршка побуњеним Србима у Хрватској није могла добити међународно признање и она је, као што је познато, доживела крах. Непосредна последица такве политике био је масовни егзодус Срба из Хрватске, у ствари највеће етничко чишћење у Европи после Другог светског рата.

Истина, Милошевић је на свој начин водио и политику мирољубивог решавања међуетничких спорова прихватајући све планове страних чинилаца, почев од Кутиљеровог плана 1991. године, до Дејтонског споразума 1995. године. Он је чак једном затворио границу према Републици Српској због њеног одбијања да прихвати Венс-Овенов план. Његово настојање, које је било дошло до изражаја нарочито у почетку међуетничких сукоба, ишло је у правцу остваривања идеје "сви Срби у једној држави". Или коако је он то говорио, они који желе да изађу из Југославије немају већа права од оних који желе да остану у њој (Срби). У његовом супротстављању Европској заједници било је често доста оног што сам овде назвао ирационалан инат и што се посебно испољило у одбијању става држава Европске заједнице, да су унутрашње границе између бивших југословенских република непроменљиве.

Права и доследна политика мирољубивог решавања међуетничких спорова са српске стране морала је много више да води рачуна о историјској реалности тога времена, да се њој не супротставља, да коначно доведе до мирног споразума

са другим југословенским народима, односно са њиховим политичким представницима. Срби су пропустили мирољубиву шансу која се пружала у преговорима, које су на више састанака водили представници република у њиховим градовима. Милошевић је тврдоглаво инсистирао на "модерној федерацији" као новом облику заједничке државе, иако је било више него очигледно да су Словенци и Хрвати пре свега желели да се одвоје и да формирају независне државе.

Ако су 1918. године српска влада и престолонаследник Александар могли да као победничка страна наметну унитарну монархију другим јужнословенским народима (мада им се ово наметање касније осветило), у потпуно другачијој ситуацији 1990-1991. године, Срби су били ти који су морали да прихвате ставове и одлуке других народа из бивше заједничке државе. Ово утолико пре што је тзв. спољни фактор (Европска заједница и САД) био више наклоњен Хрватима и Словенцима, него Србима. Ми нисмо имали довољно снаге, а нисмо имали ниједну већу државу- савезника као што је то било за време два светска рата, да сачувамо Социјалистичку Федеративну Републику Југославију. Поготово то није било могуће у новоствореној ситуацији после завршетка хладног рата, када су државе које су изгубиле Други светски рат, Немачка, Италија, уз значајну помоћ Ватикана "дигле главу" и настојале чак да воде главну реч у случају кризе државе чији су народи били победници у последњем "врућем" рату.

Са урушавањем европског социјализма и са престанком хладног рата изменили су се положај и улога многих европских држава. Не само зато што се распао источни блок и што су источноевропске земље престале да буду социјалистичке. Онима који су некад били поражени узмогло се чак да намећу своје ставове и интересе другим државама. Они који су пре пола века били победници прешли су у поражене који су изгубили хладни рат (у нашем случају делимично и нашом кривицом), или су морали да се прилагођавају новим условима као у случају источноевропских држава којима је после рата био наметнут социјализам. Срби су нажалост прешли у губитнике заједно са "браћом" Русима.

У измењеним међународним условима неки Срби, на челу са српским социјалистима, нису хтели или нису могли да се прилагоде новој међународној ситуацији. Веровали су да имају не само права него и снаге да задрже своју некадашњу позицију у току хладног рата, када смо се налазили између два војно-политичка блока, што нам је омогућило одређене привилегије. Ти политички утицајни Срби испољили су стару српску бољку, ирационални инат. Тако смо доживели да будемо проглашени "агресорима" и "лошим момцима".

Историја човечанства има своје периоде мира и периоде ратова, своју логику коју нисмо до краја одгонетнули. Али, промена положаја и улога великих и малих држава у различитим периодима је једно искуство које нам је морало бити познато. Ми из оваквог искуства нисмо извукли одговарајуће закључке, тј. да положај српског народа на крају хладног рата није исти као што је био на крају "врућег", Другог светског рата. Наше позивање на прошлост и на нашу некадашњу улогу "малог победничког народа", више нам је сметало него што нам је помогло да гледамо садашњу ситуацију и наш реални положај у Европи. Да смо се другојачије понашали, да смо били критички реалисти а не историјски идеалисти, не бисмо морали да доживимо да нас та Европа најпре бомбардује, а да нам после 2000. године постане узор и "нови рај" у који морамо што пре и безусловно уђемо. Логика "кривудавог" развоја није увек предвидива, некад може да буде чудна и неразумљива на први поглед. Хрватски народ имао је, на пример, за разлику од нас, дијаметрално супротну историју у XX веку. У оба светска рата био је на супротној страни, доживео је ратне поразе, иако се у оба случаја извукао без икаквих последица карактеристичног за народе који изгубе рат. На крају хладног рата у Европи, Хрвати су прешли у табор противника захваљујући пре свега Немачкој и Ватикану. Срби су проглашени агресорима и прогнани (преко 200.000) са својих вековних огњишта у највећем етничком чишћењу у послератној Европи. Хрватски лидери нису ником одговарали, нико их није позвао на одговорност. Чак им је у томе војно помогла влада САД, влада оне исте државе којој је усташка држава за време Хитлера објавила рат.

Како објаснити ове чудне преокрете, историјске вратоломије, ако тако могу да кажем? Пре свега објективним историјским променама, заокретима, о којима је било речи у овом раду. Али без уважавања субјективног фактора, објашњење не би било комплетно. Хрвати су показали да су народ који има више практичне политичке мудрости од Срба, народ који уме да се снађе у свакој историјској ситуацији, била она повољна или неповољна. Није ми познат ниједан значајнији период у њиховој новијој историји у коме су Хрвати испољили нерационални инат као што се то догодило са Србима са њиховим масовним демонстрацијама и војним пучом од 27. марта 1941. године.

Према уобичајеном схватању, Срби су храбар народ који је побеђивао у више ратова у току последња два века. Он се дигао на устанак против моћне Отоманске империје, када су други јужнословенски народи били под окупацијом различитих држава. За нас би било боље и повољније бисмо прошли и онда када смо побеђивали, да смо били мање храбри, а више политички мудри, да смо рационално процењивали своју снагу и историјске ситуације.

Литература:

1. Мирковић, Б. (1996): *Истина о 27. марту 1941. године*, Београд
2. Поповић, М. (2002): *Национална катастрофа и политичко окружење*, Београд
3. Терзић, В. (1963): *Југославија у априлском рату 1941. године*, Подгорица

Mihailo Popović

SERBIAN ON HISTORICAL DOWNHILL

Summary

Authors attempts to give answer to the main question in the study: why and how it happened that Serbian people, the member of winning allied coalition in two world wars, in 20th century ended being called „aggressor“ in civil, ethnic conflict in the region of former Yugoslavia and punished by bombing of the NATO forces, their former allies in the world wars. Two kinds of causes are analyzed-internal national and external international ones.

The following internal causes are being examined: national policy of Slobodan Milosevic and Serbian socialists on preservation of two outdated social creations- Yugoslavia and autonomous socialism; separatist policy of the Croats and Slovenes, whose leaders tried to make secession and create independent states by all means; negative traits of Serbian people's mentality; and irrational spite and insufficient political wisdom which significantly influenced Milosevic's stubborn confrontation to other Yugoslav people's aspirations to secession.

The external, international causes are also analyzed: the break up of European socialism; the end of cold war; tendencies to revise the results of the Second World War, particularly by the state defeated in the Second World War, namely Germany, with active help of Vatican, which gave significant support to Croatian and Slovenian peoples to form independent states. It was Serbian and Russian peoples who mostly contributed to the battle against German and Italian fascism, but after the end of the cold war they experienced direst consequences, the break up of their states and, in case of Serbia, most numerous human and material losses.

Key words: Allied coalition, winners, world wars, the Serbs, civil and ethnic conflict, former Yugoslavia, socialism, the Croats and Slovenes, secessionism.

СВЕТСКА ЗБИЉА И НАГОВЕШТАЈИ С ПОЧЕТКА ТРЕЋЕГ МИЛЕНИЈУМА

Апстракт: После извода из хронике светских збивања (2001-2007. године) аутор разматра пет егзистенцијалних питања данашњег света. То су: изгледи за мултилатеризам, које су опасности веће, еколошке или од модерног наоружања, да ли су научна достигнућа повећала или смањила егзистенцијалне опасности, за кога не/ради глобализација, има ли места ОУН у свету данас и у будућности. Глобализација репродукује противуречна укритања, између националистичких покрета и тероризма, разних струја тероризма, укритање глобалног тероризма, антиглобализма и антиамериканизма, амбивалентност тзв. "обојених револуција". Последњи одељак је закључни, тј. о сукобима у свету данас, њихове карактеристике и тенденције.

Кључне речи: глобализација, егзистенцијалне опасности, противуречна укритања, "обојене револуције", "ратови ниског интензитета".

I Изводи из једне хронике светских збивања (уместо увода)

А) Наслеђе 20-тог века: друштвени сукоби и изливи насиља.

2001. године рат у Авганистану, САД троше на тај рат једну милијарду долара месечно.

2003. године САД и савезници започињу оружани напад на Ирак. Нова војна доктрина о "праву првог удара", први прави рат 21-ог века са девизом "ширење демократије", "сређивање стања у региону". Прве "обојене револуције", грузијска варијанта тзв. "мирне револуције".

2004. године рат у Ираку се наставља, следе диверзије, "бомбаши самоубице", "аутомобили-бомбе", диверзанти држе мање територије; тешка ситуација у земљи, нереди и исељавања; нови комплекс "диверзантског рата"; сличне борбе и у Авганистану. "Терористи" преименовани у "побуњенике". У јавност допрла вест о мучењу затвореника у багдадским затворима. У Грузији демонстриран "српски сценарио"; сукоби се шире на Северну Осетију и Ингушетију; замећу се сукоби у Дагестану. И Москву прихвата девизу о "превентивном

удару". Шиптарски мартовски погром (17. март 2004. године) са тајни планом и девизом "чишћење Косова од Срба" (варијација "хрватског модела").

2005. године нови вал насиља у свету: диверзија на железници у Лондону; нереди у Белфасту; драматично иселјавање Израелаца у појасу Газе (паљују своју имовину).

2006. година: настављени већ у току и нови ратови, терористички удари и војни пучеви, масовни протести: Етиопија бомбардује Сомалију (трећи рат у Трећем миленијуму); Израел извршио агресију на Либан; Хезболах користио ракетно наоружање; на Тајланду војни пуч (смењен премијер); жесток терористички удар у Бомбају; први масовни протести у "посткомунизму" (Будимпешта); експлозија протеста поводом објављивања карикатуре Мухамеда (протести у читавом муслиманском свету).

2007. године напад пакистанских исламиста на "Црвену џамију" у Исламабаду.

Б) Глобални тероризам- феномен 21-ог века (ислаамски, сецесионистички, државни, националистички)

2001. године ваздушни напад Ал-каиде на Менхетн и Пентагон (11. септембар) као муслимански ревашистички противудар. Џорџ Буш обзнанио почетак "Трећег светског рата"; Бин Ладен декларисао "успостављање баланса терористичког реваншизма" и наступ муслиманског света на светску позорницу; за узврат САД бомбардују Кабул и Кандахар.

2003. година САД и савезници, без сагласности УН, започети рат у Ираку оправдавају урачким наоружањем за масовно уништавање становништва, а читав свет зна да је у питању ирачка нафта и други случај државног тероризма (први је бомбардовање СР Југославије).

2004. године наставља се исцрпљивање последњих великих изворишта нафте, велики светски футуристички црњак (цена нафте пробила плафон од 100 долара за барел, 2008. године прећи ће још више). Крајем године "цунами" начинио катастрофу (увећање природних непогода услед густине насеља, изградње објеката и загревања атмосфере).

2005. година "црна хроника" или "година тајфуна"- Јапан, САД, Кина; урагани пустоше обале Мексика. Потпуно затрована река Сонгус (Кина). У Србији велике поплаве.

"Катарина" руши југ САД. Земљотреси у источној Азији (Индонезија). Појава и нагло ширење "птичијег грипа".

2006. године елементарне непогоде, опасности и саобраћајне трагедије. Супер-ферибот "Ал-Салам" нестао у мору; клизиште на Филипинима затрпало цело село и око 1.600 људи; срушио се "Ербасов" путнички авион са 113 путника и посадом; саобраћајна несрећа у Црној Гори (код села Биоче срушио се воз у Морачу). И даље се шири "птичији грип".

2007. година елементарне светске непогоде и пустошења. Поплаве у Индонезији, Цакарта читава под водом; земљотреси у Перуу (случај пацифичког "ватреног прстена"). Пустошења тајфуна у Кини, а потом и ураган "Дун". Срушио се мост у Мисисипију (многи аутомобили и људи пали у реку), пожари у Калифорнији (уништено преко 2.100 кавадратних метара шуме), пожари у Грчкој (уништено 1.000 кавадратних метара шуме), масакр на Универзитету у Вирџинији (студент убио 32 особе). Цена нафте прешла 110 долара. Незапамћене жеге у свету, жарко лето у Србији, род ратарских култура преполовљен.

В) Светска достигнућа – технолошка, научна, у уметности, спорту, у области грађевинарства и др.

2003. године Кина ланирала свемирску летилицу, прилог убрзавању "васионске технологије".

2004. године велики број научних и техничко-технолошких достигнућа; откриће галаксије ABEL, "honeoflorosiensis".

2005. године еволуција ваздушног путничког превоза, полетео "супер-цамоцет" А 380; Кина лансирала и другу васионску летилицу.

2006. године достигнуће у грађевинарству: завршен пројекат "панхималајске пруге" на висини преко 4.000 метара.

Г) Нова средства уништавања (војна техника)

2005. година Северна Кореја призвела А-бомбу (ушла у "породицу" никлеараца), у САД сматрају да је тиме поремећена равнотежа на корејском полуострву. "Нисми ми ни Авганистан ни Ирак"- одговарају са друге стране.

2006. године Северна Кореја испробава своју А- бомбу, такође и ракете дугог домета.

Д) Појединости у склопу значајних светских догађаја
Хапшење и изручење Слободана Милошевића Трибуналу у Хагу (2001. године). Убиство премијера Србије Зорана

Ћинђића (2003. године). Исте године започео одбрану пред Трибуналом Слободан Милошевић. Потписан "Уговор о Уставу Европске Уније", даља институционална еволуција ЕУ и декларација о "даљем ширењу", питање о европској "семи-држави" и "Европи са две брзине" (2004. године). Није усвојен Устав ЕУ (одбиле Француска, Немачка и Холандија). Масовни молебани за живот папе Јована Павла (имро априла месеца), промовисан нови папа Бенедикт XVI; јачање католичанства у свету, од "Филипина до Рима" (2005. године). Исте године откривени затвори СИА у неким земљама Европе. Свечано отворен фудбалски мондијал у Немачкој. Смрт Слободана Милошевића у притворској јединици (сумње да је отрован). На референдуму Црна Гора се изјаснила за независност (тима се издвојила из заједнице са Србијом). Војислав Шешељ издржао штрајк глађу (издејствовао уважавање својих захтева), све до 2006. године. Преминуо Борис Јељцин; изабран представник Француске (Никола Саркози). Умро први тенор света Лучано Павароти. Победа Владимира Путина на изборима у Русији. У Великој Британији нестали дискови са личним подацима за 25 милиона Британаца. Откривена исламистичка диверзантска група у околини Новог пазара. Проблем Космета као прворазредна светска тема. Нестао светски авантуриста Стивен Фосел, човек који је сам препловио Атлантик.

Трећи миленијум почео у знаку глобалног тероризма; 2003-ћа година са првим ратом нове ере; следећа година "мешовита" (све врсте догађаја); 2005-та као "година црне хронике" (експлозија насиља и природних непогода); 2007-ма година пуна појединости на светској политичкој сцени, највише на линији америчког војно-политичког интервенционизма.

II Егзистенцијална питања данашњег света

Многа питања и неизвесности притискају данашњи свет: несташница хране и воде у неким регионима (проблем очувања слатководних екосистема, модификована храна) онда исцрпљивање необновљивих извора енергије, нарочито нафте. На таквој листи су и рецесије (незапосленост, сиромаштво и повећањавање светској становништва, само

Кина и Индија са 2,5 милијарди душа), проблеми тзв. одрживог развоја и др. На основу предходног извода из хронике, овде је издвојено пет таквих питања.

1. Изгледи за мултилатеризам

Питање није само политчко него и егзистенцијално, с претпоставком да само мултилатеризам, који почива на равнотежи снага и сарадњи, обезбеђује стабилност, док хегемонизам подстиче сталне сукобе, трку у наоружању и бројне недаће. За таква разматрања потребна је врло сложена компаративна евиденција (привредни раст, усавршавање наоружања, блоковска престројавања и утицајне зоне, токови тзв. "сателитације" и др.) па је та проблематика увек више или мање непотпуна и недовршена.

Послератни биполаризам је престао распадом социјалистичких друштвених система у Европи, а симболично рушењем Берлинског зида и поновним уједињењем Немачке. Створена је нова глобална хијерархија, САД су постале централна сила, на челу евроатланске војно-политичке организације и то је већ годинама, по речима Џорџа Буша сениора, темељ "новог светског поретка". Нова америчка "офанзивна стратегија и политика", нешто касније (2000. године) још допуњена ("Извештај о стратегији националне безбедности") практично је наставила већ дугогодишњи војно-политички интервенционизам, сада са новом девизом "ширење НАТО-а на исток". У томе је читав след и правац потоњих збивања: Авганистан, СР Југославија, Ирак, експанзија према Каспију и басенима нафте у пределу Персијског залива, у широком захвату алиментирање и суделовање у "обојеним револуцијама", у војним пучевима и тајном извозу оружја. На тој линији су срочене и нове политичко-идеолошке синтагме, као "ширење демократије", "стабилизација стања у региону", "превентивни рат", "право првог удара" и др. Тако се заправо глобализација актуализује као нови светски хегемонизам, "глобализација одозго" у американизацију.

Досадашњи резултати овакве "офанзивне стратегије и политике" били су здвојни. НАТО је проширио утицајне зоне и појачао стратешку предност. Али је упао у сукобе којима се

не види крај, а гутају нове милијарде долара, док стари сукоби још нису окончани (дугогодишњи рат између Палестине и Израела) и поред велоког дипломатског и војног улога америчке администрације. Тако је Блиски Исток постао најнестабилније светско подручије и трагедија тамошњих народа. После извесног колебања томе се придружила и Европска Унија, тако што су јој резервисана подручија на Балкану и у читавом Средоземљу. Али су се и ту јавиле нове нестабилности, највише на Космету, онда у међудржавним односима, ескалацијом националномањинских и територијалних опција. Тиме се онда појачава девалвација "новог либерализма", "ширење" и "извоз демократије" и "демократуру". А евроатлански блок, сада знатно проширен и у сегментима нових протектората и земаља "сателита", постао је нови глобални систем зависности.

На конференцији у Минхену (2007. године) Владимир Путин је упозорио САД да ће Русија преиспитати снабдевање Европе природним гасом и досадашњу политику попуштања на Балкану. А неколико година пре тога, бивши секретар ОУН Б.Б. Гали је најавио Кину, Индију, Русију и Бразил као нове силе у међународном поретку. Тиме је била најављена нова линија светских збивања, алтернатива доминацији САД са потенцијалима мултилатеризма, али и обнове "хладног рата" (сада на питању размештаја НАТО ракетног штита на граници Русије и Белорусије) са осудама за "линч читавих народа". Међутим, изван ове дипломатско-пропагандне реторике, мултилатеризам се замеће на више других места, првенствено на садашњим токовима "гигантизације", тј. стварањем регионалних (као што је АСЕАН) и континенталних интеграција (ЕУ, у припреми ЛАУ), као и светске "секторске" (као ММФ, Светска банка, СТО и др.) или интеграције у перспективи, као што је војно-политичка и економска сарадња Кине и Русије, вероватно и Индије, стварањем неке врсте "комонвелта" по моделу НАТО. У таквом контексту су и идеолошко-политичке промене; на пример, о односима између Русије и Кине говори се као о "новом америчком братству" (после заједничког војног маневра 2005-те године). Американизам није више синоним за универзализам нити је фаворизирана америчка демократија репрезентативан политички образац наступајућег миленијума. То донекле важи

и за дихотомију "левице" и "деснице"; у неким земљама "десница" преузима програмске елементе оне друге стране (повратак социјалне државе и др.). напослетку је и глобализација постала сложен појам двојног значења, синоним за бројне противречне светске развојне токове.

У садашњем тренутку САД су и даље светска економска и војна супер-сила, али у фази јењавања њене експанзије и без изричите доминације у свету, иако се њена дипломатија још служи ауторитарним језиком. Такође, сплашњава и евроатлански ентузијазам у зони "обојених револуција". А то се показало и приликом изјашњавања појединих држава о самопроглашењу "независног Косова"; у "другом таласу", марта-априла текуће године, број непризнавања, одбијања скоро се поравнао са признавањем, под јаким притиском америчке дипломатије, око две трећине земаља остало је у апстиненцији. Судаћи према укупним резултатима, евроатлански блок је најјачи у "осовини" (САД, Француска, Немачка, Велика Британија), други "прстен" је нешто слабији избегавањем егзекутивним и оперативних функција; трећи "прстен" састављен од "сателита" је најслабији већ по свом периферијском и зависном положају. Дрuga страна, руско-белоруско- кинеска је на почетку интеграције, за сада у "шенгенској зони" (стварање ШОС-а).

2. Које су опасности по човечанство веће: еколошке или од новог наоружања?

Ово питање је такође изведено из приложене хронологије, а сложено је већ самим тим што није уско дисциплинарно. Наиме, једним делом то је питање у склопу војне технике па и доктрине, делом је футуролошко, па и астролошко, а предмет је и специјалних еколошких студија. При томе је потребно учинити и једно стартно разграничење. Наиме, постоје природни феномени који угрожавају људску егзистенцију, али који нису изазвани друштвеним околностима (као што су земљотреси које изазиве треће и померање континената). У томе домену је и превенција излишна. Овде се ради, дакле, о опасностима које су социјално детерминисане, обично у неком ланцу кореспонденције. Таква је, на пример, повезаност између

пораста светског становништва (по основу фертилитета и повећавања старосне границе) и борбе за храну, воду и изворе енергије, онда трке у наоружању и загађивања, тј. пустошења човекове околине. Тај ланац се може аналитички наставити, с тим што постоје и други. Стога је горње питање само исечак, али вероватно не актуелно најкритичнијем месту.

Природне катастрофе изазване друштвеним околностима могу бити у директној кореспонденцији или посредовано, дугокумулативним потенцијалом и као непосредни изазивачи. Тако је тзв. избељивање корала феномен глобалног загревања (таложење кречњака па селекција врста у океанима), а такође и смањивање ледника са порастом просечне температуре итд. Та полазна класификација је уједно и критеријум за разликовање непосредних опасности по човечанство и оних у даљој будућности, односно опасности са више или мање ризика. На пример, за последњих 25 година повећао се број великих катастрофа (регистровано 387); повећао се и број топлих година и поплава, а та коинциденција није случајна. У другој класификацији је тврдња стручњака да изградња нових нуклеарних електрана своди опасност по околину на минимум (постојање комплетне превентивне заштите). А постоје и различите могућности за превенцију; на пример, у садшњим околностима немогуће је зауставити пораст великих градова (рачуна се да ће 2015. године у градовима живети 54% светског становништва или 4 милијарде људи). А то уједно значи и даљи пораст загревања на Земљи и у њеној атмосфери. Тај аналитички ред допуњава и коришћење постојећих горива; стручњаци су израчунали да САД испуштају у атмосферу више угљен-диоксида него што то чини Кина.

Нова технологија је усавршавала све врсте класичног наоружања; на пример, нови тенкови имају софистицирану навигацију; суперсонични авион Х-43 постиже брзину од 11 хиљада km/h (лансирала га је НАСА, користи само кисеоник из ваздуха). Али права револуција у наоружавању отпочела је са А-бомбом и отада се разорност тог оружја стално повећава. Руска армија је тестирала вакуум-бомбу (2007. године) кој руши све пред собом, али не контаминира. Нарочито је напредовало ракетно наоружање (руска ракета

класе "топољ"); Американци усавршили пресретачке ракете, Кинези најавили тзв. "логичке бомбе" итд. Узевши у целини, разорност новог наоружања готово се поравнала са апокалиптичком снагом планетарних катастрофа. То значи да су се и обе глобалне опасности поравнале и да даљи исход у повезивању еколошких опасности зависи од социјалног контекста, однос снага у социјалном контексту одређује повећање или смањење опасности за људску егзистенцију.

Динамику тог контекста и релације ризика (повећање-смањење) за сада највише одређују: трка у наоружању (ради стицања предности и смањења разлика) онда трговина оружјем, испробавање дејства и провокације, особена криминализација, укључујући и тероризам.

Велике силе се декларишу за "стратегију мира", а све извозе наоружање, и то највише у земљама ЗУР. Ови купци издвајају велика средства из скромног националног дохотка (Пакистан издваја за наоружање 6% НП) извоз оружја је у сталном повећавању. У последње две године највише оружја је отпремљено азијским и блискоисточним земљама (око 37%). У последњој декади прошлог века Русија је извозила наоружање у 51 земљу. Али највећи продавац оружја је САД (са уделом у светском промету од 45%). Највећи купци оружја последњих година су арапске земље, у повећавању афричке (Нигерија, Уганда, Боцвана). Постојећи "ратови ниског интензитета" гутају конвенционално наоружање (Заливски рат, Авганистан, Ирак, СР Југославија, Пакистан, тероризам у више других земаља, поготову прави вишегодишњи рат између Палестине и Израела). Тако се трговина са оружјем претвара у "рат трговином оружја". Повећану опасност представља међудржавна сарадња на нуклеарним програмима (Северна Кореја, Иран, Русија). У снабдевању наоружањем арапских земаља највећа опасност је у могућности да се исламистички тероризам домогне нуклеарног. То је тренутно најкритичнија тачка могуће светске трагедије.

Полазећи од достигнућа у области новог наоружавања, човечанство је данас суочено са једним парадоксом, животним. Наша планета Земља постоји 300 милијарди година и опстала је, поред свих аастероида и поремећаја у васиони. Људи су створили средства, и то само у времену од

пола века, са којима је могу уништити одједном, а већ то чине постепено.

3. Да ли су нова научна достигнућа умањила или повећала опасности по човечанство?

Постављено питање је унелико наставак предходног, мада његов шири истраживачки и теоријски оквир, с претпоставком да су одговор и аргументација слични. Стога, ако се овде не може заобићи, може се најкраће изложити.

Дугачак је списак научних, још дужи научно-техничких и технолошких достигнућа, и то не само посебних наука него и њихових ужих дисциплина, а која употпуњују слику светске збиље данашњице. Спектакуларан напредак је остварила астрономија, односно астрофизика. На основу посматрања 309 удаљених звезда, утврђено је да на око 60% има услова за живот као на Земљи. Утврђено је и постојање невидљиве материје, удаљене од земље на одстојању од 5 милијарди светлосних година, откривена и вода на Јупитеру и др. На темељу бројних компаративних података, изведена је и синтеза о еволуцији васионе, компатибилност Ајнштајнове, Дарвинове и Хајзенбергове теорије. Изванредан напредак остварен је и у новој техници и технологији, пре свега у електроници, највише у компјутерској технологији, њеном коришћењу у науци, у институционалној сфери па и у свакодневном животу (данас у свету функционише преко 2 милијарде компјутера). Слично је и са коришћењем соларне енергије, на пример фотонапонских модула (инжињеринг соларних система), такође технологија рециклирања отпадних материја (синтетизовани сингас из сагоревања муља). Вреди споменути и улогу науке у дешифровању "језика биљака", онда теорему некомплетности (у логици) или археолошко откриће "Лепенског вира", научни прилог човековог праисторијског континуитета. Напоследку се напредак технике и технологије огледа и у појачавању њиховог дифузионизма (скоро је, 2007-ме године, и Нигерија, користећи лансирне рампе у Кини, послала у свемир један ултрамодеран сателит).

"Социјални контекст" такође артикулише научна достигнућа, само је подручије комерцијализације знатно шире

него у случају наоружавања, за егзистенцијалне опасности знатно уже. Изван тог контекста остају само открића која повећавају фонд енциклопедијског знања, као у случајевима неких астрономских открића, ако већ нису укључена у војно-стратегијску логистику. По правилу, што је достигнуће значајније и његов "социјални контекст" је шири. Највећа достигнућа постигнута су у области биологије и медицине: откриће структуре ДНК, на пример у лечењу генима, клонирању животиња, гена рака и др. А нека друга достигнућа су пак повећала егзистенцијалне опасности; електроника је примењена у области ратних сензорно-неутронском инжињерингу (оружије разорне моћи веће од нуклеарног); латентна егзистенцијална опасност је повећана и у могућности клонирања човека, даље је апокалиптички амбис.

Ситуирање научних достигнућа у "социјалном контексту" подразумева и обратно дејство. То се већ показало у случају модерног наоружања. Велике силе од тог наоружања праве велики бизнис, продају га другим земљама да се ове међусобно разрачунавају, али оно најразорније чувају за себе, плашећи се да се оно не окрене против њих. Тако се савремено наоружање у целини показује у функцији одржавања глобалне социјалне хијерархије. И научна открића су добрим делом у таквој функцији привилегованог положаја великих сила, односно најразвијенијих земаља, како у сфери бизниса тако и њиховог коришћења. Добробит коју доноси савремена наука највећим делом је привилегија развијених земаља, виших друштвених слојева и богатих појединаца. У том делу се научна открића показују као фактор социјалне диференцијације, у глобалним и локалним оквирима. Структура о повећању старосне границе може бити пример за даље социолошке анализе.

Научна открића, дакле, у сторгом значењу те речи, не стварају ни добро, ни зло, то се остварује у "социјалном контексту", тј. у које сврхе и како се користе у датим друштвеним околностима- вредносним, институционалним и сиситемско-структуралним. Модерно наоружање и научна достигнућа у целини, две су велике антиномије данашњег светског друштва.

4. За кога не/ради глобализација

Данашњи свет је подељен, али то није учинила глобализација, она је поделу само убрзала и повећала њене распоне. На том плану главне линије су: напредовање и (релативно) заостајање у развоју, здружени ("блоковски") и изоловани (незаштићени). И "стари империјализам" је делио свет, али тада свет није био целина као данас, каквим га је глобализација начинила. Данашњи свет је целина, глобални тоталитет, повезан мрежом међузависности и противречности. А куда иде и докле, где је граница издржљивости, питање којим се данас бави наука, такође и идеологија и текућа политика.

Постоје бројни упоредни и репрезентативни подаци о овој подели, објављени у научној (углавном економској литератури), у публицистичкој и дневној штампи, најчешће према евиденцији ММФ и Светске банке. То су подаци о богатству и сиромаштву, квотама утрошка електричне енергије, исхрани, луксузу и др. Овде ћемо илустративно навести само неколико.

Према евиденцији из 1997-98. године (5,8 милијарди људи) 1 милијарда живи са 1 доларом дневно, 300 милиона је без икакве здравствене заштите; у Латинској Америци 210 милиона живи у беди; у САД сиромаштво је испод 13.650 долара годишње (махом "обојени" око 9.1 милион људи). Пред сам крај 20-ог века група најимућнијих људи света (њих 225) поседовала је богатство колико 2,5 милијарди сиромашних на свету; корпорација "Мајкрософт" поседовала је имовину колико износи дневни трошак 3 милијарде сиромашних људи (имовина процењена на око 500 милијарди долара). На свету 1 милијарда живи без довољно средстава за одржање; 3 најбогатија човека на свету поседују богатство колико 48 најсиромашнијих земаља (Нигерија, Сиера Леоне, Етиопија, Гвинеја, Бурунди и др.). Надаље, 1 милијарда људи је без довољно воде за пиће; најсиромашнији континенти/ светски региони су: Океанија, Африка и Латинска Америка.

Свет је, дакле, врло неуравнотежен; 20% људи троши 63% нац. прод., док 20% сиротиње само 1,1% и то са тенденцијом повећања те диспропорције. 2003-ће године на свету је било 7,7 милиона најбогатијих људи света (за две

године прираст од 200 хиљада) са проценом укупног богатства од 28 милијарди долара (од тога само у САД 35%). Ову пројекцију употпуњавају листе десет највећих милијардера, онда ексклузивна поименична евиденција и др.

Другу групу података можемо сврстати у карактеристике развојних токова глобализације. То је, на пример, здруживање богатих земаља, које није само регионално и војно-стратешко него је примарно економско. Привредна група Г-8 (САД, Јапан, Немачка, Велика Британија, Француска, Италија, Русија, Канада) са 13% светског становништва, контролише 43% светске привреде (процена за период 2005-2007. годину). Са великим позитивним билансом могуће је да се издвајају велика средства за спољну експанзију (САД су за ратну кампању у Ираку уложиле 45 милијарди долара). У условима "новог либерализма" развијене земље имају предност, на пример у трговини, чиме се појачава тзв. дужничка зависност. По томе је "Црни континент" најугроженији светски регион, те су због дубиозе дуговања нужни отписи. Нигерија је, на пример, имала дуг од 25 милијарди долара, а отписивање дугова било је не само селективно већ по "правилима игре" које диктира зајмодавац, то су додатни услови трговине и робне размене (продаја застарелих индустријских производа, повлашћене цене робе, јефтина цена за куповину кафе и какаоа и др.). друго лице тог "милосрђа" је на примеру распродаје злата, ради попуне фонда од 70 милијарди додељених сиромашним регионима. Наиме, са падом вредности злата управо губесиромашне земље извозници злата па се на тја начин затвара круг "хуманитарне помоћи".

У групи најразвијенијих земаља и региона готово да нема апсолутног заостајања него у односу на развијене земље. У ствари неке неразвијене земље имају надпросечан раст. Према једној евиденцији Светске банке, просечни економски раст у свету (за период 2004-2007. године) варирао је између 3,8 и 3,2; у Европи између 1,8 и 2,6; Јапан између 2,8 и 1,9; САД између 4,4 и 2,6; ЗУР између 6,6 и 5,4. а те просеке заправо не подиже раст најзаосталијих и малих земаља већ раст Кине, Индије и Русије, онда рецесија у САД и повећање страних инвестиција у овом периоду. Уз то, треба имати на уму да ови подаци нису репрезентативни за ранг-листу

богатих и сиромашних земаља рачунајући бруто продукт п/ц. По овом мерилу најбогатије земље су САД, Норвешка, Хонгконг, Јапан, Немачка, Сингапур и др.

Сиротиња из заосталих у развоју обично мигрира и престојава се у два смера. Један део повећава проценат тамошње квоте сиромаштва; други се одлива у криминал, део који није успео да се прилагоди као запослен у новој средини. Имигранти тако постају нека врста "друштвене поткласе". Сликровити део тог тока драме пловила пуних имиграната који покушавају да се домогну обале јужне Италије од којих многи завршавају као утопљеници. "Нуспроизводи" овог контекста су: илегална трговина са имигрантима, деца која су принуђена да зарађују, унутрашњи грађански сукоби, покрети и акције антиглобализма.

Глобализација је захватила и земље "постсоцијализма", карактеристична по особеностима "транзиције". Једна је стварање нове категорије богатих, власничко-тајкунске категорије и нових милионера. Већ у 2004. године у Србији је било 124 лица са приходима од преко 2 милиона динара дневно. Створена је и нова власничка групација у пољопривреди куповином земљишног фонда бивших друштвених пољопривредних газдинстава, сада са укупним фондом од 310 хиљада хектара. Најмоћнији су "тајкуни" који су се муњевито обогатили "намештаљкама" на тендерима распродаје друштвених предузећа, нарочито оних у стечају, у више случајева подмићујући поједине утицајне личности на високим положајима у органима власти. У нешто другачијој верзији оваква социјална диференцијација се збива и у комунистичкој Кини; тамо је регистровано 106 милијардера и 45 хиљада милионера. У Африци се такође издваја слој најбогатијих, тзв. "црна буржоазија", неки су чак на светској листи милијардера, као што је клан Н. Опенхајмера у ЈАР. У целини то су наговештаји стварања нове социјалне структуре као у високо развијеним земљама, али са особеностима. Наиме, овде главни генератор није самосталан техничко-технолошки развитак и западни тип предузетништва, већ са знатним уделом привилегија стечених у власти и по основу посебних јавних заслуга (политичка опозиција дошла на власт, заслужни борци против апархејда и др.).

За приближавање критичној граници издржљивости оваквог стања у свету могу се издвојити четири главна смера. Први је граница демографске издржљивости. Крајем прошлог века (октобар 1999. године) рођен је 6-то милијардити становник наше планете. Пораст светског становништва иде напред са порастом оскудица, за сада само код неразвијених, и то у храни и води. Зато се у последње време актуализује малтузијанство. Друга линија је у порасту деструкције, на само унутар него с могућношћу сукоба између светских региона, за сада повећавање "прљавих", односно "ратова ниског интензитета", тероризма, криминала и др. У вези са тим је и настала ознака о садашњем као "светском друштву ризика". Трећа је тенденција јачања класне поделе глобалних размера, стварање двокласног друштва у широком спектру ужих сегмената. На том плану "нови либерализам" постаје линија главне поларизације света у развоју, економске, идеолошке и политичке. Напоследку је и питање, да ли садашња Организација Уједињених Нација поседује ауторитет и организационо устројство да посредује и иницира акције за решавање овако сложених проблема и развојних токова. Тако се и намеће наше последње питање значајно за даљу будућност света.

5. Има ли места за ОУН у овако глобализованом свету

Од свог оснивања (Сан Франциско, јуни 1945) Организација Уједињених Нација (ОУН) имала је два периода кризе, увек зависно од односа између главних светских сила. То може бити повод, мада не и једини, да се постави горње питање.

У првом послератном периоду, у условима биполаризма и "хладног рата", ОУН је углавном била позорница дипломатско-пропагандне реторике, интервенисала на неколико подручија са променљивим успехом, али на главним неуспешно (Вијетнам, Палестина). После распада социјалистичких система у Европи, једина супер сила на свету, САД и НАТО, маргинализовали су ОУН, тиме што су предузимеле интервенције, укључујући и ратне без сагласности одговарајућих органа ове светске организације. А таквих случајева било је више (Куба, Чиле, Гватемала,

Панама, Вијетнам, Авганистан, Хондурас и др.) и многе резолуције остале само на папиру, као протокол из Кјота или договор са Балија, више одлука о заустављању трке у наоружању. Ипак су три случаја круцијална: бомбардовање СР Југославије (1999. године), војна агресија на Ирак (2003. године) и промоција "независног Косова" (2008. године), све без покрића и против легислатуре ОУН. У случају Космета примењена је посебна нелегална процедура изјашњавања држава унутар НАТО и ЕУ са још неколико држава-сателита. Тиме су заправо апроприисане надлежности ОУН, таква пракса је фактични распад светске организације, уједно потврда речи америчког подсекретара Џона Болтона, да таква организација није више незаменљива.

У међувремену било је више покушаја за реформу ОУН, али и блокирања појединих предлога, нарочито у погледу проширивања надлежности Савета безбедности. Прихваћено је проширење овог органа (15), али са несталним/променљивим члановима и то без права вета. И ту је један парадокс: делимичне реформе су прихваћене, а арбитражна функција је деградирана. Осујеђивањем више иницијатива и предлога за реформу, нарочито већу надлежност СБ, ОУН се већим добрим делом трансформисала у неку врсту хуманитарне организације. Ако се тако настави, глобална арбитража остаће искључиво у домену великих сила, с тим што ће уследити нове неизвесности и ризици, које смо већ имали прилике да упознамо. Други могући смер је пренос арбитраже на велике, континенталне/регионалне интеграције (као што је ЕУ, најављена ЛАУ, АСЕАН) или "блоковске" (Кина са Сингапуром, Хонгконгом и вероватно Тајваном), као што је "Светска муслиманска заједница". Ти су извесни потенцијали мултилатеризма, али и опасности нових спорова и тенденција ка проширивању зона интереса и утицаја у смеру стварања нових, "континенталних империја". Следствено томе ОУН би остала само извесна координативна функција и хуманитарна иницијатива у домену светске екологије, можда и кампања против "црне глобализације" и др. Такве су за сада најаве па и наде за нову "међународну заједницу", пошто садашња ОУН то није достигла.

III глобализација као динамика противуречних укрштања

У последњих двадесетак година створена је обимна литература о глобализацији. У погледу изворности тематике са таквом сигнатуром, ауторима као да је измакла пажњи теорија дифузионизма, такође и Гурвичев појам глобалног тоталитета, те је глобализација третирана као превасходно развојни ток који шири свој национални простор; "бизнис комплекс" би по томе био њено структурално језгро. Касније се ипак показало да је у питању читава мрежа коресподентних појава и пратећих развојних тенденција које се уклапају у целину данашње светске збиље. На пример, ту су промене у области екологије и демографије, онда права експанзија "мега-интеграција" са тенденцијом стварања "планетарне економије", поред економских још и трансфер политичких и идеолошко-вредносних образаца, форирање нове глобалне хијерархије центриране око великих сила са пратећим новим протекторатима и државама- сателитима, напоследку са "црном глобализацијом" и антиглобализмом. Што су више социолошка проучавања ишла у томе правцу, на видело је долазила "глобализацијска бајка", тј. последице "новог либерализма" као неограничене конкуренције са пратећом социјалном диференцијацијом, унутар и између друштвених система, неизмерно исцрпљивање природних и људских ресурса и др. Тако се и "мондијализација", брисање националних и државних граница, односно постепена "десуверенизација", преокретала у "надсуверенизацију".

У целини узевши, глобализација се показује као магистрални развојни ток изнутра противуречан, не сводив на једну компоненету или развојни смер. Избор из таквог контекста биће у даљем предмет разматрања, допуњавајући предходну слику о данашњој светској збиљи и најавама блиске будућности.¹

1. Укрштање национализма, сепаратизма и тероризма

¹ Глобализација као мрежа коресподентних развојних токова и појава, у раду: Савремено друштво у пресеку глобализације, матица Српска, Нови Сад, у штампи

Две књиге о глобализацији објавио сам 1995. год., Обнова идеје о "глобалној социологији" и 1998., Социологија и футурологија, као чланак већег обима у часопису "Српска слободарска мисао бр. 1, 2003.

Национализам у издању сепаратизма-сецесионизма, и то компонентом тероризма, није продукт глобализације, ова га је само појачала и проширила у свету. То се показује већ самим потписом, тешкоћа је једино да се изврши чиста класификација.

Постоји тзв. "мирни сепаратизам", као "Савојска лига", "Лига за север", тибетански национализам/сепаратизам или Андалских острва. Овде би се могао прикључити и покрет америчких Индијанаца као "угрожене врсте" која претендује на посебан статус. Глобализација није ослабила "стари европски сепаратизам" (баскијски, каталонски, корзикански, ирски, фламанско-валонски, велшки). У ширем региону Балкана је албански, бугарски, турски национализам/сепаратизам; албански, чеченски и курдски су са јаким терористичком компонентом, такође, и (изван Европе) чингалески, сепаратизам "тамилских тигрова" и др. Тешко је пронаћи класификацијско место за особени афрички племенски сепаратизам, јер нема националну идеологију нити структуру и организацију друштвеног покрета. Најприсутнија терористичка компонента је у исламистичком сепаратизму и другим сличним са јаким религиозном компонентом која досеже до фанатизма.

Сада је у току "трећи талас", "галомирајући национализам" и то "малих нација" (Цинцари у Румунији, Јужни Тирол за прикључење Северном Тиролу, бројни аутономашки покрети). У ову групу спада и покрет Дакота у САД, са декларацијом "ослобођења од колонијалног система", за повратак "старом начину живота", с позивом на "права староседелаца" (варијација права нације на самоопредељење).

Неке кореспонденције са глобализацијом овде су унелико парадоксалне. Наиме, док се Европа "десуверенизује", неке "мале нације" траже суверенитет. Парадоксално је и то да се сепаратистички покрети, чак са терористичком компонентом, јављају у земљама које су промовисале право на самоопредељење, док власт то право ригорозно ускраћује. И трећи парадокс је евидентан на примеру "независног Косова": ЕУ "без граница" сада успоставља нове државне границе и запетљава се као арбитар у међуграничним споровима на Балкану. У сличном контексту су и неки ексклузивни случајеви. Тако је влада у Единбургу (Шкотска)

орочила своју независност за 2017. годину; Белгија је била пет месеци без владе због спора између Фламанаца и Валонаца; док парламент у ЕУ расправља о тзв. "тиролском питању", влада чланице ЕУ, Аустрија, тражи примену права народа на самоопредељење. Сви овакви случајеви, нарочито на примеру "малих нација" и пораста покрета националних мањина, показују да је национални етос надживео социјалистички интернационализам (претеча мондијализације) тако сада и "десуверенизацију". Напротив, код малих нација глобализација се пројектује као опасност губљења етничке и традиционалне самосвојности. Те нације се управо плаше "суживота" са тзв. "великим нацијама", већ самим поводом што сличан страх код ових не постоји.

Сепаратизам укључује и територијалне претензије, што је иначе садржано у програмима нација са предлогом "велика": "Велика Чеченија" (проширена са Ингушетијом), "Велика Албанија" (проширена до Ниша и са територијом десне обале Врдара), "Велика Србија", "Велика Бугарска" и др. У погледу на блиску будућност, треба имати на уму велики националистички и сепаратистички потенцијал данас у свету. Наиме, постоји око 5 хиљада нација, а само 200 које имају своје државе; такође има око 3 хиљаде националних група, које ће се вероватно ускоро појавити са својим захтевима. И у Србији је све више политичких партија које су изразито "мањинске". По томе би се рекло да следи период јачања аутономаштва у земљама сложене "мањинске структуре", а таквих је много у Европи и свету.

Динамизам сепаратистичких покрета има сложен унутрашњи састав, ефицијентних и дуго кумулирајућих узрока. Најдубљи основ је историјски кумулиран антагонизам, који обично активира неки актуелан догађај или драматична ситуација. Тако се сепаратизам преплиће са реваншизмом. Српски национализам управо карактерише реваншизам, такође изражен у јерменском и курдском национализму и сепаратизму. Код Татара, на пример, антируски антагонизам је нагло ојачао после њиховог принудног пресељавања (које је Стаљин спровео због сарадње са немачким окупаторима за време Другог светског рата). Недавни грађански рат на простору бивше СФРЈ имао је сличну и сложенију унутрашњу детерминистичку структуру. У стратегијама великих сила

увек се рачунало са оваквим национално-сепаратистичким потенцијалом. На пример, све "обојене револуције" имале су ту антагонистичку компоненту.

2. Укрштање глобалног тероризма

Са глобализацијом и "стари" тероризам је добио нека нова својства, а појавио се и нови. Остао је у суштини излив индивидуалног и колективног насиља, деструкције заједно са невиним жртвама, чин освете, често из немоћи и очаја, "мера узвраћања" као би рекао Бин Ладен. Глобализација је заправо тероризам проширила на читав свет, тиме је постао "светски тероризам", а после 11. септембра 2001. године (напад на Менхетн и Пентагон) и оваплоћење "идеологије зла". Међутим, таква редукција не одговара социолошкој визури која се тек исцртава, једним делом што је "глобални тероризам" још актуелан мењајући физиономију, а његово социолошко проучавање је још у првој фази.

Постоји извесна разлика између европског и осталог тероризма у свету. Међутим, није у питању само масовност него и организација и број непосредних учесника. Европски, претежно индивидуалан по чину и у прекидима временским, има основу у сепаратизму-сецесионизму; блискоисточни, на пример, представља облик борбе против страног интервенционизма. Европски тероризам има слабију организацију и нема своју интернационалну мрежу и зато се испољава само повремено, док је блискоисточни организованији, има већу масовну базу и акциони континуитет "рата ниског интензитета". Наравно, оваква обележја нису потпуна, па ни класификација чиста и потпуна; на пример, валидна је за Авганистан и Ирак, само делимично за чеченски и шиптарски тероризам у којима суделује страни фактор (САД су некада помагале Бин Ладену, логистички и у оружију, такође и чеченско вођство против руске доминације). Сличан случај је и тероризам у Кини. Ујгурски тероризам такође има подршку са стране евроатланског блока, медијску тзв. "олимпијском тероризму" (откривена диверзантска група у провинцији Синђијанг- Урмуши, потом у граду Сијану исламистичка група са центром у Туркестану у комуникацији са Ал-каидом). За европски тероризам "глобалан" није

адекватно обележје, то првенствено важи за исламистички, који има интернационалну центрирану организацију (огранке у Алжиру, Сирији, Судану, чак и на Тибету међу тамошњим муслиманима) и још је у фази ширења. Судаћи по томе, по својој прилици се на исламском истоку тероризам трансформисао у најоштрији вид антиамериканизма и тиме постао ударна песница "Исламске заједнице" и "светог рата" (дихада). Стога у даљем, зависно од успеха или неуспеха, подршке или осипања у бази, овај тероризам је на путу да се трансформише у освајачки и оружани покрет за "животне циљеве вере и нације". Даља ескалација овог тероризма је непредвидљива.

Постоји извештан афинитет између тероризма и антиглобализма данас у свету, с тим што први више помаже другом, али не и обратно. Антиглобализам има изразито деструктивни манифестни и јавни наступ, јавља се само повремено и више спонтано, траје кратко време и има непосредни повод. Уз то, тероризам може бити и на чистој верској основи, као што су у Ираку обрачуни између сунита и шиита, нешто слично и у Индији. Постоји и међудржавни тероризам, на пример између Северне Осетије и Ингушетије. Напоследку још једна напомена, значајна за даља посматрања. Борба против тероризма, често алармантна у светским медијима, донекле "покрива" скривени тероризам оштрих репресивних мера од стране великих сила, а против читавих народа.

3. Антиглобализам- антилиберализам- антиамериканизам

Антиглобализам није јединствени покрет са идеолошким и политичким програмом, мада има слогане те врсте. Такође, нема ни своју сталну организацију, мада у антиглобалистичким акцијама учествује више политичких странака и других организација, највише "левичарске" провијенције. У тим акцијама учествују и организације и покрети који се боре за националну независност и државни суверенитет, све из страха од губљења свог колективног идентитета. По врсти акција антиглобализам је првенствено излив кумулираног незадовољства због негативних последица неограниченог (економског) либерализма, а који највише

погађа ЗУР и радништво западних капиталистичких земаља. Пошто су симболи данашње светске економије ММФ, СБ, СТО, Г-8 и др., то се и протестни скупови и демонстрације одигравају у местима и у време када ове организације заседају. И тада настају епизоде опште колективне деструкције, улични нереди са паљевинама који трају више дана (колико и заседања "босова") и, наравно, сукоби са органима јавног реда, рањеним са обе стране и много ухапшених демонстраната. По томе садашњи антиглобализам представља ново издање некадашњег лудистичког покрета у Енглеској, али сада много већих размера, у више градова и земаља и у већем временском трајању. Тако су се први масовни протести збили још 90-тих година; у Сијетлу и Вашингтону (1999. и 2000. године), потом у Давосу, Гетенбургу, Прагу, Банкоку, Женеви (2001. и 2003. године). Типично рушилачки са слоганима против САД као главног узрочника за сиромаштво светске периферије, за рецесије западне привреде и масе незапослених у читавом свету. Тиме се глобализам идентификује са американизацијом света.

Пратећи антиглобалистичке акције и слогане који се том приликом истичу, могу се извести извесна начела тог покрета. Прво је против неограниченог либерализма у светској (глобализованој) економији; друго је антиамериканизам; треће начело има извесну политичку конотацију, захтев за "глобалну демократију", против хегемонизма великих сила; четврто начело је варијанта интернационализма- глобалног братства, односно заједништва; и пето, за "глобализацију одоздо, не одозго".

Иако у антиглобалистичким акцијама учествују и неке терористичке струје и организације, антиглобализам није врста тероризма, ни по размерама насиља нити по жртвама, поготово невиних, односно неангажованих. Антиглобализам подразумева антиамериканизам, али ни то није исто, јер антиамериканизам има ширу идеолошку и политичку, првенствено антиинтервенционистичку димензију. У Србији данас, на пример, антиамериканизам је у порасту, нарочито после проглашења "независног Косова", али нема антиглобалистичку конотацију. САД су пређе симбол светске силе и хегемоније него либерализма, чије економско језгро

није само америчко него и европско па и проевропско у више других земаља.

4. Амбиваленција "мирних", "обојених револуција"

Распад тзв. "источног блока" и СССР-а обављен је са овим револуцијама, неки их називају и "увозне". Њихов почетак је као у класичним, енциклопедијски стандардним: најпре масовни штрајкови и демонстрације, обично у главном граду, медијска и финансијска подршка из иностранства; у завршном делу следи победа политичке организације на изборима, преузимање власт, увођење политичког плурализма и приватизације јавног сектора, тзв. "транзиције". Наравно, тај образац подразумева и специфичности, такве су управо "обојене револуције". Таква је, на пример, грузијска "ружичаста револуција", за разлику од српске "багер револуције". Карактеристична је по слоганима украјинска, као "динамика украјинско-америчког партнерства за нови век", или чешка са симболичним називом "плишана револуција", док је киркијска револуција "безбојна", с тим што постоји и "блоковска". Ова последња ознака се односи на преврат у "ГУАМ-у", тј. поред Украјине и у Грузији и Молдавији и Азербејџану. Овај сет још допуњавају промене власти у Узбекистану и Казахстану. Посматрано у целини, ове револуције се збивају у земљама бившег СССР-а и све су "нафташке", што је значајна индикација за присуство страних чинилаца, земаља које су највише заинтересоване за ову енергетску сировину.

Постоје видне разлике ових у односу на "класичне" револуције. Прве су краткотрајне, у самом чину преузимања власти, кључни догађаји се збивају у једним дану и на једном месту, у главном граду, док је унутрашњост углавном пасивни посматрач. Масовна потпора овим револуцијама је у изгледности вишег стандарда обичних људи, значајан је био и одјек популарности ЕУ. Парадоксално је, међутим, да су ауторитарни централистички друштвени системи срушени на миран начин, путем избора. Показало се ипак да је јако централизован систем управо најслабији у центру, већ самим тим што су три главне формације, економска, политичка и војна биле несложне. Тамо где је војни врх био јачи и

одлучнији, дошло је и до оружаних сукоба, али мањих размера, том делу елите је остало да спроведе промене у власти, умереније као у Киркизији (генерал Феликс Кулон). Све те особености и парадокси остају као предмет за даља проучавања, имајући у виду при томе да су садашња објашњења добрим делом још под јаким утицајем скорашњег победничког тријумфализма. Надаље, амбиваленцију ових револуција појачава и потпора коју су имале од стране национал-сепаратистичких покрета, у неким случајевима, као у Украјини и Грузији, "обојене револуције" су попримиле национално-ослободилачких, односно њихове обнове. А страни фактор је управо рачунао са тим сепаратизмом, подржавао га и помагао, у борби против "совјетске империје".

Сада се већ може рећи да је експанзија "мирних револуција" при крају. Русија се за владе Владимира Путина знатно опоравила и појачала утицај у свом непосредном окружењу. Стандардни сценарио "мирне револуције" на Тибету није успео, заустављен је још у првој фази. Све остало су најаве и претпоставке.

IV Исечак из данашње светске збиље- уместо закључка

Разматрање противуречних кретања могло би се наставити и тиме допунити предходни тематски избор. Међутим, овде следи само илустративни део, најкраће уместо закључка.

Европска историја 20-тог века била је у знаку две епохалне идеологије и обе су поражене, фашистичка и комунистичка. Прва је била подлога за светску доминацију Немачке, друга за друштвене системе државног социјализма. С почетка трећег миленијума остали су њихови рецидиви. Тако су недавно медији у свету алармирали "узбуну због неонацизма" (јавни наступ "Мађарске гарде", група неофашиста у Израелу, Немачкој и Аустрији) као изданак новог таласа национализма. Међутим, садашња европска десница се не ослања на те идејне изворе, а данашњи полет национализма је карактеристичан за "мале нације" и видан у сепаратистичким покретима. За сада перспективу национализма највише спутавају токови интеграције,

укључујући регионалне и континенталне на таласима глобализације.

Комунистички рецидивитет има нешто другачији третман. У Кини, на Куби, донекле и у Венецуели комунистичка идеологија је владајућа, институционално уграђена. Издањак комунизма, европска "нова левица" преместила је "стари комунизам" и државни социјализам у историју и сада тражи нове теоријске основе и идеолошко-стратешке обрасце за текућу активност политичке опозиције. Комунистичка партија је друга по снази у Русији; у Немачкој јача рејтинг Оскара Лафонтеа, "Наполеона од Сара"; 2007. године на Кипру је победио комунистички кандидат. База за обнову комунистичког покрета је шира од националистичко/фашистичког, пре свега у супротстављању евроатланској експанзији (војно-политичком интервенционизму) али и све већем осиромашењу земаља светске периферије, као и масе незапослених и сиромашних у другим земљама, чак и најразвијенијим. Про томе, рекло би се, комунизам се сели у земље заостале у развоју и оне које интервенционизам угрожава. Али и на томе путу си његове бројне неизвесности.

На размеђу два миленијума блиски Исток је постао епицентар светске нестабилности и сукоба. По томе ова зона може бити експерименталан случај за анализе савременог друштва и његове карактеристике.

Још се један рат није завршио, између Палестине и Израела, који траје већ годинама, други је започео у Ираку, сличан првом да се скоро не заврши. Први рат је био профитабилан, добро је пролазила продаја оружја; САД су Израелу продале наоружање у вредности од 30 милијарди долара, Саудијској Арабији 20. милијарди долара, Египту 13 милијарди долара. Тај "најстарији рат" и данас у знаку узвраћања (на провокативне акције Палестинаца Израел одговара одмаздом, и обратно). Уз то, није само локалан сукоб већ са посредним укључењем околине (Египат, Сирија, Саудијска Арабија) управо највећи купци оружја. Газа је и данас једно од главних попришта рата са највећим разарањима (често без воде, електрике и хране). Међутим, оно што се заради на оружју иде на рачун другог рата у Ираку, који већ шест година тањи буџет САД, не рачунајући мртве и рањене

Американце и њихове саезнике. Додуше, део тих трошкова подносе и велике компаније заинтересоване највише за преко потребну нафту, а све то под окриљем "увођења демократије" и "стабилизације у региону". Оно што је за Палестину Газа, за Ирак је басра, с тим што ирачки побуњеници повремено контролишу поједине локалне територије, док у градовима делују "бомбаши самоубице" са више мртвих и рањених на улицама и трговима Багдада и других ирачких градова (у једној таквој акцији гине и по стотину људи). Према једној евиденцији, до сада је живот изгубио сваки четврти Ирачанин.

У широј зони ових сукоба су: Авганистан, Пакистан и део Ирака који настањују Курди, са додатком авганистанско-пакистанског пограничног подручја. Рат у Авганистану траје заправо већ седам година, који су САД једно време подстицали и трајно помагали (талибане) са којима је Русија била у сукобу, а ови се потом окренули супротно. Сада су и тамо изгледи да се сукоб оконча врло мали. Тако је Авганистан за америчку администрацију и НАТО такође постао једна приоритетна ставка расхода, цена увођења демократије врло висока. Диверзантски рат који воде Курди, такође већ више година, унелико је специфичан у односу на предходне, с обзиром да се налази у троуглу Ирака, Турске и САД (турска војска упада у територију Ирака рушећи курдска упоришта и прогањајући становништво). Такође је компликована и авганистанско-пакистанска "врућа линија", не само због наоружавања и диверзантских акција већ и повезивања са Ал-каидом. Тако је крајем 2007. године због спорова између владе и војног врха уведено ванредно стање у земљи. У тој широј зони је и случај Кашмира, са обазривим приступом САД да не подржи тенденцију исламистичке интеграције. Компликована је ситуација и у Судану, која се нашла на дневном реду заседања СБ УН (статус "плавих шлемова", са интервенцијом Кине поводом резолуције СБ 1783). Шири круг ове трустне зоне чине суседне, тј. арапске земље чије је учешће у овим сукобима посредно или тајно. На пример, највећи број бораца- добровољаца у Ираку долази из Саудијске Арабије (иако је та земља официјелни савезник САД). Ову компликовану атмосферу сукобљавања појачава за сада још само дипломатске конфронтације САД и Ирана, са знацима наговештаја још једног можда и тежег ратног сукоба.

Предходни исечак из данашње светске збиље могао би се употпунити појединостима и проширити другим примерима. Рецимо, постоји "тињајући сукоб" између Судана и Чада, нереди и унутрашњи сукоби у Мјанмару, слична је ситуација и у Могодишу (Сомалија) или на Гвинеји, сукоб између Етиопије и Сомалије и др. А скупа се могу резимирати у најкраћем.

Очита је тенденција тзв. "тињајућих сукоба" у повећавању, укључујући и локалне ратове на подручјима ЗУР-а. А то намеће велике издатке за наоружање па највеће користи имају продавци оружја. Тенденција је такође да се "класични рат" наставља у "рат ниског интензитета" са тешко предвидљивим исходом и завршетком. Треће, у сукоб се обично укључују и државе са стране, те је то још једна шанса за страни интервенционизам, директно или скривено; на Блиском Истоку ширење учесника у сукобу обично је на верској основи, тј. у појачавању исламистичке солидарности. Четврто, међдржавни сукоби подстичу унутрашњу диференцијацију, сукобе било на верској основи или у односу према новој власти, поготову ако је наметнута са стране. Пето, сви овакви сукоби подстичу реваншизам, локални или шири са примесом сепаратизма. Шесто, сукоби се концентришу у пределима богатих са нафтом, што наговештава појачавање конфронтације око извора енергије у свету.

Као прилог овим карактеристикама може бити један исечак из збивања у протеклих неколико месеци ове, 2008. године. Већ на почетку су се збили сукоби у Кенији (на граници са Угандом); грађански рат у Чаду; НАТО суочен са неуспесима у Авганистану; Турску потресају немири због ретрадиционализације; атентат на председника Источног Тимора; покушај атентата на председника Авганистана (Хамида Карзанија, на паради прославе годишњице доласка муцахедина на власт); у Багдаду низ нових диверзија; у Авганистану нестао амбасадор Пакистана; Иран прославио годишњицу исламске револуције у знаку отвореног антиамериканизма; упад турске војске на територију Ирака; амерички авиони бомбардовали Сомалију; Венецуела и Еквадор распоређују војску дуж границе са Колумбијом; нови захтеви за одцепљењем (Осетија од Грузије, Санта Круз од Боливије, муслимански архипелаг од Танзаније); САД и ЕУ

признали "независно Косово" (појачали нестабилност и поделили свет о томе). Тако, дакле, најновија хроника наставља предходну, као у стоика "палингензија", садашњост понавља прошлост и указује будућност.

Miodrag Ranković

THE WORLD'S REALITY AND INTIMATIONS AT THE BE-
GINNING OF THE THRD MILLENNIUM

Summary

Following the excerpts from the chronicles of the world's events (2001/2007), the author elaborates the five existential issues of present-day world. They are: the prospects of multilateralism; which dangers are the greater, those of ecology or those stemming from modern armaments; have the scientific discoveries increased or decreased existential dangers; who the globalization works/does not work for; is there a place for the OUN in present-day or future world. Globalization reproduces opposing conflict between nationalistic movements and terrorism, different brands of terrorism, intertwining of the global terrorism, anti-globalism and anti-americanism, the ambivalence of the so-called "colored revolutions". The last chapter is closing chapter, that is, it is about conflicts in present-day world, their characteristics and tendencies.

Key words: globalization, existential dangers, mixture of the opposites, "colored revolutions", "low intensity wars".

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕСИ, ПАТРИОТИЗАМ, НАЦИОНАЛИЗАМ

Резиме: У раду се разматрају појмови национални интерес, патриотизам и национализам на примеру српске нације. Структурни елементи националног интереса су максимум могућег суверенитета, модерна демократска држава, рационална организација привреде, популациона политика обнављања становништва, очување културног идентитета. Појмове патриотизма и национализма аутор одређује у полемици са идеолошким гледиштима и интересима великих сила у односу на српски народ. Њихова употреба ових појмова није водила рачуна о разликама између легитимне борбе за слободу и уједињење српског народа и маргиналних шовинистичких групација. Показује се да појам национализам, поред просветитељског значења, има и идеолошко манипулативну употребу. У закључку се тврди да је српски национализам био легитиман и еманципаторски а не национализам у пежоратвином значењу.

Кључне речи: национални интереси, патриотизам, национализам, Срби

У уводном делу овог излагања потребно је разјаснити, пре свега, да се говор о интересима једног народа разликује, с једне стране, од говора о његовим вредностима, субјективним циљевима и пројектима, а, са друге стране, од говора о објективној историјској реалности у којој се он налази, од фактичке ситуације, од онтолошке структуре која одређује могућност његове делатности.

За разлику од вредности, циљева и пројеката којих је субјект свестан, у његовом интересу може бити и оно чега није или није довољно свестан. Код циљева, вредности и пројеката питање је да ли бирамо адекватна средства за њихову реализацију. Неоспорно је да смо их ми свесни и да субјективно желимо да их остваримо.

Код интереса је питање да ли смо их у довољној мери уопште довели до свести, зато је могуће рећи да неко поступа против својих интереса, нарочито када је реч о дугорочним интересима.

Са друге стране, интереси, иако објективнији од циљева и пројеката, нису толико објективни као реалност или као фактичко стање ствари. На пример, чињеница је да је НАТО највећа војна сила у данашњем свету, и да је Хашки трибунал фактички производ једне неоспорне светске супер силе. Из тога ипак не следи да је у интересу наше земље да постане члан НАТО пакта нити да се безпоговорно повинује свим захтевима Хашког трибунала. Наш интерес је оно што најбоље одговара нашем историјски обликованом идентитету, најдубљим потребама нашег бића, иако их не морамо сви увек, у сваком погледу бити свесни. Тако је, на пример, наша потреба, у далеко већој мери него код других европских народа, да будемо независни, суверени, да не освајамо туђе земље и не присвајамо туђа богатства, али да жестоко бранимо своју земљу и своју слободу од спољњег завојевања и пљачке.

Тиме је већ назначен наш први национални и државни интерес: сачувати максимум могућег суверенитета. На несрећу, живимо у историјској ситуацији у којој водеће светске силе целом свету покушавају да наметну идеологију глобализма, која национални суверенитет проглашава застарелим, а националне државе подвргава владавини светских центара војне, политичке и економске моћи. Нашој држави није у интересу даља отворена конфронтација- после доживљених пораза и лоших искустава са такозваном браћом, суседима и несигурним савезницима. Али нам исто тако није у интересу ни капитулација пред дојучерашњим непријатељима, препуштање државе страним дипломатама и тзв. "експертима", спремност да се даје чак и више него што се тражи. Страни притисци су реалност, али је исто тако реалност- отпор тим притисцима већине нашег народа. У тим границама између притисака и отпора мора се најрационалнијим могућностима одбране нашег суверенитета (што поред осталог подразумева и држање нашег власништва над природним богатствима наше земље).

Притом се мора узети у обзир извесна битна промена међународне ситуације: ми се више не налазимо у жижи интересовања водеће светске силе, она се дефинитивно померила на Исток. Балкан није више жариште политичког и војног супротстављања, он ће одсад бити стабилно подручје преко кога ће пролазити војске на Исток, а нафта на Запад. Чак и највеће силе знају да не могу увек остваривати максималистичке

захтеве, нарочито кад су се већ са неизвесним успехом ангажовале на другим странама. Сем тога, ново је и то да је тзв. међународна организација изгубила своју дојучерашњу хомогеност. Сукоб око агресије на Ирак између САД и Енглеске, с једне, и водећих држава ЕУ, са друге стране, има трајни карактер; он нам пружа могућности за маневрисање које доскора нису постојале.

Саставни део борбе за највећи могући суверенитет је одржање територијалног интегритета постојеће државе. Можда ми нећемо моћи да спречимо отцепљење дела или целине Косова или укључење у вештачку државну заједницу Западног Балкана. Али то и није у нашем интересу, не сме се десити са нашим пристанком и ми се не смемо одрећи права да поново покренемо сва та питања у друкчијим, повољнијим околностима.

Наш други основни интерес је да наша држава има модеран демократски облик. Иако модерна Европа зна за случајеве симбиозе демократије и монархије (у Енглеској и Скандинавији), на нашим просторима оваква симбиоза никад није била могућа. По чврсто устаљеној традицији- од Немањића до Карађорђевића и Петровића, наши монарси нису били само симболи државног јединства већ владари и господари. Због лоших искустава са својим ауторитарним монарсима знатна већина нашег народа претпоставља републику, па се може сматрати да је тај облик државе у нашем интересу.

То се може рећи и о максималном развоју демократских институција. Ту треба избећи свако вештачко и идеолошко ограничење (у стилу, не треба нам представничка демократија, јер је она "буржоаског карактера", не треба нам самоуправа, јер су њу "измислили комунисти"). Пуна демократија којој треба да тежимо, укључује институције и представничке и партиципативне демократије- обе су проистекле из античке Атине у којој је сваки слободан грађанин учествовао у избору свог представника, али је могао бити и изабран и учествовати у вршењу јавних послова. Проблем је у свакој држави, а код нас је од посебног интереса због слабе опште културе наших народних представника (које посебно долази до изражаја у скупштинским дебатама), да се уздиже демократска култура свих наших грађана и народних представника.

Посебно је питање какав облик треба да има наша држава с обзиром на однос целине и делова: федеративни или конфедеративни или неки трећи облик. Тешко је предвидети каква ће на крају бити структура те државе с обзиром на спољне утицаје и притиске, као и унутрашње тежње појединих делова српског народа. Лако је међутим рећи шта је у нашем интересу. У нашем је интересу, с обзиром на искуства из прошлог века, да не живимо ни у каквој конфедерацији у којој би, неминовно, неки мањи делови били сразмерно прејаки и други већи преслабо представљени, у којој би одлуке могле бити донешене потпуном сагласношћу, а не већинским одлучивањем, у којој би сваки део имао право вета.

Трећи национални и државни интерес јесте рационална организација привреде, утемељена на искуствима савременог развијеног друштва, знањима модерне економске науке и вредностима експлицитно формулисаним у конвенцији о социјално-економским правима.

Наша политика привредног развоја треба да избегне кретање од једне идеолошке крајности ка другој радикално супротној. Напуштајући модел државног фундаментализма у коме је готово сва својина била друштвена и у коме је држава својим интервенцијама често реметила рационалне привредне токове, ми смо отишли у супротну крајност- тржишни фундаментализам, у коме је силом спровођена потпуна приватизација и драстично смањена државна регулација. Тај традиционални либералистички модел наметнут је Источној Европи иако је већ тридесетих година двадесетог века одбачен на Западу у време велике привредне депресије.

Најразвијенија модерна друштва прихватила су модел мешовите привреде и социјалне државе, у којој упоредо постоје различити типови својине, у којој држава регулише привредне токове и води бригу о социјалној заштити, здравству, образовању, култури и хуманизацији рада. Посебно треба истаћи три елемента политике привредног развоја који спадају у тековине модерног развијеног друштва.

Први је елемент економска демократија. Једно од универзално признатих социјално-економских права човека је право на учешће у економском одлучивању запослених. Оно постоји у свим развијеним друштвима као право партиципаци-

је или чак као право одлучивања у управним одборима предузећа.

Други елемент је социјална сигурност. Савремена европска цивилизација се више не може замислити без бриге о незапослености, без социјалне заштите старих, болесних и хендикепираних грађана. Било би изразито регресивно ићи испод нивоа који је већ био достигнут, што значи: обезбеђивање основне здравствене заштите, бесплатно образовање и друштвено материјалну подршку свестраном културном развоју.

Најзад један од примера савремене цивилизације за који и наше друштво мора бити заинтересовано јесте хуманизација рада. Реч је о таквој реорганизацији рада која смањује отуђеност рада, задржавајући његову високу продуктивност.

Један од основних наших државних и националних интереса јесте обнова становништва. Српски народ се суочио са врло озбиљним демографским проблемима. Природни прираштај Срба опада док је наталитет неких суседних земаља (нарочито албанског и бошњачког) и даље врло висок. Прети опасност врло неповољне промене односа снага, губљења територија и слабљења наше одбрамбене способности. У сваком случају, обнављање живота је темељна етничка вредност јер се све друге вредности предпостављају. Неопходан је, према томе, пројекат обнављања српског становноштва који треба да укључи све неопходне културне и материјалне мере које ће повећати стопу демографског раста. Пре свега, треба довести до свести српски народ да је демографска ситуација алармантна и да „бела куга“ као последица тежње ка лаком и удобном животу без деце, може имати деструктивније последице него сва зла светских моћника.

Невоље које су нас сустигле последњих десетак година, пре свега велики пад обима производње и животног стандарда учиниле су да заборавимо на један од најозбиљнијих проблема човечанства, а то је прогресивна деградација животне средине- како у смислу загађења ваздуха, воде, земље, тако и у смислу неповратног ишчезавања енергената и других драгоцених природних ресурса. Еколошка ситуација у Србији драстично је погоршана бомбардовањем и намерним уништавањем природне средине од стране НАТО-а 1999. године.

Ма колико недостајала материјална средства за одговарајући еколошки пројекат, он остаје наш трајни и приоритетни интерес. Морају се спречити даља загађења животне средине и избегавати свако расипање сировина и енергије. У саобраћају треба, посебно из еколошких разлога, дати предност железничким над друмским саобраћајем, у енергетским напуштати скупе, еколошки деструктивне енергије и повећати коришћење алтернативних извора енергије, увести системску штедњу сировина и енергије и нарочито, радити на формирању еколошке свести грађана.

Наш пети национални и државни интерес је очување нашег културног идентитета. Ми, разуме се, треба да будемо отворени према културама других народа и према свим истинским вредностима савременог духа. Али у нашем интересу није да будемо поплављени огромним количинама безвредног, квазикултурног ђубрета које нам моћни медијски центри сервирају у име глобализације и отворености за слободан проток робе, информација, капитала, услуга и свега осталог. Нигде на западу таква апсолутна отвореност не постоји: друштва се штите више или мање суптилним баријерама и, истовремено инвестирају у различите проблеме очувања својих националних вредности.

Код нас последњих година проблем је не само у повећаном медијском притиску споља већ и у повећаној спремности изнутра да се системско однародњавање прихвати као нормалан процес светске историје. Наша истраживања у области националних наука контролишу страни научни центри, наши проблеми образовања смишљено елиминишу националне садржаје, наши медији форсирају само једну потпуно комерцијализовану врсту музике, уз обиље страних полицијских и сентименталних филмских серија. Јавно дезавуисање највећих имена наше културе награђује се угледним положајима.

После недавних ратова и даље су знатни делови српског народа остали ван граница заједничке државе. У заједничком је интересу да се не смањује већ повећава ангажовање на духовној и културној интеграцији целине српског народа. У питању је уједначавање школских програма, размена просветних кадрова, садржаја из области науке и уметности, заједничка инвестициона и кадровска политика у области културног стваралаштва и културних пројеката од националног

значаја. То су послови на којима се уопште није радило у току једне деценије постојања СР Југославије, и на којима се ни данас не ради због отпора мондијалистичких кругова у Србији и суседним републикама. Међутима њихово обављање је у битном националном интересу.

Наше залагање за максималну могућу сувереност и културно интегрисање српског народа није у противуречности припадања ЕУ: ми одувек припадамо Европи, и то не само у географском смислу. Европски идентитет је рођен на Балкану и њега чине, пре свега, античке грчке идеје о демократији, владавини права и једнакости свих слободних грађана пред законом, о људској рационалности и практичној мудрости. Под Немањинима ми смо били више Европа него европски Запад и Север (Душанов законик, велика уметност и народна поезија, развој рударства и занатства). У Европи данас постоје најбољи облици мешовитог друштва, што ће и за нас бити оптимална могућност. Наравно, Срби не желе нити у будућности треба да прихвате другу мрачнију страну европског менталитета: грамзивост, насиље, посесивни идеализам, тежња ка доминацији. Прихватање шире заједнице значи сарадњу са другим народима и прихватање заједничких циљева, али не и одрицање од сопствене националне државе у којој може да се примени демократски принцип "један грађанин- један глас" и која има само једног председника, једну владу и једну скупштину.

Политику која би била утемељена у оваквој концепцији није лако у пракси остварити, она ће делимично и повремено од ње одступати водећи рачуна о тренутним реалном могућностима. Ипак дугорочно гледано, њен смер треба да буде одређен оваквом концепцијом националних и државних интереса.

Већ више од једног века легитимне тежње српског народа за ослобођењем и уједињењем жигосу се од стране западних и средњеевропских сила као појаве "великосрпског национализма".

Експлицитно и врло милитантно такво идеолошко тумачење политике државе Србије потиче још крајем 19. века од Аустроугарске и Немачке, које су на тај начин покушавале да прикрију сопствене империјалистичке намере на Балкану.

Њихови планови о контроли Балкана ради продора на Блиски исток били су у директној супротности са принципом "Балкан- балканским земљама" и са идејом интегрисања, не само свих Срба, него и свих Јужних Словена. Нажалост, том великом еманципаторском пројекту супротстављале су се западноевропске силе, пре свега Велика Британија и Француска. Оне су јако подозревале да свако повезивање и окупљање Јужних Словена значи јачање Русије на Балкану и Средоземљу.

Да би се спречио излаз Русије на топла мора, оне су подржавале преживљавање потпуно анахроног Отоманског царства. Све што су Срби пројектовали да ураде у погледу ослобађања Босне и Херцеговине, Косова, Рашке и Југа Србије било је супротно овом плану подржавања стања *status quo* на Балкану и тумачено је као израз српске грандоманије.

У време када је империја, која је саму себе звала Велика Британија, поносно владала половином света, на Балкану је сан неколико милиона Срба о ослобођењу од ропства и о заснивању своје заједничке државе- осорно и злонамерно представљан као великосрпство, нешто што је, већ по дефиницији, било мрачно и нецивилизовано. То тако траје до дана данашњег, кад Хашки трибунал на оптуженичку клупу ставља цео српски народ, под оптужбом етничког чишћења и геноцида над другим народима у име своје "великосрпске идеологије".

Уствари, империјалистички идеолози од аустријских и немачких пропагандиста до тобожњих експерата Хашког суда немоћни су и невољни да направе две битне појмовне дистинкције. Прва је између патриотизма и национализма, друга је између политике једне државе и политике појединих мањинских идеолошких и партијских струја.

Циљ ослобађања једног народа може се окарактерисати као "националистички" само у једном вредносно-неутралном, дескриптивном смислу који се кадкад на Западу употребљава. Иначе национализам, као појам критичког мишљења, може имати два значења. Једно је екстремни, злоћудни национализам или шовинизам за који је карактеристично порицање постојања појединих нација и агресивно понашање према другим народима са крајњим циљем доминације над њима. Политика колонијалних сила злоћудно националистичка у томе смислу, а тако се може окарактерисати и данашња политика глобализације и стварања новог светског поретка. Иза плашта

борбе против националног суверенитета појединих националних држава крије се, у ствари тежња за неограниченом афирмацијом себичних интереса појединих великих сила.

Национализам у другом доброћуднијем смислу може бити лишен мржње и насиља у односу на друге народе, али га карактерише једностраност у мишљењу и несумњив егоизам у пракси. "Једностраност" о којој је реч састоји се у хипостазирању националне димензије друштвене проблематике, понекад и у свођењу свих димензија једне сложене историјске ситуације на само један- национални интерес. У том смислу је била националистичка политика отцепљених делова бивше Југославије. Све могуће предности заједничког живота биле су занемарене ради основног националног циља- стварања самосталних (словеначке, хрватске, муслиманске, црногорске, македонске) државе.

Сваки, па и најумеренији национализам у вредносном смислу је егоистичан, јер посебном интересу свог народа придаје приоритетан значај у односу на универзални људски интерес и не усклађује га, нити га процењује са становишта свеопштих етичких начела.

Међутим, борба за ослобођење свог народа, или његових потлачених делова, ни у ком случају не може се окарактерисати као национализам ни у једном од два наведена смисла. Срби у Рашкој, Босни и Херцеговини, на Косову и у Повардарју су вековима били поробљени под Турском царевином. Срби у Војводини, Славонији, Српској Крајини, Далмацији, Боки, а касније у Босни и Херцеговини били су несумњиво потлачени под Аустроугарском. Сви они су имали несумњиво људско право да живе као слободни грађани, изван оквира завојевачких држава; суверени у односу на владе које нису сами изабрали. Проблем је једино био у томе што су на истим просторима, помешани са Србима, живели и припадници других народа (Мађари, босански муслимани, Хрвати, Албанци и други). Да је Србија захтевала да се све земље у којима живе Срби, у целини припоје држави Србији, тај пројекат би се могао окарактерисати као "великосрпски". Он је чак и нуђен Србији у току Првог светског рата. Влада Србије међутим, није прихватила тај план, већ идеју уједињења јужнословенске браће.

Од 1918. до 1991. југословенску државу су потресали национални, националистички и шовинистички сукоби. У току Другог светског рата спроведен је геноцид над српским народом у Независној Држави Хрватској. Ни социјалистичка Југославија није успела да реши проблем национализма. Увођење вишестраначког система 1990. отворило је Пандорину кутију национализма у Словенији и Хрватској.

Неке српске политичке партије створене 1990. године покушале су да обнове овај националистички дух, али ниједна од тих посебних иницијатива није добила подршку грађана ни одговарајућих друштвених институција у Републици Србији. Црна рука је уништена на Солунском процесу 1917. године који су организовали краљ Александар и Пашић; четнички покрет је био поражен, а његове вође изведене на суд 1946. године, поред осталог, због овакве прокламоване завојевачке и кратковиде политике.

У новије време ниједна националистичка партија са програмом стварања Велике Србије није никад добила поверење грађана и освојила власт. Дакле, као што се не могу идентификовати Кју Клус Клан са САД, Жириновски са Русијом, Хајдегер са Аустријом и Лепен са Француском, тако се сличне повремене, злоћудно националистичке тенденције не могу идентификовати са државом Србијом.

Драстичан пример злоупотребе идеологије великосрпства десио се у вези са Српском академијом наука и уметности, поводом њеног Меморандума из 1986. године. Као "великосрпство" је окарактерисано покретање питања правичнијих односа међу југословенским републикама и захтев за отклањањем неких несумњивих дискриминација према Републици Србији. Такве су на пример: тадашња конфедерализација Србије и увођење аутономних (у великој мери и суверених) покрајина само у њој, иако је било исто тако добрих разлога да се то уради и у другим федеративним републикама, пре свега- у Хрватској, где су Далмација, Истра, Српска Крајина и Славонија вековима биле самосталне области. Пример дискриминације је и економска политика. Цене хране и других роба произведених у Србији су трајно биле прениске, а цене енергената, увезених и прерађених у Хрватској- системски превисоке, у односу на цене на светском тржишту. Добар пример неправичних односа је и начин организације Фонда за

помоћ неразвијеним подручјима. Релативно неразвијена Србија је третирана као развијена република; на тај начин су јој биле наметнуте несразмерно велике финансијске обавезе.

Меморандум се ниједном речи, ниједним наговештајем није залагао за било какве привилегије или доминацију Србије, већ искључиво и изричито за пуну равноправност југословенских народа и република.

Још једном се поновила појава трајно присутна на овим просторима. Велике силе и неке околне државе, своју тежњу за доминацијом, превлашћу и привилегијама прикривају и рационализују представљајући легитимну одбрану српског народа као великосрпски национализам.

Да закључим.

Ослобођење и уједињење српског народа је у одређеним периодима био циљ државне политике Србије, али је тај циљ био легитиман и еманципаторски и у њему није било ничег националистичког, "великосрпског" у пежоративном смислу речи.

Уколико је у Србији било идеја и облика понашања појединаца и посебних политичких организација које би се са добрим разлозима могле окарактерисати као националистички- те идеје и делатности нису биле део државне политике, нити се могу приписати највишој научној установи Србије- Српској академији наука и уметности.

Mihailo Marković

NATIONAL INTERESTS, PATRIOTISM, NATIONALISM

Summary

In this work, the notions of national interests, patriotism and nationalism are analyzed on the example of Serbian nation. Structural element of national interests are the maximum of potential sovereignty, modern democratic state, rational organization of economy, demographic policy of populations' renewal, maintenance of cultural identity. The notion of patriotism and nationalism are defined within the dispute with ideological approaches and interests of global powers related to Serbian people. Their usage of these terms has not taken into account differences between legitimate struggle for freedom and unity of Serbian people and marginal chauvinistic groups. It is pointed out that the notion of nationalism, besides enlightening meaning, has also ideological manipulative function. It is concluded that Serbian nationalism was legitimate and emancipative, and not the nationalism in the pejorative sense.

Key words: national interests, patriotism, nationalism, Serbs

НАЦИЈА И ИНТЕГРАЦИЈА: СЛУЧАЈ СРБИЈЕ

Апстракт: Интегрисаност неког друштва од суштинске је важности за његову успешност. Степен интегрисаности види се по томе колико чланови неку заједницу доживљавају као своју. Главни субјект интегрисања јесте држава. У случају Србије, постоји недовољна интегрисаност, узрокована слабошћу државе. Концепција колективних права националних мањина може стварити потпуно неинтегрисане етничке резервате, унутар српског друштва. Отуда се у тексту истиче да права увек иду са дужностима, и да посебна права морају бити праћена и посебним дужностима – у овом случају, дужношћу интеграције у српско друштво.

Кључне речи: друштвена интеграција, национална држава, демократија, етничке мањине.

«Стабилност једног друштва зависи од његове интегрисаности». То је опште место социологије, па чак и оне која није строго функционалистичка*. У овом тексту размотрићемо шта је то друштвена интеграција, због чега је она значајна и какве се тешкоће јављају када је у питању интеграција друштва у Србији.

Шта је интеграција

Друштвена интеграција је, у наопштијем смислу, успостављање уже међузависности између чланова једног друштва. То је «процес сједињавања једног друштва, који води ка хармоничној заједници, заснованој на поретку који њени чланови осећају као свој» (Диверже, 1966: 135). Тако остварена друштвена интегрисаност је «стање у којем су елементи неке друштвене целине складно и блиско повезани, што омогућава успешно деловање и опстанак те целине» (Флере, 1982: 92). «Постизање и одржавање стања обједињености елемената одговарајуће друштвене целине(...) представља услов њеног оп-

* Чланак је део рада на пројекту бр. 149005 који се ради на ИСИ ФФ (руководилац Сретен Вујовић), уз новчану потпору Министарства науке Републике Србије.

станка и деловања ради задовољавања одређених потреба и интереса» (Вратуша-Жуњић, 2007:193).

Три су важне састојнице ових дефиниција. Прво, циљ интеграције је складно деловање неке целине ради опстанка или бољег учинка. Друго, могућност постизања тога циља проистиче из добре уклопљености елемената у целину. У случају друштва, ти елементи су људи и њихове локалне заједнице. И треће, израз али и предуслов те уклопљености јесте да саму целину њени чланови осађају као «своју». То је ствар идентитета, поистовећивања са одређеном друштвеном целином.

Сматра се да постоји два општа типа инегрисаности неког друштва. Први тип би се Диркемовим речником могао назвати *механичка интегрисаност*. Она почива на одређеним друштвеним сличностима – језику, територији, веровањима, нормативном поретку. То је, у социолошком смислу, област моћи, државе, реалних односа снага (силе). Други тип би се могао назвати *органском интегрисаношћу*. Он почива на функционалној повезаности људи, на њиховим интересним и уговорним везама. То је област економских интереса, али и сваког другог добровољног друштвеног повезивања.

За складно и успешно деловање једног друштва важан је и један и други тип интегрисаности. Одсуство суштинских и непомирљивих разлика између људи који чине неку заједницу (државу, етничку групу, нацију) основна је претпоставка да та заједница може да се изгради као друштво. Већ је Аристотел јасно увидео како “природа државе захтева да држава буде састављена од једнаких и што је могуће сличнијих људи” (Аристотел, 1984: 104; 1295б). Да превелике разлике међу грађанима производе снажна политичка трвења, која могу посве да разоре државу, наглашавао је и Макијавели (Макијавели 1985: II, 231). И код заступника све три главне нововековне представе о демократији налазимо на упозорења да демократски поредак нужно тражи хомогеност грађана како у погледу добара, тако и језика, вере и обичаја (Русо 1993: 46; Токвил 1872/I: 41; 64; 1874/II: 51; 181; Mill, 1958: 230).

Везу друштвене хомогености и демократске, функционалне заједнице најбоље је објаснио Мил. Парламентаризам, као нововековни облик демократског поретка, по Милу

представља у основи "владавину преко расправе" (government by discussion). А она је могућа само ако постоји јединствено поље уобличавања јавног мњења. Међутим, ако је друштво дубоко подељено имовинским, верским, језичким или неким другим пукотинама, не постоји опште јавно мњење (јер свака заједница има своје). Тада не може постојати ни поље на коме се, кроз расправу, долази до најпожељније одлуке. Стога, закључује Мил, "слободне установе готово да су немогуће у земљи сачињеној од људи који немају осећај заједништва" (Mill, 1958: 230).

И многи истраживачи у савременој друштвеној мисли дошли су до сличних налаза. Наиме, сматра се да држава може успешно да обавља своју улогу само ако постоји тзв. *првобитна приврженост* (primordial loyalties) њених грађана. Уколико такве првобитне привржености нема, а нема је када држава није неупитна заједница, тј. када њени грађани суштински различито одговарају на питања "Кога укључује реч *ми*?" и "Са ким чиним заједницу?" (тзв. плурализам идентитета; Килмансег, 1991), тада је веома тешко успоставити функционалну заједницу.

Свака коренита друштвена хетерогеност разарајуће делује на демократске функционалне заједнице. Као што је Дал испитујући 114 политичких заједница искуствено утврдио, већину савремених демократских поредака (polyarchies, у његовом појмовнику) чине ниско или умерено плурална друштва, док се свега 15% њих може означити као изразито плуралистичка (Dahl, 1971: 110-111; Дал користи појмовни пар homogeneous - plural, а не homogeneous - heterogeneous). Најчешће се наводе две врсте разнородности, које угрожавају деловање демократске државе. Као прво, то су *велике разлике у приходу и богатству*, које се најчешће исказују кроз слабост и малобројност средњег слоја, а које доводе до сталних тзв. класних сукоба између два главна друштвена реда. Друга је *етничка хетерогеност*, изражена кроз језичке, верске и кулурне подељености, која, поприми ли политичку нарав, мрви друштво тако што у њему ствара тзв. "одсецајуће процепе" (segmental cleavages; Eckstein, 1966: 34; Lijphart, 1977: 3). У таквом друштву, објашњава даље Лајпхарт, политичке странке, интересне скупине, јавна гласила, школе, удружења итд. теже да се повезују и делују

само у границама одређеним основном поделом, па су могућности изградње функционалне заједнице (која, по својој природи, почива управо на претпоставци прожимања и сарадње свих делова друштва), веома слабе (Lijphart, 1977: 4).

Држава и интеграција

Како савремена друштва решавају проблем интегрисаности? Сама друштвена интеграција има два аспекта – негативан и позитиван. Први значи уклањање супротности које деле друштво. Сукоби се каналишу у институције, тамо се преговара, износе се аргументи, постиже се договор око начина решавања сукоба, изналази се компромис.

Али, чак и ако нема сукоба, појединци могу да живе једни поред других, без стварне међусобне повезаности. Отуда интеграција подразумева развој солидарности. Солидарност почива на колективним представама о томе - са киме сам ја у заједници, или ко чини моју заједницу, који су њени циљеви, шта нас то све повезује.

Главни актер интеграције у савременим друштвима јесте држава. Друштво без државе је безоблична, лако распадајућа маса – ма шта о томе мислили идеолози неолиберализма и марксизма (види критику у: Брдар, 2006). Држава постиче интеграцију на четири начина:

1. кроз правила и процедуре; право кроз навику ствара обичаје, а систем обичаја ствара обичајност; тиме се ствара пракса заједнице, системи знакова преко којег се почињу распознати чланови неког друштва; то јача солидарност.
2. организујући јавне службе (саобраћај, поштанске услуге, јавно обавештавање, здравство, школство, банкарство, војна служба,), као и управљање целокупним друштвом; функционална повезаност друштва у јену целину потпомаже јачање органску интегрисаности датог друштва;
3. кроз васпитање грађана; васпитање утиче на нове генерације грађане да постану свесни заједничких интереса, да прихвате правила ненасилних решавања сукоба интереса, да прихвате своје обавезе и упознају се са својим правима, да упознају предности заједнице над дру-

гим, супарничким заједницама; васпитање се не односи само на децу, већ је реч и о социјализацији одраслих; они прихватају нормативни поредак који затим наддeterminише понашање чланова заједнице;

4. примењујући принуду према онима који се одупиру, који крше норме заједнице, угрожавају грађански поредак; овај репресивни део постоји у свакој људској организацији или институцији; он је посебно изражен када је држава у питању, будући да она располаже развијеним средствима принуде; када је принуда примењена против девијатних, социјално патолошких појава, које угрожавају интересе заједнице као целине, то може имати и извесну интегративну функцију; ипак, истинска интеграција неке заједнице никада не може почивати само на насиљу.

Многе савремене државе имају посебну политику интеграције. То су, најпре, етнички и религиозно изразито шаролике земље, попут Индије или Нигерије. Ту су и земље које су, тек након добијања независности, почеле да изграђују национални идентитет, попут многих афричких држава. Коначно ту су и земље са неком снажном и неинтегрисаном националном мањином. Пример за ово последње је Летонија. У њој живи 58% Летонаца и 30% Руса. Руси углавном не знају летонски и ускраћени су за многа права (од држављанства до учешћа на изборима). Летонска влада је 1998. године започела национални програм интеграције. Његов циљ је интегрисање руске мањине у летонско друштво, кроз подстицање учења језика и прихватања летонске државе и културе. Овај пројекат новчано помаже Европска унија, која то види као јачање једне своје чланице.

Међутим, процес друштвене интеграције додатно се усложњава са јачањем међународно-интегративних и глобализацијских тенденција. Јачина интеграција у оквиру нације-државе са тог становишта се види као пожељна, осим уколико не смета регионалној или глобалној интеграцији. У оквиру овог новијег типа интеграције, национална држава се добровољно одриче дела свог монопола у име регионалног или ширег заједништва. То одрицање је резултат већ поодмаклих процеса економске интеграције – капитала, технологије и радне снаге. Економска интеграција јача потребу за стварањем

политичких заједница, првенствено ради вођења заједничке економске политике, али и ради јачања колективне безбедности земаља чланица. Тако постепено јача регионална повезаност и осећање зајеништва (Петканић, 2005).

Ипак, и у оквиру наднационалних интеграција кључни актери и даље остају националне државе. Наиме, уколико су државе чланице слабе као државе, оне не могу да одговоре функционалним захтевима који се пред њих постављају (па ни оних које се тичу међународних интеграција). Ти се захтеви обично односе како на спровођење прихваћених прописа, тако и на придржавање одређених стандарда. Слаба држава није у стању да јамчи имовинску или личну сигурност својих грађана, али није у стању да обезбеђује ни групна права – укључив и мањинска права. Отуда, припадницима мањинских заједница, као и представницима међународних и регионалних заједница и организација, не може бити у интересу да централа држава буде слаба. Таква држава, онда, није у стању да доследно спроведе ни једну одлуку, нити једну своју прихваћену обавезу. Таква држава је само извор нестабилности и несигурности у региону.

Проблем интегрисаности Србије

Данашња Србија, посматрана без Косова, свакако да не спада у ред држава са израженом етничком хетерогеношћу, па и подељеношћу. У становништву Србије удео народних мањина је 17%. То је знатано мање од многих држава Источне Европе. Тако, народне мањине чине између 20% и 30% становништва у Грузији, Македонији, Туркменистану, Украјини, Узбекистану и Белорусији, 30-40% у Естонији, Молдавији и Тацикистану, 40-50% у Киргизији и Летонији, док у Казахстану и Босни и Херцеговини заправо и нема већинског народа (Brunner, 1994: 10-11).

Ипак, ако би се Србија посматрала у својим границама од пре 1999. године, а то значи са Косовом, удео припадника народних мањина у њој порастао би на преко 34%. Искуство тадашње Србије најбоље показује шта значи друштвена неинтегрисаност и озбиљна унутрашња подела. Најбројнија тадашња етничка мањина, Албанци, који су чинили 17,1% становништва Србије била је у суштинском смислу

“нелојална”. Од самоуприличеног референдума косметских Албанаца, 26-30. септембра 1991. године, основни и готово једини захтев представника ове народне мањине био је независност Космета, односно, као прелазно решење, успостављање протектората УН на Космету (Малићи, 1995: 273). Косметски Албанци не само да су читаво последње десетлеће двадесетог века одбијали сваку сарадњу са представницима државних власти Србије. Они су се, штавише, у међувремену потрудили да изграде готово потпуно упоредно друштво, са владом, скупштином, школством, здравством, привредом, синдикатима, спортским такмичењима, културом, издаваштвом... Тиме су косметски Албанци већ од 1991. године створили значајне примесе сопствене државе која је упоредо постојала на истом простору са оном коју су имали Срби и остале “лојалне мањине”. Почетком 1998. године дошло је до оружаног устанка дела косметских Албанаца, предвођених Ослободилачком војском Косова (Ushtria Çlirimtare e Kosovës) и државне власти Србије губе надзор над више од трећине косметског земљишта. Након напада Североатланских земаља на Србију (24. марта 1999) и стављања Космета под протекторат Уједињених народа (Резолуцијом 1244, од 10. јуна 1999) српска држава је готово сасвим исчезла са подручја Косова и Метохије а тамошњи Албанци, предвођени ОВК, у овом тренутку (почетак 2006) налазе се на прагу добијања независне државе.

Када је реч о интегрисаности, треба имати у виду да се албанска мањина, по целокупном односу према Србији, током деведесетих година суштински разликовала од осталих мањинских заједница. Рецимо, друга по величини мањинска заједница у Србији, војвођански Мађари, заузимала је сасвим другојачији положај. За разлику од одвојеног друштва косметских Албанаца, Мађари су, по својој култури, цивилизацијским навикама и начину живота, остали једно друштво са Србима, Румунима, Словацима и осталим народним заједницама Војводине. Штавише, нека истраживања, с краја 1995. године, показивала су да су војвођански Мађари били отворенији према припадницима других народних заједницама од осталих тамошњих етничких група. Рецимо, на питање “које бисте националности желели да Вам буде руководицац?” 80% војвођанских Мађара је

одговарало “није ми од значаја”, као и 74% војвођанских Румуна, 60% војвођанских Словака и свега 36% војвођанских Срба. На слично питање о пословном партнеру 80% Мађара је тврдило да им народност није битна, 71% Румуна, 64% Словака и свега 33% Срба. Исто је било и када је испитиван однос према сарадницима на послу друге народности (Мађари су у 81% случајева тврдили да им није битна, Румуни 71%, Словаци 66% и Срби 42%), према комшијама (Мађарима није од значаја народност у 72%, Румунима 63%, Словацима 64% а Србима 40%) и према избору супружника (Мађарима је свеједно у 65% случајева, Румунима у 57%, Словацима у 49% а Србима у 34%; Илић и Цвејић, 1997: 183-185).

Истраживање етничке дистанце у Војводини, које су крајем 2002. године спровели Лазар Жолт и Драган Коковић (2005), такође је показало невелику и уједначену дистанцу која постоји између свих етничких заједница у Војводини, па и тамошњих Мађара и осталих народа. На Богардусовој лествици друштвене удаљености, већина одговора на питања о пожељности брачног друга, комшије, професора итд. из редова различитих етничких заједница била је усредсређена око става «свеједно ми је». Највише противљења било је у вези ступања у брак са особом друге националности. Тако, 16% Мађара не би ступило у брак са Србима, док 41% Срба не би се оженило или удало за некога из редова Мађара. Ипак, аутори ове студије оценили су да израженија дистанца постоји само у чисто приватној сфери брачних и других односа, док у јавној сфери, у области друштвене рационалности - економије и политике – та дистанца није значајна.

Као друго, да се вратимо на поређење Албанаца и Мађара и њихову интегрисаност у српско друштво, док је албански национализам најмање два десетлећа био грубо државозахтеван (*state-seeking*; значење у: Tilly, 1994: 133), дотле је мађарски национализам био претежно културни и далеко “мекши”. Док су косметски Албанци од 1991. године готово једногласно захтевали независно Косово, дотле ни најрадикалнији политички захтеви војвођанских Мађара нису помињали издвајање крајева насељених мађарским живљем из Србије и њихово прикључивање Мађарској или образовање засебне државе (видети, рецимо, повељу под називом “Мађарска аутономија: иницијатива за остваривање

самоуправе Мађара у Републици Србији”, усвојену на Конференцији Демократске заједнице војвођанских Мађара, 1995. године; или документ “Споразум о политичким и правним оквирима саоуправе у Војводини и националним заједницама које живе у Војводини”, који су саставили представници Савеза Војвођанских Мађара, 1999. године). Стога се теренски истраживачи слажу да је “национализам војвођанских Мађара грађански, тј. отвореног типа... Незадовољство војвођанских Мађара није усмерено ка директној конфронтацији са већинском српском етничком групом, већ ка трансформацији друштвеног система и власничких односа. Они сматрају да ће залагањем за либерално грађанско друштво и приватну својину постепено разрешити и проблеме на етничком плану” (Илић и Цвејић, 1997: 57; 169-170).

Треће, Милошевићев режим је Војводину једнако коренито развластио од самоуправе као што је то урађено са Косметом (али и свим осталим српским општинама). Међутим, војвођански Мађари никада нису испољили насиље према представницима државе или другим становницима Србије. Док су на Космету само у раздобљу 1991-1998 албански побуњеници у 2.018 испада убили 128 полицајаца и 199 грађана, дотле у истом раздобљу у Војводини није забележен ни један случај озбиљнијег насилног деловања Мађара против државе Србије.

И четврто, војвођански Мађари су учествовали на свим досадашњим изборима у Србији, а њихови политички представници запажено су деловали у политичком животу Србије (рецимо, 1998-1999 њихов представник, Иштван Ишпановић је био један од потпредседника Скупштине Србије). Насупрот томе, косметски Албанци су одбијали да на било који начин учествују у политичком животу Србије.

Све ове разлике јасно показују да питање интегрисаности неке етничке заједнице у друштво-државу није само ствар њеног уставно-правног положаја. То је и питање културне, верске, језичке, демографске и друге блискости (или удаљености) дбеју заједница. То је, дакле питање које у свом основу има већ помињани «механички» аспект интегрисаности. Тек на то основи може да израста процес органске интеграције, који би могао дати функционално квалитеније друштво.

Тај процес данас наилази на одређене тешкоће, нарочито када су у питању веће и развијеније етничке заједнице. Мађари, који су најбројнија и најразвијенија етничка заједница у Србији (чине 4% становништва Србије и 14% становништва Војводине), сусрећу се са питањем – зашто се трудити око интеграције у једно недовољно модернизовано и, на међународном плану, поприлично неугледно друштво, какво је српско? Одговор је једноставан и произилази из онога што је горе речено: зато што неинтегрисано друштво не може имати функционалне институције. А без функционалних институција – пре свега на нивоу централне државе – нема нити демократије, нити прикључења Европској унији.

Интеграцију, наравно, не треба изједначавати са асимилацијом. Она подразумева вишеструку повезаност индивидуума и заједница, при чему се не губи појединачни идентитет. Али, уз остале врсте лојалности (породичне, завичајуне, етничке) мора се развијати и осећај припадности друштвеној држави чији сте члан. Ово никако не значи гурање под тепих свих проблема које са собом носи живот у мултиетничким друштвима. Али, проблеми мултиетничких заједница не решавају се бесконачном институционалном сегрегацијом. Они се решавају налажењем мере између институционалне аутономије и укључености у целину друштвених институција.

Права (или повластице) и одговорности (или обавезе) мањинских заједница и њихових чланова према друштвеној држави морају бити у сразмери и усклађени. Сваки захтев за добијање специјалних права у односу на целину друштва мора бити праћен појачаном одговорношћу за ту исту целину. Мањинске заједнице «морају прихватити неку одговорност за партиципацију у том ширем животу (ван «мањинских резервата» - А. С) и за његово учвршћивање. Оне немају право да, извлачећи користи од заштите и помоћи коју добијају, истовремено ниподаштавају и занемарују структуре, институције и активности које им обезбеђују помоћ» (Валдрон, 2002: 118).

Етничко секташење, било које врсте, не може да се заврши другачије до разградњом и распадом заједнице. А када је та заједница друштво-држава, онда је јасно да распад никада не може а да не буде праћен и одређеном количином насиља. Стога онај који у име права одбацује одговорности, мора бити свестан да преузима и тај ризик.

Наведени радови

1. Аристотел (1984): *Политика*. Београд: БИГЗ.
2. Брдар, Милан (2006): «Vindicae contra tyrannos: апологија државе као медијума друштва интеграције», у *Мултикултурна Војводина у европским интеграцијама*, ур. Милан Трипковић, стр. 50-80. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду.
3. Brunner, Georg (1994): “Nation-States and Minorities in the Eastern Part of Europe”, *Regio: A Review of Minority and Ethnic Studies*, pp. 5-38. Budapest.
4. Валдрон, Цереми (2002): «Космополитска алтернатива», у *Нација, култура, грађанство*, стр. 105-130, ур. Слободан Дивјак. Београд: Службени лист СРЈ.
5. Вратуша-Жуњић, Вера (2007): «Интеграција», *Социолошки речник*, приредили Аљоша Мимица и Марија Богдановић, стр. 193, Београд: Завод за уџбенике.
6. Dahl, Robert A. (1971): *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press.
7. Диверже, Морис (1966): *Увод у политику*, Београд: Савремена администрација.
8. Eckstein H. (1966): *Division and Cohesion in Democracy: A Study of Norway*, Princeton: Princeton University Press.
9. Илић, Владимир и Слободан Цвејић (1997): *Национализам у Војводини*. Зрењанин: Градска народна библиотека.
10. Килмансег, Петер Граф (1991): “Колико плурализма подноси демократија?”, *Гледишта*, год. XXXIII, бр. 3-4, стр. 38-42.
11. Лазар, Жолт и Драган Коковић (2005): «Етничка дистанца у Војводини», *Социолошки преглед*, год. 39, бр. 3, стр. 251-264.
12. Lijphart, Arend (1977): *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*. New Haven and London: Yale University Press.
13. Макијавели, Николо (1985): *Изабрано дјело*. Загреб: Глобус.

14. Малићи, Шкељзен (1995): “Један захтев за нов статус: албански покрет на Косову”, *Србија између прошлости и будућности*, стр. 263-279, уредио Душан Јањић. Београд: Радничка штампа и ИДН.
15. Mill, John Stuart (1958): *Considerations on Representative Government*. New York: Liberal Arts Press.
16. Петканић, Срђан (2005): «Теоријске основе процеса европске интеграције», у *Изазови Европске уније*, свеска 1, стр. 41-93. Београд: Институт за европске студије.
17. Русо Жан Жак (1993): *Друштвени уговор*. Београд: Филип Вишњић
18. Флере, Сергеј (1982): «Друштвена интеграција», *Социолошки лексикони*, ур. Радомир Лукић и Мирослав Печујлић, стр. 92. Београд: Савремена администрација.
19. Токвил Алексис де (1872, 1874): *О демократији у Америци*. Београд: Државна штампарија.
20. Tilly, Charles (1994): “States and Nationalism in Europe 1492-1992”, *Theory and Society*, Vol. 23, pp. 131-146.

NATION AND INTEGRATION: THE CASE OF SERBIA

Summary

Integration of society is essential for his efficiency. Degree of integration is visible by self-identification of its members with community. Main agent of social integration is a state. In the case of Serbia, there is insufficient integration, cause by weaknesses of the state. Collective right conception for national minority could produce ethnical reservation, completely un-integrated, inside the Serbian society. Therefore in the article is emphasized that rights always come together with duties, and that special rights have to be accompanied with special duties – in this case with duty of integration in Serbian society.

Key words: social integration, nation-state, democracy, ethnical minority.

СРБИЈА И ЕВРОПА ПОСЛЕ ОТИМАЊА КОСОВА¹

Апстракт: У овом раду аутор полази од тезе да је разбијање Југославије било олакшано "збрканом историјском свеићу" европских народа, а Срба посебно, чији је последњи епилог отимање Косова и Метохије од Србије. У другом делу рада аутор указује на неопходност да се не заборави ко је, зашто и како отео Косово од Србије, а Србе протерао са српског историјског простора. У закључку се образлаже теза да признавање једностраног проглашења независности Косова од САД и држава ЕУ, након систематски спроведеног етничког чишћења Косова од Срба (које је одлучујуће помогнуто агресијом НАТО савеза на Србију 1999) представља трајан извор нестабилности Балкана и крупну препреку за регионалну сарадњу и европске интеграције. Тако се ствара преседан који би могао, уместо да европеизује Балкан, да "балканизује" Европу.

Кључне речи: Косово, Срби, Албанци, Балкан, Европа, историјска свест, глобализација, регионалне интеграције.

1. Отимање Косова као епилог српске "збркане историјске свести"

"Можемо ли окренути леђа историји и неговати своју аутентичност ако нас историја тотализује, ако нам не дозвољава да побегнемо? Можемо ли да поричемо судњи дан, крај наше цивилизације, ако то више није пророчанство, него трезвено предвиђање? Збрка историјске свести изражава осећање да је историја нека врста компјутеризованог мозга који управо игра своју последњу игру на шаховској табли док историјску свест дели један потез од мата. Пољуљано је чак и веровање у нашег модерног бога инструменталне рационалности." (А. Хелер)²

Проглашавање независности Косова почетком 2008. године и убрзано дипломатско признавање тог нелегалног чина од стране САД и најутицајнијих земаља Европске уније, представља очекивани епилог вишедеценијског пројекта раз-

¹ Овај рад је настао у оквиру пројекта "Развој правног система Србије и хармонизација са правом Европске уније (правни, економски, политички и социолошки аспекти)" који се ради на Правном факултету у Београду.

² А. Хелер, *Теорија историје*, Рад, Београд, 1984, с. 59-60.

бијања титоистичке Југославије, што све заједно баца ново светло на свеколико трагично дешавање које му је претходило. Као да је тиме потврђена стара филозофска метафора о мудрости која, као "Минервина сова", стиже увек са закашњењем – по свршеном чину и онда када се више не може практично утицати на сам ток догађаја. Овим је, такође, завршен један важан период историјског надигравања политичких актера на југословенском и балканском простору у којем су српске интелектуалне и политичке елите доживеле катастрофалан и тотални пораз. Проблем је, међутим, што је то истовремено тежак пораз за цео српски народ и Србију као државу, уз парадокс да поражене елите, донекле рециклиране и редизајниране, преживљавају на јавној и политичкој сцени и прете нам новим "победничким поразима".

Прибојавајући се оваквог за Србе трагичног исхода, аутор овог рада је једним низом полемичких текстова произашлих из необјављеног рада под радним насловом *Феноменологија српске идеје*, настојао правовремено да пробуди рационалну друштвену и националну самосвест и тако сам избегне горчину "методологије накнадне памети" којој данас многи бестидно прибегавају³.

Тада ми се чинило да је идеја самоосвешћења помућеног историјског ума омогућавала да се концептуализује не само најоптималнији полазни теоријско-експликативни оквир него и најрационалнији акциони модел политичког разрешавања међунационалних конфликта на југословенском и балканском простору. Оно што сам тада са зебњом претпостављао, сада је ("на крају баладе") свима јасно: они који су имали јасно артикулисану и рационално пројектовану националну свест успели су да се одрже и ојачају, а они који су били идеолошки збуњени и национално пометени (као Срби) – тешко су пострадали. Кад је с падом Берлинског зида и с урушавањем социјалистичких система покренут досад најснажнији талас глобализације, он је као некакав историјски "цунами" разбио бившу Југославију. Тада је српско национално питање на драматичан и трагичан начин поново избило на историјску позорницу и постало прворазредни изазов за Србе саме, за оне са којима или поред којих Срби вековима живе, за

њихове пријатеље и непријатеље, за велике европске и светске силе. И више од тога, за већину људи који живе своје обичне људске животе на овим балканско-панонским просторима - јуче, данас и сутра - оно опстоји као судбинска одредница. Проблем се састоји у томе што је питање у данашњем облику постављено најмање два столећа, што је са својом предисторијом старо скоро читав миленијум, а за све то време одговори који се на њега нуде не задовољавају ни Србе ни оне друге - ни раније, ни данас, а по свему судећи тако ће бити и убудуће. Проблем је тако велики и зато што није јасно у којој мери га увећава и отежава само питање, с обзиром на његову суштинску интенцију или на начин на који се српско питање поставља. Са овим другим је у тесној вези просторно-временски оквир његове актуализације, али и квалитет актера који у појединим и историјски понављаним ситуацијама преузимају улогу главних протагониста - било да пресудно артикулишу само српско питање, било да на њега траже (или нуде) некакав одговор - у сфери духовној и теоријској или на пољу друштвеном и историјском.

Аутору ових редова се, с разбијањем Југославије, почетком деведесетих година прошлог века учинило смисленим једно ново и конкретним околностима примерено критичко социјално-феноменолошко преиспитивање српске идеје. Под *српском идејом* подразумевала се духовна сублимација напред назначеног историјски есенцијалног проблема српског народа, исказивана кроз различите артикулације питања и преко различитих модалитета одговора на егзистенцијалне изазове у новијој историји и савременој стварности друштвених и политичких односа. Рођена у муци колективног живљења српског народа у конкретном времену и простору, српска идеја је кроу историју постала извор и уточиште наде за његов опстанак и преживљавање, за његову слободу и достојанство, инспирација вековних тежњи за самосталном духовном и световном организацијом српског друштва и за очувањем његовог културног идентитета.

Синтагмом *феноменологија српске идеје* означаван је покушај да се рационално појми, логиком критичког историјског ума, скривена духовна и историјско-друштвена суштина *Српства* као субјективног становишта у објективном свету сличних ентитета и успостављеном поретку њихових међу-

собних односа - у прошлости, садашњости и будућности. То је било схваћено као понирање у скривене дубине духовних кодова колективног идентитета, као испредање "Аријадниног конца" у историјским лавиринтима, али и као духовно проветравање националне самосвести која би се ослобађала од својих и туђих предрасуда и од идеолошких сновиђења. Истовремено, то би било и буђење моралног бића српског духа у временима и приликама када бистар ум и честита душа (п)остају једини ослонац посрнулог народа који се поново усправља - пред собом и пред другима. У сваком случају, то би представљало својеврсно упознавање самог себе, као етно-психолошког и психо-социјалног колективитета и субјективитета. И то не само упознавање своје боље стране, него пре свега оне лошије - која нам се и раније и тада (као и данас) тако грдно светила, а и убудуће нам прети.

Историјска свест није само рационална, па ни претежно рационална. Она није само објективна и истинита, па ни претежно објективна и истинита - поготово она историјска свест која је и најделотворнија. Свако друштво у сваком времену има себи примерену историјску свест. За критичко феноменолошко преиспитивање српске историјске свести, у конкретним околностима разбијања титоистичке Југославије, коришћен је теоријски модел који је другим поводом скицирала Агнеш Хелер. Она сматра да су људске представе (као схеме) о историјским процесима утолико рационалне уколико "обезбеђују миран процес репродукције за појединца и заједницу" и у том контексту уочава шест ступњева историјске свести:⁴

- Први је *"ступањ нерелефлексивне опитности"* у којем се време појављује као "мит о генези племена". Међутим, слика времена и простора није концептуализована: не разликују се прошлост, садашњост и будућност, "овде" и "тамо"; све је "сада" и "овде".⁵
- Други је ступањ *"свест о опитности рефлектованој у посебности"* кад се јавља и свест о историји. А *свест о историји је свест о промени*, кад се јавља поредјење

⁴ А. Хелер, нав. дело, с. 32.

⁵ Исто, с. 29-32.

- оног јуче са овим данас и доводи у питање систем односа који се дотле сматрао судбински датим.⁶
- Трећи је *"ступањ нерелефлексивне универзалности"* кад се појављују универзални митови. То је свест о идеалности кад се реално време и реалан простор претварају у идеално време и идеалан простор путем веровања.⁷
 - Четврти је *"ступањ свести о опитности рефлектованој у посебности"* што је стварно свест о самој историји. Свест о историји (за разлику од свести историје) дозвољава избор наше прошлости. Тако, рецимо, Рим, Атина или Јерусалим постају прошлост не само оних чија су некад садашњост били, него и оних других (Низоземаца, Скандинаваца) који прихватају оно што није припадало њиховом вемену и простору и развијају га као своје. Тако се обезбедјује реално продужавање и трајање култура које су раније нестале. Слободан избор прошлости сведочи о слободи и уму (разуму) као основним карактеристикама људске природе.⁸
 - Пети је ступањ *"свести о светској историји или свест о рефлектованој опитности"*. Поново се долази до универзалности која обједињује све људске историје у једну заједничку. Пошто је универзалност рефлектована она је *плуралистичка*. То значи да се варијације на исту тему морају рационално супротстављати једна другој. "Месијанска идеја уједињења" може да се темељи на економским интересима, на разуму, на индустрији (техници) правним установама као "невидљивој руци" неког "будућег савршенства", али коначног искупљења нема. Ова свест уочава да је "зло неискорењиво из наше природе". Зато се сопствена слика прошлости и будућности мора бранити и проверавати наспрам слике других. Време универзалне историје јесте *идеално време*. Али *реално време*, време садашњости, јесте

⁶ Исто, с. 33-38.

⁷ Исто, с. 39-42,

⁸ Исто, с. 43-48.

неисцрпан извор аргументације, јер се "будућност доказује садашњошћу" која се мора познавати.⁹

- Шести је "ступањ конфузије историјске свести" који почиње са првим светским ратом, а појачава се са Холокаустом, Хирошимом, Гулагом, концентрационим логорима по Европи. Светскоисторијска свест са својим теоријским апсолутизмом постала је теоријски проблем и пре трауматичног историјског искуства (што је уочио Вебер) а нарочито касније (што је истакао Попер). "Позитивне" филозофије историје, засноване на науци или новој митологији, показале су се рушилачке у пракси; сва "сад и овде" показала су се као лажна обећања.¹⁰

Овај осврт на подстицајне ставове Агнеш Хелер учињен је не због одговора које она нуди, него због питања које она поставља - која се "сад и овде" и код нас постављају. Српска национална идеја се уплела у конфузији историјске свести нашег времена и простора. Њено актуално освешћење могуће је једино ако се искристалишу времену и приликама примерени критеријуми рационалног обликовања историјске самосвести.¹¹ Они имплицирају неке филозофско-историјске претпоставке, као и одговарајуће теоријско, практично-политичко и етичко становиште. Једна хипотетичка скица полазних ставова могла би да појасни свако од релевантних становишта, да омогући њихово међусобно повезивање и везе са каснијим конкретним разматрањима.

Основна сврха историјске свести јесте *самосазнавање* човека, народа и друштва. Пошто се не може знати шта се све може учинити, док се не покуша, упознавање ранијих човекових покушаја (и погрешака) то омогућује. Ко не упозна своју прошлост обично бива принуђен да је понови, као и сваки други неиспуњен задатак. У том смислу историја и игра по-

⁹ Исто, с. 49-57.

¹⁰ Исто, с. 58-59.

¹¹ Читаоцима овог текста аутор поново скреће пажњу да су "сад и овде", "конфузија историјске свести" као и "актуално освешћење" били ситуирани у трагични контекст распада Југославије и међунационалних сукоба почетком деведесетих година.

знату улогу "учитељице живота" - коју је посебно истакао Хердер и коју нико није озбиљније оспорио.¹²

Историјска свест представља садашњу интерпретацију прошлости због будућности. У рационалној научно-историографској и филозофској интерпретацији прошлости подразумева се да су историјске чињенице (историјска евиденција) тачно утврђене, према методолошком императиву Леополда фон Ранкеа: "само показати како је заправо било". Међутим, истинитост интерпретације чињеница у историји не утврђује се на исти начин као у математичким и природним наукама.¹³

Историја је друштвена и духовна наука у којој интерпретација чињеница увек зависи од *контекста значења* у којем се сазнају и тумаче дотичне историјске чињенице. Тако, заправо, у сваком времену, прилагођена његовим потребама и вредностима настаје својеврсна "изградња историјског света у духовним наукама", како то разумева Вилхем Дилтај, надовезујући се на Винделбанда и Рикерта.¹⁴

Пошто свако време и сваки субјект, полазећи од себе, увек изнова интерпретира прошлост *плурализам интерпретација и значења* у историји правило је а не изузетак. У рационалном дискурсу нужан степен "објективности" постиже се у сазнајном погледу посредством *критичке теорије* која сучељава конкурентске позиције у тумачењу историјске стварности. Будући да је конкретна историјска свест увек израз неког интереса за неки конкретан облик друштвеног живота у друштвеној пракси се јавља (и разрешава) проблем односа носилаца конкурентских интереса и сазнања.¹⁵

Иако је тај однос увек конкурентски, он не мора да буде и антагонистички. Не само да је пожељна, него је у повољним приликама и могућа, комуникација конкурентских интереса и сазнања која има веће изгледе уколико се рационално

¹² Слично о смислу историје говори и Робин Д. Колингвуд, *Идеја историје*, Свјетлост (Сарајево) - Глобус (Загреб), 1986, с. 16.

¹³ Упоредити: Р. Д. Колингвуд, нав дело, с. 9-10.

¹⁴ Видети: Вилхелм Дилтај, *Заснивање духовних наука*, Просвета, Београд, 1980; нарочито рад "Изградња историјског света у духовним наукама", с. 129 и даље.

¹⁵ Упоредити: Јирген Хабермас, *Сазнање и интерес*, Нолит, Београд, 1975.

институционализује као својеврстан тип савременог дијалога различитих аргумената и облик "комуникативног деловања".¹⁶

Полазећи од наведених претпоставки може се констатовати да је и са сазнајног и са практично-политичког становишта легитимно то што су, због *садашњих и тадашњих (не)прилика*, српско друштво и држава, српски народ и његова култура нужно упућени на ново интензивно и критичко преиспитивање своје прошлости (и њеног ранијег тумачења), ради своје будућности. Постојећа збрка у његовој историјској самосвести довела је српски народ у данашње (ондашње!) неприлике, а њено даље одржавање и нове недоумице које се јављају, само продужавају и отежавају једно иначе тешко и неповољно друштвено стање.

Окретање себи, поради себе, не мора и не треба да иде на штету других, нити на уштрб историјске истине. Али ни нечија туђа интерпретација српске прошлости, због нечијих садашњих и будућних интереса не сме имати монопол, већ озбиљну конкуренцију. Са практично-етичког становишта и због онтолошког приоритета живота над његовим тумачењем, никаква "истина" о неком народу, која је увек некакав израз нечијег интереса, не може да буде "теоријска" основа за његово "историјско" кажњавање. Још је трагичније ако таквој сврси служи лаж, а не истина.¹⁷ А управо то се данас Србима збива и зато је одбијање такве садашње "теоријске" интерпретације српске прошлости и супротстављање таквој "историјској" пресуди српском народу, не само главно сазнајно него и основно животно питање које пада у задатак српској интелигенцији.

¹⁶ Упореди: J. Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*, Band I-II, Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main, 1981.

¹⁷ Није морално угрожавати другога ни са истином, грубо изнетом и увредљиво саопштеном. Тада се нападнути обично брани свим средствима, па и лажима - јер принуђен је да се како-тако брани. Лаж не задобија морално оправдање ако настаје у нужној одбрани, али поприма обележје најтежег интелектуалног злочина кад служи нападу на друге. А Срби су као народ данас (било је то ондашње "данас", а није се много променило све до данашњег "данас") нападнути туђим лажима, медијски сатанизовани и тако приковани на стуб срама само да би били онемогућени да се легитимно залажу за своје легалне националне интересе.

Феноменологија српске идеје је стога својеврсна теоријско-историјска саморефлексија која разликује *методологију друштвеног истраживања* од *онтологије друштвеног деловања* и поред њихове неоспорне узајамне повезаности. Деловати се може и мора и онда кад се не зна, кад се не зна тачно, кад се не зна правовремено, кад се не жели или не може знати истина о туђем или сопственом, прошлом или садашњем деловању. Кад су недовољни, неповољни или кад сасвим откажу рационални механизми регулације односа, отвара се широко поље за деловање оних других, исконских и дубљих, често ирационалних чинилаца преживљавања. Парадоксално је то што су у питању исти они чиниоци који у нормалним приликама највише угрожавају рационално успостављене односе у људском свету и који најопасније могу да угрозе сам тај свет, али у поремећеним односима остају једини практично могући облик реакције.

У доба "збрке историјске свести" Агнеш Хелер уочава три алтернативна теоријска предлога за одговор на такву ситуацију:

(1) прагматична свест о посебности; (2) супротно, презирање прагматичке посебности, истицање неминовне и опште катастрофе и пожуривање у провалију ("Гранд хотел Провалија"); (3) радикализација зла, прихватањем и применом онога што нам се намеће, као у својеврсној "душевној болници". Да не бисмо били смрвљени, ако нас маргинализују морамо да негујемо своју маргиналност. Ако закаже рационална инструменталност морамо се препустити ирационалном сањарењу и бацити се у провалију тајних митова, религије, култова, мистичних контемплација. Ако нас сматрају "болесним" и "лудим" морамо се борити да се болест и лудило сматрају "правом револуцијом". Ако нас оптужују за "злочине" морамо почети убијати, да бисмо се ослободили кривице онако како је то учинио Раскољников у сличној ситуацији.¹⁸

Ова типологија могућих одговора је подстицајна за размишљање о најрационалнијим облицима перцепције историјске ситуације у којој се српски народ данас налази и могућим путевима њеног мисаоног разумевања и практичног пре-

¹⁸ А. Хелер, нав. дело, с. 61-64.

владавања. Савремена историјска свест код Срба је збркана и стога што се у њој спонтано јављају сви наведени (и још неки други) типови "одговора на ситуацију", у комбинацији која је далеко од оптималне.

- Уместо "пожуривања у провалију" и(ли) "радикализације зла" у првом реду недостаје нам *"прагматична свест о посебности"*. Србима би данас (како сам тада оценио) добро дошла израженија прагматичност, нека врста историјске себичности малог народа који гледа своја ситна посла и решава своје велике проблеме. Уместо бриге за судбину комунизма, "новог светског поретка", Европе, словенства, православља и хришћанства уопште (суочених, на пример, с претњом ислама) рационалнија би брига била око своје државе, своје културе и духовности, своје породице и имовине - у великим и глобалним светским гибањима као датом стицају околности на који мали народи не могу битије да утичу. То би, додуше, било неговање своје маленкости и маргиналности, али на рационалан начин, без добровољног "бацања у провалију" у коју нас други упорно гурају.

- Катастрофизам о којем говори Агнеш Хелер препознаје се код псеудо-интелектуалаца и малограђана чије опште "кукумавчење" постаје заразно и опасно за друге док је за њих саме "духовна храна". Они су навикнути да олако живе и да иду линијом мањег отпора. Под притиском стварних проблема, од којих би да побегну, спремни су на "херојску издају" народа и државе, бирајући страну која је јача. За своје "заслуге" они очекују, као награду, место у Нојевом ковчегу којим ће се баш они избавити из опште националне катастрофе. Парадоксално је да они који су сами стварно најмање угрожени исказују највећу "бојазан" за општу судбину, галамећи на све стране. А уистину им је стало само до ситних личних интереса. Код једних то је израз социјалног, код других личног карактера, а код трећих помодна и срачуната поза с којом се може добро проћи и профитирати у евентуалној општој несрећи.¹⁹

- "Радикализација зла" је одговор на које су Срби стицајем прилика (тада били) принуђени. Овај тип реакције помаже да

¹⁹ У међувремену су, од тада па до данас, многи из овог табора оформили своје "невладине организације" које су се ставиле изнад сваке наше власти, па чак и изнад оне новодошле и демократистичке, у којој су неретко и они лично (неодговорно) учествовали.

се боље схвати да актуелно (тадашње) "српско лудило" и "српско зло" - које је индуковано спољним притисцима, које потенцира антисрпска пропаганда, а домаћим српским катастрофичарима без духа (и душе) служи као свакодневна духовна храна - није никакав "српски специјалитет". Сваки народ, кад се нађе у сличној ситуацији, склон је да се понаша на сличан начин. Ово се не односи само на Србе, ни само на "балканце", ни само на мале и маргиналне. Историја XX века је показала да слично лудило може да овлада и већим и развијенијим народима. Разлика је само у томе што оно увек носи више опасности по друге, јер лудило великих увек је веће и разорније од оног које захвата мале народе.

Колико се данас (могло се и тада?) могу сагледати димензије (ширина, дубина и карактер) "српског лудила" и "српског зла" које је индуковано у времену распада југословенске државе и свакојаким притисака на српски народ, још је отворено питање. Теоријски и хипотетички гледано (што је у међувремени, на жалост, потврђено) српски одговор на актуалне (тадашње) историјске изазове није био довољно рационалан и због тога што Срби нису умели да се сачувају од замки које су им лукаво биле спремљене. Они нису умели да се сачувају од вируса туђег лудила и туђег зла који им је перфидно "упелцован" - уз очекивање реакције. Одговарали су на провокације, мислећи само да на зло одговарају "истом мером". А пренебрегавали су срамне, али институционализоване, двоструке критеријуме којима се процењује њихово реаговање, за разлику од провокација српских противника. Тако је тзв. иста мера српских реакција, пропуштена кроз искривљену призму двоструких мерила, у својеврсном кривом огледалу модерног медијско-пропагандног бешчашћа, олакшавала стварање и ширење монструозне слике о целом српском народу.

Поред свих антисрпских пропагандних подметања, многи Срби су и сами мазохистички ускакали у "ископану јаму", уживљавали се у улогу "црног дјавола", примитивно се хвалисали оним што јесу и што нису учинили. Њихови перфиднији противници, такође примитивни али лукавији и лицемернији, своје злочине су умели не само да прикрију, него и да их Србима припишу. Срби им нимало нису отежавали такве обмане, већ су им својим примитивним нарцизмом прибављали тако потребну а недостајућу уверљивост. Ова црта срп-

ског националног карактера, израз је својеврсне историјске незрелости. Она је могла да буде по Србе још кобнија него што је била, мада је и овог пута њена цена неизмерно скупо плаћена. Кад би се бар том ценом она искоренила, а кривица окајала?

Уместо да се рационално и промишљено смисли и спроводи свој национални план, често је реаговано ирационално, инстинктивно и спонтано - онако како је противник очекивао. Тако се није могао отежати, одложити за бољу прилику и коначно осујетити туђи план, већ се у њега на парадоксалан начин "уклапало". Наравно, нису се сви и увек овако понашали и то је по Србе, ипак, била "срећа у несрећи", кап мудрости у мору безумља, која је помрсила многе рачуне и покварила неке важне планове српских противника (касније се показало да је то био само "привремени застој" у спровођењу антисрпских планова).

Овај аспект односа Срба са другима поједностављено се (и зато погрешно) интерпретира према моделу "теорије историјске завере". Или се, још погрешније и веома тенденциозно, завера (или "завера") против Срба исмејава као још једна њихова колективна параноја. "Теорија завере" је недовољна да се њом објасни све оно што се Србима данас дешава, јер се многе унутарње (а битне) чињенице у њу не уклапају. Али неке друге, исто тако битне и скоро неспорне историјске и актуалне чињенице, сасвим су сагласне са основним значењем термина "завера" којим се обично означава тајни план против некога који се у одређеном тренутку на одређени начин активира.

Друго је (и унутарсрпско) питање то што Срби немају морално право да се љуте на своје противнике због "антисрпске завере". Планови за растурање Југославије и за поделу Србије никад нису били само тајни. Они су Србима упорно и континуирано подметани "под нос", на разне начине и са различитих страна. Ти "заверенички планови" су и уз српску помоћ и одлучујућу потпору више од пола већ били остварени, кад су их Срби као целина, прекасно и у зао час, јасно сагледали. Српска љутња на "антисрпске заверенике" зато и јесте тако "лична" и тако ирационална. То је љутња на самог себе која се преноси на другог, који није невин, али није ни једини кривац за оно за шта се оптужује. Заиста је нерационално љу-

тити се на Хрвате, Шиптаре, Словенце, Муслимане, Немце, Турке и сличне (данас још и на Американце, Енглеze и Французе), што су имали своје посебне или заједничке планове против Срба. А кад их нису имали? Срби су морали много пре да се запитају (и забрину) - а нису.²⁰

Таква љутња је најтипичнији показатељ помућене српске историјске свести у нашем времену и опомена да је и у историји "лакше спречити него лечити". Историјске грешке се најскупље плаћају, а рационална историјска самосвест има задатак да спречава грешке и умањује цену историјског опстајања.

Ова и неке друге традиционално самодеструктивне црте српске историјске свести понекад су здружено деловале, али су понекад наилазиле и на унутарње препреке других, такође традиционалних, али историјски вреднијих српских особина. Без историјских врлина ниједан народ не може опстати, али његове мане повећавају цену његовог опстајања. Срби ни у том погледу нису никакав изузетак у односу на друге, а нарочито у односу на оне с којима историјски деле и зло и добро. Ипак, пропуштена је прилика да се, пре него што се зло издешавало, себи и другима јасније предочи да се рушењем заједничког дома не може доћи ни до чега доброг ни за кога²¹. И то на свој начин сведочи о незрелости историјске свести код свих актера југословенске трагедије. Докле год се поуке прошлости не буду уважавале, прошлост ће нам се понављати.

Свако време, па и данашње, намеће неке опште идеје које обузимају људе и народе. Таква је идеја индивидуалних људских права и мондијалистичка идеја о уређивању "света без граница" као целине у коју се утапају посебни народи и државе. САД, Немачка, Француска, Енглеска и њихови сателити медијском агресијом и гебелсовском пропагандом ства-

²⁰ Разни планови, сценарији рушења Југославије, нису само објављивани у страног и емигрантској штампи, него су преношени и у домаћим публикацијама. Упоредити: Мило Бошковић, *Србофобије и српске фобије*, Славија, Нови Сад, 1993.

²¹ Већ тада је ово била не само реторичка пируета писца ових редова него и његова горка рационализација политичког заплета и расплета који доводи да независности Словеније и Хрватске (против чега никад нисам био). Цена њихове државне независности је у рационалнијем оквиру, по њих саме могла бити нижа, а по Србе и Србију мање штетна.

рају нови легитимистички политички образац за отворени политички и економски притисак и за евентуалне војне интервенције у источно-европским и другим раније социјалистичким друштвима, независно од било којих норми међународног права.

На позорници светске историје при крају 20. века и даље је главни чинилац монструозна и технички софистицирана сила (економска, политичка и војна). Перфидна камуфлажа "бригом за људска права", која се не бране него се са њима напада, треба да прикрије стварне интересе великих и јаких држава. Људска права су згодан изговор и лепа парола исписана на новим борбеним заставама нових крсташких похода Запада на Исток. Суштина тих похода је иста као и пре. Као што старим крсташима није било стало до "Христовог гроба" тако и овим новима није особито стало до демократије и људских права. Правила економских, политичких и војних игара су остала иста. Она су данас само лукавије камуфлирана и делују подмукло, али њихово дејство је исто иако средства изгледају мање брутална. Промењена је само реторика, да се њом заварају неопрезни, преваре лаковерни и злоупотребе наивни. Кад се Србија нашла на путу великих сила, њено политичко вођство није на време опазило да се према њој ваља сурови глобализацијски ("цунами") талас. Рат којим је Југославија разбијена, а нарочито бомбардовање Србије у правно неlegalној, историјски криминалној и потпуно несразмерној употреби највеће војне (НАТО) силе на свету против једне мале земље, у којој се уз то још користе и забрањена оружја (касетне и бомбе са "осиромашеним" уранијумом). Чудесно је лицемеран изговор да је та њихова злочиначка агресија на Србију (медијски представљена као "Милосрдни анђеол") мотивисана заштитом од Срба угрожених људских права косметских Албанаца. А у ствари, НАТО земље су притом за себе обезбеђивале војне базе у марионетској квази-држави, на стратешки важном простору Балкана и Југоисточне Европе, где поред тога има и стратешки важних природних добара (угља, ретких и племенитих метала и чисте воде).

2. Да се никад не заборави - ко нам је и како узео Косово и Метохију?

Недавно је амбасадор Велике Британије у Београду, у једној у Србији веома гледаној телевизијској емисији²², на питања водитељке како би прокоментарисао однос српских грађана према земљама које нас прво медијски сатанизују, затим бомбардују, а на крају одузимају и територију, по ко зна који пут поновио политички исконструисану оптужбу да је Србија на Косову спроводила масовно етничко чишћење, да су из својих домова биле протеране "стотине хиљада Албанаца" те да је НАТО због тога морао да интервенише. Уз ово се увек подразумева, и онда када се експлицитно не износи, и оцена да су зато САД, ЕУ и многе друге земље признале отцепљење и независност Косова. Према опробаном гебелсовском маниру по којем више пута поновљена лаж временом замењује истину овде су намерно побркани узроци и последице трагичних догађаја, па самим тим и њихови виновници и жртве. Аксиом је сваке узрочне анализе јасно разликовање временског редоследа конкретних појава и догађаја, јер узрок по дефиницији увек претходи својој последици. У медијској и политичкој манипулацији око узрока рата у Југославији обично се врши временска инверзија догађаја тако да се изводе тенденциозни закључци о "главним кривцима" и "највећим жртвама". Без дубље феноменолошке анализе овог главног манипулативног обрасца, за ову прилику је довољна опаска да се тако најлакше конструишу парадокси по којима су историјски "највеће жртве" пропагандно-политички гледано и "главни кривци" – јер само тако стварни виновници зла остају скривени, а кад буду откривени тада имају псеудоморалну сатисфакцију за своја криминална (не)дела. Овај манипулативни образац је у случају Срба и Србије безброј пута на Западу коришћен (примарно у католичкој и аустроугарско-немачкој анти-српској пропаганди, а касније и другде). Промовисан око Берлинског конгреса, а усавршен још крајем 19. века у време

²² На телевизији Б-92, у емисији "Утисак недеље" од 22. јуна 2008, једини гост је био британски амбасадор, као један од главних актера у политички дијаболничним радњама око компоновања нове "проевропске" владе у Србији, "братимљењем политичких немогућности" које персонализују, на једној страни, Тадић и Динкић, а на другој, Дачић и "Палма".

окупационе и анексионе кризе у Босни, потом дорађен и примењен током балканских и почетком Првог светског рата, стално подгрејаван у првој и другој Југославији, примењен је на јасеновачки монструозан начин у Другом светском рату и чудесно лицемерно у таласу НАТО-бомбардерске глобализације крајем 20. века. Последњи промотивни чин овог већ класично антисрпског манипулативног обрасца одиграва се на Косову и Метохији, кад се тако налазе разни изговори за његово отимање од Србије и лажно легитимисање "независне државе Косово".

Ради "освежавања" српске историјске свести неопходно је стално подсећање (за незаборав) на кључне догађаје у српско-албанским односима у разним историјским периодима, укључујући и оне из непосредно блиске прошлости. Данас су многи већ заборавили дрске албанске провокације на Космету током осамдесетих година с којима почиње нова "спирала зла" (тадашњих "марксиста-лењиниста", а потоњих "демократа" у деведесетим) као што су била ископавања дечјих гробова, набијање људи на разбијене флаше (за српско правосуђе срамни "случај Мартиновић"), паљење Пећке патријаршије, силовања монахиња, убиства војника и полицајаца, а све уз глуматање "жртве" попут нечувеног селективног "тровања албанских ђака у српским школама" због чега су они, наводно, морали да их напусте. За све што су Албанци тада на Космету чинили Србима, имали су безрезервну подршку не само политичког руководства Словеније, Хрватске и босанских Муслимана (који се и сами почињу илегално наоружавати као и Албанци), него и од многих интелектуалаца из бивше Југославије и света, а нарочито од великих западних сила. Србе на Космету није смела да узме у заштиту ни Србија. А кад је то неко покушао, дат је знак за велику узбуну после које је држава Југославија разбијена, а Срби проглашени за колективног кривца – као некад за њено стварање, тако данас за њено разбијање. А стварно, Југославију су велике силе једном створиле (кад им је то било у интересу), а други пут разбиле (јер им је интерес у међувремену промењен).

Шта смо ми сами чинили и шта нам је данас чинити? Српска држава је више пута у 20. веку пропуштала повољне прилике да на Косову и Метохији створи за Србе и Србију историјски праведније и политички одрживо стање. Нарочито

је у последњој деценији 20. века српска политика на Косову и Метохији починила читав низ како стратешких тако и тактичких грешака које су непосредно допринеле да се олакша албански сепаратистички пројекат и отежа интеграција јужне српске покрајине у државу Србију. Вишак репресије према Албанцима и мањак потпоре Србима на Косову и Метохији, уз игнорисање међународних околности, означавају три кључне координате стратешки погрешне српске косовске политике.

На ове стратешке српске грешке надовезују се лоше последице српске тактике дуготрајног прећуткивања и практичног занемаривања проблема српско-албанских односа на Косову и Метохији и повремених кампањских политичких акција које су имале много више пропагандни него практични смисао – и довеле до српске националне катастрофе на Косову и уопште.

Пошто је Србија пропустила прилику да изнађе за Србе прихватљиво и политички одрживо решење онда када је како-тако била повратила своја државна овлашћења на Космету, онда када су та овлашћења Србије била суспендована стављањем јужне српске покрајине под међународну контролу после НАТО-агресије, ушло се у последњу фазу његовог отимања у којој је симулирано неколико манипулативних модела.

Први је био политички модел "стандарди пре статуса" који је наивнима изгледао као знак да су спољни разбијачи Југославије увидели своје претходне "грешке" са олаквим и пребрзим признавањем отцепљених југословенских република (а нарочито Хрватске и БиХ) након којег је уследило масовно кршење људских права и ланчана реакција ратних злочина, организованог криминала и опште нестабилности у ширем региону. Да је реч о лицемерној симулацији показало се онда када су блокирани чак и први "технички разговори" којима би се обновили покидане инфраструктурне везе између уже Србије и њене јужне покрајине, унапредила комуникација и створили предуслови за какво-такво српско-албанско поверење (много пре неког евентуалног међунационалног "помирења"). То би створило прве и неопходне (не и довољне) предуслове за масовнији повратак протераних Срба макар у неке крајеве Косова и Метохије где су они данас територијално груписани (а у ствари присилно гетоизирани).

САД и остали су, међутим, отворено подржавали и подстицали на непопустљивост албанску страну чије је одбијање и одлагање било каквих разговора са Србијом представљало утврђивање постојећег фактичког стања "Косова изван Србије и без Срба" - што је било само један корак мање од независности. Тактичким отезањем и простим "куповањем времена" албански преговарачи су сачекивали разне крајње датуме у којима им је било обећано признавање државне независности Косова. У међувремену је све мање избеглих и прогнаних Срба намеравало (и успевало) да се врати тамо одакле су протерани. А свима је било јасно да ће с протоком времена већина протераних Срба, мањина која је остала и још мања мањина која се вратила, убрзо изгубити и последњу наду да за њих постоји било каква животна перспектива на њиховим породичним поседима и српским националним историјским просторима.

Тада се у случају национално-историјске и људске судбине Срба на Косову и Метохији сурово и трагично потврдило исконско правило историјског ума: *ко сам пропусти своје историјско време које му се укаже, само време више за њега не ради*. Срби су на крају били принуђени да се боре за свој опстанак на Косову и за опстанак Косова у Србији не само са Албанцима који их, уз међународне потстицаје, потпору и охрабривање прогоне и спречавају да се врате, него су се борили и са драгоценим историјским временом које су олако проћердали на овим историјским ("светим") српским просторима. Зато је последња српска "косовска битка" тежа од многих ранијих сличних историјских битака у којој није нимало лако "стићи и (не)утећи". Поготово је она била тешка и неизвесна са политичким актерима који су се понашали као "рогови у врећи" - међу којима су једни били навикли да у свему битном касне, док су други били "кадри" да и највредније своје благо (покретно и непокретно, породично и национално) јефтино распродају, брзо проћердају и потом утекну са "лица места" - остављајући проблем који су сами створили другима да га решавају.

У таквим околностима је као врхунац националног конзензуса међу српским политичким актерима вербализован став да *Србија никад и ни под којим условима неће признати независно Косово*, али је он одмах чим је јавно манифе-

стован као заједнички, латентно релативизован, па и оспораван од оних који су се јавно заклињали да ће га поштовати. Сви они који су прихватили спољне наговоре да се у Србији започне изборна "игранка без престанка" у време кад се народу чупа историјско срце, а држави откида територија понашали су се као "пијани сватови" који ликвидирају младенце пре него што се узајамно потамане. Тако је актуелна гарнитура српске власти пропустила и последњу прилику да се пошаље јасна, јединствена и одлучна порука целом свету да се признавањем независности Косова уместо претпостављене стабилности ствара сигурна и трајна нестабилност у региону. То вероватно не би спречило ни САД, ни Енглеску, Немачку, Турску или Француску, па ни Италију, Аустрију или Мађарску, а наравно ни Словенију и Хрватску да признају независно Косово – али им бар не би ишли на руку и олакшавали им спровођење очигледно антисрпских пројеката. Прогон Срба са Косова и Метохије и његово отимање од Србије суштински компромитује и пројекат наших "европских интеграција". Сада је очигледно да је прогон Срба са Косова и Метохије награђен међународним признавањем независности територије са које су они протерани. У том светлу је не само до краја провидна америчка и евроунијатска бомбардерска акција ("Милосрдни анђеол"), њихова симулација "мултиетничког Косова" него се потпуно демаскира и одлучно противљење САД евентуалној подели или кантонизацији Косова и Метохије и сваком компромису у којем би и Срби имали какву такву перспективу на свом историјском простору који су НАТО-агресори силом запосели. Да је актуелна српска власт била јединственија и одлучнија, макар у рестриктивном моделу "одбране Косова и Метохије демократским средствима", реална српска самоуправа би била изгледнија а "европске интеграције" привлачније и перспективније. Овако се трајно перпетуира положај Срба као грађана другог реда у "независном Косову", али и Срба и Србије, као европског народа и европске државе другог реда - у заједници европских држава и народа у којој ће сви од Срба и Србије бити "равноправнији".

Они који мисле да за Србију "Европа нема алтернативу" били би у праву ако би претходно раздвојили нужду од врлине. Ако сви око Србије некад постану чланови ЕУ и Србија ће морати тамо, макар по оном вековном искуству из

времена кад се чинило да робовање под Турцима "нема алтернативу", па је с инстинктом преживљавања народ смислио горку историјску рационализацију у облику изреке "куд сви Турци, туд и мали Муја".

У околностима у којима се нашао српски народ у целини након изгубљеног рата "са целим светом" - медијски сатанизован, економски исцрпљен, државно разбијен, политички обесправљен, културно гетоизиран, историјски понижен и збуњен – понека рационализација би нам могла помоћи да преживимо и да се некако извучемо из ступице у којој смо се нашли – не само својом кривицом, али ни сасвим случајно. Али и у тако неповољним околностима за једну нацију постоји доња граница која се нипошто не сме прелазити. И наше је историјско искуство да често сама "сила отме земљу и градове", али и да ниједна сила није вечита, да "ничија није горела до зоре" те да је најкобније бркати нужду и врлину, односно силу и право. За врлину и право су подједнако опасне властољубивост и материјална похлепа, али и неисторијска наивност, колективна глупост или национална збуњеност у тешким временима и у одлучујућим ситуацијама. У таквим околностима обично руку под руку иду ситна корист за власт и крупна штета за народ и државу.

Ако је штета материјална и кад је велика, кад тад и како тако, она се може надокнадити, али велике историјске штете су ненадокнадиве, јер њима се губи оно што има неизмерну вредност и што уопште нема цену. Право Срба на Косово и Метохију је једно такво историјско право којег се нико не може одрећи – ни јавно, ни тајно – те га нико не сме никоме ни "предати" ни "продати". Никаква "шаргарепа бољег живота" или "обећаних инвестиција" не би смела да се појави као лажна монета за поткусуривање у "трговини" око Косова. Таква "трговина" би имала морални статус сличан оном у којем се нађу они који продају своје жене, децу или делове свога тела - за новац којим ће једнократно и привремено угодити својим нереалним хедонистичким прохтевима – после чега ће постати још више фрустрирани и понижени до коначног поништења. То је морално убијање пре физичке ликвидације - што је много трагичније од обрнутог редоследа. Нешто као апсолутна трагедија или као трагедија без изгледа за катарзу.

Зато упорна и дуготрајна одбрана Косова и Метохије свим својим националним и људским снагама остаје једина опција коју Срби имају. То није политички избор него је историјски, национални и људски императив. И овом као и свим другим виталним националним циљевима највећа унутарња препрека су, поред свих других спољних, неодговорни српски политичари. Неодговорношћу и стратешким грешкама претходних српских политичара Косово и Метохија су уведени у данашње неприлике, а новим грешкама актуелних или будућих – оно би за Србе могло бити у целини и дефинитивно изгубљено. Данашње српско политичко вођство није у својој одбрани Косова и Метохије успело да уравни тежи национално клатно српских снага и аргумената, допуштајући својом склоношћу да повлађује свакојаким страним уценама да се оно одњише у супротну крајност од милошевићевске ароганције. Ако се унапред зна да ће неко попустити кад год се на њега изврши притисак он тиме директно позива сваког оног ко има мотив и какву-такву снагу да методом изнуде од њега добија разне уступке и тако остварује сваки свој интерес. Од највећих светских сила принуђени да на силу као одбрамбено средство и не помишљају, данашњи српски политички властодршци нису учинили ни приближно ономе што би још могли да учине за одбрану Косова и Метохије – користећи друга легитимна средства и начине за заштиту српских националних интереса и људских права оних који су са ових простора протерани или су остали у гетоизираним локалним срединама. Као и Милошевић и они су много више косовским Србима обећавали него што су за њих учинили. Разлика је само у томе што је претходни српски режим све проблеме на Космету покушавао да реши силом и у сваком погледу погоршао стање, док је нови српски режим лишен овог традиционалног механизма владања пропустио да развије алтернативне начине утицаја и побољша никад горе прилике.

Ако се са силом није умело, са истином и памећу морало би се данас много више учинити него што је раније чињено и него што се данас чини. Велика је и више пута потврђена истина да је за сваки народ најважније оно што он сам чини са собом и својом државом. Образац епско-митског односа према Косову, настао у временима кад је Косово било под туђинском окупацијом, био је нефункционалан у периодима када су Ко-

сово и Метохија били у оквирима српске државе. Парадоксално је да су Срби на Косову од како су га 1912. ослободили од Турака често трагично грешили, пропуштајући најпогодније прилике да га органски и функционално вежу за Србију. Епска патетика је пречесто камуфлирала изостајање практичних мера, па се с протоком времена стање на Косову и Метохији за Србе све више погоршавало. За погоршано стање различити актери српске косовске политике међусобно су се оптуживали, а кад су се смењивали на власти (странке, политичари или разни режими) свако је своје лоше учинке на Косову правдао затеченим наслеђем и своју кривицу сваљивао на неке друге.

За промену српске политичке парадигме у односу на Косово неопходно је да се на прошлост осврћу само они који би из ње хтели и умели да извуку какву поуку за савременост и будућност – уместо да у прошлости и у поступцима других налазе оправдање за своје данашње промашаје. Нејединство и разилажење у одсудним приликама и важним питањима Србе уопште је већ јако много коштало кроз њихову досадашњу историју. У погледу Косова општенационална сагласност је данас важнија него икада.- јер су и проблеми косовских Срба сада тежи и већи него што су икад досад били. Услов који би за већину других народа био саморазумљиви минимални праг националне сагласности и солидарности, при садашњем стању српске националне самосвести изгледа као скоро недостижно високи захтев. Он се састоји у историјском императиву да се српске политичке елите најзад сагласе око става да су Косово и Метохија неотуђиви део Србије, за који ће се Срби увек борити свим легитимним средствима која и други народи користе. Ако се таква ефективна национална сагласност не постигне - бар каква је она која постоји код Албанаца, Хрвата, Бугара, Румуна или којег другог српског суседа - Срби ће и даље не само губити своје националне територије, него ће и у свему другом заостајати у односу на оне који их окружују.

Забрињавајуће је велики број данашњих Срба за које се може рећи да их карактерише својеврсна незрелост оних који, тек пошто нешто изгубе, постају свесни стварне вредности изгубљеног. Ова врста националне инфантилности је код Срба систематски негована у титоистичким временима, а и данас се са разних страна може чути да је како за Србе тако и за Србију најбоље да се "ослободе Косова" - јер им је оно највећи "камен

о врату". Парадоксално је само да су у томе најгласнији они који свуда, свагда, па и данас, Србе и Србију углавном "потапају": Србију територијално цепају и политички десувенизишу, а Србе денационализују и тако им мењају идентитет.

У том лицемерном наговарању Срба да "дигну руке од Косова" нарочито се истичу домаћи мондијалисти, евроунијати и демократичари који се, по обрасцу најксенофобичнијих србијанских националиста, "боје" да ће за коју деценију Србију преплавити албански демографски талас, те ће "Срби у Србији постати мањина". Лицемерје домаћих лицемера се огледа у прећуткивању чињенице да су деценијама уназад Срби, као статистичка већина, не само у Југославији него и у Србији, били под политичким туторством других и мањих од себе, као што је Србија била стављена под туторство својих покрајина – па им то нимало није сметало. Њихово лицемерје протеже се и на будуће време, на исто оно у којем ће, наводно, мањине имати иста права као и већине. Само што нам још не кажу да би тада "Срби као мањина у Србији", ваљда, имали да уживају плодове њихове позитивне дискриминације.

Они међу Србима који мисле да су за један народ националне територије неважне, који себе сматрају "модернистима", "евроунионистима", "мондијалистима" или су само национално равнодушни - грдно се варају ако сматрају да се без Косова брже стиже до Европе.²³ Та политичка формула је у интересу других а не Срба – јер Србија са Косовом и Метохијом или Србија без овог или оног свога дела нема исту специфичну тежину у било каквој будућој заједници европских држава и народа, којој географски и историјски одувек припада.

Ако је за Србију Европска унија "једина алтернатива", било да је пожељна (за једне) или је неизбежна (скоро као "нужно зло" за друге) у оба случаја би ваљало на све начине избегавати социјално-патолошки образац "идентификације са агресором" - јер његовим дејством, гледано културолошки и на дуги рок, губи се не само државни суверенитет него и национални идентитет. У том смислу ваљало би стално имати на

²³ Наравно, они се варају само ако то искрено мисле, ако им намера није (а за неке можда и преузети задатак) да у овом балканском (не)историјском разрачунавању преваре саме Србе или само Србе.

уму и никад не заборавити истину о стварним почецима и току историјског процеса којим је Косово отето од Србије. Ако данас не будемо хтели да знамо шта је стварна истина, већ сутра се лако може десити да туђе лажи прихватимо као своју истину. Не треба покушавати немогуће, а пропуштати оно што је још данас могуће да се учини. То значи да не треба очекивати да ће они који су признали независност Косова променити своје мишљење, признати своју "грешку" и опозвати своје признање. Али, сами се што пре можемо позвати елементарној памети и не понашати се, после свега што нам се десило, као да су нам "вране мозак попиле" па смо све тако темељно заборавили да нам се одмах чим уђемо у ЕУ (ако уопште уђемо?) све што смо од јужнословенске "браће", балканских и европских суседа недавно доживели може поновити – било као фарсична трагедија или као трагична фарса. У односима са суседима и са ЕУ морамо се надати бољем времену и на њему озбиљно радити, али се још више морамо спремати и за најгори могући сценарио – било да за Србију ЕУ остане недостижни циљ, било да се она распадне пошто јој се Србија прикључи.

За Србију, дакле, данас нису најпрече толико извикане "евроатлантске интеграције" колико су јој потребне унутарње промене основних културних образаца и најважнијих друштвених установа које би она сама, својим сопственим снагама и на својим аутохтоним културним коренима морала претходно да спроведе. Без тога Србија нема шта да тражи у нареченим "интеграцијама", нити би она у њима ишта могла да добије као бесплатну "донацију" за коју не би кад-тад, ако не и одмах, морала да плати несразмерно велику цену.

А тек кад у таквој обнови (коју још није ни започела) поприлично поодмакне, Србија може да рачуна на озбиљне "интеграције" са спољним светом, како с оним на Западу и(ли) Истоку, тако и са онима на Југу као и на Северу. Од свакога би се по нешто корисно и добро могло научити, ако се најпре научимо да не понављамо своје старе грешке. Најпре се морамо ослободити примитивног нарцизма који нам често смета да разлучимо своје истинске вредности од својих штетних особина. Једна од таквих је и она наивна простодушност с којом су Срби некад поверовали у краљевско интегрално југословенство, па затим и у титоистичко братство и јединство, те

би било крајње непромишљено да се на слично наиван начин поверује и у најновије глобализацијске "благодети" т.зв. европских интеграција. Вероватно је сваки од наведених политичких пројеката због понечега био не само историјски нужан, него је у понечему и за Србе саме могао да буде користан - само да му се промишљеније, организованије и рационалније приступало. Вишак одушевљења је сваки пут био кажњен огромним разочарењем, а штета и од једног и од другог била је не само велика него историјски ненадокнадива. Кад се пође само "грлом у јагоде" онда је најбезазленија последица да нам застане "јагода у грлу" (како су нас својевремено дискретно опомињали они који су и у титоистичким "вуненим временима" у себи били сачували зрнце здравога духа).

Српске интелектуалне елите, по томе судећи, нису производиле историјски смислене културне обрасце, те су српске политичке елите углавном "трошиле" туђе идеолошке обрасце (националистичке, комунистичке или либералистичке) - чиме су српски народ увлачиле у туђе геополитичке пројекте који су за њега били веома штетни. Тако су, на пример, под титоистичком маском "братства и јединства", после њиховог пораза у Другом светском рату сачувани хрватски усташоидни, словеначки клерикални и шиптарско-балистички национализам, а под бољшевичком идеолошком маском "одумирања државе" нестала је српска држава, а око ње (па и на њеном историјском простору) истовремено су узрastle националистичке државе непријатељски расположене "српске браће"²⁴. Због идеолошке наркозе српске интелектуалне елите и историјске неодговорности српске политичке елите, Срби су највероватније, као народ тако лоше и пролазили у свим крупним историјским збивањима у протеклом 20. веку. Додатно забрињава чињеница да ни данас, после свега што се с нама десило и што смо доживели и једва преживели, тако мало чују они ретки који опомињу да би се према Европи Срби требало да односе онако како су се Словенци и Хрвати односили према Југославији: рационално, односно хладно и инструментално. Непобитна је чињеница да су европско право, технологија и пословни менаџмент Србији данас потребнији

²⁴ Видети: М. Митровић, "Српски интелектуалци у светлу социологије", Зборник *Интелектуалци у транзицији* (ур. Ј. Тркуља), Кикинда, 2003, с. 75-102.

чак и од "приступних фондова" и тржишта Европске уније. Рационалан однос према тим и свим другим чињеницама омогућује да се исто тако гледа на нашу духовну блискост, као и на енергетску и економску повезаност са Русијом, али и на оне везе које бисмо могли имати са другим, па и удаљенијим азијским, афричким и латино-америчким земљама, па и са данашњим (а нарочито са будућим) САД.

Праву и рационалну меру у унутарњим односима једних према другима, и у спољним односима са светом око нас, данашња српска интелектуална и политичка елита још није пронашла, нити је, таква каква је (корумпирана и неодговорна) у стању да изнађе. Судбинско је питање да ли ће и када Србија, таква каква је данас (поражена, понижена и збуњена) успети некако да изнедри мудрију интелигенцију која би била и нешто поштенија од оне "поштене" титоистичко-бољшевичке, али и да сама себи изабере одговорно политичко вођство - које би било мудрије од милошевићевског, а национално одговорније и мање корумпирано од демократистичког??? Ако нада умире последња, онда за Србију још има наде, а Европа нека сама о себи мисли!!!

Milovan M. Mitrović

SERBIA AND EUROPE AFTER TAKEOVER OF KOSOVO

Summary

In this work the author emphasis on theses that the breakup of former Yugoslavia was facilitated by conflicted historical consciousness of European nations, Serbs in particular, which final epilogue was the takeover of Kosovo and Metohija from Serbia. In the second part of this work the author points out on a necessity to keep in mind how, who and why teared off Kosovo from Serbia, while Serbs were relegated from their historical territory. In conclusion the author explains the theses about one-sided recognition of Kosovo's independence by the USA and EU countries, after systematically conducted, ethnic cleansing of Serbs from Kosovo (crucially supported by NATO alliance aggression on Serbia in 1999), which is standing as a permanent source of the Balkan's instability and a major obstacle for a regional cooperation and European integrations. It created a precedence, which could lead to the "balkanization" of Europe, instead of the "europeanisation" of the Balkans.

Key words: Kosovo, Serbs, Albanians, Balkans, Europe, historical consciousness, globalisation, regional integrations.

СОЦИОЛОШКО-ИСТОРИЈСКИ ПРИСТУП РАЗУМЕВАЊУ НАЦИЈЕ И НАЦИОНАЛИЗМА

Резиме: У раду ће бити речи о социокултурним процесима који су омогућили ре-витализацију националне интеграције и који су, истовремено, ту интеграцију учинили релативизирајућом у космополитским оквирима. При томе, образложиће се и утицаји који су садржани у сфери друштвеноекономских и друштвенополитичких односа у савременом свету, који су увелико опосредовали наш свакодневни живот. На тај начин приближићемо се одговору на питање о томе шта се дешава са нацијама као глобалним друштвеним групама/заједницама у процесима глобалне транзиције/трансформације и како та дешавања препознајемо у свакодневном животу.

Кључне речи: национално, космополитско, свакодневница, транзиција, социолошки приступ.

Социолошко-историјски приступ разумевању нација је она врста научног приступа који прилази проучавању тих глобалних друштвених група као саставним елементима укупних друштвених структурално-развојних процеса модернизације. У оквиру тог приступа, национализам се разумева као заинтересован поглед националних елита на могућности уређивања друштвених односа и на смерове друштвеног развоја. Том приступу припадају теоријске анализе, нпр. Е. Гелнера, В. Андерсона, У. Бека, Е. Хобсбаума и Ж. Кизнијеа. Ипак, треба нагласити да је образлагање Хобсбаума и Кизнијеа више историјско-наративног карактера, јер се заснива на навођењу социокултурних збивања који су довели до “буђења” нација (од предмодерних група “по себи” у модерне групе “за себе”); док је теоријска анализа Гелнера, Андерсона и Бека (а посебно Гелнера!) утемељена у разумевању друштвеноекономског развоја модерних друштава, који су изнедрили модерну (социокултурну) хомогенизацију националних заједница и њихове специфичне идеологије.

За разлику од социолошко-историјског приступа разумевању нација и (припадајућих им) национализама, идеолози национализма су “убеђени” да су нације заједнице “дугог тра-

јања” које су се уобличавале спонтано и споро од најранијих периода друштвеног груписања (“у прастара времена”). У досадашњем развоју мисли о друштву, препознатљиви су представници овог учења, који се именују као теоретичари о “националном духу” (у Немачкој: Фихте, Хердер, Шлајермахер и др.), као и они чије је схватање слично њиховом, као што је схватање савременог британског историчара Хју Ситон-Вотсона (Hugh Seton-Watson) (Seton-Watson, 1980). Идеолози национализма – пре свега следбеници идеје о “националном духу” - сматрају да су све националне заједнице нека посебна органска целина која је тим “духом” прожета у толикој мери да им он омогућава да те заједнице “делају” као прави историјски субјекти (Smith 1971: 16-17). Њима је блиска и савремена идеја, коју заступа енглески историчар Ситон-Вотсон, који тврди да је процес обликовања националне свести завршен код неких европских нација и пре Велике француске револуције. Отуда он за те нације каже да су “старе континуиране нације” (*old continuous nations*); што је само еуфемизам за стара схватања о “историјским” (и “неисторијским”) нацијама.

Иако су идеологије националиста још увек присутне у научном дискурсу, социолошка (и политиколошка) мисао је увелико оспорила њихову сазнајну основу. Због тога се, у овом раду нећемо задржавати на њиховом (још једном) оспоравању, већ ћемо усмерити пажњу на образлагање сазнајне плодности социолошко-историјског приступа разумевању нација и ширих друштвених услова у којима се рађа, развија и шири национализам (као идеологија). А то је прво горе наведено схватање.

Ипак, не можемо да пређемо на образлагање тог схватања, а да се укратко не осврнемо на разумевање сазнајног оквира у коме је теоријски интерес за национално почео све више да “притиска” рационални научни дискурс; и то у толикој мери да се не виде границе између наративних и интерпретативних оквира, између опажања и вредновања, као ни између мишљења и осећања. Иако се такав приступ савременим друштвеним процесима, који су бременити етничким и, посебно, националним, сукобима понекада схвата као нова научна парадигма, он у себи садржи клицу “опасне намере” да се маргинализују и ућуткају другачији не-националистички присту-

пи у сазнању и да се истовремено сложеност друштвених идентитета сведе у националне оквире (Brubaker, 1996: 20; Milošević, 1996: 105).

Вероватно би се та чињеница могла разумети као "реакција" на истовремену оријентацију једног дела научне заједнице која проучава наступајуће процесе друштвеноекономске глобализације и, њима одговарајуће, социокултурне процесе космополитизације. Наиме, најновији "улазак" етничког (посебно националног) у први план, из позадине савремених друштвених догађања, произилази из: (а) настојања да се превреднују слабости свесног посредовања човека у доба модерне, које је имало циљ да се стварност мења, односно да се "конструише" другачије друштво; (б) привлачности етничког услед безобзирности према "неприлагођенима" у условима новолибералних глобализацијских "ризика", који радикализују дерегулацију, конкуренцију и производе кризу идентитета и "усањеног појединца" на тржишту рада и (в) одсуства адекватних развојних стратегија, које би тежиле смањењу сиромаштва у свету, или би, бар, тежиле смањењу осећаја угрожености због могућег сиромашења и искључивања из одговорности за заједнички друштвени живот.¹ У оној мери у којој је, у друштвеним наукама, проблем друштвености сведен на политичку димензију и на политички дискурс о потреби савремене масовне мобилизације на територијској основи, у тој мери је дошло до "збрке око етничког" (Vrcan, 1999: 15). Та "збрка око етничког" се огледа у паду хеуристичког потенцијала мреже оних појмова који су припадали претходним доминантним теоријском оријентацијама (интереси, моћ, класа, неједнакост и сл.), затим у одустајању од универзалистичких концепција ума и њихово замењивање са фрагментарним и различитим, као и у покушају да се пређе са политике интереса на политику идентитета (Vrcan, 1999: 16-18). Отуда је ушао у први план анализе проблем културног идентитета етничких заједница, посебно нација.

Многобројне су теоријске расправе које етничко (етнички идентитет) препознају у особеној култури, која се често сматра главним "оквиром" који неку етничку групу дели

¹ У тим оквирима С. Врцан разумева проблем савременог нарастања интереса за национално (Vrcan, 1999: 34-36).

од друге (Гелнер, 1983: 37). Покушаји да се етничко/национално разуме искључиво као проблем културног идентитета утичу на појављивање новог типа ксенофобије, који замјењује традиционални расизам, јер се и сам појам културе схвата као *инструмент* радикалне политизације унутар одређених државних граница. Политизација културе, у смислу интегратора конкретног групног (етничког) “идентитета”, смера на постављање интеграције “чланова” и њихово одвајање од “не-чланова”. Такво поимање културе се не обазире на стварност која упозорава да припадници исте етничке групе (могу да) имају различите културне особености уколико живе у различитим друштвеним условима (и срединама). Отуда се “збрка” око препознавања етничког у особеној култури појављује као осиромашење изворног појма културе, а сам тај појам поприма обележје старих “опасних појмова”, као што је нпр. расизам (Vrcan, 1999: 24). Како је битно (универзално) обележје културе да је она стваралачки напор појединаца и група, то се директно везивање културе за етничке заједнице своди на оне њене садржаје који представљају “нацрте за живљење” (Clyde Kluckhohn) у конкретним друштвеноисторијским условима.

То је посебно приметно у савременим друштвима тзв. постсоцијалистичке транзиције, у којима, под утицајем етнизације културе, установе културне политике више личе на погребне него на развојне агенције. Иако се у тим друштвима не може занемарити “креативност” етничких актера, евидентно је да се врхунска култура у њима омаловажава и да личи на “умируће божанство” (Катунарић, 1999: 207).² Иако се њихова културна политика наводно “окреће” европским вредностима, она се толико не односи на врхунску, него више на масовну или, евентуално, на народну (посебно “мањинску”) културу. Таква културна политика је у тесној вези са новолибералном потрошачком идеологијом. Док се кроз подстицање масовне културе “оправдава” наводни космополитизам, дотле се кроз “оживљавање” традиционалних садржаја народне културе “креира” наводни идентитет етноса. Без обзира што се често

² Иако експлицитно не наводи, из контекста се наслућује да Катунарић ту мисли на јужно-словенске нације, за које етнолог Кизније каже да су то врло сродне етничке заједнице, које су сличне по заједничкој “историјској судбини” и језику а различите по религијско-конфесионалној припадности (Кизније, 1996: 80-81).

истичу “резолутна определења” за “европеизацију”, као вид космополитизма, таква културна политика не увиђа специфичност “европског идентитета”. Ту специфичност је најсажетије изразио Ж. Дерида (J. Derrida). Он наглашава да, ако европска култура постоји, онда она постоји управо зато што нема *посебно* одређен идентитет. Ако је европска култура привржена универзалним људским вредностима, онда је то зато што она нема *посебан* садржај. Ако у европској култури има ишта космополитско, онда је то њена (*не-посебна*) отвореност; ако је ишта угрожава, онда су то покушаји њеног “ограђивања” од осталог света и повлачења у наводни свој “идентитет” (Derrida, 1999:).

На то “искуство Европе” указује и етнолог Жан Кизније (Jean Cuisenier), додајући да се европска етнологија конституисала кроз непрестану интелектуалну борбу против идеологија етничитета; захваљујући трима универзитетским традицијама: диркемовској и веберовској социологији; филологији, лингвистици и фолклору, и социјалној и културној антропологији. Наиме, те традиције су омогућиле да проучавање етничитета добије научну “строгост” својствену наукама о човеку; што је довело до рационално-искуственог проблематизовања ранијих замисли о етничким суштинама у Европи (пре свега расправа о “келтству”, “германству” и “словенству”),³ јер су се те идеологије подвргавале емпиријским изучавањима *етничких разлика*, њиховог настанка, трансформације и губљења. Такав приступ етничком, као друштвеном проблему, омогућио је да се идентитети европских нација разумеју као и сва-

³ У том смислу и Кизније указује на уобличавање неколико препознатљивих (предмодерних) народних идеологија, које су се преносиле кроз књижевну литературу, (некритичку) историју и (духовно-литургијска) веровања о интегративним коренима заједница у Европи, а које су биле идејна основа за каснији развој појединих национализма (Кизније, 1996: 17-27). Он наглашава да су различите професионалне скупине интелектуалаца стајале иза трију доминантних етничких идеологија у Европи: иза “келтоманије” – песници (први од њих је Макферсон/Mac Pherson, са петнаестак песама у прози, из 1762. године, под насловом *Osian*); иза “пангерманизма” – филозофи (први је Фихте са *Говорима немачкој нацији*, из 1807. год.); иза “словенофилије/панславизма” – историчари (под утицајем Хердера, Русоовог ученика, у другој половини 19-тог века). Утицај Русоа се препознаје по томе што је он први закључио, на основу путописа путника и њиховог сусрета са урођеницима, да је “страност (је) последица алтернитета, а не ирационалности” (Кизније, 1996: 18).

ки други етнички идентитет, јер се тај проблем састоји у неколико припадајућих варијација, као што су: историјско порекло, биолошке предодређености, демографски састав, језик, територија, друштвена организација и политички пројекат (Кизније, 1996: 26-27; Хобсбаум, 1996: 12). Томе су марксистички теоретичари “придодали” још један критеријум, који се тиче “друштвене поделе рада епохе капитализма”, тј. утицај тржишта на “конституисање” нација.⁴

Са тим “оквиром припадајућих варијација” - у рационалном промишљању проблема етноса, посебно нација - сагласни су готово сви савремени истраживачи који том проблему приступају са социолошко-историјског становишта; чак и када – као Хобсбаум (Hobsbaum) – одбијају да прецизније утврде њихова специфична обележја у односу на друге облике груписања у друштвеној структури. У том смислу Хобсбаум сматра да се, за нацију као друштвену групу која представља историјско-развојну појаву (“придошлицу у људској историји”), не може утврдити “никакав задовољавајући критеријум по коме би се одлучило који од многих људских колективитета треба овако да се зове”, јер су то облици груписања присутни у становништву расутом по свету” (Хобсбаум, 1996: 11).

Ипак, нико од савремених научника не спори чињеницу да су нације “историјски производ” и да су чиниоци који их “конституишу” истовремено чиниоци који их “растварају” у космополитски потенцијал јединства човечанства. Зато се оне не могу разумети изван историјског контекста анализе друштвеног структурисања и друштвене промене, као ни њима припадајућим вредносним системима, посебно њиховим идеолошким “оправдавањима”.

Треба нагласити да никада до краја нису доведене расправе да ли нације стварају национализам (као своје идеологи-

⁴ У том смислу, Хобсбаум избегава да се бави дефинисањем (“објективног”) појма нације у строгом смислу речи, али наглашава да ипак мора да има неку “основну одредбу” тог појма, када каже “да ће се свако довољно велико тело чији се чланови сматрају члановима `нације` сматрати нацијом” (Хобсбаум, 1996: 15). Наравно, не треба губити из вида да су, као реакција на те “објективистичке”, настале разне “субјективистичке” теорије, које сматрају да је за припадност нацији одређујуће властито (свесно) опредељење сваког појединца.

је), или идеологије национализма производе нације. Оне и ни-су могле да се окончају управо зато што се ради, као и у дру-гим структуралним облицима друштвеног груписања, о уза-јамном односу и међусобном оснаживању. При томе, треба нагласити да је неоправдано националну припадност поисто-већивати са припадношћу било којој “етнији”. Припадност “етнији” је припадност “по себи”, док је национална припад-ност мање или више “освешћена” неком “историјском миси-јом”; најчешће “замишљањем” постигнуте или могуће слобо-де заједнице (Андерсон, 1981).⁵ У тим “замислима” се јавља идеологија национализма, али она има и сасвим реалну основу у организацији модерних друштава.

Национализам је “принцип којим се сматра да политич-ка и национална јединица треба да су подударне” (Гелнер, 1983: 11; Хобсбаум, 1996: 16). У том смислу, Гелнер сматра да се основа национализирања обликује најчешће тако што одго-варајући друштвени актери (националне елите) настоје да пре-узму културе које су некада постојале, са циљем да се створи нација, а, при томе, они увек поништавају понешто из тих дав-но постојећих култура и најчешће се баве “фикцијама”. Наци-онализам се тако јавља као последица новог облика друштве-не организације, у коме су интернализоване вредности врхун-ске културе посредством образовања; иза кога стоји држава (Гелнер, 1983: 73). Дакле, према Гелнеру, национализам се јав-ља као идеологија хомогенизације маса у модерном (“инду-стријском друштву”), која је имала “заштитничку функцију” за размах тржишних економских односа (баш као што данас идеологија космополитизма “потпомаже” економску глобали-зацију) (Гелнер, 1983: 39). Наравно, Гелнер додаје да прејака тежња ка етничкој хомогенизацији може да доведе до насиља у друштву (Гелнер, 1983: 2). У том смислу, следи закључак да Гелнер проблем развоја националне свести (и, у њеним оквирима, израслог национализма као идеологије) не образла-же неким психичким (субјективним) особеностима поједина-

⁵ Под утицајем пангерманизма (Hasse), почетком 20-тог века, разви-јана је идеологија да су народи (а не класе, као код Маркса) главни актери историје, а “етницитет је димензија што оличава природну вечну, преполитичку везу, која спаја све људе једне етничке зајед-нице” (Кизније, 1996: 21).

ца, већ (објективним) структурално-развојним чиниоцима друштва.

За разлику од Гелнеровог погледа на развој нација, као последице друштвеноекономског развоја (“поглед споља”) и на настајање национализма, као производа друштвеног организовања (“поглед одозго”), Хобсбаум сматра да се национална идеологија почела уобличавати под утицајем пропагандних порука заинтересованих актера оним деловима друштва који су били “испод сфере писмености” (“поглед одоздо”). При томе, ти актери се најчешће “служе” историјом, како би били што уверљивији.⁶

Док су интелектуалци доприносили развоју “националне свести”, као и идеолошких представа унутар ње, делујући “одоздо”, дотле су политичке институције и организације претежно обликовале препознатљиве идеологије национализма, делујући “одозго”.⁷ Додире између та два смера ће се интензивирати у мери која је у директној зависности од процеса модернизације у неком друштву.

Модернизације друштава ће омогућити, дакле, да се уобличава идеологија национализма из стварних или замишљених етничких обележја, али ће она утицати и на снажније повратно дејство те идеологије на конституисање и развој нација. У том смислу, појам нације је, као и сама историјска стварност тих друштвених група, променљив (развојан). Националне заједнице зато треба схватити као друштвене скупине које карактеришу противречности између идентитета и структура, које се обликују у неподударности између самозамишљања и самоозбиљења (Катунарић, 1999: 105). У почетку, бар у Европи 19-тог века, и то неједнако у појединим њеним деловима, проблем националне идентификације се сводио на чисто културну (литерарну и фолклорну) особеност; затим следе настојања појединаца да развију милитантну политичку

⁶ “Историја је – каже Хобсбаум - сиров материјал за националистичке, етничке или фундаменталистичке идеологије, као што су чауре мака сиров материјал за хероин... Уколико нема погодне прошлости она се може измислити.” (Хобсбаум, 1996: 212).

⁷ У том смислу се може схватити чувена изрека Италијана Масима д`Азеља, исказана на седници првог парламента уједињенњ Италије: “Створили смо Италију, сада морамо да створимо Италијане” (Хобсбаум, 1996: 54).

кампању за неку “националну идеју” и, на трећој етапи, долази до организованог настојања да националистички програми добију што масовнију друштвену подршку (Хобсбаум, 1996: 19). Идеологија национализма је управо идеологија зато што је њена основна друштвена функција мобилизаторска. Она, као и други видови идеологије, захтева да се верује и у оно што очигледно не мора да буде тако како се приказује.⁸

Хобсбаум управо разматра историјски развој “идеје нације” и, у вези са њом, проблем национализма, смештајући расправу у контекст ширих идејних струјања и друштвених процеса на којима су та струјања израстала. Отуда он аргументовано образлаже став да се, у епохи класичног либерализма, појам и проблем нација више схвата као довољно простран друштвени оквир за напредак пре свега привреде (“принцип прага” у оквиру те идеје нације - као оквира “националне/капиталистичке економије”), уз истовремено тадашње “критиковање” настојања “малих народа” у “ненационалним царствима” да реше своје “национално питање” (јер то, наводно, угрожава основни правац напретка).⁹

После епохе класичног либерализма, следи епоха “народног прото-национализма”, који се – као “замишљена заједница” (Андерсон) – јавља “одоздо”, као надокнада за повлачење и распадање стварних људских заједница и као потреба за стварање осећања колективне припадности (нарочито преко изградње јединственог националног језика, који је готово свугде у Европи настајао као “опредељење” за један од дијалеката; или, пак, настојања да се позива на стварну или наводну “државотворну традицију”). У трећем историјском случају развоја “националне идеје”, Хобсбаум говори о утицајима “одозго”, тј. о становиштима влада појединих држава према решавању тзв. националног питања (чији се корени налазе у друштвеним процесима после Француске револуције и тичу се проблема организовања државе од централизма, до разних об-

⁸ У том смислу Хобсбаум цитира следећу Ренанову мисао: “Погрешно разумевање сопствене историје део је националног бића” (Хобсбаум, 1996: 19).

⁹ Џ.С. Мил је типични представник класичног либералног схватања које сматра да је неопходно да нације теже стварању властите државе, како не би дошло до (недемократске) превласти једне нације над другом у неком друштву (Mill, 1989: 162).

лика федерализма и регионализације, ради постизања веће лојалности њених грађана).¹⁰ Том настојању је највећи непријатељ био национализам независно од државе, који се схватао као антипод модернизацији држава 19-тог века. Зато су многе државе 19-тог века настојале да појачају акцију “државног патриотизма”, узимајући повремено “недржавни национализам” за “ђавољег помоћника” (Хобсбаум, 1996: 104). На тим основама, потом (нарочито од 1870-1918), настаје захтев појединих нација (у Европи) да контролишу државу, као највиши инструмент моћи. “Када је, једном, достигнут изванредан степен европског развоја, језичке и културне заједнице народа, тихо sazревајући кроз векове, појављују се из света пасивне егзистенције као народи (...). Постају свесни себе као силе са историјском судбином” – каже Хобсбаум (Хобсбаум, 1996: 115). Тако ће се, бар у Европи, постепено напуштати класични либерални “принцип прага”, уз оштар помак ка “политичком праву нација” (као сваког скупа њуди који се тако сматра!) на самоопредељење и уз све већу савремену доминацију етничко-језичког критеријума за идентификацију тог права.¹¹ Ипак, врхунац национализма се збио између 1918. и 1950. године, тј. “принцип националности” је тријумфовао крајем Првог светског рата (под утицајем Вилсоновог и, касније, Лењиновог принципа “права на самоопредељење” нација; иако он “вуче корене” још од настанка “нација као држава”, после Вествалског мира из 1648. године) (Хобсбаум, 1996: 149). На крају, пред крај двадесетог века, национализам се показује у огољеном виду, у коме се привлачност “замишљене заједнице” наметнула свим изазивачима. У том, најновијем, периоду та идеологија је у бити негативна, јер, као и свака (мањинска, у односу на глобализацијске процесе) идеологија, стреми “фундаментализму” – каже Хобсбаум (Хобсбаум, 1996: 189). Ипак, Хобсбаум двоји национализам и фундаментализам; док је

¹⁰ “Демократизација је, - наглашава Хобсбаум - тако, аутоматски могла да помогне државама и режимим да реше проблеме прибављања легитимитета у очима грађана, чак и ако су ови били разочарани. Ојачала је, а могла је и да створи државни патриотизам.” (Хобсбаум, 1996: 101).

¹¹ “Све у свему, - сматра Хобсбаум - проблем моћи, статуса, политике и идеологије, а не комуникације или чак културе, лежи у срцу језичког национализма.” (Хобсбаум, 1996: 125).

фундаментализам везан за програмску идеологију неке мањине у друштву, национализам има предност у томе што садржи недостатак јединственог значења и програмског садржаја (Хобсбаум, 1996: 191).

Модерни процеси урбанизације и индустријализације, као и глобализацијске тенденције те модернизације, поткопавају темеље национализма, али га истовремено могу изазвати, нарочито у друштвима “периферије”. Треба имати у виду да национализам “није пуки рефлекс очаја, већ се једноставно јавља као испуњење празнине која је остала из неуспеха, немоћи и очигледне неспособности других идеологија, политичких пројеката и програма да остваре човекове наде. Била је то утопија за оне који су изгубили старе утопије из доба просвећености, програм за оне који су изгубили веру у друге програме, ослонац онима који су изгубили подршку старијих политичких и друштвених извесности.” (Хобсбаум, 1996: 163). Зато је национализам трајнији у нестабилном друштву и у слабо интегрисаној државној организацији.

Могли би се сагласити са Хобсбаумом да национализам није више “светски политички програм”, без обзира на савремене изазове које он још увек намеће, (Хобсбаум, 1996: 205); осим, можда у замислима елита моћи у “великим нацијама”, које га настоје развити тамо где им може послужити за остваривање посебних друштвеноекономских интереса. У савременим модерним друштвима нације су само један од идентитета модерног човека, а не цео идентитет. Са процесима модернизације (у чијој је основи рационализација), а посебно са развојем градова и урбане културе, “етницитет” уступа место “грађанству”. Упоредо са тим историјским процесом, развој војне организације потискује значај “етницитета” у корист “техницитета”. Моћ “грађанства” и моћ “техницитета” се још увек (почев од краја Римске Империје) ослањају, бар у Европи, на трећу моћ - моћ Цркве (Кизније, 1996: 61).

Развој “духа урбаности” у светским размерама представља културно-вредносну основу за савремени размах глобализације. Ширење тог “духа” у појединим ужим срединама, што се већ именује као “глокализација”, делује на процес међузависности разлика. Тај процес делимично повезује различите националне културе и поткултуре у грађанском друштву, а делимично их и превазилази, а усмерен је ка развоју одговорно-

сти за заједничку будућност човечанства. Тако су социокултурни процеси, који су започели са уобличавањем националне свести, “настављени” у смислу ширења граница комуникације и зближавања међу људима у светским размерама. Тај процес се најчешће поима као космополитизам.

Обнова идеје космополитизма, пред крај 20-тог и почетком 21-ог века, одвија се “упоредо” са оживљавањем идеологија национализма (и као реакције на те идеологије). Савремени процеси глобализације потпомажу развоју идеје космополитизма, јер су њене техно-економске, правно-политичке и социо-културне димензије означиле неке реалне могућности да се свет поима као “једно место”. Ти процеси пружају могућност појединцима да делују и комуницирају без обзира на националне (локалне и регионалне) границе, а да, при том, не морају да губе у потпуности своја препознатљива обележја (“идентитет”).

Највећи део савремених социолошких расправа о космополитизму повезан је са разумевањем глобализацијских утицаја на локалне особености (идентитет), тј. као глокализација (Robertson, 1995: 30; Robertson, 2002: 8). Основни проблем у односима космополитизма према национализму најчешће се види у питању могућности и ограничења и једног и другог за остваривање демократских односа у друштву (у светским размерама). Да би одговорио на то питање, Бек наглашава да се ту пре свега ради о могућностима остваривања људских права и о улози “међународног права” у њиховој заштити. С тим у вези, он образлаже развој космополитизма у свету као разлику између садржаја демократских могућности које пружа “прва-” и “друга модерност” (Beck, 2000: 96). Основни (демократски) принцип међународног права, у “првој модерности” (који се заснова на принципима колективности, територијалности и сувереним националним границама), огледа се у томе да међународно право претходи људским правима; док за “другу модерност” (у којој се садржи процес космополитизма) важи принцип да људска (субјективна) права претходе међународном праву. На тим основама се мења/развија и принцип солидарности; он не важи само за односе у националним заједницама и одговарајућим државним границама, него и за односе према “странцима”.

Социолошко разумевање процеса глобализације, кроз њено ”укорењивање” у друштвеној свакодневници (тј. као глокализације), приближило је идеју космополитског идентитета националном идентитету, али у битно измењеним друштвеним условима. Под утицајем глобализације, мења се и наш свакодневни живот унутар националних граница. Тај процес Бек назива “унутрашња глобализација” или “космополитизација” (Beck, 2002: 17). У извесном смислу ти процеси су на нов начин ре-афирмисали потенцијал националног идентитета у глобалним оквирима. Национална свест се, у тим оквирима појављује као неопходан, али не и довољан услов космополитског идентитета. Зато се још увек не може до краја сагледати велики значај “националне свести”, иако она није савим независна од других видова друштвене и политичке свести (Хобсбаум, 1996: 146).

Како су глобализацијски процеси прожели сва друштва и разградили (чврсте, државне) границе међу њима, као и међу националним заједницама, тако се и предмет социологије померио са појединачних друштава ка глобалним друштвеним процесима. Проширење социолошког предмета анализе не значи да је социологија напустила друштвене проблеме везане за националне или регионалне оквире, већ је реч о томе да се они морају сагледавати у контексту глобалне међузависности друштава и процеса у њима. На тај начин, социологија потпомаже развој рационалне, критичке свести и тиме (латентно) оснажује делотворност разних културних садржаја који олакшавају (космополитски) “сусрет” (националних и уопште “локалних”) култура (Милошевић, 2000: 248-250). Зато смо, у претходној анализи настојали да приближимо оне научне анализе који поткрепљују полазну замисао да су се нације, и припадајуће им националне идеологије, уобличавале постепено, у историјском процесу модернизације; почев од преузимања неких препознатљивих етничких обележја из ранијих епоха, па до “растварања” тих идеологија у космополитске садржаје, као и њиховог (поновног) “саображавања” глобализацијским тенденцијама - кроз тзв. глокализацију. На тај начин се (суро-ва) прошлост нација, преко њихове (уacroћене) садашњице, раствара у (ризичној) будућности.

Литература

1. Anderson B. (1983), *Imagined Communities*, New York: Verso
2. Beck, Ulrich, "The Cosmopolitan Perspective: Sociology of the Second Age of Modernity"; *British Journal of Sociology* Vol. No. 51 Issue No. 1 (January/March 2000), pp. 79–105; Интернет извор: <http://www.csg.org.yu>
3. Beck, Ulrich, "The Cosmopolitan Society and its Enemies"; *Theory Culture Society*, 19 (1-2), Feb 2002, pp. 17–44; Интернет извор: <http://tcs.sagepub.com/content/vol19/issue1-2/> Brubaker, Rogers (1996), *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*, Cambridge: Cambridge University Press
4. Conversi, Daniele (2000), "Cosmopolitanism and Nationalism", *Encyclopaedia of Nationalism*, Oxford: Transaction Books, p. 34-39
5. Derrida, Jacques (1999), *Drugi smjer*, Zagreb: IDN Ivo Pilar
6. Гелнер, Ернест (1983), *Нације и национализам*, Нови Сад: Матица српска
7. Held, David (2002), "Globalization, Corporate Practice and Cosmopolitan Social Standards", *Contemporary Political Theory*, No. 1, p. 59–78; Интернет извор: <http://www.ingentaconnect.com/content/pal/14708914/2002/00000001/00000001/93-00001>
8. Hobsbaum, Erik (1996), *Nacije i nacionalizam od 1780 – Program, mit, stvarnost*, Beograd: Filip Višnjić
9. Katunarić, Vjeran (1999), "Kultura, nacija, razvoj: stvaralački - projekt i retorika reakcije", u: *Kultura Etičnost Identitet*, prired. J. Čačić-Kumpes, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo
10. Kiznija, Žan (1996), *Etnologija Evrope*, Beograd: XX vek
11. Mill J. S. (1989), *Izabrani politički spisi*, 2. tom, Informator, Zagreb.
12. Milošević, Božo (1996), "Mogućnosti sociologije u ratnom okruženju", u: *Jugoslovensko društvo krajem devedesetih*, Beograd: Sociološko društvo Srbije, str. 105-111
13. Милошевић, Божо (2000), "Социологија и модерни свет (социолошка сазнања као катализатор сусрета култура); *Зборни Матице српске за друштвене науке*, бр. 108, стр. 241-150.

-
14. Милошевић, Божо (2002), “Модернизацијски потенцијали урбане мултикултуралности: с ону страну регионализма”; - *Социолошки преглед*, Вол. XXXVI, бр. 1-2, стр. 173-190
15. Robertson, Roland (1995), “Glocalization: Time-Space and - Homogeneity-Heterogeneity” in: Featherston, Mike, Scott Lass and Roland Robertson, *Global Modernities*, London: SAGE Publications, p.30; Интернет извор: <http://www.iehei.org/bibliotheque/annadimitrova.pdf>
16. Robertson, Roland (2002), *Globalization. Social Theory and Global Culture*; London, SAGE Publications, p. 8; in: Dimitrova, Anna, “Challenging Globalization – The Contemporary Sociological Debate About Globalization”; Интернет извор: <http://www.iehei.org/bibliotheque/annadimitrova.pdf>
17. Seton-Watson H. (1980), *Nacije i drzave*, Zagreb: Globus
18. Smith, A.D.S. (1979), *Nationalism in the Twentieth Century*, Oxford
19. Smith A. D. (1971), *Theories of Nationalism*, London: Gerald Duckworth & Company Tomlinson, John (1999), *Globalisation and Culture*, Cambridge: Cambridge Polity Press
20. Turner, S. Bryan (2002), “Cosmopolitan Virtue, Globalization and Patriotism”, *Theory, Culture & Society*, Vol. 19 (1–2), p. 45–63; Интернет извор: <http://tcs.sagepub.com/content/vol19/issue1-2/>
21. Vrcan, Srđan (1999), “Znakovita zbrka oko etničkog”, u: *Kultura Etničnost Identitet* (prir. J. Čačić-Kumpes), Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, str. 15-39

Božo Milošević

**SOCIOLOGICAL-HISTORICAL ACCESS
TO KNOWLEDGE OF NATION AND NATIONALISM***Summary*

This paper deals with social and cultural processes that enabled re-vitalization of national integration and, at the same time, made that integration re-vitalizing in a cosmopolitan frame. The influence contained in the sphere of social, economical and political relations in contemporary world, which mainly mediated our everyday life, will be also explained. In this way, we will approach the answer to the question on a possible sociological discourse about global social groups/communities in processes of global transition/transformation, and how to recognize these in everyday life.

Key words: national, cosmopolitan, everyday life, transition, sociological access.

КУЛТУРНИ И ЕТНИЧКИ ИДЕНТИТЕТ

Апстракт Ако критеријум културног идентитета изведемо доследно до краја, наћи ћемо се пред закључком да за сваку културу важи посебна истина, односно да само припадник једне културе може да одлучује шта је истинито и правилно, чиме се унапред одричемо могућности симултаног дијалога, а тиме и сваке сарадње и комуникације. Тада обично кажемо да су културе међусобно непредвидиве и неразумљиве, другим речима, да немамо никакво право да судимо о нечему што се налази изван наше културе. Изузев себе не можемо да разумемо никог и ништа. Тиме је, у ствари, уместо језика људске универзалности, уведен језик домаћег живота, а уместо културе, имамо фолклор. На тај начин култура често од циља постаје средство. Тражење идентитета претпоставља преиспитивање не само етничких и националних, већ и универзалних културних вредности.

Кључне речи: култура, нација, идентитет, културни идентитет, етничке заједнице

Идентитет је извор смисла и искуства појединца, одређене групе или народа. Питања о идентитету се формулишу као кључна питања најчешће овим речима: *Ко сам, Где сам, Које припадам*; и односе се на оно што људи мисле да јесу, што их обележава.

Појам идентитета се дефинише као осећај сопствене припадности која се развија процесом диференцијације. Ако ово поједноставимо, долазимо до закључка да не постоје народи без имена, језика или културе код којих не постоји неки начин разликовања између себе и осталих, између "ми" и "они". Самосазнавање је увек *чин изграђивања*, ма колико се чини да је у питању откривање, и никад није одвојиво од тврдње да га на посебне начине *признају други*.

Идентитет је израз укупног настојања да се појединци и друштво одреде, а сам процес одређивања, самосазнавања и самопотврђивања не заснива се ни на каквој унапред утврђеној основи и не зависи ни од какве јасно означене норме. Многи истраживачи сматрају да идентитет одређује

оно што ми искључујемо или што нас искључује из њихове групе. Ипак, идентитет је могуће дефинисати као осећај припадности некој друштвеној групи (етничкој, културној, националној, конфесионалној итд.). У почетку се појам идентитета схватао као *истоветност*, јер су припадници одређене групе исти управо у ономе по чему се разликују од друге групе.

Људи једноставно осећају потребу за идентитетом који ће их разликовати од других људи. У настојању и страху да не изгубе идентитет, они сами изграђују разлике. Без разлике нема идентитета, јер *разлике уз једнакости* конституишу идентитет. У персоналном идентитету те једнакости и разлике видљиве су самим оком: начин одевања, начин исхране, навике, говор, итд.

Појам идентитета се најчешће третира као потпуно јасан, иако се под њим подразумевају различите ствари. Има оправданих упозорења да се данас у разговорима о културном идентитету често расправља о нечему што мање припада истинској и самосвојној култури, а више неким другим сферама друштвеног живота, посебно политици и идеологији. Та сумња се нарочито потврђује онда када се културни идентитет, намерно или не, своди на *етнички идентитет* и покушава објаснити из перспективе других друштвених феномена који су мање карактеристични за културу, а више за одређене интересе који се култури намећу.

У *Вебстеровом речнику* истиче се троструко значење појма идентитет:

истоветност у свим квалитетима који се разматрају; укратко, то је *истоветност, једност* (од латинског *идем* - исто, *идентидем* - поновљено);

специфичност особа или ствари; ово значење уводи појам *индивидуалности* и, одмах потом, значење које подразумева истоветност са неким или нечим што је претпостављено, описано или захтевано;

идентитет у математичком смислу.

Психолошко одређење идентитета подразумева пре свега *персонални идентитет*, јединство личности у одређеном

временском периоду.¹ Идентитет је, дакле, јединство личности ('једност појединца'), које означава његову неистоветност с било којим другим појединцем. "Другим речима, идентитет је резултат серије смисаоних интеракција из којих субјект изводи систем идентификације и самопроцене, на основу којих ситуира себе у околину... Дакле, и персонални и колективни идентитет увек се успостављају у односу на низ разлика које су друштвено сазнате, тј. да сваки идентитет је релациони, али док се *персонални идентитет односи на различитост, колективни идентитет се односи на сличност*. Међузависност ове две димензије идентитета доказује се тиме што нема "ја" без друштвеног живота, јер човек тежи да себе ситуира у глобални референтни оквир, али ни друштвени живот не постоји без формирања личности".² Да би нешто имало идентитет (културни, етнички, национални), за почетак мора бити људско биће. Својство да се буде човеком подразумева управо способност да се буде еминентно једини и еминентно различит од других, због тога што је индивидуалност управо својствена човеку. Идентитет је стога истоветност, однос по којем је неко биће, појава, својство једнако самом себи. Под значењем идентитета подразумева се истоветност ствари или бића у датом тренутку и у процесу промена, при чему не треба заборавити да две ствари могу међусобно имати мање или више сличности, али се никада не могу без остатка поклапати, па стога не може постојати апсолутна идентичност.

Човек је као *личност* јединствен, као *друштвено биће* он је као и неки други људи, а као *биолошка јединка* он је као и сви други људи.³ Културни идентитет је *свест о поседовању одређених културних обележја* која су иманентна припадајућој друштвеној групи, при чему се не смеју изгубити из вида персоналне карактеристике помоћу којих је једна особа препознатљива као припадник групе. Једна од битних особина културног идентитета јесте његова *контрастивност*: појединац постаје свестан свог културног идентитета тек у поређењу са другим друштвеним групама и сагледавању њихових културно-вредносних обележја.

¹ Упореди - Е. Ериксон: *Омладина, криза, идентификација*.

² Загорка Голубовић, *Ја и други*, Република, Београд, 1999. стр. 20.

³ Упореди - Б. Стојковић: *Европски културни идентитет*.

Иако се идентитет односи, пре свега, на појединца, он је повезан са друштвеним групама којима ти појединци припадају и са којима се идентификују.

У свом најновијем делу "*Моћ идентитета*", Мануел Кастелс расправља о идентитету друштвених актера подразумевајући под њим "процес стварања смисла на темељу културног атрибута или сродног низа *културних атрибута којима је дата предност у односу према другим изворима смисла.*" За одређеног појединачног или колективног актера може постојати *мноштво идентитета*. Но такво је мноштво извор стреса и противуречности у самопредстављању и друштвеном деловању зато што се идентитет мора разликовати од онога што су социолози традиционално називали улогама и расподелом улога... Но идентитети су снажнији извори смисла него улоге због процеса самоизграђивања и индивидуације коју укључују. "Једноставно речено, идентитети организирају *смисао* док улоге организирају *функције*"⁴

У новије време постмодерне теорије полазе од становишта да сваки човек има више идентитета, и ако се заклиње само у један, остале нужно пригушује. Поменута становишта упућују на то да наши идентитети имају многе различите аспекте и да се често мењају. Идентитети се не могу једноставно свести на групе којима припадају. Појединцима се пружа велика могућност избора а куповином и другим облицима потрошње они своје идентитете могу сами обликовати и мењати.

Обично се сматра да идентитет настаје прилично једноставно – из укључености у поједине културе и субкултуре. Тачно је да се идентитет темељи на култури, али није једноставно њен производ. Развијајући свој идентитет, људи полазе од културно расположивих потенцијала и на његову изградњу дубоко утичу противречности и прилике социо-културног комплекса и околине. Свакако, не треба заборавити да становништво различитог етничког или националног порекла на различите начине може тумачити групни или културни идентитет⁵.

⁴ М.Кастелс, *Моћ идентитета*, Голден Маркетинг, Загреб, 2002.г., стр.16-17

⁵ М. Хараламбос, М.Холброн, *Социологија*, Голден Маркетинг, Загреб, стр.886

Социолози запажају да се истраживачи најлакше слажу са тезом да су сви идентитети изграђени. Услови, узроци и начини изградње колективног идентитета пресудно одређују њихов садржај и смисао и "оне који се с њим поистовећују, или се постављају изван њега". Запажајући да се друштвено изграђивање идентитета увек догађа у контексту који је означен односима моћи, предлаже се разликовање три облика и извора изградње идентитета:⁶

Легитимирајући идентитет који уводе доминантне друштвене институције како би прошириле доминацију у односу према друштвеним актерима. Други се контролишу захваљујући позицији која је стечена у расподели друштвене моћи.

Идентитет отпора стварају они субјекти који се налазе у обесправљеним условима; темељи се на начелима која су различита или супротна онима која прожимају друштвене институције.

Пројектни идентитет се везује за градњу новог идентитета који редефинише положај актера у друштву. Изградња новог идентитета означава акцију у циљу промене целокупне друштвене структуре. Као пример за ову врсту идентитета, М.Кастелс наводи феминизам у ситуацијама кад изађе из ровова идентитета отпора и права жена како би изазвао патријархализам, патријархалну породицу и целу структуру продукције, репродукције полности и особености на којој су се историјски темељила друштва.

Идентитет је увек потребно посматрати у оквиру одређене контекстуалне равни. Сам по себи ниједан идентитет нема напредну или назадну вредност изван свог историјског контекста.

Сваки тип грађења идентитета доводи до различитог исхода у стварању друштва.

Легитимирајући идентитет *ствара цивилно друштво*, док идентитет отпора доводи до *стварања комуна и заједница*, као колективитета који се супротстављају неподношљивом угњетавању. Пројективни идентитет *ствара субјекте који желе да буду личности*.

⁶ М. Кастелс, Исто, стр.17

Иако се слаже са Гуденсовим становиштем о изградњи идентитета у раздобљу "касне модерности", Кастелс уочава "да успон умреженог друштва доводи у питање процесе изградње идентитета током овог раздобља, те тако покреће нове облике друштвене промене". До тога долази зато што се умрежено друштво, за највећи дио појединаца и друштвених скупина, темељи на струкуралном раздвајању локалног и глобалног... А за изграђивање интимности на основу поверења, потребна је рedefиниција идентитета, потпуно аутономног у односу према умрежујућој логици преовлађујућих институција и организација.

У оваквим новим увјетима цивилна друштва се смањују и растачу, јер *више не постоји континуитет између логике стварања моћи у глобалној мрежи и логике удруживања и заступања у специфичним друштвима и културама. Тада се потрага за смислом збива у обнављању одбрамбених идентитета око заједничких начела.* (К.Д.).—Највећи дио друштвеног деловања организира се супротстављањем између недефинираних токова и одјелених идентитета. Што се тиче појаве пројектних идентитета, она се још увјек догађа или се може догодити, овисно о друштву. Но предлажем хипотезу да успостављање субјекта, која је у сржи процеса друштвене промјене, иде различитим путем од онога који смо познавали током модерног доба и касног модернитета, односно *субјекти, ако, кад се изграде, више нису изграђени на основу цивилних друштава која су у процесу распадања, већ на продужењу заједничког отпора.*

Док се у модерно доба (касно или рано) пројектни идентитет конституисао из цивилног друштва (као у случају социјализма на основу радничког покрета), у умреженом друштву пројектни идентитет, ако се уопће развије, израста из заједничког отпора. То је стварни смисао новог првенства идентитетних политика у умреженом друштву. Управо, анализа процеса увјета и исхода преобразбе заједничког отпора у преображавајуће субјекте, *подручје је за творницу друштвене промене у информацијском добу*". (М.Костелс, Исто, стр.21)

Последице нових промена означиле су слабљење онога што Мануел Кастелс назива *леитимирајућим идентитетима*. Он констатује да су институције и организације, које су се у

грађанском друштву изградиле око демократске државе и друштвеног уговора склопљеног између капитала и радне снаге, постале у највећем делу света празне љуштуре, чија је способност повезивана са стварним животом и вредностима у већини друштава све мања.

У новом свету, нарцистичком и хедонистичком друштву са преовлађујућим дионизијским обрасцима, скоро да и нема потребе за идентитетом (легитимизирајућим). С друге стране, видљива је појава снажних *идентитета отпора*, "који се укопавају у сигурност заједнице, не желећи бити однешени глобалним токовима и радикалним индивидуализмом. Такав идентитет се гради око традиционалних вредности као што су Бог, нација, породица, прибегавајући етничким знаковима и одбрани територије као средству које ће им осигурати затвореност њиховог табора" (М.Кастелс, Исто, стр. 362). Територијални идентитет има за последицу развој локалне и регионалне управе чија улога постаје све важнија, како у смислу репрезентације, тако у смислу интервенције.

Нове *пројектне идентитете* М. Кастелс не доводи у везу са бившим идентитетима који су својствени грађанском друштву индустријског доба. Пројектни идентитети се развијају из садашњих идентитета отпора (глобализација, реструктуирање капитализма, култура стварне виртуелности, давање предности технологији, итд.). Наведене карактеристике означавају снаге око којих се ствара отпор заједнице, а око кога могу настати нови пројекти идентитета. "Отпор и пројекти су у супротности с доминантном логиком умреженог друштва приликом упуштања у дефанзивне борбе око три подручја друштвене структуре: *простора, времена, технологије*. Будућност идентитета је у изграђивању интереса, вредности и пројеката на темељу тржишног искуства. Они ће се опирати уништењу тако што ће на посебан начин повезивати природу, историју и културу. Идентитет обухвата ова подручја, али и географска и социо-економска обележја што код група ствара осећај блискости и доприноси остваривању заједничких интереса и циљева.

Питањима културног идентитета посебно се бави Стјуарт Хол. Он показује како су представе о идентитету прошле три фазе, у којима је размишљањем о друштву доминирала

одређена концепција идентитета: *просветитељски субјект, социолошки субјект и постмодерни субјект.*⁷

Концепција просветитељског субјекта заснивала се на два основна карактеристикама: на индивидуалном субјекту који је био недељив, и на идентитету сваког појединца који је јединствен.

Ова концепција идентитета везује се за учење познатог филозофа Декарта који је сматрао да је личност целовита, да има способност мишљења својом главом, да је "идентична" са собом током појединачног живота.

Социолошки субјект је резултат промена које су наступиле у друштву. Са замахом индустријализације и урбанизације, појединац се више није сматрао тако јединственим и одвојеним од других појединаца. Најразличитије групе и норме се јављају као категорије посредовања. Идентитет појединца сада се везује за одређену друштвену групу, класу, занимање, националност, место из кога потиче, итд.

Постмодерни субјект карактерише многострукошћу и "хистерија" идентитета. Идентитети постају фрагментарни, нема више заклињања у један идентитет уз истовремено пригушивање осталих. Људи више немају једну и јединствену представу о томе ко су. Уместо тога поседују неколико, каткад противречних и неразрешивих идентитета. У култури и политици идентитета постмодерног доба негује се разноликост стилова живљења, разноликост култура које ће било појединцу или групи појединаца, од пола до етничитета и људског рода омогућити одређена права која му као поједицу, групи, народу или роду припадају, а да при том не повреди права и посебност других, било појединаца, група или народа.

Културни идентитет се формира захваљујући социјалном учењу у оквиру културног наслеђа, које чине језик, обичаји, обрасци понашања, вредности и стилови живљења који међусобно приближавају и удаљавају друштвене групе. Појединци и групе формирају културни идентитет усвајајући културу у којој живе, при чему се од других припадника разликују по начину живота и

⁷Видети М.Харалмбос, М.Холброн, Социологија, стр.922

многобројним другим обележјима; културни идентитет указује на сродне или истоветне културне елементе утемељене у традицији, који се посредством ње препознају и преносе, у настојању одређене групе или заједнице да изнађу и утврде начела своје будуће организације.

Социологију пре свега занима однос друштвених структура и културног идентитета. Друштвене структуре се мењају (стварају или разграђују), захваљујући акцијама њених припадника који чине мрежу друштвених улога и мрежу личности које делују са одређеним циљевима, вредностима и нормама које ове процесе регулишу. Друштвене структуре су узрок и последица деловања својих чланова. Усвајање културног идентитета не значи *a priori* усвајање културних обележја, творевина културе, језика, обичаја, традиције, начина живота, образаца понашања и вредносног система, него њихову трансформацију у себи, мењање и обликовање, прихватање, али и одбацивање појединих карактеристика и образаца културе. Рађање у културној групи не значи остваривање културног идентитета. Потребно је да вредности и садржаји културе продру до нивоа свести, да усвајање и придржавање културног идентитета не буде рутинско. Сваки идентитет, па и културни, мора претпостављати постојање других - с тога је он нека врста *стратешког елемента у дијалогу*.

Културни идентитет је *повезаност појединца и његовог идентитета са културом друштва*, што упућује на антрополошку и социолошку анализу идентитета. Из овога следи да се културни идентитет изграђује у одређеним друштвено-историјским условима под којима настаје и развија се сама култура. Културни идентитет подразумева све оно што чини одређену групу људи под условом да имају исте или сродне идеје, афинитете и стремљења. Заснива се на свести и сазнању о неким заједничким карактеристикама (језик, етнос, раса, територија и тд.), које могу представљати основ идентификације. Већ је уочено да је културни идентитет "самосвест припадника једне групе која историјски настаје и развија се у зависности од критеријума које та група успоставља у односима са другим друштвеним групама".⁸

⁸ Б. Стојковић, исто, стр. 26.

Група омогућава да се стекне културни идентитет и она га одражава у најдраматичнијим и најпроменљивијим условима. С друге стране, она појединцу омогућава и да промени свој културни идентитет.

Културни идентитет је *процес у којем се директно сучељавају потребе за универзализацијом појединих култура и неминовност поштовања свих посебности*. Тим процесом утемељују се кључне културне вредности и истовремено пориче њихова хијерархизација. Тражење културног идентитета постаје функција културе, при чему потврђивање особеног идентитета захтева међусобну комуникацију.

Персонални културни идентитет више је наглашен у развијеним земљама које су заокупљене питањима квалитета живота, него у земљама у развоју које су принуђене да решавају егзистенцијалне проблеме великог броја људи. Питање културног идентитета остаје битно *развојно питање* за све земље, јер укључује проблем људске слободе, условљеност људског деловања, потребе и вредности које га покрећу.

Ако критеријум културног идентитета изведемо доследно до краја, наћи ћемо се пред закључком да за сваку културу важи посебна истина, односно да само припадник једне културе може да одлучује шта је истинито и правилно, чиме се унапред одричемо могућности симултаног дијалога, а тиме и сваке сарадње и комуникације. Тада обично кажемо да су културе међусобно непредвидиве и неразумљиве, другим речима, да немамо никакво право да судимо о нечему што се налази изван наше културе. Изузев себе не можемо да разумемо никог и ништа. Тиме је, у ствари, уместо језика људске универзалности, уведен језик домаћег живота, а *уместо културе, имамо фолклор*. На тај начин култура често од циља постаје средство. Тражење идентитета претпоставља преиспитивање не само етничких и националних, већ и универзалних културних вредности.

У истраживањима се веома често расправља о чиниоцима који утичу на кризу групног (колективног) идентитета. До кризе долази пре свега "онда када постојећи културни обрасци *дођу у отворени сукоб* и изазову недоумице у погледу пожељних парадигми (на пример, када се сукоб актуализује на регионалном плану – сукоб хришћанског и

муслиманског обрасца, или католичког и православног). Затим, када настане *вакуум културних вредности* и поремећај у обрасцима културе, који ствара конфузију у погледу порука и прописаних стандарда и норми понашања. Најзад, онда када државно-политичка заједница *наметне одређене обрасце културе* и одговарајуће прописе као једини општеважећи референтни оквир и искључи сваку могућност избора (што је карактеристично за тоталитарне режиме). Било да је реч о једном наметнутом обрасцу културе, да искључењем алтернатива, или о сукобу културних образаца у којем један тежи да доминира, доводећи у питање плуралитет културних форми, колективни идентитет се споља намеће и *искључује избор као самоопредељење* које је *цондитио сине ква нон демократске интеграције* како појединаца тако и друштвених група у шире заједнице".⁹

Сви наведени моменти произилазе из *поремећаја система вредности* и њиховог разарања.

⁹ З. Голубовић, исто, стр. 56.

Dragan Kokić

CULTURAL AND ETHNICAL IDENTITY

Summary

If we thoroughly derive the criteria of cultural identity, we will jump into conclusion that each culture has its own truth, that is to say that only the member of one culture can decide what is true and normative, which a priori excludes the possibility of simultaneous dialogue, and in that way any cooperation and communication. Than we usually say that cultures are mutually unpredictable and unintelligible, in the other words, that we have no right to judge about anything not belonging to our culture. Except ourselves we can understand nobody and nothing. Therefore, instead of the language of human universality, the language of domestic life is introduced, and *instead of the culture, we have folklore*. In that way, culture becomes a mean instead of a goal. Seeking of one identity presumes reexamining of not only ethnical and national, yet also universal cultural values.

Key words: culture, nation, identity, cultural identity, ethnic communities

ДЕМОКРАТСКЕ РАЗЛИКЕ И ЈЕДИНСТВО НАЦИЈЕ

(Интегративни и дезинтегративни капацитети нације)

Апстракт: У раду се разматрају чиниоци интеграције и дезинтеграције нације у савременом демократском друштву. Указује се на два схватања нације: 1) западноевропско, које посредством припадања држави наглашава заједницу грађана као суштинско обележје нације, 2) германско, источноевропско схватање које у први план ставља заједницу језика, заједничку историју, религију, културу, територију, митологију. Констатује се да у савременом друштву преовлађује грађански појам нације. Дезинтегративне идеологије нације су: анархизам, комунизам, грађански либерализам, глобализам. Овоме се додаје и грађанска демократија као систем који националне вредности потискује, а афирмише агресивни, тржишнопрофитно оријентисани индивидуализам. Култура, а пре свега мит/вера и језик су основне интегративне силе нације. У закључку се подвлачи велика улога образовања у очувању културе нације.

Кључне речи: нација, култура, образовање, интеграција, дезинтеграција.

У сваком друштву постоје мање или више отворени и прикривени сукоби као и напетости између појединаца, појединаца и група и између друштвених група. Зашто се појединци и групе сукобљавају? Због неједнакости које постоје у друштву али и због властитих амбиција, тежњи, очекивања?

Неједнакости у друштву не подразумевају само социјалне и класне разлике већ и неуједначености у економском и друштвеном развоју појединих делова друштва, области, региона, етничких група. Сама чињеница постојања ових неуједначености је довољна да изазове сукоб. Међутим, сукоб се може повећати уколико се не ускладе циљеви и средства за њихово остваривање.

У друштвеној целини не постоје само сукоби. Свако организовано друштво труди се да смањи интензитет сукоба и да интегрише друштвену целину. Успешна интеграција друштва ограничава сукобе и борбу као што искорењује насиље.

Каквим средствима се повезује друштво? Нормативним и физичким. У првом случају нормативна структура друштва (закони, прописи, идеје) се утемељује духовном сагласношћу а у другом физичка сила (полиција и војска) се користи као претња и као акција у случају угрожавања стабилности поретка или издвајања једног дела друштва. Питање друштвене сагласности решава се демократским изборима. Гласање је средство постизања консенсуалне већине.

Каква је улога нације у процесу друштвене интеграције? Да ли дезинтегративни елементи могу да се појаве и у оквиру нације? Који су спољашњи «напади» на националну заједницу? У којој мери демократски поредак дез/интегрише националну заједницу?

Појмови друштва и нације нису истоветни. У Тенијесовом значењу ових појмова друштво није заједница. Национална заједница је облик друштва, део друштвене целине, социјални темељ модерне државе. Испитаћемо какав је значај нације као интегративног чиниоца. Размотрићемо и питање унутарнационалног фактора дезинтеграције. Националне установе и национална свест, као кључни елементи колективне свести повезују чланове заједнице у релативно хомогену целину. Ипак, делови нације могу поткопавати колективну свест и нормативним поредак.

х х х

Да размотримо најпре појмове демократије и нације зато што од значења ових појмова зависи и разумевање проблема који овде испитујемо.

Основни циљ демократског поретка је да изгради систем институција којима се контролише власт и њено смењивање мирним средствима. Међутим, њена антрополошка претпоставка је различитост појединаца и група у погледу мишљења, знања, вредности. Демократија одговара непредвидљивости развоја људског знања и погрешивости знања. Она не подноси историјске законе већ је отворена за друштвена кретања и мишљења. Од демократије треба очекивати само институције, а не обезбеђење интелигенције и морала својих грађана. Она не може да обезбеди разум грађана, али може разумне институције (Попер, 1992).

У овоме раду, посветићемо пажњу проблему различитих вредности, знања и мишљења у оквиру једне нације. Колико демократија доприноси интеграцији а колико дезинтеграцији националне целине?

Етничке заједнице су велике (глобалне) друштвене групе карактеристичне по биолошко-емоционално-социјалним везама, језичкој блискости, политичкој организованости, културном идентитету.

Нације су, после племена и народа, највиши квалитет етничких заједница. Оне су тековина XIX века европске историје. У нововековној историји доминирају два схватања националног бића: 1) западноевропско, које посредством припадања држави наглашава заједницу грађана као суштинско обележје нације, 2) германско, источноевропско схватање које у први план ставља заједницу језика, заједничку историју, религију, културу, територију, митологију. Другим речима, постоје три теоријске оријентације у истраживању нације: природна заједница (порекло, осећања, припадност), културна заједница (језик, обичаји, вера), политичка заједница (моћ, власт, држава).

Разлике у поимању нације не могу да мимоиђу њену психичко-моралну супстанцу. У стварном животу људи и друштвених група нација у најпотпунијем смислу речу обезбеђује емоционалну и социјалну везу појединца са заједницом (друштвом). Веза о којој је реч обезбеђује комуникацију, морална схватања, специфично осећање солидарности, сећање на прошлост, културу, религију. У том смислу нација је више колективнопсихолошка појава него правно начело.

Независно од објективних (органиска датост) или субјективних (добровољна интерсубјективност) схватања нације, током два последња века нација је била практично најважнији социјални темељ интеграције појединаца и група али и организовања државе. Власт и организација државе незамисливи су без нације. Управо оваква суштина нације условила је различите односе или тумачења националних вредности и интереса. Разуман однос према нацији јесте патриотизам или љубав према нацији и отаџбини у којој је појединац рођен. Међутим, историјско искуство је показало да однос према нацији може да буде и двоструко негативан. С једне стране, реч је о односу између националних заједница који су пријатељ-

ски и непријатељски, а с друге стране, конфликтни односи унутар нације који се крећу од критичке свести о сопственој нацији до националне аутодеструкције.

Нетрпељивост или потцењивање друге нације води у национализам који може изазвати блаже или теже сукобе између националних заједница. Крајње негативни однос према другој нацији је шовинизам. То је отворено изражавање мржње према другој или другим нацијама. Политички системи који су били засновани на овим вредностима, фашизам и националсоцијализам, практиковани су у међуратном времену (1918- 1941).

Радикално другачији однос према националном питању заступају разне интернационалистичке идеологије и теорије. Прва схватања су се јавила у старој Грчкој а последњи израз је био "пролетерски интернационализам", односно класни, братски односи. Данас се то назива "глобализација" као један специфичан вид интернационализма.

На почетку трећег миленијума, можемо да констатујемо значај националног питања у свим његовим аспектима. Већ два века националне разлике представљају извор друштвених и политичких сукоба. Може се тврдити да су национални сукоби наслеђе расних подела и сукоба. Који су основни разлози расних и националних сукоба? Идеологија расизма се заснива на традиционалној културној свести о неједнакости беле и других раса, на научним схватањима (Гобино), на потреби експлоатације неразвијених народа и региона света. Историјски корени расизма су ширење европског колонијализма од XV до XX века. У том раздобљу из Европе се иселило око 100 милиона становника.

Узроци међунационалних сукоба су: 1) етноцентризам, 2) национална затвореност, 3) неједнакости у приступу власти, моћи, друштвеним положајима, 4) етничким предрасудама. Како усклађивати националне разлике? Постоје три модела: 1) асимилација мање нације од стране веће, 2) амерички "лонац за мешање нација", 3) културни плурализам и културна толеранција.

Значење појма нације није историјски стабилно. Промене у разумевању овог појма најчешће су биле условљене идеологијама модерног доба. Са тог становишта можемо да идентификујемо неколико спољашњих и унутрашњих идеоло-

шких и практично-политичких претњи постојању националне заједнице. Овде треба указати само на идеологије анархизма, комунизма, грађанског либерализма, глобализма. Унутрашње слабљење интегративних моћи нације долази од поунутравања поменутих идеологија, али и од различитих приступа моћи, власти, одређеним улогама. Од савремених претећих идеологија националних заједница указујем на грађанизам као директну негацију нације.

х х х

Социјални и политички мислиоци XVIII века били су заокупљени пројектом научне организације друштва у коме ће победити истина, људска срећа и врлина. Нико од тих профетских мислилаца није ни слутио да ће једна социјална снага постати доминантна у XIX и XX веку - национализам. Као кохерентна доктрина национализам је обликован у Немачкој у XVIII веку. Хердер је први напао идеје универзализма коју је изнедрила француска револуција и одлучно стао на страну вредности појединачних култура као и против колонијалног брисања историјом изграђених духовних разлика (Берлин, 1993). Свака нација има властити изграђени културни образац који обликује физички, емоционални, морални развој људске јединке. Нација живи са својом историјом и традицијом као судбином: у предању се налази колективни дух, легенде, митови, приче и рационалне творевине стваралачког духа.

Покрети за културну индивидуализацију нације и пракса демократије нису могли да се одвијају паралелно и независно један од другог. Штавише, већ на самом почетку новог доба, уочила се њихова преплетеност, али и далекосежна разлика. Поставило се питање, актуелизовано током XX века, који је политички облик најподеснији за развитак националне особености, али и спречавање друштвене конфликтности. Да ли је то демократија?

Већ је Мил упозорио да се потпуна демократија може остварити само у једнонационалним државама. У вишенационалним државама није могућно успостављање слободних институција представничке демократије (Мил, 1988). Томас Пејн (1987.) је повукао крајњу консеквенцију теорије о људским правима: свака нација има право на представнички систем

власти. Токвил је тврдио да је најправеднија ствар на свету када се један народ ослобађа јарма другог (Токвил, 1990). Сви ови мислиоци, који припадају реду класика мишљења о друштву, нису уочили проблем односа нације и националних мањина као и проблем настајања или самопроизвођења нације. Двадесет век ће отворити ова питања са пуно драматичности.

Ова упозорења, стара више од једног века, постаће најдинамичнија сила историје у XX веку. Одлагање актуализације нације и демократије условила је класна теорија друштва, заправо спор о примарности економских и политичких чинилаца организације друштва. Када је теорија експлоатисаног човечанства и историјске мисије радничке класе емпиријски напуштена, на днави ред историје ступила је преображена теорија ослобађања нација и демократских начела организације друштва.

Проблем односа интегративних и дезинтегративних капацитета нације и демократије тиче се превасходно вишенационалних држава. Са тог становишта методски је неоправдана компарација оних држава Западне Европе које су оствариле потребу за националним признањем и независношћу, са оним државама које су компоноване из неколико десетина нација и које, по речима Томаса Пејна, нису оствариле право на представнички систем.

У вишенационалним државама континуирано се одвијају расправе о дефинисању националне реалности и националних права. Нација је као историјскосоцијална појава увек повезана са неким облицима духа, свести, осећања. Однос појединаца и група према националном постојању условљен је степеном доживљаја (страст - разум), циљевима националног бића (одбрана - освајање) или употребом национализма (комунисти - антикомунисти).

Независно од одређења нације као (1) грађанско-политичко припадање заједници (држављанство) или (2) етничко-културна заједница, чињеница је да овај облик заједнице најдубље интегрише и мобилише своје чланове. Романтичарска национална душа *la nation*, разликује се по историјским значењима, али не и по интегративним капацитетима. Романтичари апелују на емоционалне потенцијале националних вредности, а политичко-грађански мислиоци на улогу и свест независног грађанина. Њихова амбиција да универзализују властити став

завршава као свака друга универзализација - шкоди реалности и чињеницама. Нити су сви припадници нације у власти народне душе, нити је сваки грађанин одвојен од националне припадности: мистификација је да грађанин није истовремено припадник и националног колектива. Он примарном социјализацијом у породици и школи преузима свесно и несвесно неке вредности националне заједнице.

Нација се појавила као облик одбране историјом изграђених културних *разлика* људских заједница (у језику, мишљењу, осећањима, понашању, религији, књижевности, политици). Нација се са тог становишта појављује у форми националног идентитета и национализма (Кин, 1992). *Национални идентитет* је зона у којој се производи и дефинише оно што је особено за једну нацију; то је облик свести који је отворенији према другим нацијама и културама. *Национализам* се храни отпором према оној нацији која омета самосталност нације или је угњетава и асимилује. Психолошка основа национализма је, поред осталог, осећај колективног понижења (патња, потцењивање, увреде). Национализам је увек повезан са страхом од превласти друге нације.

Али, разлике настају и у самој нацији. Нису безазлене по интегритет нације идеолошке и политичке разлике. Пример поделе Немачке, Кореје или Кине (Тајван) само показују превласт идеологије над националном целином. Друга врста разлика настаје када се у оквиру једне нације, стварају нове нације (Бошњаци и Црногорци). Ова врста национализма могла би се назвати сепаратни национализам.

Снага нације се не проверава само у искуству одбране властите особености већ и у способности одбране од унутрашњих напада на национално биће. Политичка инструментализација нације је спрегнута са њеним легитимним политичким интересима. Идеја националне независности се оправдавала економским, политичким и културним потребама. Међутим, њене унутрашње социјалне поделе су условиле појаву социјалног интернационализма. У неким раздобљима комунистичког интернационализма, класни приступ вредностима властите нације, подразумевао је одбацивање великог фонда културних вредности. Бољшевички интелектуалци су се надметали у презиру неких дела и вредности руске културе (на пример, Пушкин).

Унутар нације одвијала се социјално-политичка борба између капитализма и социјализма, диктатуре и демократије.

Интелектуалци једне нације препиру се огорчено око њене традиције, носталгије за златном прошлошћу, али и око визија будућег развоја нације. Однос појединаца према властитој нацији суштински је различит: афективно, рационално, практичнополитички. Па ипак, у односу на друге материјалне и духовне силе цепања заједнице, нација се показала као најжилавији противник распарчавања и једина идеја која може да заустави даље растакање (професионално, групно, класно) социјалних заједница. Национална заједница је она социјална групација која успева да преживи распад државе, промене политичких облика власти и друштвене односе. Интерес нације избија, мање или више, кроз сваку идеологију. (Чак је и један комуниста какав је био Николае Чаушеску, на конгресу румунске комунистичке партије 1972. подвукао да у социјализму јача развој нације на новим основама. Наведено према Исаји Берлину.)

Где су извори интегративне снаге нације? Појединац се рађа у националној култури и њој рођењем припада као што припада својим родитељима. У примарној енкултурацији појединац задовољава потребу за припадањем некаквој социјалној целини. Моћ нације да обликује припадање угрожавају партикуларности - политичке, егзистенцијалне, стваралачке. Међутим, победа партикуларности над целином духа нације може бити само привремена или индивидуално-приватна. Појединац је слободан да напусти припадност властитој нацији или да се определи за неку другу. То су, ипак, само личне судбине.

Најдубљи корен интегративне моћи нације налази се у социјалнопсихолошкој способности нације да неутралише појединачне и групне конфликте. Социјални живот је сплет свакодневних проблема и структурних сукоба појединачних и групних интереса и вредности. Уколико се социјални сукоб одвија у вишенационалној држави, конфликт се решава психолошким аргументом, тако што се у језичку игру уводи припадност нацији. Похвала и покуда, кривица и правда најпре се интерпретирају у кључу националне припадности субјекта.

У ситуацији чистог једнонационалног конфликта, кад нема резервних - националних аргумената, појединци и соци-

јалне групе увек могу да олакшају конфликтност искорак у мит националне хармоније, националних осећања и меморије. Нација је прибежиште за мир, било у њеној традицији, било у сну о бољем сутра. Ниједна социјална заједница, као нација, не може да пружи сигурнији осећај мира и сигурности. Она је психолошки и социјалнополитички задњи ослонац сигурности човека.

Демократија може, по суду Цона Кина, да "убрза преображај националног идентитета у национализам". На тлу демократије могу цветати агресивност и насиље (Манхајм, 1980).

Који социјални и политички чиниоци поспешују национализам и антинационализам у демократији?

Кин открива суштински узрок националне интерпретације демократије у самој природи демократије. У таквом политичком уређењу све је у "непрестаном покрету", то је поредак који изазива несигурност у погледу моћи (премешта распоред моћи унутар државе) што изазива узнемиреност и страх код грађана. Та неизвесност рађа код грађана жудњу за прибежиштем у познатим и трајним облицима заједничког живота.

Киновом аргумену не може се ставити начелни приговор. Он се може само допунити искуственом анализом узajамног подстицања демократије и национализма у вишенационалним државама, а то је аспект проблема који није посебно наглашен у његовој студији.

Национални идентитет је конститутивни део демократије. Његов функционални значај за демократију огледа се у томе "што напада грађане осећањем сврсисходности, поуздања и достојанствености тиме што соколи грађане да се осећају као код куће" (Кин, 1992). Међутим, претварање националног идентитета у национализам није условљен само ускраћивањем заједничког осећања и свести припадника нације: национализам је у вишенационалним државама такорећи "на мртвој стражи".

Социјалне и економске кризе, као стални пратилац друштвеног кретања поспешују далеко више националну интеграцију него политичку и државну. Бурни историјски догађаји, сукоби, ратови, револуције прилика су да национално надвлада демократско. У таквим хаотичним раздобљима историје,

национализам обезбеђује социјалнопсихолошку сигурност националне политичке заједнице.

Национализам је у вишенационалним државама у време кризе, лука спаса и "златна јабука" за највећи део припадника једне нације. У једнопартијским државама, национализам се легитимише националним правима на посебност (може се инструментализовати за мржњу према другима) а у вишепартијским државама нација тежи самосталној држави. Сасвим је друга ствар како се национализам конкретноисторијски тумачи и инструментализује. Фактор "другачијег" у односу на демократски поредак вишенационалних држава дефинише се у перспективи лепе прошлости, мита о историјском континууму или извесној и сигурној будућности нације, будућности која је затворена за друге националне заједнице.

Национализам је у предности над демократијом и у погледу дефинисања кључног елемента политике - схватања пријатеља и непријатеља (противника). У демократији, политички непријатељ је променљив и не довољно прозиран. Национализам користи моћ поједностављивања: зло за нацију долази од другог, друге нације. "Ако је национализам борба против поједностављивања света, онда је национализам трајна борба да се поништи сложеност" (Кин, 1992).

Стратегија национализма је да појединца и заједницу приведе свом пројекту демократије за нацију. У раздобљима остваривања овог пројекта, парадоксално је, али истинито да предводници национализма успевају да своја недемократска средства (која имплицира колективистички програм) учине добровољно прихваћеним од стране својих "саплеменика".

Политичка митологизација нације успева да појединци забораве на вредност личности, на појединачну визију среће, богатства, слободе. Такав национализам успева оно што демократија не може: да сузи поље људских потреба на националну баштину или националну интерпретацију стварности.

Национализам успева, док демократија не постиже, да изгради национално униформне установе васпитања и културе. Принудни карактер тако конципираних уснова не смета националисти.

Наравно, и национализам има своје границе, пре свега у ирационалним потенцијалима људске природе и отворености појединаца према путевима среће и задовољства. Са ста-

новишта историјског искуства и социјалне и индивидуалне психологије не може се тврдити да ће однос према нацији бити увек исти. Али сви либерални програми су показали слабост да обезбеде уверљивост и снагу демократском поретку у вишенационалним државама. У таквим државама, начело равноправности грађана практично значи да појединац артикулише интересе властите нације који се потом усклађују на правнополитичком терену. Исход је неизвештан.

Прича о нацији и демократији, о дезинтегративним могућносима демократије према нацији, може се проверити на трагичном искуству распада југословенске државе. Супротно раширеној интелектуалној тези о национализму као основном узроку распада Југославије, искуство потврђује да је управо демократија отворила врата националистичком нападу на СФРЈ. Ова последица увођења демократских институција 1990. се свесно избегава, будући да мит демократије треба хранити (Аврамовић, 1998, 2002).

Као вишенационална држава Југославија се од свог оснивања 1918 стално суочавала са проблемом усклађивања националних и државних интереса. На том путу од 72 године она је све испробала; најпре са наднационалном идејом Југославије - југословенством, после 1945. са антинационалном идејом - комунизмом и "братством и јединством". Југославија је прошла кроз капиталистички и социјалистички друштвени поредак. Сви облици политичке власти били су испробани - монархија, диктатура, демократија.

После 1945. са доласком комуниста на власт, борба за националне интересе реализована је у партијским форумима у оквиру СКЈ, и стално су се водиле полемике о односу централне и републичке власти, што је био еуфемизам за говор о односу нације и државе. Произведена је црногорска нације.

Са дисидентством Милована Ђиласа почиње критика комунистичког монопола на власт, а 1985. разгорева се национални интерес у Србији због уставног положаја покрајина (Косово и Метохија).

Почетком 1970. јавља се покрет у БиХ који тежи издвајању муслимана као етничке а не само верске заједнице. Од тада тече залагање припадника исламске заједнице да муслиманство/бошњаштво постане нова нације.

У свим тим брзим и бурним друштвеним и политичким променама у бившој Југославији ниједан модел интеграције није успео. Институционализација политичких странака у СФРЈ 1989- 1990. отворила је кључно питање: на који део југословенске прошлости треба ставити архимедовску тачку за изградњу новог државног поретка. Дилема - да ли конституисати демократску државу или се вратити континууму националног, решена је у корист националног. Такав избор се може критиковати, али чињеница је да је историја изабрала свој пут. Југословенски народи су свој оквир интеграције нашли у националној демократији а не у демократији државе Југославије. Није ли то само још један доказ да је нација објективно најпоузданији темељ повезивања социјалних заједница.

Проблем је међутим глобалан. Ако је национална демократија правац у коме се креће савремени свет, није тешко замислити слику света у коме ће право на националну државу постати оно што у XIX и XX било право на национални идентитет.

Закључак

У средишту савремене дезинтеграције нације налази се економска и политичко-државна дезинтеграција која се представља као интеграција на нивоу Европе или ширих регија. Глобализам афирмише идеју материјализма/тржишта и »тоталитарног индивидуализма«. То друштво је оријентисано искључиво на профит. Грамзивост и журба су одлике глобално капиталистичког начина стицања. Човек који се помаља на таласу глобализације заборавља на свој духовно-национални идентитет и препушта се материјалистичким уживањима светског друштва.

Демократија је основни модерни инструмент дезинтеграције држава али и нација (пример: Србија и Црна Гора). Идеја грађанске демократије се изводи из система права и слобода која појединцу треба да омогуће не само избор животног стила већ и облике организовања од локалних средина до државе и надржавних организација као што је ЕУ. Овај облик демократије, класичан проблем односа државе, нације и слободе појединца решио је у корист појединца и група којима припада по слободном избору. Полази се од принципа аутоно-

мије у грађанској демократији који означава слободу и равноправност појединаца да одређују услове сопственог живота под претпоставком да не угрожавају иста права и слободе другима. У круг тако одређеног односа појединца и колективних облика живота, страда ово друго, а међу њима је на првом месту нација. Реч је о настојању да се напусти нација као интегративни фактор заједнице и да је замени слободно плутајући појединац. Таква настојања наилазе на препреке конституционалне природе. Нацију вековима уједињује култура, а пре других чинилаца језик и вера/мит. Заправо, то је прави извор из кога је потекла национална заједница Интегративни капацитети су сачувани у култури и то посебно у религији и језику и образовању. Степен интегративних шанси у образовању зависи од доносиоца одлука, односно од концепта образовне политике. Подвлачи се већи значај духовне и душевне интеграције од нормативне и физичке за будући развој нације.

Литература:

1. Аврамовић, З.(1998): Друго лице демократије, Филип Вишњић, Београд
2. Аврамовић, З. (2002): Неволје демократије у Србији, Нови Сад
3. Андерсон (1998): Нација –замишљена заједница, Плато, Београд
4. Берлин, 1993): Четири огледа о слободи, Београд
5. Кин, Ц. (1980): «Отровна воћка демократије», Књижевна реч, 10. новембар
6. Токвил, А. (1990): Демократија у Америци, Нови Сад
7. Пејн. Т. (1992): Права човека, Београд
8. Попер, К (1994): Отворено друштво и његови непријатељи, БИГЗ, Београд
9. Манхајм, К. (1980): Есеји о социологији културе, Загреб
10. Мил,Ц.М 1988). О слободи, Филип Вишњић, Београд

Zoran Avramović

DEMOCRATIC DIFFERENCES AND UNITY OF
THE NATION
(INTEGRATIVE AND DISINTEGRATIVE CAPACITIES OF THE
NATION)

Summary

In this work, the factors of integration and disintegration of nation in the contemporary democratic society are analyzed. It is pointed out to the two notions of nation: 1) western European, which through the state citizenship highlights the community of citizens as an essential feature of the nation; 2) Germanic, eastern European which highlights the community of language, common history, religion, culture, territory, mythology. It is concluded that civic notion of nation prevails in modern society. Disintegrative ideologies of nation are: anarchism, communism, civic liberalism, globalism. Civic democracy is added to this list, as a system which pushes into the background national values and promotes aggressive, market driven and profits oriented individualism. Culture, and above all myth/ faith and language are basic integrative forces of the nation. In the conclusion, the important role of education in maintenance of national culture is underlined.

Key words: nation, culture, education, integration, disintegration

МЕЂУСЛОЈНИ ОДНОСИ У ЕТНИЧКИ НЕХОМОГЕНИМ ДРУШТВИМА

Апстракт: У овом раду разматрају се различити друштвени положаји етничких заједница на љествици друштвене слојевитости. Уколико се јасно разликују владајућа и потчињена етничка заједница тада владајућа заједница држи несразмјерно велики дио виших друштвених положаја. С друге стране потчињена заједница несразмјерно је везана за велики дио нижих друштвених положаја. Основни извори стратификације етничких заједница су дистрибуција друштвене моћи, процеси надметања између етничких заједница и појава етноцентризма.

У раду се разматрају и разлике између етничких заједница које се не заснивају на појавама друштвене неједнакости. То су друштвене разлике између етничких заједница које изазивају хоризонталну диференцијацију. За разлику од вертикалне диференцијације међу етничким заједницама, хоризонтална диференцијација означена је као интегративна диференцијација.

Кључне ријечи: етничка заједница, друштвени слој, друштвени положај, друштвене разлике, друштвене неједнакости, доминација.

Разноликост етничког састава друштва у коме живимо сасвим нам је добро позната. Познати су и видови односа између етничких заједница. Такође нам је познато да се у нашој теорији и нашим емпиријским истраживањима посвећивала знатна пажња овим питањима. Почети ових истраживања датирају још од шездесетих година прошлог вијека. У једном истраживању из тог времена стоји: „У Босни и Херцеговини има око 40% Срба, 25% Муслимана, 20% Хрвата и око 5% осталих народности, тако да је та република, са аутономним покрајинама, Косметом и Војводином, етнички најхетерогенији део наше земље“.¹ Данас су ови проценти другачији. Међутим, можемо поуздано тврдити да се ради о изразито етнички хетерогеном саставу. Промјене које се дешавају у бројкама,

¹ Ружа Петровић, *Образовна и професионална структура етничких група*. Гледишта бр. 8-9, 1967, стр. 1207-1208.

када је у питању етничка структура, свакако су, између осталог, и одраз међуетничких односа.

Дакле, територија Босне и Херцеговине је насељена етнички хетерогеним становништвом. Много је тога што је ово становништво спајало и што га може у будућности спајати. Али, има и онога што одваја. То би требало да буде предмет емпиријских истраживања. Међутим, свако емпиријско истраживање полази од одређеног теоријско-хипотетичког оквира који је општијег карактера те се као такав може користити за истраживање разних конкретних друштава. Ипак најчешће је присутан утицај једног конкретног друштва које је послужило као мотив за теоријска разматрања. Тако је циљ овог рада да се развије теоријско полазиште за разумијевање друштвене слојевитости као детерминанте међуетничких односа у нашем етнички сложенем друштву. Тежећи ка таквом циљу полазимо од тврдње да је свако друштво структурирано. Посебан значај има диференцирање људи и друштвених група које израста из друштвене подјеле рада. Јер, са друштвеном подјелом рада повезана је подјела друштвених положаја, улога, моћи и угледа. Када је друштво још и етнички диференцирано онда се друштвена структура битно компликује. Наиме, ове двије димензије могу да стоје у различитим односима.

Значај истраживања односа друштвене слојевитости и етничких заједница у мултиетничком друштву произилази из чињенице да у савременом свијету нису изгубили на значају односи између етничких заједница. Они су посебно битни у друштву гдје су се етничке заједнице развиле у нације. Вишенационална друштва битно се разликују зависно од односа међу нацијама. Међутим, по правилу увијек је присутна тежња да су етничке заједнице подијељене тако да једна чини доминантну већину а друга, односно друге, непривилеговане мањине. То је разумљиво пошто се етничке заједнице међусобно разликују по историјским условима развоја, по величини, по степену економске развијености, по класно-слојној структури, по култури, традицији, политичком систему итд. Зато је битно да се пажња усмјери на разматрање ових разлика.

Равноправност различитих народа је нормативни принцип већине савремених правних система. Међутим, потпуно поклапање нормативне равноправности и друштвене равно-

правности ређе се сусреће. Одступање нормативног и стварног може бити мање или веће. То је лако уочити. Потребно је да се упореде облици друштвеног диференцирања укупног друштва и етничке групе. Ако је постигнута задовољавајућа сагласност између правне и стварне једнакости, стање у етничкој заједници биће једнако или слично као у некој другој заједници, као и у цијелом друштву. Наравно, у нашем друштву је тешко доћи до података о друштвеном положају пошто нема пописа становништва. Наиме, друштвени положај повезује се, прије свега, са образовањем и занимањем. Ти подаци добијају се за цијелу популацију пописом становништва. Пописом становништва може се утврдити да ли сада постоје међуетничке разлике. За нас је посебно битна подјела становништва, односно оног његовог дијела који је економски активан, на велике гране занимања. У ствари то је професионална структура становништва. Тако би било значајно да се утврде разлике међу етничким заједницама с обзиром на следеће групе: пољопривредне, пољопривредно-радничке, радничко-мануелне и немануелне. Иза занимања стоје разлике у материјалном стандарду. Дакако то ће се одразити и на низ других разлика, све до разлика у понашању и менталитету. Постојање ових разлика значи постојање друштвене слојевитости.

Слојевитост је појава коју сусрећемо у свим савременим друштвима. За проучавање друштвене слојевитости битни су појмови друштвеног положаја и друштвеног слоја. Појам друштвеног положаја односи се на индивидуални положај у систему друштвене слојевитости, а појам друштвеног слоја односи се на слојни положај у истом систему. Велики је број чинилаца друштвеног положаја појединаца. Највећи утицај на одређивање друштвеног положаја имају основне улоге појединаца. Јер, од основних улога најнепосредније зависе доходак, друштвена моћ и друштвени углед појединаца. Појединац који заузима одређени друштвени положај припада одређеном друштвеном слоју. За друштвени слој битно је истаћи да има три основна обиљежја: „(1) он је састављен од лица сличног друштвеног положаја, (...) (2) слој представља друштвени оквир у ком се одвија претежан део свих друштвених односа његових припадника (...). (3) Трећа особина друштвеног слоја јесте начин живота и сличност у низу културних карактеристика, почев од нивоа образовања, језичких специфичности и

укуса до најосновнијих етичко-културних вриједности и идеала“.² Треће обиљежје може бити дискутабилно за укључивање у основну дефиницију друштвеног слоја. Наиме, може се сматрати да ово обиљежје произилази из претходна два обиљежја. То би се свакако могло прихватити за етнички хомогена друштва. „У етнички и културно нехомогеним друштвеним срединама културне разлике могу знатно отежати да се на темељу сличног друштвеног положаја појединаца формирају јединствени друштвени слојеви, као реални друштвени облици, све док те разлике ометају да дође до интензивног развоја разних облика неформалних и интимних друштвених односа између лица сличног друштвеног положаја, без обзира на њихову националну припадност. Све док се због етничко-културних разлика ова врста друштвених односа не формира бар претежно, ако не и искључиво, према сличности друштвених положаја, неоправдано је сматрати да лица сличног друштвеног положаја чине исти друштвени слој. Обично се у етнички нехомогеним друштвима на разним нивоима слојевитости формира онолико посебних друштвених слојева колико има различитих етничко-културних група“.³

Да ли су друштвене промјене у нашем друштву захватиле све етничке заједнице на исти начин и да ли можемо говорити о различитим друштвеним положајима етничких заједница? Након претходних разматрања можемо поставити хипотезу да друштвене и економске промјене и друштвено диференцирање нашег друштва нису захватили све етничке заједнице на исти начин и са истим интензитетом. Зато можемо говорити о различитим друштвеним положајима етничких заједница на љествици друштвене слојевитости.

Дакле, у етнички нехомогеним друштвима међуслојни односи могу постати врло сложени. То је зато што на њихове односе не утичу само стратификациони чиниоци него и етничко-културни. Ове чиниоце треба разматрати заједно. Апстраховање било ког чиниоца даће погрешну слику. Једна од погрешних слика може бити она која не приказује стање националне доминације односно потчињености. Ако говоримо о националној доминацији прво би требало размотрити неравномјер-

² Војин Милић, *Друштвена структура и покретљивост Југославије*, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад 1996, стр. 38-39.

³ Исто, стр. 40.

ну расподјелу друштвених положаја на припаднике појединих нација. Ако се јасно разликује владајућа и подчињена нација, тада владајућа нација држи несразмјерно велик дио виших и, нарочито, највиших друштвених положаја. С друге стране, потчињена нација несразмјерно је везана за велики дио нижих и најнижих друштвених положаја. Овдје је могуће идентификовати и гранични случај а то је она друштвена слојевитост у којој владајућа етничка заједница представља само највиши друштвени слој. У идеалном случају етнички састав свих слојева је сразмјеран саставу укупног становништва. Међутим, у пракси су заступљене разне варијанте неравномјерне националне расподјеле друштвених положаја. Тако је могуће да се етничке групе налазе у свим друштвеним слојевима, само што је владајућа група надпропорционално заступљена у вишим, а потлачена у нижим слојевима. Међутим, у периодима заоштрених националних сукоба долази до нових комбинација међуслојних односа у оквиру етничких група. Могу настати такви међуслојни односи какви су у етнички хомогеним друштвима готово потпуно искључени. Те комбинације могу на први поглед бити необјашњиве стратификацијским утицајима. Али, изгледа да се ипак ради о стратификацијском утицају, само што је његово дјеловање посредно. Наиме, сви слојеви изразити повлашћене етничке заједнице могу бити заинтересовани да се одржи њен повлашћен положај. Исто тако сви слојеви подчињене етничке групе могу у њеном ослобађању од националне доминације гледати свој основни друштвени интерес. То је разумљиво јер у оба случаја свим слојевима пружа се већи изглед за побољшање друштвеног положаја.

Дакле, између етничких заједница постоје разлике. Оне се могу подијелити на двије велике групе. Прва група су оне разлике које потичу из друштвене неједнакости. Друга група су разлике које не изазивају друштвене неједнакости. Нас посебно интересују разлике које потичу из друштвене неједнакости. Другим ријечима, интересују нас вертикалне друштвене разлике међу етничким заједницама. Када постоје такве разлике долази до друштвеног раслојавања, до подјеле друштвених положаја у смислу надређености и подређености. Дакле, то ће резултирати појавом искоришћавања и доминације. Ови односи постају релативно трајни и стабилни зато што их одржава институционална структура. Разумије се да ће

ови односи изазивати масовне расцјепе и конфликте. Тада губи сваки смисао општа расправа о друштвеним разликама, а кључни појам постају друштвене неједнакости. Зато је у нашој анализи битно да се раздвоје појмови друштвена разлика и друштвена неједнакост, јер „занемаривање сваке разлике између друштвене неједнакости и друштвених разлика и између друштвених раслојавања и хоризонталне друштвене диференцијације може имати и очите идеолошке функције тиме што омогућује да се и најгрубље и најнехуманије, дубоко одбојне и масовно револтирајуће, конкретно постојеће друштвене неједнакости једноставно и доста увјерљиво прикажу као први и нужни предувјет за разноликост друштвеног живота, као стална претпоставка која омогућује аутономно обликовање властитог индивидуалног и колективног живота и као *condition sine qua non* свестраног развоја личности и осебујног обогаћивања начина исказивања и потврђивања друштвеног и културног стваралаштва“.⁴

Разликовање појмова друштвених разлика и друштвених неједнакости омогућује дубљу анализу стварних друштвених односа у мултиетничком друштву. Тако су нека истраживања указала да основу међуетничке експлоатације чини класна структура. Дакле, по овом схватању неједнакост између етничких заједница почива на класној неједнакости. „У случају када се етничке и класне линије поклапају етничка мањина има подређен, непривилеговани статус, а доминантна етничка већина има надређен, привилегован статус зато што је већина припадника етничке мањине укључена у слојеве експлоатисане, подређене класе, док је већина припадника етничке већине укључена у слојеве више, надређене класе“.⁵ Али, да ли се увијек подударају класне и етничке линије? Свакако не. Прво што је битно уочити јесте да се у оквиру етничке доминантне већине, као и етничке мањине, појављују различити друштвени слојеви. Дакле, етничке заједнице су класно-слојно подијељене. То нас обавезује да поредимо друштвени положај одређеног друштвеног слоја етничке доминантне већине и етничке мањине. Наравно, циљ је да утврдимо да ли међу њима

⁴ Срђан Врцан, *Друштвене неједнакости и модерно друштво*, Школска књига, Загреб, 1974, стр. 7.

⁵ Петер Клинар, *Друштвене разлике у међуетничким односима*, Социологија бр. ½, Београд, 1976, стр. 66.

постоје друштвене неједнакости које настају ради етничке припадности. Ако утврдимо такво постојање можемо очекивати виши степен конфликта. У ствари друштвеним конфликтима који произилазе из класно-слојне друштвене неједнакости придружују се конфликти који произилазе из етничке друштвене неједнакости. Дакле, класно-слојна друштвена неједнакост и етничка друштвена неједнакост међусобно су повезане.

Етничка стратификација дијели етничке заједнице на етничке друштвене мањине и на доминантне етничке већине. Етничку мањину можемо означити као заједницу која је подређена доминантној већинској групи. То је заједница која је непривилегована, дискриминисана и експлоатисана. Доминантну већину можемо одредити као заједницу која располаже економском, политичком и идејном моћи. Ова моћ је оличена у вишим друштвеним слојевима. Доминантна етничка већина је у односу према етничкој мањини надређена, привилегована, носилац експлоатације и дискриминације. Доминација је увијек однос надређености и подређености. Ако се једна етничка заједница својим статусом или улогом истиче изнад осталих и намеће им своју вољу тада је на дјелу однос доминације. Основ за такав однос су квантитативне или квалитативне особености заједнице која доминира или заједница које су субординиране. На примјер, у једној средини нека заједница може доминирати својом бројношћу или заузимањем доминантних положаја. Наравно, могу постојати истовремено обадије особености, што знатно ојачава позицију доминације. Међутим, у пракси се проблем субординације једној заједници најчешће своди на однос мањине и већине. Друштво као цјелина састављено је из дијелова па се поставља питање како ускладити односе између ширих и ужих заједница, између цјелине и дијелова. Ту се обично примјењује већински принцип. У случају спора мањина треба да се потчини већини. Разумије се да постоје приговори оваквом рјешењу јер се мањина присиљава да прихвати одлуке са којима се не слаже. У таквој ситуацији конфликт је неизбјежан.

Из изложеног се види да је елемент моћи значајан за утврђивање друштвене неједнакости. Ова неједнакост се показује у вертикалној подјели етничких заједница на етничке мањине и на доминантне етничке већине. Дакле, за анализу односа из-

међу етничких група битно је полазити од критерија друштвене моћи. Када се одређују етничке групе елемент моћи није битан. Међутим, овај елемент представља основни саставни дио хијерархијског односа између етничке мањине и доминантне већине. Зато је он први и основни извор стратификације етничких заједница.

Као други извор стратификације етничких заједница на етнички доминантне већине и на етничке друштвене мањине, могу се сматрати процеси надметања између етничке већине и етничке мањине. Јер различите етничке заједнице у друштву се међусобно такмиче за постизање одређених циљева. Ово такмичење може довести до конфликта између такмичарских етничких заједница. У том конфликту доминантна већина, која посједује моћ, ограничава етничкој мањини могућност такмичења. Дакле, процес такмичења између ове двије врсте етничких заједница врши се под неједнаким условима. Зато у овом случају такмичење добија облик опозиционог односа у коме двије или више заједница теже за истим добром. Али, и у овом случају такмичење је облик борбе у коме се опстанак друге стране не доводи у питање. Овдје се настоји доћи до предмета борбе, односно да се од њега удаљи друга страна. Касније ћемо видјети да може постојати такмичење као облик борбе који подразумева одређена правила и који као такав доводи до низа позитивних последица.

Трећи извор етничке стратификације је појава етноцентризма. Наиме, на етноцентризму се заснива негативни национализам. За доминантну већину карактеристично је концентрисање само на интересе своје етничке заједнице и њено искључиво глорификовање уз истовремено негативно вредновање других етничких заједница. Међутим, мањине су присиљене да се бране и при томе се могу служити средствима етноцентризма (негативног национализма, негативне предрасуде и стереотипови, добровољне сегрегације и сл.). Без обзира да ли се односи на етничку већину или мањину етноцентризам је став којим се нарочито истиче приврженост етничкој заједници, којој се припада. Он истиче прошлост заједнице, њене вриједности и бори се за њене интересе, потцјењујући друге заједнице и тражећи за своју доминантан положај.

Етничка стратификација изазива несклад друштвеног статуса етничких мањина. Наиме, природени етнички статус,

ако му се даје ниско мјесто на љествици етничке стратификације, снижава општи друштвени статус. Њихов етнички статус није у складу с квалификационим, образовним и другим статусима. Наиме, етнички статус је нижи од квалификационог, образовног и другог. Зато, ако се слојне и етничке линије не поклапају, припадници етничке мањине остају у мањинском статусу због појава несклада између њиховог статуса.

Код етничке мањине постоји и несклад статуса друштвеног угледа. То је зато што се у различитим сегментима друштва различито вреднује друштвени положај етничких мањина. Наиме, етничке мањине својим припадницима признају виши друштвени статус, него доминантна етничка већина. Дакле, несклад друштвеног статуса етничких мањина снижава општи друштвени статус њихових припадника. Међутим, долази и до низа других последица. Што је несклад већи то је већа друштвена несигурност припадника етничке мањине. Њихова вертикална мобилност је ограничена. То може да услови двије супротне екстремне ситуације. Могуће је падање у резигнацију или заузимање за радикално мијењање постојећих односа између етничке мањине и етничке већине.

Етничка стратификација ствара друштвену дистанцу између већине и мањине. Ова удаљеност може бити хоризонтална када означава степен растојања између страна у односу, а мјери се бројем додира, посјета, трајањем, интензивношћу и квалитетом. У ствари, провјерава се да ли је у питању конвенција, притисак или симпатија. Вертикална удаљеност заснива се на различитим положајима у друштвеној структури. Ова удаљеност се мјери хијерархијским размјерама и степеном надређености и подређености. Зато појаве етничке стратификације ометају вертикалну мобилност етничке мањине у оквиру друштвене цјелине. Доминантна већина ограничава друштвено унапређење мањина разним регулативним и дискриминационим мјерама. Овдје је ријеч о неусклађености између унутрашње мобилности мањинских етничких заједница и њихове мобилности у оквиру шире друштвене заједнице. То је зато што у оквирима шире друштвене заједнице, у погледу друштвене промоције, важе критеријуми доминантне већине. Зато појаве етничке стратификације можемо уврстити у затворене системе мобилности.

Мањински и већински статус етничких заједница доводи до разних врста дисфункционалних конфликта. Ови конфликти ослобађају агресивност, цијепају друштво, онемогућују ефикасну дјелатност институција, ометају међунационалну сарадњу. Све је то разумљиво јер су на дјелу два супротна интереса: етничка већина тежи да очува своје привилегије а етничка мањина се бори за промјену свог подређеног статуса. Ови интереси су у тој мјери супротстављени да неминовно рађају конфликте. Овим конфликтима треба додати и конфликте који настају када се сучељавају различите културе. Треба још додати и то да по правилу једно етнички сложено друштво има више етничких мањина. Систем етничке стратификације изазива конфликте између етничких мањина. Разлог за овај сукоб је у томе што се мањине налазе на различитим ступњевима етничке стратификацијске хијерархије. Облици супротстављања већине и мањине, као и међусобног супротстављања мањина, су разноврсни а најчешћи су одсуство сарадње, пасивна резистенција, непокоравање, негативне предрасуде и стереотипи. Крајњи циљ је увијек да једна страна побједи другу, да јој наметне своје ставове, па чак и да је уништи. Сукобима претходе разни облици неслагања и антагонизма. Интензитет сукоба везан је за могућности остваривања циљева а може се кретати до најоштријих облика, тј. рата када су сукобљене стране организоване за борбена дејства и посједују технику да потпуно униште једна другу. Такав облик међуетничког односа циклично се појављује и на нашим просторима у дужем историјском периоду.

У друштвеним заједницама у којима етничка стратификација дијели етничке заједнице на мањине и већину унутрашња кохезија је незнатна. Зато се може поставити хипотеза да већински и мањински односи између етничких заједница подстичу појаве друштвене дезорганизације. У појаве друштвене дезорганизације можемо убројати ксенофобију, негативни национализам, аномију, деморализацију, неодговарајућу идентификацију и сл.

Погледајмо сада друштвене разлике између етничких заједница које се не заснивају на појавама друштвене неједнакости. Другим ријечима, интересују нас разлике између етничких заједница које се не заснивају на вертикалној етничкој стратификацији, на хијерархијским односима надређености и

подређености. То су друштвене разлике између етничких заједница које изазивају хоризонталну диференцијацију. Етничко поријекло не води до вертикалног распореда њихових социјалних статуса. Етничке заједнице су равноправне, нису подијелене на доминантну већину и непривилеговане мањине. Оне се додуше разликују, али у погледу етничко-културних карактеристика. Таква хоризонтална диференцијација не изазива вертикалну етничку стратификацију.

За разлику од вертикалне диференцијације међу етничким заједницама, хоризонталну диференцијацију можемо означити као интегративну диференцијацију. Полазимо од претпоставке да је могућа стварна интеграција ако се појављују и развијају комплементарне разлике. То су разлике које се допуњују и тиме обогаћују ширу заједницу. У исто вријеме јача такмичење између етничких заједница. Дакако, све то јача кохезију шире друштвене заједнице. Зато смо хоризонталну диференцијацију међу етничким заједницама означили смо као интегративну диференцијацију. То значи да у међуетничким односима превлађују конјунктивни процеси. Дакле, ријеч је о процесима кооперације, акомодације, адаптације, интеграције, добровољне акултурације.

Можемо закључити да постојање хоризонталних етничких разлика, уз истовремено сузбијање вертикалних друштвених разлика, односно друштвених неједнакости, подстиче међусобну сарадњу када се, у погледу културе, различите етничке заједнице налазе у једној широј међуетничкој заједници и када теже да постигну заједничке циљеве. Ипак, тешко је претпоставити да су односи међуетничке сарадње довољно интензивни. Много фактора утиче на слабљење интензитета. Међу овим факторима свакако су разлике у културама, постојање националних институција, недовољна развијеност међуетничких комуникација итд. Ти ће фактори дјеловати без обзира да ли постоје етничке неједнакости. Међутим, ако апстрахујемо етничку неједнакост ипак можемо очекивати одређене процесе међуетничких комуникација. У најгорем случају могући су процеси акомодације. У овим процесима етничке заједнице се минимално прилагођавају једна другој. Остварује се међусобни компромис и миран заједнички живот. Тако се спречава претварање разних негативности и супротности у нагле и експлозивне конфликте.

За међуетничке односе сарадње значајан је процес адаптације односно интеграције. Адаптација и интеграција су истоврсни процеси посматрани из два различита угла. Посматрано са становишта етничких заједница, адаптација је процес међусобног адаптирања етничких заједница које се сретају на одређеном простору. При томе се шира друштвена заједница интегрише. Процеси адаптације значе да етничке заједнице чувају своје етничке вриједности и у исто вријеме прихватају неке нове вриједности које настају из интеракције етничких вриједности. Тако је могуће говорити о културном плурализму. Он би се могао означити као покретљивост и добровољност етничких заједница у прихватању заједничког и очувању посебног. Етничке заједнице желе да задрже специфичности своје културе и зато се процеси адаптације супротстављају културној униформности и присилној асимилацији. У присуству појава етничке стратификације присилна асимилација пријети непривилегованим етничким мањинама.

У току процеса адаптације хоризонталне разлике између етничких заједница подстичу процесе такмичења. Етничке заједнице се такмиче у ономе по чему се разликују. Такмичење подразумијева одређена правила а она такмичарима обезбеђују једнаке могућности. Процеси такмичења доводе до низа позитивних посљедица зато што се с њима ослобађају напетости, ограничавају нагли и експлозивни конфликти, а подстиче се динамика друштвеног развоја. Такмичење између етничких култура стимулише развој сваке поједине културе и преузимање позитивних тековина других култура. То значи да процеси такмичења имају интегративно дејство па су у том смислу значајни за ширу друштвену заједницу. Наравно, битан услов за то је укидање друштвене неједнакости између етничких заједница и сачување различитих култура.

Ако се елиминише етничка стратификација и очувају хоризонталне разлике између етничких заједница отварају се могућности за процесе добровољне акултурације. Процеси акултурације и други видови асимилације најчешће се одвијају због хијерархијских дискриминационих односа према етничким мањинама. Ти процеси су претежно присилног карактера. Међутим, равноправни односи између етничких заједница омогућују овим заједницама да, ако се на то добровољно одлуче, преузму елементе културе других етничких заједница.

То у исто вријеме значи да процеси акултурације постају дво-смјерни. На тај начин културе се прожимају, спајају се међусобно и настају нове мјешавине културе. Дакле, акултурација је процес је процес културне интеграције етничких заједница. Када култура једне етничке заједнице дође у додир са културом друге остварује се акултурациони процес у просторној димензији. Акултурација подразумијева да се промјене одигравају у току једног релативно дужег периода. Акултурациони процеси нису ствар тренутка, нису акти него трајања. Дакле акултурација обухвата оне појаве које се јављају када друштвене групе које имају различите културе долазе у трајнији контакт, а то је случај у оквирима мултиетничких друштава. Зато је битно да се у овим друштвима разматра присутност процеса акултурације. Дакле, акултурација је један од видова културних промјена који је битан за функционисање мултиетничког друштва. Њу је потребно разликовати од асимилације која је, понекад, једна фаза акултурације. Акултурацију, такође, треба разликовати од дифузије која подразумијева само механичко мијешање културних вриједности. Међутим, дифузија се одиграва када и акултурација па ради тога она у стварности представља један аспект акултурације.

Дакле, добровољни процеси акултурације утичу интегративно на ширу друштвену заједницу. То није могуће ако између етничких заједница постоји друштвена неједнакост и на њој заснован конфликт. Наравно, постоје и други конфликти и супротности између етничких заједница. Ипак, уз претпоставку да елиминишемо етничку стратификацију, можемо закључити да постојање хоризонталних разлика између етничких заједница омогућава настајање тзв. позитивно-функционалних конфликта помоћу којих се ослобађају међусобне напетости. То ће позитивно утицати на развитак етничких заједница и шире заједнице. Позитивно-функционални конфликти и супротности ограничавају развијање сегрегације, унитаризма, негативног национализма и других појава које удаљавају етничке заједнице једне од других.

На крају да закључимо. У стварном друштвеном животу у односима између етничких заједница преплићу се дисјунктивни и конјунктивни процеси. Дисјунктивни процеси превлађују када постоји етничка стратификација која етничке заједнице дијели на друштвене доминантне већине и неприви-

леговане мањине. Дисјунктивни процеси су узрок слабе кохезије шире друштвене заједнице. Могућност за јачање конјунктивних процеса остварује се смањивањем друштвене неједнакости у односима између етничких заједница. Наравно, не сматрамо да одстрањивање друштвене неједнакости између етничких заједница елиминише све процесе њиховог међусобног удаљавања. Ти процеси и даље постоје, мада су промијенили свој квалитет. Када кажемо да су промијенили квалитет мислимо да они омогућују укрштање конјунктивних и дисјунктивних процеса, развитак етничких заједница, повезивање етничких заједница, изграђивање шире друштвене заједнице.

Lazo Ristić

INTER- STRATA RELATIONS IN ETHNICALLY
NON- HOMOGENOUS SOCIETIES*Summary*

In this work, different social statuses of ethnic communities on the vertical social stratification are analyzed. If the ruling and subjugated ethnic communities are clearly distinctive, ruling community holds disproportional large part of higher social statuses. On the other hand, subjugated community is disproportionately connected with large number of lower social statuses. Basic sources of stratification of ethnic communities are distribution of social power, competitive processes between ethnic communities and emergence of ethnocentrism. Differences between ethnic communities which are not based upon the social inequalities are discussed as well. These are the differences which cause horizontal differentiation. In the opposite of the vertical differentiation between ethnic communities, horizontal one is marked as an integrative differentiation.

Key words: ethnic community, social strata, social status, social differences, social inequalities, domination

НАЦИЈЕ НА БАЛКАНУ ИЗМЕЂУ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ И РЕТРАДИЦИОНАЛИЗАЦИЈЕ¹

Апстракт: У раду се на основу социолошких теоријских и емпиријских анализа даје интерпретација положаја нација на Балкану и доказује да се у последњих двадесет година нације налазе у расцепу између процеса ретрадиционализације (враћање на претходне моделе затворене заједнице) и модернизације у контексту изазова глобализације и евроинтеграцијских процеса. Аутори то илуструју налазима емпиријских истраживања која је Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу спровео 2003. и 2007. године на једном делу Балкана (Србија, Македонија, Бугарска). Истиче се да су бројним друштвеним процесима и дешавањима (имплозија социјализма, противуречности транзиције, ратна разарања, осиромашење и друго) ослабљени механизми органске солидарности а појачани облици механичке солидарности и етничке дистанце што јесу показатељи провинцијализације нација. Доминантни модел стратегије зависне модернизације довео је не само до периферизације привреде и културе већ и до разлагања социјалне кохезије националних група.

Кључне речи: нација, модернизација, ретрадиционализација, Балкан, глобализација, евроинтеграција, Србија.

I

Нације на Балкану између протомодерних етничких група и модерних грађанских политичких заједница

Истраживање питања феномена нације и национализма у савремености није само везано за академске научно-теоријске разлоге већ и за практично-социјалне. Дуго се сматрало да су нације ствар прошлости, те да оне не играју значајну улогу у савремености. Изазови на крају 20. века и по-

¹ Рад са пројекта *Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у просецу евроинтеграције* (149014Д) који реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу, а финансира Министарство науке Републике Србије.

четком новог миленијума, између осталог, суочили су нас и са обновом значаја феномена нације и експлозијом национализма.

У овом раду дајемо осврт на ову глобалну друштвену појаву на Балкану, уз реферисање на неке резултате емпиријских истраживања о међуетничким односима на Балкану, спроведених на просторима Србије, Македоније и Бугарске.

Историјска и социолошка истраживања доводе нас до сазнања да су нације, као глобалне друштвене групе, настале са капитализмом. Велика капиталистичка подела рада и стварање јединственог тржишта представљају основу и факторе конституисања нације из народа. Остали ентитети као конституенси нације (заједнички језик, јединствена култура, идентитет) мање или више произведени су и у функцији примарних фактора – капиталистичка подела рада, јединствено тржиште. Због тога, слажући се са Е. Диркемом, можемо рећи да нација као облик друштвености почива на органском типу солидарности (тј. друштвене интеграције) – подели рада и интересима као фактору социјалне кохезије, док предходни облици етносоцијалних заједница (племена и народи) почивају на механичкој солидарности – тј. колективној свести (представама, моралу, обичајима).

Иако се сматрало да је 19. век век формирања нација у Европи и свету и да ће социјализам решити национално питање – ваља, међутим, рећи да су збивања крајем 20. века и на почетку новог миленијума управо показали жилавост проблема националног питања и у савремености, као и то да је нација феномен дугог трајања.

Учинили се осврт на третман нација и начине решавања националног питања на Балкану у 20. веку запазиће се четири фазе:

1. Стварање нација на Балкану крајем 19. и почетком 20. века повезано је са ослобођењем балканских народа од турског ропства и аустроугарске окупације;
2. Између два светска рата на делу је неспособност буржоазије да правилно реши национално питање, што је имало за последицу сукобе и ратове међу балканским државама;
3. Социјализам је административном арбитражом и идеологизацијом потиснуо национално питање на Балкану;

4. У постсоцијалистичкој фази (после 1989. године) изнова се обнавља национално питање, сада у форми ретрибализације, ретрадиционализације, сепаратизма и нових облика дезинтеграције и сукоба на Балкану.

И док данас западноевропска друштва ступају у својеврсно постнационално доба, глобално доба европских интеграција и стварања транснационалног европског идентитета, дотле на Балкану (а посебно на простору бивше СФРЈ) имамо контракретање – ка предмодерним облицима друштвености – што блокира формирање нација и разбија државне ентитете, отварајући поље сукоба међу различитим народима и нарастања сепаратистичких покрета и идентитарних сукоба.

На Балкану националне државе, по правилу су вишенационалне, мултиетничке. Њихов суверенитет је на двоструком удару: споља и изнутра. Споља, деловањем транснационалних компанија на фону процеса глобализације, а изнутра експлозијом сепаратистичких покрета. И док се Европа уједињује, кроз нове више облике економске, политичке и културне интеграције, дотле су у зони замаља њене полупериферије и периферије видни процеси феномена *распадања нација* (Р. Купер), ретрибализације и политичке дезинтеграције и атомизације. Ови процеси нису само условљени дејством унутршњих фактора, аветима прошлости – тј. неправилно решаваним националним питањем, већ и подстицани и инструментализовани игром интереса великих сила, њихових геополитика и геостратегија, повампирењем империјског принципа „Завади, подели, па владај“!

Било како било, етнички сукоби на Балкану говоре о сложености феномена нације и нерешеном националном питању. Могло би се рећи да се данас на Балкану поново отвара српско, македонско и албанско питање, и у неку руку, уз подстицај великих сила, врши обнова тзв. „источног питања“. То најбоље илуструје проглашење независности Косова уз помоћ САД-а и земаља старе Европе. Импликације оваквих потеза могу бити вишеструке, а посебно негативне по мир на Балкану, у Европи и свету.

Друго питање, на које желимо да скренемо пажњу у проблематизацији ове теме повезано је са потребом изграђивања теоријске дистинкције између западноевропских нација као об-

лика грађанских политичких заједница и балканских нација као етничких заједница.

Историјско искуство у Западној Европи, посебно на примеру Француске, показује еволуцију народа у нације, као хомогенизоване етничке групе, у форми изграђене грађанске политичке заједнице – у чијем средишту су грађанска права и слободе, грађанство, тј. формално-правна равноправност свих држављана, док је на Балкану код нација наглашен етницитет, њен *народносни облик*, што је остатак предграђанске културе. Историјска пракса показује да се на балканским просторима и после двеста година од Француске револуције – њени универзални принципи овде споро остварују.

Имплозија социјализма довела је у условима *балканског етничког коктела* (З. Бжежински) до галопирајуће етнизације, ретрибализације, експлозије и јачања етноцентризма, етнополитике и сукоба. То је имало за последицу „пад у заједницу“, потискивање грађанског принципа и повратак на културне обрасце из предграђанских заједница. У таквој ситуацији појам нације на Балкану постаје разбијен, испражњен и редукован на етницитете, уз обнову трибалистичке културе и идеологије „крви и тла“, племенштине и завичајности. Овакве тенденције постају емпиријски препознатљиве – кроз анкетна и друга истраживања по преференцијама испитаника: они се све више идентификују са примарним завичајним групама, локалитетима, а не по националној и регионалној припадности Балкану. С друге стране, имамо декларативно изјашњавање балканских елита за евроинтеграцијске процесе – са надом да ће у том контексту наћи решења за своје проблеме који проистичу из економске и технолошке неразвијености, као разрешавања нагомиланих етничких и друштвених конфликта.

Превладавање садашњег стања нација – као доминантних етничких заједница на Балкану - њихово израстање у зрела грађанска друштва, високо демократски интегрисана, потрајаће дуго и умногоме ће зависити од даљег процеса економског развоја и интеграције у европску поделу рада. Садашња субразвијеност и периферизација балканских земаља представља унутрашњи лимит за развој грађанских друштава и грађанске политичке културе. Напротив, она погодује регресивним процесима ретрибализације и подстиче их. Стога, на Балкану нације су данас под двоструким ударом: споља – процеса

глобализације, који доводи до детериторизације државних суверенитета; изнутра – под утицајем обнове сепаратистичких и сецесионистичких покрета који разбијају национално и државно јединство.

Поставља се питање да ли овакве атомизирани нације и „торзо државе“ могу представљати партнера у Европској унији? Или је, пак, њихова атомизација део геополитичког инжењеринга да нови светски центар у глобализованој Европи може лакше да влада са земљама нове Европе, тј. новонастајуће зоне земаља европске полупериферије и периферије. Не подсећају ли нас овакве балканске нације на „недовршене“ политичке заједнице које својом субкултуром више личе на протомодерно латино-америчко друштво него кандидате за ЕУ? Или, пак, придруживање оваквих патуљастих државица ЕУ има другу латентну функцију – реколонијације, протекторације и натоизације геопростора Балкана?

II

*Нације између ретрационализације/ретрибализације и модернизације
(емпиријски налази)*

У другом делу рада биће речи о неким емпиријским налазима Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу који је кроз реализацију два научно-истраживачка макропројекта спровео теренска истраживања 2003. и 2007. године на одређеним деловима Балкана (Македонија, Бугарска, Србија) а који недвосмислено показују да су бројним друштвеним процесима и дешавањима (имплозија социјализма, противуречности транзиције, ратна разарања, осиромашење...) ослабљени механизми органске солидарности а појачани облици механичке солидарности и етничке дистанце, што јесу показатељи провинцијализације нација.² Питање је у коликој

² Реч је о пројектима Центра за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу под руководством проф. др Љубише Митровића, који су финансијски подржани од Министарства науке Републике Србије. У оквиру ових пројеката спроведена су емпиријска истраживања 2003. и 2007. год. : 1/ *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције* (пројекат број 1310) – емпиријско истраживање „Квалитет међуетничких односа, свест о регионалном идентитету и могућ-

мери они могу успорити процесе развоја и европског интегра-сања?

Истраживања су оријентисана дефинисаним индикаторима ретрадиционализације/ретрибализације и модернизације:

1/ ретрадиционализација/ретрибализација (повратак на старе моделе и обрасце) сагледава се преко скале социјалне/етничке дистанце (врста односа у које би ступили са припадницима других нација), перцепције значаја нивоа припадности (припадност локалу, држави, Балакну, Европи или човечанству), и скале националне везаности (од потпуне везаности за властиту нацију до одрицања било каквог значаја те припадности);

2/ показатељи модернизације и преовлађујуће тенденције развоја се разоткривају преко мишљења о неким одредбама које су преузете из докумената Уједињених нација, пре свега Декларације о култури мира (*Declaration on a Culture of Peace*), који представљају проблемски оквир и показатељи су модернизације друштва³; потом, преко пропитивања мишљења о факторима који доприносе миру и развоју у свету, на Балкану и у сопственој држави.

Нације и ретрадиционализација/ретрибализација

Добијени резултати емпиријског истраживања које је спроведено 2003. године под називом „Квалитет међуетничких одно-

ности сарадње и интеграције на Балкану“; 2/ *Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције*“ (пројекат број 149014Д) – емпиријско истраживање „Културне оријентације, етничка дистанца и култура мира у Србији и на Балкану“. Истраживања су спроведена на репрезентативном узорку на подручју Бугарске, Македоније и Србије, а добијени резултати презентирани на научним скуповима и објављеним публикацијама. На пример, видети: Љ.Митровић и група аутора, *Културни и етнички односи на Балкану – могућности регионалне и европске интеграције*. Филозофски факултет- Институт за социологију, Свен, Ниш, 2006.

³ Видети: Драгана С. Захаријевски, „Родна равноправност као принцип културе мира (проблемско и операционално дефинисање)“ у: Љ. Митровић/В. Милтојевић/ Б. Стевановић, *Култура мира–појам и функције*, Филозофски факултет-Институт за социологију, Круг, Ниш, 2006.

са, свест о регионалном идентитету и могућности сарадње и интеграције на Балкану⁴ показали су следеће:

1. да на овом геополитичком турском регионалном простору постоје социјалне и етничке противуречности које се манифестују у различитим формама, најчешће кроз низак социјални раст и постојање етничке дистанце;
2. иако је у току процес формирања модерног, плуралног културног идентитета још увек су снажне матрице традиционалне свести и механичког идентитета;
3. свест о регионалном идентитету је недовољно развијена;
4. већина испитаника се идентификује или локално (завичајном припадношћу) или са човечанством и Европом;
5. различит је однос друштвених актера према интеграционим процесима на Балкану и у Европи, па тако, као најотворенији за сарадњу виде се поред спортиста, уметника и научника - привредници, док се политичке елите и верске институције доживљавају као лимитирајући фактор у процесу остваривања брже сарадње међу балканским земљама;
6. испитаници верују да ће у перспективи бржег економског развоја и евроинтеграцијских процеса доћи до потискивања етничких и других сукоба на Балкану;
7. савремени Балкан се види као регион мултиетничности и мултикултурализма који би требало да у будућности буде мост међу народима и културама и тако доприне се дијалогу цивилизација и стварању демократског мултиполарног света у процесу глобалног уједињавања човечанства.⁵

⁴ Истраживање је спроведено на узорку од 1786 испитаника. Узорак је био подељен на три подзорка са идентичним бројем испитаника (југоисточна Србија, северозападна Мекедонија, централна и западна Бугарска) при чему је битна основа стратификације етничка припадност тако да су поред већинског становништва у свим испитиваним подручјима у узорак узети и испитаници трију мањинских етничких група.

⁵ Видети: Љ. Митровић, „Сличности и разлике у перцепцији квалитета међуетничких односа, регионалног идентитета и односа друштвених актера према евроинтеграцијским процесима на Балкану“ у: Љ. Митровић/Д. Ђорђевић/Д. Тодоровић, *Друштвене промене, културни и*

Задржимо се на подацима који се односе на: 1/ социјалну/етничку дистанцу, 2/ перцепцију значаја нивоа припадности и 3/ националну везаност.

Социјална/етничка дистанца

За добијање података о степену етничке дистанце коришћена је Богардусова скала са социјалним односима који су поређани од оног са најмањим степеном дистанце (највећа блискост) до оног са највећим степеном дистанце (најмања блискост) формулисани у облику тврдњи. Од испитаника се тражило да покажу које од понуђених односа са припадницима других народа, нација и етничких група јесу спремни да прихвате или одбију (брак, пријатељство, суседство, сарадња на послу, живот у истом граду или у истој држави). Налази истраживања на подузорку југисточне Србије су показали да је степен етничке дистанце висок. Утврђена је највећа дистанца Срба према Албанцима, Бошњацима (Муслиманима), Ромима, Хрватима и Турцима, а најмања према Македонцима, Грцима и Црногорцима. Дистанца је највећа када је реч о склапању брака (што је и разумљиво, јер је то највећи степен блискости). Тако, нпр. са Албанцем не би ступило у брак 85, 1 одсто Срба, 83,5 одсто не би са Ромом, 78,2 одсто са Турчином, а 73,1 одсто не би са Бошњаком. Наравно, историјске и друштвене околности у великој мери дефинишу ове односе. Политичка атмосфера, процеси сепарације, територијалне претензије, а, с друге стране „навикавање“ на новонасталу ситуацију осамостаљења бивших република и нормализација економских, културних и политичких односа утичу и имају тенденцију заштравања и социјалног дистанцирања (према Албанцима), или, пак, тенденцију социјалног приближавања (на пример према Хрватима).

Емпиријско истраживање које је спроведено четири године касније (2007. године) под називом „Културне оријентације, етничка дистанца и култура мира у Србији и на Балкану“⁶ на

етнички односи и евроинтеграцијски процеси на Балкану. Филозофски факултет, Институт за социологију, Свен, Ниш, 2004.

⁶ Емпиријско истраживање под називом „Културне оријентације, етничка дистанца и култура мира у Србији и на Балкану“ рађено је у оквиру реализације макропројекта *Култура мира, идентитети и међуетнички односи у*

подузорку Србије (територија града Ниша) потврђује да је у овој национално хетерогеној средини етничко дистанцирање реалност.

Табела 1. Србија 2007.год.: укупни скорови етничке дистанце према:

%	низак	средњи	висок
Албанцима	38,7	26,9	33,8
Бугарима	71,5	16,4	11,5
Македонцима	86,9	7,1	5,1
Ромима	64,4	22,9	12,2
Србима	97,6	1,5	/
Турцима	56,7	21,1	21,6
Власима	68,4	18,7	12,2

Уочава се висок ниво нетрпељивости према Албанцима (33,8%), што је и очекивано с обзиром на добијене резултате претходног емпиријског истраживања. Имајући у виду то да друштвене, политичке и економске околности нису ишле у правцу ојачавања међунационалних односа, већ обрнуто, у правцу још већег дистанцирања - налази истраживања спроведеног 2007. године потврђују очекивано стање: националност битно утиче на прихватање/одбијање свих врста односа према Албанцима тако да је национална припадност у статистички значајној корелацији са прихватањем/неприхватањем појединих врста односа са њима.

Табела 2. Србија 2007. год.: дистанцирање Срба од Албанаца (%)

однос	да	неразмишља о томе	не
Ступио бих у брак	11,5	7,0	81,2
Имао бих за пријатеља	46,1	8,3	45,1
Имао бих за суседа	50,5	7,3	41,9
Сарађивао бих на послу	56,8	6,5	36,5
Живео бих у истом граду	58,9	6,3	34,6
Живео бих у истој држави	59,6	8,1	32,0

Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције“ (149014Д) а у координацији проф. др Драгане С. Захаријевски и доц др Данијеле Гавриловић спроведено је током 2007. године на узорку од 1650 испитаника равномерно распоређених на територијама три града: Пловдив (Бугарска), Скопље (Македонија) и Ниш (Србија).

Перцепција значаја нивоа припадности

Једно од важних питања које би могло да понуди одговор за објективније процењивање процеса развоја: ка ретрадиционализацији или ка модернизацији – јесте оно којим се испитује перцепција значаја припадности (месту у којем се живи, региону/покрајини, држави, Балкану, Европи, човечанству). Налаз да преовлађује *идентификација на локалном нивоу* може да се тумачи као својеврсно „призивање“ примарних завичајних група и окретање облицима механичке солидарности, што јесу показатељи провинцијализације. Однос према регионалној припадности није посебно изражена алтернатива и упућује на закључак да још увек преовлађује традиционални поглед о значају припадности држави која се види као гаранција безбедности и бољег живота. Истовремено је присутно и апстрактно саморазумевање као актера Европе и човечанства. Грађани југоисточне Србије, у истраживању које је спроведено 2003. године, у перцепцији значаја припадности на прво место стављају *човечанство* (75,4%) потом *место у којем живе* (55,9%), државу (58,1%) и Европу (53,5%), док је припадност региону (36,7%) и Балкану (32,3%) мање изражена. Стиче се утисак да тај амбивалентни избор може бити индикатор још увек нерационалног промишљања процеса развоја.

Уколико се погледају подаци који се односе на испитивани узорак целокупне балканске популацију уочава се разлика у перцепцији значаја нивоа припадности код већинског становништва и код етничких мањина. За већинско становништво најзначајнија је припадност човечанству (73,3%), потом држави (72,4%), месту у којем живе (67,8%), Европи (59,9%) па тек онда региону (42,3%) и Балкану (40,3%). За етничке мањине у још већем проценту је веома важна припадност човечанству (81,0%) и месту у којем живе (70,5%), потом припадност држави (68,2%), Европи (62,9%), док у односу на већинско становништво имају израженију перцепцију припадања региону (56,9%) и Балкану (50,9%).⁷ И ови резултати иду у прилог

⁷ Љубиша, Митровић, „Сличности и разлике у перцепцији квалитета међуетничких односа, регионалног идентитета и односа друштвених актера према евроинтеграцијским процесима на Балкану“ у: Љ. Митровић/Д. Ђорђевић/Д. Годоровић, *Друштвене промене, културни и*

претходним закључцима. Преовлађује свест о припадности „локалном“ али и магловито размишљање о нечему што је далеко од сопственог утицаја.

Скала националне везаности

У циљу пропитивања полазних теоријских претпоставки о токовима ретрадиционализације и модернизације на Балкану, овде ће бити речи о налазима истраживања из 2007. године на подзоруку Србије који се односе на испитивање ставова о националној везаности - од глорификације до минимализације значаја нације у сопственом доживљају.

Табела 3. Србија: доживљај националне припадности (%)

	1	2	3	4	5	6
Слажем се	53,5	41,5	28,5	35,6	21,3	24,5
Делимично се слажем	29,6	32,0	24,9	21,6	19,3	23,1
Не слажем се	14,2	20,7	39,8	36,0	54,2	40,7
Не могу да проценим	1,6	4,5	5,3	5,3	4,0	10,4

Легенда:

1. Веома сам везан за властиту нацију
2. Спреман сам да се жртвујем за интерес и достојанство своје нације
3. Националне интересе увек треба ставити испред властитих
4. Национална припадност само оптерећује човека
5. Сопствена националност ми је потпуно небитна
6. Истицање националних обележја је израз примитивизма

Табела 4. Категорија скор на скали националне везаности (%)

низак скор	49	8.9	10.3	12.2
средњи скор	239	43.5	50.1	62.3
високи скор	180	32.7	37.7	100.0
тотал	477	86.7	100.0	

Предочени подаци показују да у Србији преовлађује средњи скор на скали националне везаности. Истовремено се уочава везаност за властиту нацију (53,5%) али и мишљење да национална припадност само оптерећује човека (35,6%) као и то да

етнички односи и евроинтеграцијски процеси на Балкану. Филозофски факултет-Институт за социологију, Свен, 2004, стр. 170.

националне интересе не би требало ставити испред властитих (39,8%). Отуда се чини исправним закључити да се национални и културни изолационизам крећу ка моделу „подељене“ националне и културне везаности. Ова тенденција је уочена и у емпиријском истраживању које је Центар за социолошка истраживања спровео 2003. године.⁸

Нације, модернизација и култура мира

Речено је, индикатори модернизације и културе мира су преузети из:

1/ Декларације о култури мира - анкетним истраживањем 2007. године понуђено је питање којим се трагало за мишљењем о томе колико је важно: поштовање неповредивости државних граница, право на сопствени пут развоја сваке државе, усаглашавање развоја са потребом очувања и заштите животне средине, поштовање живота без обзира на верску, националну и етничку припадност и окончање насиља, окончање насиља/сукоба мирним путем, поштовање равноправности између мушкараца и жена, поштовање права на слободу говора, демократија као основ поретка у свим државама, образовање и васпитање за мир младе генерације, развој мировних покрета у свету. Пошло се од претпоставке да израженије слагање са овим ставовима значи израженију наклоњеност процесима модернизације;

2/ процене фактора који доприносе миру и развоју Балкана;

3/ процене фактора који доприносе миру и развоју државе.

Налази истраживања недвосмислено показују да са свим одредбама *културе мира*, формулисаним у виду ставова, постоји огромно слагање. Оно је најизраженије код прихватања става о томе да је за развој и мир у свету најважније образовање и васпитање омладине (94,4%), потом, нужност поштовања живота без обзира на верску, националну и етничку при-

⁸ Драгана С.Захаријевски, „Регресивне форме идентификације као одговор на изазове глобализације“ у: Љ.Митровић/Д.Ђорђевић/Д.Тодоровић, *Културни и етнички идентитети у процесу глобализације и регионализације Балкана*. Филозофски факултет-Институт за социологију, Свен, 2005, стр. 53-62.

падност (93,5%) као и окончање насиља мирним путем (93,1%). Дакле, ови налази показују да су грађани Србије сензибилисани за потребе живота у условима неповредивости државних граница, равноправности, мира, поштовања различитости као и права и слобода у условима демократског преображаја. Међутим, свакидашњица показује да то није гаранција остварења тих услова, што, на пример, потврђују подаци о опстајању етничке дистанце и поред огромног слагања са ставом да је услов развоја управо поштовање живота без обзира на верску, националну и етничку припадност.

Надаље следи илустрација процене фактора који доприносе миру и развоју на Балкану, а онда и у Србији:

Табела 5. Фактори мира и развоју на Балкану (%)

	1	2	3	4	
Слажем се		70,5	26,9	91,1	92,9
Неодлучан		11,3	22,0	4,0	2,7
На слажем се		13,8	44,5	2,0	1,8
Не могу да проценим		4,2	6,0	2,7	2,4

Легенда:

1. Интеграција свих балканских земаља у Европску унију
2. Улазак балканских земаља у НАТО
3. Културна, економска, политичка сарадња између свих балканских земаља
4. Окончање мирним путем насиља између балканских земаља
5. Налази показују јасну опредељеност грађана Србије за мир, културну, етничку и политичку сарадњу, али и интеграцију у ЕУ.

Табела 6. Фактори мира и развоја у држави (%)

	1	2	3	4	5
Слажем се	91,6	87,1	90,0	93,3	93,1
Неодлучан	3,3	6,2	4,4	2,2	2,5
Не слажем	2,4	2,2	3,8	2,2	1,6
Не могу да проценим	1,6	3,1	0,7	0,9	1,5

Легенда:

1. Равноправност свих грађана и народа без обзира на верску, националну и етничку припадност
2. Равномерни регионални развој унутар државе
3. Смањење социјалних разлика
4. Окончање мирним путем сукоба унутар државе
5. Борба против сиромаштва, за квалитет живота свих грађана и народа

Грађани Србије се у великим процентима слажу да је мир и развој у њиховој држави могуће обезбедити пре свега побољшањем услова живота, мирним решавањем сукоба унутар државе и равноправним третманом свих грађана без обзира на верску, националну и етничку припадност.

Предочене анализе показују наклоњеност грађана Србије изградњи друштва на принципима и са механизмима превазилажења изолационизма и ксенофобичности, али и афирмисању рационалних процена приоритета фактора развоја и мира. Међутим, то је једна страна медаље, друга је она која показује да је Србија у дужем периоду била изложена осиромашењу, ратном разарању, друштвеној трансформацији „обрнуте и одложене транзиције“, суноврату система вредности, приватизацији која је регрутовала огроман број незапослених грађана - што јесте баријера развоју и захтева читав низ стратешких мера како би била превазиђена. Отуда „одлагање живота“ и визија будућег развоја која још увек нема нужне претпоставке; до тада је важно преживети - стога констатујемо повратак на традиционалне моделе живота, присуство етничке дистанце и провинцијализацију нације уз својеврсно коришћење одбранбених механизма од стране етничких група кроз обнову колективних представа (митова, културних образаца) ради очувања „рањених“ идентитета. Ретрадиционализација и ретрибализација су начини преживљавања до неких других времена када ће односи међу групама и појединцима бити изграђени на принципима органске солидарности у чијем темељу ће бити економска, културна и политичка међузависност као облик друштвене интеграције.

Сведоци смо да се у последњих двадесет година нације на Балкану налазе у расцепу између процеса враћања на претходне моделе затворене заједнице и процеса модернизације (ка моделима модерних грађанских политичких заједница) у контексту изазова глобализације. Стога би процесе провинцијализације нација на Балкану требало посматрати не само као феномене за истраживање, него превасходно као *другу страну глобализације*.

Ljubiša Mitorivć
Dragana Stjepanović Zaharijevski

NATIONS IN THE BALKANS BETWEEN MODERNIZATION
AND RETRADITIONALIZATION⁹

Summary

The paper deals with the interpretations of the position of nations in the Balkans on the basis of the sociological and theoretical and empirical analyses and it shows that in the last twenty years the nations has been in the gap between the process of retraditionalization (back to the previous models of the closed communities) and modernization in the context of challenges of globalization and eurointegration processes. The authors illustrate this by the data of empirical research which was carried out by the Center for sociological research in 2003 and 2007 in one part of the Balkans (Serbia, Macedonia, Bulgaria). It is stressed that by a numerous social processes and events (the implosion of socialism, the contradictions of tradition, war destructions, poverty, etc.) the mechanisms of organic solidarity and ethnic distance have been weakened, which are the indicators of the provincialization of nations. The dominant model of strategy of dependent modernization has led not only to peripherization of economy and culture but also to the dissociation of social cohesion of national groups.

Key words: nation, modernization, retraditionalization, the Balkans, globalization, eurointegration, Serbia

⁹ The paper is related to the project The culture of Peace, identities and interethnic relations in Serbia and in the Balkans in the process of Eurointegration (149014 D) which has been carried out by the Center for sociological research of the Faculty of Philosophy, University of Nis and financed by the Ministry of Science, Serbia.

SUKOB CIVILIZACIJA I(LI) SUKOB IDENTITETA (Pokušaj dijaloga raznomišljenika)

Apstrakt: U radu se postavlja pitanje o tome je li u savremenoj, ali i u istorijskoj, BiH na djelu sukob civilizacija ili je u njoj na djelu sukob identiteta. Analizom se dolazi do zaključka da je u savremenoj BiH i u BiH kroz istoriju i sukob civilizacija i sukob identiteta na djelu.

Ključne riječi: Civilizacija, identitet, sekularizacija, sukob civilizacija, sukob identiteta, islam, hrišćanstvo/kršćanstvo, istina jednoga, istina drugoga.

Čini se da je ponajprije i potrebno i opravdano definisati osnovne pojmove iz samog naslova ovoga rada. To su pojmovi identitet i civilizacija. Evo tih određenja:

„Identitet. Karakteristična obeležja neke osobe ili grupe koja se odnose na to kako oni razumeju sebe i što za njih ima značaj. Važne izводе identiteta predstavljaju: rod, seksualna orijentacija, nacionalana ili vjerska pripadnost i društveni položaj. Važan znak identiteta neke osobe je njeno ime, a imenovanje je važno za grupni identitet. (Gidens: Sociologija, Ekonomski fakultet, Beograd, strana 708.)

„Civilizacija, - e, ž. (fr. civilisation, v. civil) 1. stepen materijalnog, kulturnog i političkog razvoja društva u pojedinim razdobljima: primitivna; - antička; - srednjovjekovna; - moderna. 2. Ukupnost različitih materijalnih i duhovnih dostignuća karakterističnih za pojedine narode ili skupine naroda na određenom prostoru; 3. Društvo koje je steklo visok nivo životnog standarda, ekonomske stabilnosti i političke tolerancije (supr.varvarstvu) 4. Prosvećenost, obrazovanost, društvena usklađenost.“ (Ivan Klajn – Milan Šipka: Veliki rečnik stranih reči i izraza, „Prometej“, Novi Sad, 2006. godina)

Sobzirom na to šta u ovome radu namjeravamo staviti u centar naše pažnje navešćemo još jedan relevantan citat. On glasi: „Svako je društvo nasilno. Nasilje može biti fizičko ili simboličko. Može ga se odobravati ili biti njegova žrtva. Očituje se u izgradnji, razvoju

ili transformaciji društvenih odnosa. Otkad se pojavljuje država, ona se temelji na nasilju. Max Weber tvrdi da je jedna od njezinih oznaka upravo vršenje pozakonjenog nasilja.

...

Odveć je lako utvrditi, u apologetskoj namjeri da je sadržaj religija bitno nenasilan i da su to ljudska bića koja, pojedinačno ili zajednički, iskrivljuju njihov smisao. (Francois Houtart: *Nasilje u ime religije*, „Jukić“, 28-29, 1998/99, strana 12.)

Poistovjećivanje s dobrom opravdano je mnoštvo nasilja u povijesti religija, počevši od ratova do kolonijalnih osvajanja, ne zaboravljajući unutrašnje represije protiv heretika i inkviziciju.

Konačno i samo širenje religija je također povezano sa upotrebom nasilja. Deseci papinih bula prate portugalske trgovačke pothvate Henrika Moreplovca u Africi, koje ga ovlašćuju da osvaja i politički zagospodari narodima kako bi se nevjernici obratili i suzbili. Što se tiče Latinske Amerike, dovoljno su poznati neki nasilni uvjeti evangelizacije. (op. cit., 13 strana)

Sasvim je moguće da su papine bule pratile Henrika Moreplovca na njegovim osvajačkim pohodima. Međutim, objektivnosti radi treba istaći da se moraju razlikovati papine bule i svete knjige hrišćana / kršćana i svete knjige islama, tj. Biblija i Kuran. Naime, u Kuranu stoji: „Put koji vodi ka vjeri Bog je učinio jasnim i očiglednim. Kada su sva sredstva uvjeravanja u Knjizi iscrpljena ostaje prinuda da se oni koji oklijevaju privedu istini.“ (Kuran XVIII, 29.)

Uz to stalno treba imati u vidu činjenicu da je Kuran de facto udžbenik protivrječnosti. Stoga s punim pravom jedan autor ističe: „Kuran je udžbenik protivrječnosti, što se vidi iz trojakog odnosa prema alkoholu: vino se u suri 16,67 ubraja u dobre Božje darove, a „opojno je sredstvo“, ali u suri 2,219 vino je težak grijeh, iako od njega ima koristi, dok je usuri 5,9 „grdoba i delo satane“. (Stihovi rata i mira, NIN, 24.I 2008., strana 70.)

S obzirom na to da je Kuran i de facto i de iure udžbenik protivvrječnosti razumljivo je što Kuran sadrži i sljedeći stav: „U vjeri nema prisile.“ (Kuran XVIII, 29.)

Suvišno je i raspravljati o tome da li je ovaj stav u suštinskoj protivvrječnosti sa stavom XVIII, 29, tj. o tome da li su ova dva stava u suštinskom smislu riječi antipodi ili nijesu.

Sasvim je sugurno da u ovo razmatranje treba uvesti i pitanje sekularizma. Pri tome polazimo od jednog autoritativnog naučnog određenja ovoga pojma. To određenje glasi: „Sekularizam – Stanovište prema kojem vjera ne bi trebalo da utiče na sekularne (svetovne) poslove, koje se obično iskazuje u želji za odvajanjem crkve od države.“ (Endrju Hejvud: Politika, CLIO, 2004., strana 788.)

S obzirom na to da savremena Turska ima imidž sekularne države veoma je značajno ukazati na to u kolikoj je mjeri ona zaista takva. To se može zaključiti iz sljedećeg navoda: „Odvajanje crkve od države jeste princip koji je kemalističkoj državi stran isto kao i ravnopravnost religija. U laičkoj Turskoj kemalistička religija je sveprisutna.“ (Tursko društvo između vojske i islamista, Monde diplomatique, januar 2008., strana 10.)

Uz to treba ukazati na vrlo specifičnu poziciju identiteta u muslimanskim društvima. Veliki znalac ove problematike o tome piše sljedeće: “U tradicionalnim muslimanskim društvima uopšte se ne postavlja pitanje identiteta... U tradicionalnom muslimanskom društvu identitet pojedinca određuju njegovi roditelji i društveno okruženje, sve, od plemena i rodbine do lokalnog imama i političke strukture države, vezuje identitet osobe za određenu vrstu islamske vjere.“ (Abdulah Medeb. Zloupotreba islama, IMIC – RABIK, 2003., strana 14.)

Veoma je značajno i znakovito i to što isti autor ukazuje i na sljedeće:

„Čak i u najnaprednijim ustavima, kakav je tuniški, zakonodavac određuje da je islam državna religija.“ (op. cit., strana 80.) i

„Kada musliman pod prinudom mora da se izjasni kao hrišćanin uzima se u obzir nakana: da bi sačuvao svoju vjeru dovoljno je da vršeći svoje obrede sačuva svoju muslimansku nakanu.“ (idem, strana 172.)

Suvišno je i raspravljati o tome da za istinskog hrišćanina / kršćanina ni u kom slučaju nije dovoljna nakana. Nezamislivo je da istinski hrišćanin / kršćanin pređe na islam, vrši islamske obrede i samo sačuva hrišćansku / kršćansku nakanu. Zbog toga je razumljivo to što su toliki hrišćani / kršćani zadržali najstrašnije ovozemaljske muke ne želeći se odreći vjere u Hrista / Krista. Takvo nešto u islamu ne postoji.

Otvoreno govoreći pripadnicima islama su i prije Makijavelija u praksi primjenjivali načelo: CILJ OPRAVDAVA SREDSTVO. Poslije Makijavelija i islama tim načelom u praksi su se rukovodili boljševici. Za boljševike i komuniste u cjelini, uključujući i jugoslovenske komuniste predvođene Brozom, cilj: osvajanje i održanje vlasti opravdao je korišćenje svih mogućih sredstava.

U vezi sa ovim jedan autoritativni autor s pravom zaključuje sljedeće:

„... odvojenost religije od društva nije bila moguća u islamu na isti način kako se to dogodilo u kršćanstvu.“ (Andrea Riccardi: Religije u XX stoljeću između islama i dijaloga, „Jukić“, 28-29, 1998/99. strana 26.)

U vezi sa ovim opravdano se zapitati o tome da li savremeni svijet, savremeni hrišćansko / kršćanski svijet ima u vidu ovu činjenicu, koja je višestruko istorijski provjerena, kad razmatra fenomen Beslana, rušenje tornjeva u Njujorku, etc. Po svemu sudeći ne može se pozitivno odgovoriti na kompleks ovih pitanja.

Treba, međutim, biti objektivan, pa zaključiti da se sva krivnja ne može pripisati isključivo islamu. Ne može se poreći da je imao pravo autor koji je zaključio:

„Svijet religije je mnogostruk i na mnogobrojne načine povezan sa fenomenom nasilja.“ (Raymond Scwager: Religija kao utemeljenje etike prevladavanja nasilja, „Jukić“, 28-29, 1998/99., strana 32.)

Isti autor je u svome razmatranju potencirao s punim pravom i sljedeće:

„Praktično su u svim religijama postojali „sveti“ ratovi, a odgovarajuće predodžbe djeluju u zapadnom svijetu sve do danas.“ (idem)

Pripadnost jednoj religiji u savremenim uslovima neposredno opredjeljuje vrijednovanje događaja i ličnosti iz prošlosti i to ne samo iz prošlosti nego i iz savremenosti. Ilustracije radi navešćemo opredjeljenja, teorijska, politička, idejna, kulturna opredjeljenja jednog izrazitog predstavnika i pripadnika islamski – bošnjačkog kulturnog, vjerskog, političkog i civilizacijskog kruga. Ta opredjeljenja glase: „Lovrenović tvrdi, pozivajući se na Nenada Filipovića, kako se podjela bogati – siromašni u Osmanskoj Bosni svodila na vjersko – političku podjelu muslimani (bogati i vlastodršci) – nemuslimani (siromašni i potlačeni). (Nenad Filipović: Dvije priče..., „Slobodna Bosna“, 03.01.2008., strana 47.)

Ovaj pripadnik bošnjačko – islamskog kulturnog i civilizacijskog kruga očito ne prihvata naučno utemeljene zaključke akademika Filipovića, jer ti zaključci uopšte ne korespondiraju sa islamskim pogledom na društvo i istoriju. Zbog toga je ovaj autor i mogao zaključiti sljedeće:

„Historijska je činjenica da je pravna jednakost svih građana u Osmanskom carstvu proklamovana Hantig-a Šerifom od Gilhane 1839. godine. U tome aktu svi su stanovnici Carevi ne proglašeni jednakim i nazvani podanicima. (teb'a) (op. cit.) Slučajno ili ne ovaj predstavnik i pripadnik islamsko – bošnjačkog civilizacijskog i kulturnog kruga prenebregava činjenicu da su se hrišćani – kršćani u Osmanskoj Turskoj borili ne samo za pravnu nego i za ekonomsku slobodu, za istinsku slobodu. Ovaj autor se ne izjašnjava o tome jesu li 1839. godine žene u Osmansko carstvu postale pravno jednake sa muškarcima, jesu li postale ravnopravne sa muškarcima prije nego gdje u Evropi. Autor o kome je ovdje riječ u svojim radovima negira genocid nad Jermenima u Turskoj. U vezi s tim za njega je irelevantni to što taj genocid predstavlja istorijsku činjenicu koju on urbi et orbi negira.

Stoga ne iznenađuje što ne prihvata stanovišta akademika Filipovića. Međutim, po svemu sudeći, ovaj „znanstvenik“ bi mogao prihvatiti sljedeće stanovište:

Uzmimo za primjer uspješne epizode na koje oslanjalo jedno od posljednjih povijesnih očitovanja imperijalne politike, politike Osmanskog carstva u vrijeme velikih vladara kakvi su bili Mehmed Fatih (1451 – 1581) i Sulejman Kanuni (1520 -1566). (Abdulah Medeb: Zloupotreba islama, IMIC – RABIC, 2003., strana 14.)

Mehmed Fatih je mogao biti veliki samo po tome što je nemilosrdno uništio bosansko kraljevstvo zvjerski umorivši posljednjeg bosanskog kralja, njegove srodnike i dvorjane, otevši iz majčina naručja posljednje bosanske kraljice Katarine njenu djecu i nametnuvši im islam. Za pripadnike islama Mehmed Fatih mogao je biti i ostati veliki jer je unuštavao hrišćanske / kršćanske države uključujući i Bosnu koja je, ipak, in ultima linea bila hrišćanska. Do dolaska Osmanlija, tj. do 1463. godine Bosna sasvim sigurno nije bila osmanska i islamska.

Ako se uzme u obzir sljedeće stanovište jednog istinskog znalca, to ni u kom slučaju ne iznenađuje. Riječ je o sljedećem stanovištu: „Da ponovim. Jedan musliman je danas čvrsto uvjeren, da on – i samo on posjeduje pravu vjeru, i da mu zbog toga pripada gospodstvo.“ (Uwe Simson: Koegzistencija s islamskim svijetom, BOSNA FRANCISCANA, 20/2004., strana 364.) Veoma je značajno i neophodno ukazati na to kako naučnici s nejugoslovenskih prostora gledaju na raspad Jugoslavije na koju su komunisti kao jedina i vladajuća partija (SKJ) gledali kao na vječnu tvorevinu, tvorevinu satkanu od vječnosti. Jedan od tih naučnika piše:

„Što se tiče bivše Jugoslavije religiozni identitet strana u sukobu daje ponekad pomisliti na vjerske ratove, a priznanje Hrvatske i Slovenije od strane Svete Stolice, prije svake evropske sile, stvari je jedva malo razjasnilo.“ (Francois Houtart: Nasilje u ime religije, „Jukić“ 28-29, 1998/99., strana 15.)

Isti naučnik naglašava i sljedeće:

„Nacionalni raspad u Jugoslaviji imao je prije svega političke i ekonomske uzroke. Religijski identitet je igrao tek drugorazrednu ulogu, ali kao veoma ozbiljna pomoć u prilog zaoštavanju sukoba. Naglasak je, naime, bio ostavljen na vjernost vlastitim vjerskim tradicijama i na ponovno osvajanje teritorije smatranih nužnim za samu opstojanost skupine u njezinoj vjerskoj posebnosti.“ (op. cit., strana 15.)

Bez obzira na to što nejugoslovenski naučnici nastoje biti maksimalno objektivni u razmatranju krize u SFRJ i njenog raspada, može se u vezi sa njihovim razmatranjima ponoviti i Njegoševu misao:

„Junaku se četo puta hoće
Vedro nebo nasmijat' grohotom“,

Kao ilustraciju navodimo sljedeće stanovište: „S krizom ideologija religiozni čimbenik ponovo postaje prioritetni elemenat nacionalnog identiteta. To se moglo vidjeti na sukobu u bivšoj Jugoslaviji-gdje je poistovjećivanje hrvatskog sa katoličkim i srpskog s pravoslavnim imalo teške posljedice, a to je opet za posledicu imalo i reislamizaciju Bošnjaka, čije su crte religioznog identiteta već bile jako oslabile.“ (Francois Houtart: Nasilje u ime religije, „Jukić“, 28 – 29, 1998/99., strana 27.)

Ovaj znanstvenik očito nije živio u bivšoj SFRJ, a samim tim ni u komunističkoj BiH. Da je živio u SFRJ i BiH morao bi imati u vidu da su djeca pripadnika islama u neuporedivo većoj mjeri pohađala razne vidove islamskog obrazovanja nego što su vjersku pouku pohađala hrišćanska / kršćanska, posebno pravoslavna djeca. Stoga cum grano salis treba uzeti stanovište ovog naučnika o reislamizaciji Bošnjaka. Radi se o tome da Bošnjaka zvanično nije ni bilo do 1993. godine jer su se do tada nazivali Muslimanima, ali i o tome da Muslimani nikada nijesu bili deislamizovani budući da su kao Muslimani uvijek bili muslimani. Za njih je islam i u komunističkoj SFRJ bio bitan element njihovog identiteta. Bez islama oni su kao etnička grupa bili u pravom smislu riječi nezamislivi.

Pošto je ovdje već doticano pitanje odnosa religije i nasilja navešćemo kao izrazito znakovito stanovište objavljeno u jednom katoličkom teološkom časopisu u Sarajevu. To je sljedeće stanovište: „I Toma Akvinski je teološki opravdavao religiozno nasilje. Ta historijska povezanost religije sa nasiljem navela je M. Merleau – Pontya na tvrdnju da je religija u svojoj biti nasilna, jer on misli da odnos prema Apsolutnom (to je bit religije) razar ljudsku autonomiju. No, Toma Akvinski je pokazao da odnos prema Apsolutnom omogućuje i afirmira ljudsku autonomiju. Ali problem je u tome što je taj odnos prema Apsolutnom sociokulturno posredovan i to može voditi religiju u krive povezanosti.“ (Religija i nasilje, „Jukić“, 28 – 29, 1998./99., strana 10, bez autora)

U nastavku želimo istini za volju naglasiti činjenicu da u ovoj oblasti postoje i ispoljavaju se i raznomišljenici u hrišćansko / kršćanskom duhovnom i civilizacijskom krugu. Sa toga stanovišta veoma je znakovito pisanje Ivana Lovrenovića. On, između osta-

log, piše o nekakvoj famoznoj Karadžićevoj stranci pripisujući joj mitsku snagu i ignorišući činjenicu da na prostoru, na budućem području SFRJ i BiH, od Vuka Karadžića, ali ni prije, ni poslije njega, nije postojala Karadžićeva stranka. Lovrenović, naime, tvrdi sljedeće: „Na zahtjev međunarodne zajednice vlast je proglasila referendum o nezavisnosti s pitanjem za glasanje: Jeste li za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana i naroda, Muslimana, Srba, Hrvata i svih ostalih koji žive u njoj?“ Karadžićeva stranka zabranila je Srbima izlazak na glasanje, iako se zna da je dobar broj Srba, pogotovu u gradovima, izašao na referendum, koji je održan 29. veljače i 01. ožujka 1992. godine. Od ukupnog biračkog tijela na referendum je izašlo 63,7 %, a od toga broja potvrdno je glasalo 99,4%. (Ivan Lovrenović: Rat 1992.-1995. i nakon njega: Ima li budućnosti, „Jukić“, 26-27, Sarajevo 1996./97., strana 213.)

Očito je za ovoga „znanstvenika“ irelevantno to što je referendumu o kome on piše prethodio plebiscit na kome su se Srbi iz BiH, i to ne samo Srbi iz BiH, izjasnili za to da BiH ostane u sastavu Jugoslavije. Za Lovrenovića je to srpsko i to ne samo srpsko opredjeljenje očito bilo irelevantno i kao takvo nedostojno pomena. Međutim, Lovrenović se ovdje ne zaustavlja na ignorisanju povijesnih (istorijskih) činjenica, on piše i sljedeće: „Očevidno, to je bio znak za početak agresije na tek nastalu državu. Rat je, doduše, već i prije zakoračio u Bosnu (razaranja sela Ravnog u Hercegovini, žestoke borbe i četnički pokolji oko Bosanskoga Broda, Bijeljine, itd.) A istoga dana, 06. travnja 1992. godine kada je Evropska unija priznala nezavisnost Bosne i Hercegovine, JNA i paravojne snage SDS-a napale su Sarajevo, i taj čin simbolično označava početak rata za uništenje države Bosne i Hercegovine, tada već međunarodno priznate članice Ujedinjenih nacija“. (op. Cit., strana 214.)

Morao bi, ipak, Lovrenović imati u vidu da Ravno nije u Bosni, morao bi imati u vidu vremensku dimenziju, vremenski redosljed događaja o kojima piše. Uz to bi morao imati u vidu i voditi računa o činjenicama ukoliko se ne ponaša kao Hegel sa njegovom čuvenom mišlju: utoliko gore po činjenice. Kad ne bi stajao na stanovištu da ima pravo oponašati Hegela, imao bi u vidu činjenicu da su se u Ravnom sukobili pripadnici zvaničnih vojnih jedinica Repu-

blike Hrvatske sa pripadnicima JNA koja je tada bila legitimna i legalna vojna sila sa pravima i obavezama iz Ustava SFRJ (Ustav SFRJ iz 1974. godine). Lovrenović bi morao imati u vidu činjenicu da su na Ivanjici kod Trebinja 01. oktobra 1991. godine od ustaških granata hrvatske vojske poginula deseterica vojnika JNA koja, sasvim sigurno, tada nije bila niti je mogla biti nikakva paravojna formacija. Za Lovrenovića ni slučajno HVO (Hrvatsko vijeće obrane) nije paravojna formacija. Lovrenović bi morao znati, a vjerovatno je to i znao kad je pisao članak da su zbivanja o kojima piše prethodila stradanja Srba u Istočnoj Bosni, u Sijekovcu kod Bosanskog Broda, ubistvo starog srpskog svata Gardovića pred Starom srpskom pravoslavnom crkvom na Bašćaršiji, crkvom starijom od dolaska islama u BiH, itd.

Tipičnu ilustraciju činjenice da Lovrenovića ne obavezuju činjenice predstavlja sljedeća njegova tvrdnja: „Postojala je i stanovita organizirana akcija ljudi iz bošnjačko – muslimanske političke strukture, koja je u prvim danima rata pokazala svoje postojanje kroz tzv. Zelene beretke i Patriotsku ligu.“ (op. cit., strana 218.)

Prvi komandant Patriotske lige BiH i prvi komandant Armije BiH Sefer Halilović u svojoj knjizi „Lukava strategija“ piše da je Patriotska liga BiH već 1991. godine predstavljala vojnu formaciju sa 150 000 naoružanih i vojno organizovanih pripadnika. Zelene beretke su postojale i aktivno djelovale već 1991. godine i uopšte nijesu ni krile da postoje.

Analizirajući urbicid u BiH i hrvatske logore u Hercegovini Lovrenović ni slučajno ne pominje da su uništeni Manastir Žitomislić i Saborna crkva u Mostaru kao ni to da su u hrvatskim logorima u Hercegovini pored Muslimana – Bošnjaka bili zatočeni i Srbi koji su u tim logorima i živote ostavljali. Po svemu sudeći za ovoga autora ono što je srpsko nije dostojno nikakvog osim negativnog pomena. Možda, ipak, ignorisanje činjenica posebno dolazi do izražaja u sljedećem umovanju: „Pri tome, onaj dio zemlje, sa sjedištem u Sarajevu (i samom hermetički zatvorenom od srpske vojske), koji je kontrolirala Armija BiH, bio je posve izoliran sa svih strana.“ (op. cit., strana 221.)

Lovrenović potpuno ignoriše činjenicu da je Sarajevo apsolutno bilo zatvoreno i iznutra. Za to, valjda, nijesu bili krivi Srbi nego

vojska i policija međunarodno priznate države BiH. U vezi s tim navodimo i sljedeće: „Eventualni izlazak iz Sarajeva, Srbi su morali da plate minimalno 5000 maraka, ili da ostave stan, da bi, kad bi dali sve što su imali bili ubijeni.“ (Dubravko Sorajlić: Istina o stradanju 8000 sarajevskih Srba, „Politika“, 16.04.2008., strana 23.)

Lovrenović ima i svoju istinu o kontroverznoj Srebrenici. On ističe sljedeće: „Križa je narasla do vrhunca u ljeto 1995... Tada je, prvo, vojska Radovana Karadžića i generala Ratka Mladića napravila pred očima cijele svjetske javnosti, i uz pasivno posmatranje UN-PROFOR-ovih vojnika, sistematski pokolj ogromnoga broja stanovnika i izbjeglica u Srebrenici, i na taj način to područje je konačno palo u srpske ruke.“ (Ivan Lovrenović: Rat 1992.-1995. i nakon njega: Ima li budućnosti, „Jukić“, 26-27 Sarajevo 1996./97., strana 220.)

Međutim, osim Lovrenovićeve istine postoji i druga istina. Ta druga istina neposredno proizilazi iz drugog identiteta i bez toga drugog identiteta ona je nezamisliva. Ta druga istina, istina DRUGOGA, glasi: „Na osnovu svjedočenja i drugih materijalnih dokaza, koje smo do sada prikupili, u ovom gradu je zločin izvršen nad više od 8.000 Srba. Imamo kompletne dosijee na koji način je ubijeno 3.229 srpskih civila. Više od 3.000 Srba, civila, prošlo je torture kroz 126 logora koliko ih je ukupno bilo na području Sarajeva“, kaže Tuševljak i dodaje da „Tim posjeduje i potresne izjave silovanih Srkinja, kao i svjedočenja o tome kako se i na koji način u Sarajevu pod muslimanskom kontrolom trgovalo srpskim glavama.“ (Dubravko Sorajlić: Istina o stradanju 8000 sarajevskih Srba, „Politika“, 16.04.2008., strana 23.)

Sastavni dio ove istine DRUGOGA su i sljedeće činjenice: „Početkom 1992. godine svi srpski ljekari u Sarajevu smenjeni su sa rukovodećih mesta“. Profesor Marko Vuković 02. januara 1994. godine uhapšen je u svom stanu i šest mjeseci je držan u zatočeništvu pod optužbom da je hteo da pobjegne iz Sarajeva“. (A. Jovanović: Iz Sarajeva proterano 400 srpskih lekara, PRESS, 01.04.2008., strana 40.)

Istina JEDNOGA je sljedeća: „Mladi poslanik Bundestaga iz CDU, na primjer, sasvim ozbiljno je tvrdio da su srpski monstrumi zarobljenim muslimanskim ženama presađivali embrione životi-

nja“. (Peter Šel Latur: Da li su Evropljani Americi saveznici ili vazali, NIN, 31.01.2008., strana 69)

Istina DRUGOGA je sljedeća: „Mnogo Srpkinja silovanih u Sarajevu porodili se na Ginekološko – akušerskoj klinici u Beogradu i sve one su neželjenu djecu ostavile na usvajanje“. (Dubravko Sorajlić: Istina o stradanju 8000 sarajevskih Srba, „Politika“, 16.04.2008., strana 23.)

Treba, međutim, ukazati na činjenicu da postoji istina PRVOGA i istina DRUGOGA i u okviru istog (zvanično) kulturno – povijesnog i civilizacijskog kruga.

Jedna takva „istina“ je sljedeća: „Ratni zločinac Radovan Karadžić je u toj priči dobar momak, a Alija Izetbegović, naravno loš...

...uporno prešućivanje zločinačke politike bosanskih Srba, koja je u praksi okončana u etničkom čišćenju, masovnim zločinima nad Bošnjacima i Hrvatima, smrtonosnoj opsadi Sarajeva i genocidu u Srebrenici. Današnji nacionalistički korifeji, kojima je Karadžić ostavio u nasljeđe svoju fašističku tvorevinu, istinu o tome zatrpavaju tvrdnjom“. (Gojko Berić: Živ je Gebels, „Oslobođenje“, 10.04.2008., strana 12.)

Kad je riječ o ratu na području BiH (1992-1995), treba reći da dolazi do izražaja u tretmanu tih zbivanja stara latinska mudrost: *similis simile gaudet*. Javljaju se i istomišljenici koji (zvanično) pripadaju različitim kulturno – povijesnim i civilizacijskim krugovima. Izrazitu ilustraciju ove tvrdnje predstavljaju umovanja Ivana Lovrenovića i Gojka Berića. Po njima npr. Srbi u Sarajevu nijesu ni stradali osim od srpskih granata. Za njih je van sumnje to da se u Srebrenici desio genocid, ali oni ni slučajno ne prihvataju činjenicu da se i u Sarajevu desio genocid. Za njih je genocid (nedokazan kad je o broju riječ) stradanje Bošnjaka u Srebrenici, ali dokazano stradanje Srba civila u Sarajevu nije genocid. Za njih se desio genocid u Srebrenici, ali ne i genocid u Istočnoj Bosni koji je prethodio genocidu u Srebrenici. Oni i bez suda i suđenja Karadžića i Mladića proglašavaju ratnim zločincima, ali ratnim zločincem ne proglašavaju Naseru Orića. Irelevantno je za njih to što je Mladić odgovoran po komandnoj odgovornosti, dok je Naser Orić sam lično zločine činio. Kad je riječ o tretmanu Srebrenice, za Lovrenovića i Berića praktično ništa ne znači ni knjiga Ibrana Mustafića u kojoj ovaj bivši poslanik SDA (Stranke demokratske akcije) tvr-

di da je Naser Orić kriminalac kakvog BiH u svojoj prošlosti nikada nije imala. (Vidi: B. Knežević: Orić je životinja, PRESS, 02.04.2008., strana 8-9 i „Politika“, 03.04.2008., strana 5)

Ovo similes simile gaudet kad su u pitanju Berić i Lovrenović nesumnjivo dolazi do izražaja i u njihovom poimanju četnika i to kako onih iz drugog svjetskog rata tako i „novih“ četnika pod kojim oni podrazumijevaju Vojsku Republike Srpske. Bi jedan od njih se ne bi mogao složiti sa tretmanom četnika u jednoj zagrebačkoj reviji. Tamo jedan historičar tvrdi: „Grčić: To je nešto drugo. Četnici i ustaše nemaju nikakve strukturne veze.

Grčić: Oni su (četnici – napomena N.N.) legalna formacija izbjegličke Vlade u Londonu. Ustaše nisu, po međunarodnom pravu, bile legalna formacija, četnici jesu“. (Marko Grčić: u „Globusu“, Zagreb, 11.04.2008., strana 47.)

Berić i Lovrenović se mogu složiti i u tretmanu suštine i biti Bosne. Lovrenović, naime, piše: „Za prepoznavanje i pravo razumijevanje bosanskog identiteta uvijek je bilo od prvorazredne važnosti uočavanje kompozitne integriranosti kao bitne osobine: istovremenosti jedne zajedničke i triju (četiriju, nota bene, ako ne apstrahiramo Sefarde) posebnih tradicija“. (Ivan Lovrenović: Rat 1992-1995 i nakon njega ima li budućnosti, „Jukić“, 26-27 Sarajevo 1996.-1997., strana 226.)

Berić piše: „... kao što je Principov atentat na Ferdinanda definitivno uništio svaku šansu Austro-Ugarske da od tamnice naroda postane nukleus ujedinjene Evrope, tako su i sarajevske barikade, nepunih sedamdeset godina kasnije, zauvijek skršile šansu da Bosna i Hercegovina postane izlog etničkog i vjerskog suživota za čitav svijet. Bosna se više ne može ujediniti na onome što je njen najdragocjeniji princip“. (Gojko Berić: Živ je Gebels, „Oslobodjenje“, 19.04.2008., strana 12.)

Lovrenović i Berić očito ne uzimaju u obzir ono što je veliki Mil tvrdio, a što je istorija svuda u svijetu verifikovala. Mil je, naime, (u)tvrdio sljedeće: „Slobodne institucije su gotovo nemoguće u zemlji sastavljenoj od različitih nacija. Među ljudima koji nemaju osjećaj međusobne povezanosti, pogotovo ako čitaju i govore različite jezike ne može postojati jedinstveno javno mnjenje nužno za djelovanje predstavničke demokratije“. (J. S. Mill, navedeno pre-

ma: Mirjana Kasapović: Deset godina Dejtona, „Status“, Mostar, 2008., strana 46.)

Samo treba napomenuti da u BiH 2008. godine i Srbi i Hrvati i Bošnjaci smatraju da imaju svoj, poseban jezik.

I na kraju odgovor na pitanje iz naslova. Dakle, je li u BiH, i ne samo u njoj, na djelu sukob civilizacija ili sukob identiteta. Nema sumnje u to da je i 2008. godine, kao i kroz njenu istoriju u cjelini, u BiH na djelu i sukob civilizacija i sukob identiteta. Bar od dolaska Osmanlija. U Bosni, znači, od 1463. godine do naših dana. U Hercegovini od 1482. godine do danas.

Mitar Miljanović

CLASH OF CIVILIZATIONS AND (OR) CONFLICT BETWEEN IDENTITIES

In this work following question is posed: whether the clash of civilizations or conflict between identities takes place in the contemporary B&H, and whether it took place here in the past. Through analyses we come to the conclusion that both the clash of civilizations and conflicts between identities occurred, and still occurs in the contemporary B&H.

Key words: civilization, identity, secularization, clash of civilizations, conflicts between identities, Islam, Christianity, the own truth, the truth of other

МОНДИЈАЛИЗАЦИЈА И РАЗГРАЂИВАЊЕ СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Апстракт: Нација је флуидан, привлачан, мистичан појам, "оптерећен је патетичним осећањима". Аутор га доводи у везу са романтичним песничством, сматрајући да је нацију осећањима и језиком обликовао романтизам. Довођење нације у везу са романтизмом је, заправо, њено довођење у везу са митским, метакосмичким, трансцендентним које преко романтичних песника продиру у човеково колективно бивствовање. Са друге стране, мондијализам доводи у везу са аналитичком психологијом, дакле са подсвесним, са наталоженом историјом која је оставила своје слике "архетипове". Аналитичка психологија спречава продор трансцендентног у бивствујуће, јер је у функцији ума са задатком да чува и манипулише целокупном прошлошћу јединке, пренето на заједницу, и целокупном прошлошћу друштва.

Кључне речи: нација, мондијализам, представа, трансцендентно, вредност, осећање, постмодерно време, разградња.

Нација је мистичан, магичан и флуидан феномен и као такав тешко преводив у рационалне појмове. Појам нације је "већином оптерећен патетичним осећањима" (Вебер, 1976:333). Као највиши израз "заједнице друштвеног општења" (Вебер, 1976) нацију је објавио романтизам. Она је, дакле, творевина новије историје, и у извесном смислу, генеза нације се одвија паралелно генези капитализма. Као феномен и појам нација је творевина Запада, или још прецизније, она је настала на претпоставци хришћанско-европског света, света који је обликован на цивилизацијама Грчке, Рима и Византије, као што је и романтизам појава настала на претпоставкама хришћанско-европске културе. Конфучијанство руковођено етиком рационалног прилагођавања свету, будизам вођен етиком мистичног апстраховања од света, ислам ношен фанатизмом освајања света, не познају термин и појам нације у оном смислу како га схвата хришћанско-европски свет.

Које су претпоставке "заједнице друштвеног општења" које имају карактер нације и да ли је нација трајна или пролазна творевина, те који су основни типови нације, су питања које покушава поставити и одговорити социологија, ипак, по

свом основном значењу и одређењу грађанска, дакле, хришћанско-европска наука.

Модерно време, време постмодерне, време постполитике, време "краја историје" (Фукујама) је време деконструкције, дакле, разградње, реформе и редифиниције историјски насталих друштвених појава. Време мондијализације деконструира концепт државности, појам суверенитета и доследно томе и феномен нације. Они који не знају да је "Бог мртав" (Заратустра), а такви су Срби, обузети су предзаратустријанским, предмодерним вредностима и као такви налазе се у опозицији према мондијализацији. Мондијализација је "мисија Запада или екс-Запада" којом је "хуманитет Америке заузео место мртвог Бога" (Бодријар, 2008).

Представа мондијализације, дакле "мисија хуманитета Америке" жртвовала је Србе оријентисане предпостмодерним вредностима. Заправо етици прагматичног реализма и принципима прагматичности супротставила се митска представа света прочишћена у српству. Недоследној протестантско-мојсијевској прагматичности испречили су се митски Срби. Срби још одолевају, али се сламају пред силом неправде и изгледи су да гасне ватра мита обавијена светлошћу српства. Гасну ватрена осећања (мит) којима се храни памћење (српство). Гаси се мит заодевен Мнемозином (српством), или ће, у најбољем случају, пред налетом модернизације, српство наћи уточиште у тиховању, да би неким изгледним случајем упалило угашени угарак мита да засија новим пламеном.

Да ли су Срби могли да избегну сламање, пораз и на крају понижење, а српство крај? Односно, да ли су се могли поставити другачије него што су се поставили или су се поставили онако како су се једино могли поставити? Срби су крајем 20. века остали усамљени и анатемисани, дакле осуђењени на жртвовање. Против себе су навукли и консолидовали свет и у свету супротстављене цивилизације. Ваљало је, дакле, сломити и поразити, па на крају и понизити митско семе осећања и њим изведено памћење да би се неометано ширила мисија мондијализације. Мит се мора обезосећајити, дакле, анестезирати, а српство и његово памћење убити (меморицид), односно, разградити. Срби су опомена којом протестантско-мојсијевска и исламско-фанатична, дакле, овладавајућа и освајачка мисија света слуги другачију и на претпо-

ставкама ослобађеног мита, ослобођених трансцендентних сила, свет слободе, а не свет репресије какав је свет мондијализације. Да Срби нису поступили онако како су поступили не би били достојни српства, а српство не би било оно што је његова насушност (надсуштаственост-трансцендентност) мит Косова.

Плач над узалудном историјом није плач српства, није крик мита који је "над звјезданим многостручним сводом" (Његош), јер је српство непомирљивост са тачком Карме, са враћањем Ананкиног вретена.

Деведесетих година 20. века Срби су били онде где се налазе откако се оријентишу светлошћу српства. Налазили су се у свом етосу и на свом топосу. Они се нису могли сврстати у превртљиве и мрачне врсте, слободи несклони, а странцима одани Балканци. Срби се нису питали за, ипак, неизванстан исход мондијализације. Да су се поставили у исте врсте у које су се поставили "тмуше азијатске" преведени и од слободе отргнути етноси, да су се нашли у врстама клонираног националног идентитета, у кругу нација превртљиве ћуди, нације чија се држава стварала туђом победом, дакле у врстама обезглављених нација, Срби не би припадали српству. Они би вероватно носили име Срби, попут Лужичких Срба, али без српства, без свог идентитета. Срби су бранили свој идентитет-српство и нашли су се на "погрешној страни историје" (Батаковић, 2006). Дакле, одбрана националног идентитета, одбрана постојности и слободе је "погрешна страна историје". Опозиција Срба мондијализацији, показатељ време, је отпор постојности и слободе непостојности и контролисаном слободи, отпор полифоне хармоније српства унисоној дисхармонији тоталитарне мондијализације. Постојане клисурине српства изазвале су свет јер се у условима глобализације, дакле, тоталитаризације супротставило губљењу националног идентитета и државног суверенитета.

Постојаност Срба изазива подозрење Запада, превртљиве природе: "Страшно је ово што се дешава на Балкану", каже госпођа својој саговорници, док пију чај. "Ти Срби никад неће променити своју ћуд" (Барнс). Срби су представи света Запада синоним непокорности, а њихова непокорност изазива страшна дешавања на Балкану. Изгледа, Срби су опсесија и комплекс грађанског света, у њима наслућује ирационалну зебњу

и страх. Европа их је уздизала онда када су се узалудно уздали у њу и безумно жртвовали за њу. Уводила их је у сукобе да би што жешће и бруталније уништавани и расрбљивани. Запад је помагао Србе онако како би што жешће страдали у међусобним сукобима и деобама. Лицемерно и цинично је изашао Србима у "сусрет" на Бечком конгресу, када је "бечка влада скоро јавно ставила до знања да неће дозволити остварење једне веће српске државне јединице. Србима ће се оставити да живе сами у њеној сенци, разбијени, завађени и распарчани у више подручија и под више разних власти" (Ђоровић, 2006). Прихватање, и не само прихватање, већ глорификовање одлука Бечког конгреса у две српске државе, извело је суревњивост чији је израз србијанство и црногорство, две апстракције српства без српства. Ову суревњивост су продубљивали Никола Пашић и Никола Петровић, па су два победника поражавали српство у име српства. Изгледи српства почетком 21. века су враћени на крај 19. века, с том разликом што је безизгледност српства сразмерна њиховој мондијалистичкој изгледности.

Срби, фашизам и мондијализам

Може ли се и зашто доводити у везу мондијализам и фашизам (нацифашизам)? И једна и друга представа света наступа са интенцијом успостављања новог светског поретка. Фашизам наступа са гледишта волунтаризма више расе, мондијализам са гледишта волунтаризма ширења (мисије) западних вредности: демократије, права човека и слободе. Ширење ових вредности гарантује техника, а њу је извео дух Запада. "Оно што се мондијализује, пре свега је тржиште, обиље размене свих производа, непрекидни проток новца" (Бодријар, 2008). Фашизам (нацифашизам) и мондијализам се овде доводе у везу на основу рецепције ових представа код народа који су следили и неку другу интенцију. Овде је пре свега у питању Југоисточна Европа, Балкан у првом реду.

Да ли је коинциденција да се рецепције мондијалистичке представе света коју проводи екс-Запад, односно, Америка, зачуђујуће подудара са рецепцијом фашистичке представе света. Нема ниједне државе, сурогат државе, нације или сурогат нације, негдашњих Хитлерових и Мусолинијевих

пријатеља на Балкану која није ревносно пригрлила мисију мондијализма. Разлика у прихватању ових представа света је у томе што су се мондијализацији или невољно прикључиле све чланице некадашње антиосовинске (антихитлеровске) коалиције изузимајући Русију паралисану чудним крајем социјализма, па је само представа српства остала доследна својој постојаности. Најревноснији у сламању и осујећивању (фрустрирању) Срба биле су Немачка (у Хитлеровим границама), Ватикан и њихови сателити, а да се не говори о балканским, по многим линијама, вазда српству и Србима ненаклоњене мутант нације.

На место некадашње Антанте и антиосовинских сила (Први и Други светски рат) нашли су се једино Срби да би били прокажени, понижени и поражени. Срби су у последња два века ношени љубављу и поверењем доведени у положај да их свет почетком 21. века гледа са сажаљењем и подозрењем. Како се дивљење према Србима преобразило у сажаљење, како се поверење преокренуло у подозрење и како је дошло до покрета да нацифашисти промовишу демократију, права човека и слободу и да се нађу у истим врстама с мојсијевцима у промовисању патолошко-криминогених Срба? Чудна је оданост Америци, дакле епицентру мондијализације, народа окупљених у Другом светском рату око сила Осовине, оних које је носила фашистичка идеја света. Збунујуће је што су нашли савезнике и предводнике у мојсијевцима, невероватно је што су сви заједно нашли непријатеља у Србима, али је, ипак, најчудније што су се Срби нашли усамљени у опозицији према свету хипнотисаним мондијализмом као новим светским поретком.

Лукавим заобилажењем, дипломатијом двоструких стандарда, превођењем нелегитимности у легитимност, илегалности у легалност, терориста у ослободиоце, ослободиоце у терористе экс-Запад је симулакрумском политиком и виртуелним ратом (техником) извршио преокрет код Срба који их води у поданички, дакле старатељски однос према Америци и ЕУ. Како разумети чињеницу да на референдуму одржаном у Црној Гори 1992. године, за заједницу са Србијом (Савезна Република Југославија), од изашлих на гласање за заједничку државу, гласа 95%, а једанаест година касније (2006. године) за заједничку државу, од изашлих на гласање, гласа 44%. Како

размети одушевљење, изазвано одвајањем Црне горе од Србије, у Сарајеву, Загребу, Тирани, Љубљани, Приштини? Како разумети изјаву врховног верског поглавара исламске заједнице у Босни и Херцеговини да је "Горски вијенац српски Мајн кампф, а Црногорци иако исте вере као и Срби, нису Срби" (Дело, 2007). Средства у постизању циља се не бирају, Србе треба дезоријентисати, криминализовати, инсценирањем доводити до стања колективног лудила или друштвене аномије, а онда оњима водити бригу као о криминогено-психопатском друштву. Напади на Србе су мутни, контраверзни, збркани долазе споља, прихваћени су унутра, перманентни су, па се поставља питање: не ради ли се о инсценирању да Србе стварно треба кажњавати на основу унапред замишљених датих им улога? Како се може прихватити став да је "Слободан Милошевић изгубио Косово, а НАТО је бомбардовао Србију да би спречио злочине, геноцид и осигурао безбедност стотине хиљадапрогнаних Албанаца" (Мајкл Полт, амбасадор САД у СР Југославији) и довести га у везу са ставом "до 24. марта на Косову није било етничког чишћења који су починили припадници МУП-а Србије и војска Југославије" (Извештај Стејт Департамента). Ради се, дакле, о унапред спакованим решењима. Србима је отето Косово не због ширења демократије, не због хуманитарне катастрофе, инсценирала ју је Америка, Србија је разарана илегално, а касније камуфлажом стављено у надлежност Уједињених нација (Резолуција 1244).

Немачка је после Другог светског рата кажњена, тако што је подељена на две државе, Србија се кажњава у четвртном светском рату, у рату за мондијализацију, тако што јој се отима Косово да би настала Велика Албанија (прву су створиле силе Осовине, а другу екс-Запад). У оба случаја у намери кажњавања Срба или освета Србима за Први и Други светски рат. Хладни или Трећи су изгубили Руси.

У рату за мондијализацију који у Југославији има карактер грађанског рата, Срби су се светили, не само за нанете им злочине у току тога рата, већ и за злочине нанете им у току Другог светског рата. Немезис је константа историје, константа човековог бивствовања. Зашто су Американци бацили бомбе на Хирошиму и Нагасаки? Светили су се за Перл Харбур. Црвена армија је у завршници Другог светског рата брутално

разорила Берлин, што је одмазда за патње нанете им у опсади и разарању Лењинграда и Стаљинграда. Задатак Александра Македонског "је био да свети Грчку за све оно, што јој је Азија дуго времена наносила" (Хегел, 1951:251). Срби су криви што осећање бола нису преболели.

Збивања на Балкану (у Југославији) деведесетих година су остварења "унапред донетих решења" (Ноам Чомски), уз исвесно одступање, јер се није рачунало на моменат консолидације Срба који су били сразмерно спремнији за онолико колико су били неспремни почетком Другог светског рата.

"Ми прво донесемо решење, па онда тражимо да отпочну разговори"- коментарисао је преговоре у Рамбујеу Ноам Чомски (Политика, 2. октобар 2006).

Косово није тема која интересује Америку од почетка деведесетих година, већ тема којом се бавила и раније. Ово сведочи филм "Плави круг на Косову", снимљен у продукцији НАТО-а. Тема филма је почетак Трећег светског рата (Мирслав Лазански, Политика, 21. децембар 2007). Унапред донето или "унапред спаковано решење" се исценира у стварни догађај који захтева интервенцију. Послушни анђели играју онако како од њих захтева "милосрдни анђеоло", а медији објављују примарни крик изазван варварским Србима. Косовари су се понашали онако како им се дириговало. Они су се заветовали Великом брату онако како се фанатични верник заветује Богу. У случају Косова, БиХ и Хрватске Америка је заузела место фашистичке Немачке, с том разликом што Америка против себе није имала никога сем озлојеђених Срба. У случају Срба сав свет је био уз Америку. Против Срба су били савезници Америка и Иран. Само су Срби могли да створе тако прикривен пакт. Срби нису знали да је "Мајн кампф" плагијат оригинала који је написан у Америци.

Гебелсовска је инсинуација да су Срби отпочели рат у БиХ. Прва "устаничка пушка" испаљена је на сарајевској Баш-чаршији, испалио ју је муслимански фундаменталиста, из заседе, на српске сватове и убио оца младожење. Новинарка "Ослобођења" (Српкиња) у колумни је пропратила то убиство питањем: "Шта ће српски сватови на Баш-чаршији?". Име убице је прећутала, а као рефлекс прећутаног имена део америчке штампе објављује информацију да су Срби напали муслиманске сватове (Никола Ивановић, Политика, 15. април,

2008). Новинарка "Ослобођења" није поставила питање: Шта ће српска црква на Баш-чаршији? Повлачећи потпис са Кутиљеревог плана у пролеће 1992. године, вођа босанских муслимана је, заправо, потпалио ватру у Босни и Херцеговини (Никола Ивановић, Политика, 15. април, 2008).

Грађански рат у Босни и Херцеговини је омогућила Америка, а потпалили су га Бошњаци- муслимани. Циљ је био да се конституише држава на претпоставкама "Исламске декларације" (Алија Изетбеговић). "САД су сматрале да ће стварање муслиманске државе Босне исправити грозну слику коју су створиле о себи у два заливска рата" (Жан-Пјер Шевенман, француски министар иностраних послова тога периода). Овај моменат се открива са временске дистанце у интервјуу "Политици" од 29. марта 2008. године. Рат у БиХ за и против стварања исламске Босне. Бошњаци и данас виде БиХ "у знаку три лика и три видика, а то су: турски султан Мехмед Фатих, Гази-Хусервбег и Алија Изетбеговић" (Мустафа Церић, Политика, 2. април 2007. године). Овај верски вођа босанских муслимана каже: "Харисе, имаш нашу подршку да напишеш устав БиХ без ентитета и остаћеш у нашим сећањима као Мехмед Фатих, Гази-Хусервбег и Алија Изетбеговић" (Мустафа Церић, Политика, 2. април 2007. године). Хантингтоново гледиште да се у Босни водио мини сукоб цивилизација се оспорава ставом "цивилизације се не сукобљавају, могу само да се сукобе цивилизација и нецивилизација" (Мустафа Церић, Дело, 30. март, 2007. год.). бошњаци су незадовољни што БиХ није унитарна држава, а била би мултиетничка и мултикултурална као што је Сарајево мултиетнично и мултикултурално. Хрвати су незадовољни што немају свој ентитет. Они су на референдуму 1992. године, заправо подржали "Исламску декларацију", дакле исламску Босну, па су консеквентно томе остали у БиХ Федерацији. Де јуре само су се Срби борили против исламске БиХ. Етногенезом чији је најдоследнији израз језик у БиХ живи само један народ, подељен на три нације, искључиво религијом. БиХ је мултирелигијска да би била под старатељством. Ко је довео у БиХ протекторатски положај? Епицентар мондијализације- Америка давајући подршку "Исламској декларацији", да би се искупила муслиманима за заливски рат. Из духа "Исламске декларације" сви муслимани који говоре истим језиком (Србија, Хрватска, Црна

Гора) припадају бошњачкој нацији, а Црногорци који су латиницу учили из "Почетнице за опће пучке школе" за време аустроугарске окупације су нација и од Срба се разликују по томе што су имали државу, а заправо се разликују по томе што су се одрекли Вука Караџића, преименујући његову улицу на Цетињу у улицу државе која је прва признала мајску Црну Гору. Језик којим се данас говори у Црној Гори ближи је духу Вуковог језика од језика којим се говори у Србији. Црногорска нација се темељи на фалсификатима "аутокефалне" православне црногорске цркве, црногорског језика и писма (латинице). Црногорци се разликују од Србијанаца, а не од Срба, били су Олимп српства, што су живећи без државе прихватили крвну освету од Албанаца. Мондијализација је виртуелна реализација конфузних (збрканих) и мутних захтева заснованих на пакосним и незрелим амбицијама.

Српски мондијалисти

"но се бојим од зла домаћега"- владика Данило

Српство се гаси захваљујући ревности самих Срба оријентисаних западним вредностима. Милован Ђилас је био марљивији од чланова Политбироа који нису били Срби у разграђивању српства. "Стварајући" црногорску нацију, радио је то са заносом комунисте, бољшевика. Са друге стране, Секула Дрљевић је "вајао" Црногорце из усташке србофобије. Труд Милована Ђиласа је трајао док је трајао социјализам. Концепт Секуле Дрљевића реализован је принципима прагматизма стварањем суверене мајске Црне Горе, по диктату Вашингтона уз медијацију Брисела. Дистанцирање Црне Горе од српства, највероватније, је одлучујући ударац самом српству.

У постмодерном времену језгро антисрпства су београдско-србијански интелектуалци- мондијалисти, који су дошли на место интелектуалаца аустрофилско-обреновићевске Србије. Овај сој интелектуалаца опаснији је по Србију и српство од "милосрдног анђела", од дипломатије двоструких стандарда, од завођених санкција, од гебелсовског медијског сатанизовања Срба. Овај тип "ревносних" интелектуалаца (професори филозофије, социологије, психологије, књижевници, новинари, публицисти) су морална подршка Вашингтону, Бриселу и бечким посредницима нацистичког рецидива

(Албер Роан и Марти Ахтисари). Свест интелектуалаца мондијалиста је отуђена свест. Она нема упориште у осећањима (Косово) и мнемосини (српство). То је егоистична свест којом се диригује споља. Захваљујући тој свести и њој прикладној представи света српство тамни и гаси се његова ватра осећања (мит), а србијанство и црногорство врше меморицид над њим. Интелектуалци мондијалисти су вирус на ткиву српства. Они гасе ватру на којој се греју Срби, јер се "греју" на туђој ватри "обасјани" сумраком Запада. Они су унутрашња окупација Србије и објавитељи краја српства. У име западних вредности дезоријентишу Србе "еманципујући их" од српства и вршећи њихову вестернизацију. Студијским боравцима на престижним универзитетима Запада- Европе и Америке, ови интелектуалци су изгубили идентитет и стекли нови мутант или виртуелни, дакле мондијалистички идентитет. Они сламају, разарају и понижавају Србе. У њиховој индоктринираној, дакле, накнадној свести Срби треба да се ослободе, одрекну Косова, јер ће се тако ослободити мита (осећања) чији је прочишћени израз српство. Како је српство Косово, еманципација од Косова је еманципација од српства. А то даље значи "еманципација" од српске слободарске традиције, од језика и писма којим је испевано и писмом кодификовано, дакле, запамћено осећање Косова. Ово даље подразумева "еманципацију" од светосавског православља, момента српства неодвојивог од језичке културе. Интелектуалци мондијалисти су октоподске пипке увукли у све поре српског бивствовања. Едуковани представом привилегованог статуса западних интелектуалаца, србијански, односно београдски мондијалисти прихватају такав стил живота, дакле, привилегован статус, уображавајући да ће на тај начин српско друштво извести у друштво Запада- Америке. Они заправо изводе сурогат друштво прикладно сурогат интелектуалцима. Однеговани не на својим, већ на туђим коренима, "оријентисани мондијалистичком представом света или камуфлираном новом империјалистичком идеологијом" (Брикомон, 2008) београдско-србијански мондијалисти враћају Србе у предкосовско и косовско доба, кад није било српства, у доба када је српске елита живела по узору на византијско-млетачку елиту (Немања је имао печат на грчком језику). Нуллеус српства није ни Исток ни Запад, већ је његов нуклеус косовски завет. Косовски пораз

је, заправо, пораз византизоване и латинизоване српске елите. Српство је катарза (прочишћавање) од такве српске елите (српски великаши). Београдски мондијалисти убијају осећање и памћење, одричу се Косова и српства. Они су глуви на опомену да се Србија из саме себе има разумети и следствено томе из саме себе развијати.

Београдске мондијалисте и црногорске сепаратисте-државотворце подржавају у Вашингтону, Бриселу, Бечу, Загребу, Сарајеву и Тирани. "Док је у Србији људи попут Жарка, Чедо, Наташе, Соње, друге Наташе, Латинке, Ненада постоји и нада да ће фашизам у читавој регији бити поражен. Ако се то догоди, пуно веће заслуге припашће мојим побројаним београдским пријатељима, него Међународном суду у Хагу" (Дани, Сарајево, 5. март 2007. године). Дакле, београдски политички медијатори мондијализма ревноснији су у осуди Срба, њиховом прокажњавању, понижавању и деконструкцији српског националног идентитета од америчко-европских мондијалиста, већ и од балканских медијатора мондијализма. Српство је осуђено и од западних и од источно-исламских мондијалиста и фашизма.

Порекло мондијализма: претпоставке

Мондијализација се објавила као "крај историје" (Фукујама). Америка је, можда, епицентар мондијализације. Четврти светски рат је улог сама мондијализација. Ове опрезне и лудне констатације не постављају питање где је огњиште мондијализације, односно питање духа мондијализације, јер није спорно да се она средствима политике и ратом, али политика није њено родно тло. Њено огњиште је озбиљније, дубље и теже дохватљиво социолошком тумачењу. Њено исходиште се слуги и слугњом претпоставља, без директних и појавних манифестација. То исходиште се наслућује индиректно на основу понашања и њених актера. Основано или не, претпостављамо или, боље, слугимо да је мондијализација по пореклу протестантско-мојсијевска представа света. Ова слугња је зачуђујућа с обзиром на подозрење Јевреја према протестантизму. Психологија, првенствено социјална психологија, доводила је у везу нацифашизам и протестантизам (Ерих Фром). Међутим у аналитичкој психологији, дакле у Јунговој психоа-

нализи- архетипови, својеврсној синтези психологије и социологије као да се нашао заједничка (мојсијевско-протестантска) представа овладавања светом. Најједноставније постављено питање гласи: Постоји ли веза између аналитичке психологије и новог српског поретка? Ово захтева додатно питање: Није ли аналитичка психологија дух мондијализације? "Дубоко у језгру психе налази се лудило и креативност, потпуна дезорганизација и обнављање, апсолутни хаос и рађање новог поретка, пред чијим се искуством изазива осећање понизности. Откривање језгра душе је очаравајуће, застрашујуће и награђујуће осећање" (Пападопулос, Председник међународног удружења аналитичке психологије, IAAP, у интервјуу Политици новембра 2003. године). Неколико година касније истакнути члан Београдског аналитичког клуба (БАК је испостава IAAP-а), претпостављајући да заводљиви исказ председника IAAP-а већ заборављен, тај исти исказ понавља од слова до слова, али га излаже као властито откриће. Не улазећи у морални имиџ београдског аналитичког психолога, који по директиви међународног центра аналитичке психологије (БАК је трансмисија IAAP-а), није неосновано доводити у везу мондијализам и аналитичку психологију за коју расте интерес сразмерно, у неким случајевима, хисторичном интересу за мондијализацију, посебно у интелектуалним круговима. На универзитетима западног Балкана влада права појава за студијем англистике (мондијализам) и психологије (аналитичка психологија). Да ли је то коинциденција? Ако се из језгра душе (психе) рађа нови поредак, а душа је "јединствено жива целина личности" (Августин), онда се из језгре друштва, а то језгро је подсвест (колективно несвесно) депоновано сећање расе у архетиповима (Јунг). Из тог колективно несвесног- архетипова као језгра друштва рађа се нови светски поредак, дакле, свет се мондијализује.

Екс- Запад, Америка, епицентар мондијализације, мондијализује свет. Она је, дакле, изван света, заузела је место мртвог Бога, она у извесном смислу, изузима себе из света и ствара свет, нови светски поредак, попут Бога, по својој слици. Она је парадигма којом се мондијализује свет, али се свету налажу правила и закони који не важе за њу, дакле, не важе за Бога. Бог прописује људима правила попут Мојсију датих десет божијих заповести, али те заповести за Бога не важе. Зако-

ноправила која Америка налаже свету мондијализујући га не важе за њу. Она је изнад језгра душе из кога се рађа нови поредак. Да би се свет (његово језгро) мондијализовало, он се доводи у стање колективног лудила, дезорганизације и апсолутног хаоса, доводи се у психопатолошко-криминогено стање које се даје у надлежност психо-психијатриским установама и затворима (суд са својим законима) за криминогене делikte. Велики брат вас посматра, а њему одани јављају о кршењу људских права (невладине организације) и психопатолошком понашању- лудило (аналитички психолози), а кршење људских права и психопатско понашање изазвао је Велики брат својим унапред спакованим решењима.

Мондијализовање Срба као да се руководило правилом: "ништа људско није постојано" (Аристотел), сламањем људске јединке, мењањем њеног идентитета, а преко ње вредносног система, дакле, националног идентитета. Екс-Запад који је заузео место мртвог Бога способан је да ортодоксног марксисту, који је бранио идеју "социјализма са људским ликом" и предлагао да Београдски универзитет носи име Карла Маркса преобрати у мондијалисту који се залаже за "прагматични реализам" и "принципе прагматичности".

Мондијалистички тип интелектуалца, дакле, интелектуалца измењеног идентитета ради на измени (преображају) националног идентитета у мондијалистички идентитет без идентитета. Београдски филозофски круг, Београдски аналитички клуб, "круг двојке", дакле, београдски мондијалисти воде Србе "нездравиј трпези понуда" (Патријарх Павле) коју им обећавају Вашингтон и Брисел.

Изгледи мондијализације

Једанаести септембар васкрсава историју коју је мондијализам сахранио. Историја поново отпочиње зато што "сам свет пружа отпор мондијализацији" (Бодријар, 2008). Објављујући крај историје историја је објавила, заправо, крај човека, јер "шта је човек казује му само његова историја" (Милић, 1965:119). Заузимајући место мртвог Бога епицентар мондијализације се не држи правила праведности, чиме се "мењају правила игре" (Бодријар, 2008), која користи исламски тероризам, па је тако финим и прикривеним западним тероризмом

изазван брутални исламски тероризам. Мондијализација је попримљена у коме ратује принцип *la religion et terreur* против принципа *la liberté et la terreur*. Митско, трансцендентно, мета-космичко у бивствовању, оно што се огласило у грчкој трагедији и песништву романтизма, надилази и ислам и Америку, дакле, надилази мондијализацију. Патетична, стога, митска, трансцендентна осећања објављена језиком романтизма недокучива су како исламској тако и психоаналитичкој представи света. У исламу "ишчезавају све границе, свака национална и сталешка разлика; ни једно племе, никакво политичко право по рођењу или поседу нема вредност, него само човек као верник" (Хегел, 1951:328). Мондијализам, са друге стране, надахнут аналитичком психологијом, деконструише (разграђује), фрагментира и виртуелно (насилно) креира нације онако како му одговара. Први брише границе, у име Алаха, други у име контролисане слободе доводи концепт и идеју нације и њен интегритет и идентитет, као и национални и државни суверенитет у мутно и збркано (конфузно) стање.

Овде је појам нације доведен у везу са романтизмом, са једне стране, а појам мондијализма са аналитичком психологијом, са друге стране, са поставком да је нацију као патетично осећање живота, дакле, оно трансцендентно у друштвеном бивствовању објавио романтизам, обликујући је мистеријом језика. Српство које се зачело "над домаком умнога погледа" (Његош), које је, дакле, митске, трансцендентне природе и место је продора митских, трансцендентних сила у бивствовању. Аналитичка психологија- архетипови- подсвест је у функцији ума. Аналитичка психологија је иманентна уму као таква она ради на актуелизацији, ентелехирању уму иманентног света, онемогућавајући у свет продор митских, трансцендентних сила. Романтично оглашавање ових сила којим се формирао дух нације, не значи да је она и вечна категорија и феномен. У случају рата за мондијализацију српство је покушало да омогући продор трансцендентног, дакле, митског у свет бивствовања, осујећено је, прокажено и понижено. Нација се не може превладати из уму иманентног света, али ће се зато неком згодом омогућити продор трансцендентног у појавно, односно, продор митских сила у бивствујуће, а њима ће се превладати осећања нације, а трансцендентална осећања врате човеку ње-

гову божанственост. Да ли ће српство бити местопродора тог митског у појавни свет може се предосећати, не и знати.

Литература:

1. Батаковић, Д. (2006): Београд: Политика, 24. октобар
2. Барнс, Џ: *Шта ти не знаш*
3. Бодријар, Ж. (2008): *Дух тероризма*, Београд: Политика, 9. април
4. Брикмон, Ж. (2008): *II manifesto*, Рим
5. Вебер, М. (1976): *Привреда и друштво*, Београд: Каријатиде
6. *Дани*, Сарајево: 5. март 2007.
7. *Дело*, Љубљана: 31. март 2007
8. Милић, В. (1965): *Социолошки метод*, Београд: Нолит
9. Ћоровић, В. (2007): *Историја Срба*, Београд: Политика
10. Хегел, Г. (1951): *Филозофија повијести*, Загреб: Култура

Momir Zeković

MONDIALIS'M AFFECTING OF SERBIAN NATIONAL
IDENTITY AND IT'S DEMOLISHING*Summary*

Nation is a fluid, attractive, mystical term, "burdened with pathological feelings". The author brings it into connection with romantic poetry, claiming that Romanticism has filled the nation with feelings and language. The nation's connection with Romanticism is actually a connection with mythical, meta-cosmic, transcendental that influence the collective being through romanticist poetry. On the other hand, mondialism brings it into connection with analytical psychology, sub-consciousness, accumulated history that left its archetypes. Being in function of maintaining and manipulating of entire past of the individual and the society, analytical psychology prevents the breakthrough of transcendental into existence.

Key words: nation, mondialism, idea, transcendental, value, feeling, postmodern time, devolution

MEĐUETNIČKI ODNOSI U ŠKOLAMA VOJVODINE¹

Apstrakt: Opšta ocena međuetničkih odnosa među učenicima u školama Vojvodine je pozitivna. Na ovakav zaključak ukazuje veoma visok procenat učenika koji međuetničke odnose u svojim školama ocenjuje kao dobre i veoma dobre, kao i visok stepen međuetničke integrisanosti koji se ispoljava u dominaciji međuetničkog druženja u multietničkim školama. Ipak i pored opšte pozitivne ocene međuetničkih odnosa, u školama su postojali međuetnički problemi koji su se ispoljavali u međuetničkim sukobima među učenicima i etničkoj diskriminaciji učenika od strane nekih nastavnika. Intenzitet i obim međuetničkih sukoba, kao i etnička diskriminacija kod nekih nastavnika očigledno nisu uspeli da naruše opštu pozitivnu percepciju međuetničkih odnosa kod učenika što upućuje na zaključak da su međuetnički odnosi među učenicima stabilni i da ih odlikuje visok stepen međuetničke tolerancije.

Ključne reči: međuetnički odnosi, etnička tolerancija, međuetnički sukobi

U eri globalizacije i veoma brzih društvenih promena, pred sve većim brojem zemalja nalaze se složeni izazovi etničkih razlika. Sa većom integracijom globalne ekonomije, ubrzava se međunarodna migracija, koja često dovodi do etničkih tenzija i sukoba. Kako se etničke razlike mogu pomiriti i na koji način sprečiti izbijanje etničkih tenzija? Racionalan odgovor na ovo pitanje zahteva naučno proučavanje međuetničkih odnosa u multietničkim zajednicama i naučni pristup u rešavanju međuetničkih problema.

¹ Pokrajinski sekretarajat za upravu, propise i nacionalne manjine i Pedagoški zavod Vojvodine u saradnji sa istraživačkim timom koji su činili prof. dr Radoš Radivojević (rukovodilac), prof. dr Gordana Vuksanović i asistent Tijana Vučević realizovali su istraživanje "Evaluacija stanja međuetničkih odnosa kod mladih u Vojvodini". Anketiranje je sprovedeno u februaru i martu 2007 godine. Uzorkom je obuhvaćeno 4310 ispitanika iz 60 srednjih i 59 osnovnih škola sa teritorije Vojvodine. U osnovnim školama anketirani su učenici osmog razreda, a u srednjim drugog i četvrtog. U svakoj školi anketirana su po dva odeljenja. Upitnici su bili prevedeni na jezike nacionalnih manjina.

Međuetnički odnosi su postali i društveno i naučno značajan problem. U društvenom pogledu međuetnički odnosi, odnosno visok stepen međuetničke tolerancije predstavlja stepen prevladanosti tradicionalne svesti i stepen izgrađenosti modernog humanog društva u kojem se na različite etničke identitete gleda sa poštovanjem i uvažavanjem, a čovek se vrednuje ne na osnovu etničke pripadnosti već na osnovu ljudskih kvaliteta. Moderno društvo je pluralističko i ono zahteva pluralistički model rešavanja međuetničkih odnosa, koji se ogleda u ravnopravnosti i podsticanju razvoja etničkih identiteta. U naučnom pogledu međuetnički odnosi su postali značajni, jer u demokratski razvijenim zemljama naučni pristup u proučavanju međuetničkih odnosa i naučni rezultati predstavljaju osnovu u traganju za uspešnim modelima rešavanja međuetničkih problema.

U okviru istraživanja međuetničkih odnosa sve veći značaj dobijaju istraživanja međuetničkih odnosa kod omladine. Istraživanja međuetničkih odnosa kod omladine dvostruko su značajna. S jedne strane, stanje međuetničkih odnosa kod omladine u jednom društvu je indikator budućih međuetničkih odnosa, a s druge strane, utvrđivanje objektivnog stanja međuetničkih odnosa kod omladine pruža povoljne mogućnosti za institucionalno delovanje u njihovom rešavanju, jer omogućuje društvenoj zajednici da implementira sistematske mere u obrazovni sistem koje bi u toku procesa socijalizacije podsticale međuetničku toleranciju i sprečile negativno delovanje etničkih predrasuda odraslih, jer »dokle god mladi u zapadnoj Evropi (a i u Srbiji RR) budu delili predrasude nasleđene od starije generacije, etničke manjine u većini zemalja i dalje očekuje stalna diskriminacija, u jednoj društvenoj klimi pune napetosti »²

Etnički odnosi između učenika

Osnovne funkcije obrazovnog sistema su stručna funkcija koja se ogleda u stručnom osposobljavanju mlade generacije za obavljanje različitih društvenih uloga, samosvesna funkcija koja se ogleda u formiranju pogleda na svet, integrativna koja se ogleda u integraciji omladine u društvenu zajednicu i meritokratska koja se

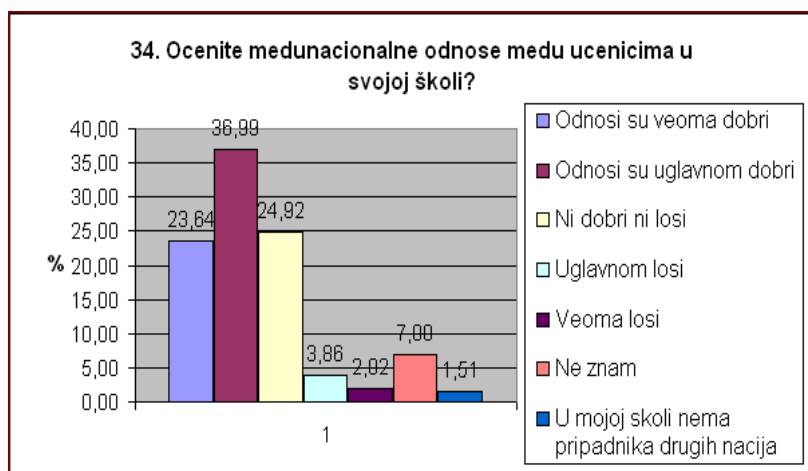
² A. Gidens, Sociologija, Ekonomski fakultet, Beograd, 2003. str. 273.

ogleda u selekciji omladine prema obrazovnim sposobnostima, odnosno stepenu stečenog znanja. Za razliku od porodica koje su, osobito u prošlosti, uspešno obavljale lokalnu integraciju prenoseći lokalne norme i vrednosti na omladinu, zadatak škola je oduvek bio da integrišu omladinu na opšte prihvaćenim univerzalnim ljudskim normama i vrednostima. Uspešnost ostvarenja integrativne funkcije škole u multietničkim zajednicama zavisi, s jedne strane, od stepena humanističke vrednosne zasnovanosti nastavnih programa i sposobnosti nastavnog osoblja da uverljivo i uspešno prenese humanističku vrednosnu orijentaciju mladoj generaciji, a s druge strane, uspešnost integrativne funkcije zavisi od obrazovne prakse škola, odnosno od stepena poštovanja humanističkih vrednosti u samom radu škole, radu nastavnika, odnosu nastavnika prema učenicima i međusobnim odnosima nastavnika.

Opšta ocena međuetničkih odnosa među učenicima u školi je pozitivna. Samo 5.88% ispitanika ocenjuje međuetničke odnose u školi kao uglavnom loše (3,86%), odnosno veoma loše (2,02%). I rezultati suprotnih vrednosti skale ukazuju, doduše u manjoj mери, da su međuetnički odnosi dobri jer 23,64% ispitanika izjavljuje da su odnosi u školi veoma dobri, a 36,00% ispitanika ocenjuje odnose kao uglavnom dobre.

34. Ocenite međunacionalne odnose među učenicima u svojoj školi?

	Frekvencija	Procenti
1. Odnosi su veoma dobri	1016,00	23,64
2. Odnosi su uglavnom dobri	1590,00	36,99
3. Ni dobri ni losi	1071,00	24,92
4. Uglavnom losi	166,00	3,86
5. Veoma losi	87,00	2,02
6. Ne znam	301,00	7,00
7. U mojoj školi nema pripadnika drugih nacija	65,00	1,51

Pozitivna opšta ocena međuetničkih odnosa u školi ne mora da znači da su međuetnički odnosi za pripadnike svih etničkih zajednica dobri, jer dobri međuetnički odnosi u školi za pripadnike etničke zajednice koji dominiraju u nekoj školi ne mora da znači da su ti odnosi dobri i za pripadnike etničkih zajednica koji predstavljaju manjinu u toj školi. Zato je veoma važno da se međuetnički odnosi sagledaju i sa stanovišta etničke pripadnosti ispitanika. Analiza međuetničkih odnosa sa stanovišta etničke pripadnosti pokazuje da najveći broj ispitanika crnogorske nacionalne pripadnosti ocenjuje međuetničke odnose u svojoj školi kao veoma dobre, odnosno uglavnom dobre (72,67%), a odmah iza njih nalaze se ispitanici hrvatske nacionalne pripadnosti (67,74%) i ispitanici slovačke nacionalne pripadnosti (65,20%). Najmanji procenat ispitanika mađarske etničke pripadnosti ocenjuje etničke odnose u školi kao veoma dobre, odnosno uglavnom dobre (44,98%). Ispitanici rusinske nacionalne pripadnosti u nešto većoj meri od Mađara (56,75%) smatraju da su međuetnički odnosi u njihovim školama veoma dobri, odnosno uglavnom dobri. Ispitanici mađarske, srpske i rusinske nacionalne pripadnosti u najvećoj meri negativno ocenjuju etničke odnose u svojim školama: za 8,24% ispitanika mađarske nacionalne pripadnosti, za 5,83% srpske i 5,41% rusinske međuetnički odnosi u školi su veoma loši, odnosno uglavnom loši.

P12.NAC.PR. * 34. Ocenite međunacionalne odnose među učenicima u svojoj školi?

		su veoma dobri	uglav- nom dobri	ni loši	og- lavno m loši	Veoma loši	Ne znam	na- cija
Srbin	frekv.	465	784	428	72	42	156	8
	% vrsta	23,79	40,10	21,89	3,68	2,15	7,98	0,41
	% kolona	46,78	49,84	40,57	43,64	48,84	53,61	12,50
	% total	10,99	18,53	10,12	1,70	0,99	3,69	0,19
Hrvat	frekv.	21	21	13	1		5	1
	% vrsta	33,87	33,87	20,97	1,61		8,06	1,61
	% kolona	2,11	1,34	1,23	0,61		1,72	1,56
	% total	0,50	0,50	0,31	0,02		0,12	0,02
Madjar	frekv.	154	216	302	47	20	44	29
	% vrsta	18,94	26,57	37,15	5,78	2,46	5,41	3,57
	% kolona	15,49	13,73	28,63	28,48	23,26	15,12	45,31
	% total	3,64	5,11	7,14	1,11	0,47	1,04	0,69
Rumun	frekv.	19	40	31	1	2	8	
	% vrsta	18,81	39,60	30,69	0,99	1,98	7,92	
	% kolona	1,91	2,54	2,94	0,61	2,33	2,75	
	% total	0,45	0,95	0,73	0,02	0,05	0,19	
Rusin	frekv.	5	16	11	2		3	
	% vrsta	13,51	43,24	29,73	5,41		8,11	
	% kolona	0,50	1,02	1,04	1,21		1,03	
	% total	0,12	0,38	0,26	0,05		0,07	
Crnogorac	frekv.	16	12	7			2	
	% vrsta	43,24	32,43	18,92			5,41	
	% kolona	1,61	0,76	0,66			0,69	
	% total	0,38	0,28	0,17			0,05	
Slovak	frekv.	37	86	42	2	1	9	14
	% vrsta	19,37	45,03	21,99	1,05	0,52	4,71	7,33
	%	3,72	5,47	3,98	1,21	1,16	3,09	21,88

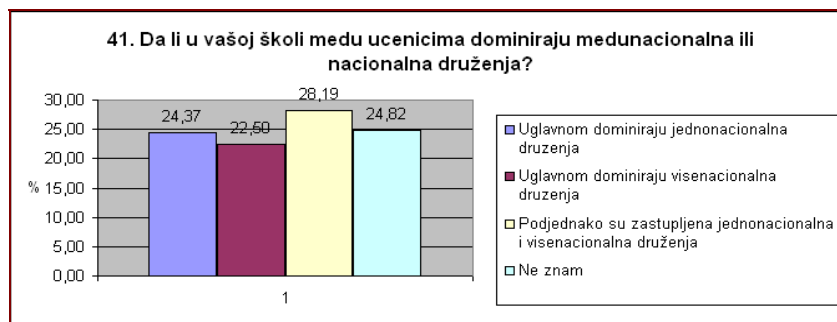
	kolona							
	% total	0,87	2,03	0,99	0,05	0,02	0,21	0,33
Neka druga	frekv.	10	25	11	3	1	3	
	% vrsta	18,87	47,17	20,75	5,66	1,89	5,66	
	% kolona	1,01	1,59	1,04	1,82	1,16	1,03	
	% total	0,24	0,59	0,26	0,07	0,02	0,07	
mesovito	frekv.	267	373	210	37	20	61	12
	% vrsta	27,22	38,02	21,41	3,77	2,04	6,22	1,22
	% kolona	26,86	23,71	19,91	22,42	23,26	20,96	18,75
	% total	6,31	8,82	4,96	0,87	0,47	1,44	0,28

Opšta pozitivna ocena međuetničkih odnosa u školi od strane učenika je veoma važna sa socijalno psihološkog stanovišta. Pozitivna ocena međuetničkih odnosa u školi, s jedne strane, ukazuje da škola uspešno ostvaruje međuetničku integraciju, a s druge strane, da učenici iz škole nose pozitivan vrednosni odnos prema drugim etničkim zajednicama i pozitivno međuetničko životno iskustvo što u njihovom budućem ličnom razvoju može predstavljati veoma važan faktor za zadržavanje etničke tolerancije, odnosno za njeno dalje jačanje i razvijanje. Jednostavno, pozitivno životno međuetničko iskustvo stečeno u školi može predstavljati barijeru za širi uticaj etnocentrističkih, odnosno etnički diskriminatorских odnosa koji mogu dolaziti iz porodice ili šire društvene zajednice.

Da su međuetnički odnosi u školi u celini dobri ukazuje i stepen međuetničkog druženja u školi. Prema oceni 22, 50% ispitanika u njihovim školama dominiraju višenacionalna druženja, a prema oceni 28,19% ispitanika podjednako su zastupljena višenacionalna i jednonacionalna druženja, dok 24,37% ispitanika smatra da u njihovim školama dominiraju jednonacionalna druženja. Na prvi pogled rezultati ukazuju na moguće postojanje izvesne etničke zatvorenosti, ali ako se ima u vidu postojanje i etnički homogenih sredina u Vojvodini, kao i dominacija pojedinih etničkih zajednica u određenim sredinama, može se zaključiti da među učenicima etnička pripadnost ne predstavlja barijeru za druženje.

41. Da li u vašoj školi među ucenicima dominiraju medunacionalna ili nacionalna druženja?

	Frekvencija	Procenti
Uglavnom dominiraju jednonacionalna druženja	1041,00	24,37
Uglavnom dominiraju visenacionalna druženja	961,00	22,50
Podjednako su zastupljena jednonacionalna i visenacionalna druženja	1204,00	28,19
Ne znam	1060,00	24,82

2. Tip škole i međuetnički odnosi

Međuetnički odnosi posmatrani prema tipu škole pokazuju da najveći procenat ispitanika u umetničkim školama (74,5%), gimnazijama (72,4%) i ekonomsko-trgovačkim školama (69,5%) smatra da su u njihovim školama odnosi veoma dobri i uglavnom dobri. U srednju kategoriju u pogledu ocene međuetničkih odnosa nalaze se osnovne škole u kojima 61,6% ispitanika smatra da su odnosi u njihovim školama veoma dobri i uglavnom dobri i poljoprivredne škole u kojima 62,4% smatra da su odnosi veoma dobri i uglavnom dobri.

Tip škole	Gimnaziju	34. Ocenite medunacionalne odnose među ucenicima u svojoj školi?							Total
		Odnosi su veoma dobri	Odnosi su uglavnom dobri	Ni dobri ni loši	Uglavnom loši	Veoma loši	Ne znam	Ne znam (prema priprema druga nacija)	
		239	382	137	13	9	50	28	858

		27.9%	44.5%	16.0%	1.5%	1.0%	5.8%	3.3%	100.0%
	Tehnicku	149	286	321	54	38	91	1	940
		15.9%	30.4%	34.1%	5.7%	4.0%	9.7%	.1%	100.0%
	Ekonomsku, trgovacku	66	135	55	4	4	25	0	289
		22.8%	46.7%	19.0%	1.4%	1.4%	8.7%	.0%	100.0%
	Medicinsku	19	42	45	3	1	3	0	113
		16.8%	37.2%	39.8%	2.7%	.9%	2.7%	.0%	100.0%
	Umetnicku	26	12	6	0	0	4	3	51
		51.0%	23.5%	11.8%	.0%	.0%	7.8%	5.9%	100.0%
	Poljo-privrednu	40	101	52	12	4	15	2	226
		17.7%	44.7%	23.0%	5.3%	1.8%	6.6%	.9%	100.0%
	Pohadam osnovnu školu	415	542	373	70	26	99	30	1555
		26.7%	34.9%	24.0%	4.5%	1.7%	6.4%	1.9%	100.0%
	Total	954	1500	989	156	82	287	64	4032
		23.7%	37.2%	24.5%	3.9%	2.0%	7.1%	1.6%	100.0%

Najmanji procenat ispitanika u tehničkim školama (46,3%) i medicinskim (54,0%) ocenjuje odnose u svojim školama kao veoma dobre i uglavnom dobre.

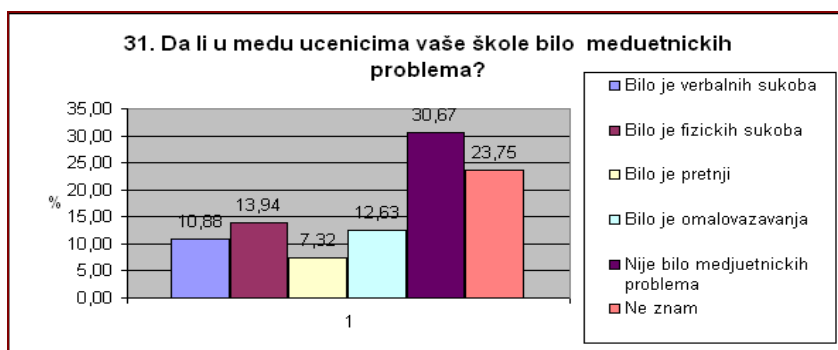
Sukobi u školi

Senku na opštu pozitivnu ocenu međuetničkih odnosa u školi bacaju podaci o međuetničkoj netrpeljivosti među učenicima

i postojanje etničke diskriminacije u nastavnom procesu. Veoma visok procenat ispitanika (44,77%), na pitanje da li je u vašoj školi bilo međuetničkih problema, izjavljuje da je bilo i da su se oni ispoljavali u sledećim oblicima: 13,94% ispitanika izjavljuje da je u njihovim školama bilo fizičkih sukoba, 10,88% da je bilo verbalnih sukoba, 12,63% da je bilo omalovažavanja i 7,23% da je bilo pretnji. Interpretacija navedenih rezultata zahteva opreznost, jer oni ne ukazuju ni na broj međuetničkih sukoba ni na obim, već samo konstatuju da je bilo međuetničkih problema. Iz odgovora velikog broja ispitanika da je u njihovim školama bilo međuetničkih problema ne sledi zaključak da je tih problema bilo puno već samo zaključak da je tih problema bilo i da za njih zna veliki broj učenika.. Drugi razlog koji upućuje na opreznost u zaključivanju o broju i obimu međuetničke netrpeljivosti na osnovu navedenih podataka, predstavlja dužina vremenskog perioda u kojem su se međuetnički sukobi desili. Od ispitanika je traženo da odgovore da li je u njihovim školama bilo međuetničkih problema, a s obzirom da su uzorkom obuhvaćeni osmi, drugi i četvrti razredi srednje škole, to znači da je vremenski period dešavanja međuetničkih sukoba za osme i četvrte razrede iznosio osam odnosno četiri godine, a za drugi dve godine. Period od četiri, odnosno osam godina je dosta dug i u tako dugom periodu postoji mogućnost da dođe do pojedinačnih međuetničkih incidenata bez obzira na dobre međuetničke odnose i efikasnu organizaciju škole.

31. Da li u među učenicima vaše škole bilo međuetničkih problema?

	Frekvencija	Procenti
Bilo je verbalnih sukoba	467,00	10,88
Bilo je fizičkih sukoba	598,00	13,94
Bilo je pretnji	314,00	7,32
Bilo je omalovazavanja	542,00	12,63
Nije bilo međuetničkih problema	1316,00	30,67
Ne znam	1019,00	23,75

Poređenje podataka o međuetničkim sukobima sa pozitivnom opštom ocenom međuetničkih odnosa u školi daje osnova da se zaključi da su međuetnički sukobi predstavljali situacione incidentalne sukobe između pojedinih učenika i da su ih učenici upravo tako i doživljavali i da zato nisu uspeli da ostave značajniji uticaj na opštu pozitivniju ocenu međuetničkih odnosa u školi. S druge strane, nemogućnost međuetničkih sukoba da dovedu do poremećaja međuetničkih odnosa u školi je dokaz da su odnosi stabilni i da ih učenici doživljavaju kao stabilne.

4. Nacionalna pripadnost i međuetnički sukobi u školi

Međuetnički sukobi posmatrani prema etničkoj pripadnosti ispitanika pokazuju da pripadnici manjinskih grupa u većoj meri ističu da je u njihovim školama među učenicima bilo međuetničkih sukoba nego što to ističu pripadnici srpske nacionalnosti, odnosno crnogorske. Postojanje međuetničkih sukoba u svojoj školi ističe 64,35 ispitanika rumunske nacionalnosti, 55,26% rusinske, 51,36% mađarske, 50,26% slovačke, 47,55% hrvatske, a 39,79% srpske i 27,03% crnogorske.

P12.NAC.PR. * 31. Da li u medu ucenicima vaše škole bilo međuetnickih problema?

		Bilo je verbalnih sukoba	Bilo je fizickih sukoba	Bilo je pretnji	Bilo je omalovazavanja	Nije bilo međuetnickih problema	Ne znam
Srbin	frekv.	187	218	107	265	661	501
	% vrsta	9,58	11,16	5,48	13,57	33,85	25,65

	% kolona	40,48	37,20	34,63	48,98	51,24	50,00
	% total	4,43	5,16	2,53	6,27	15,65	11,86
Hrvat	frekv.	10	5	5	9	24	7
	% vrsta	16,39	8,20	8,20	14,75	39,34	11,48
	% kolona	2,16	0,85	1,62	1,66	1,86	0,70
	% total	0,24	0,12	0,12	0,21	0,57	0,17
Madjar	frekv.	83	175	100	58	192	194
	vrsta	10,25	21,60	12,35	7,16	23,70	23,95
	% kolona	17,97	29,86	32,36	10,72	14,88	19,36
	% total	1,96	4,14	2,37	1,37	4,55	4,59
Rumun	frekv.	27	15	7	16	17	19
	% vrsta	26,73	14,85	6,93	15,84	16,83	18,81
	% kolona	5,84	2,56	2,27	2,96	1,32	1,90
	% total	0,64	0,36	0,17	0,38	0,40	0,45
Rusin	frekv.	5	9	6	1	8	8
	% vrsta	13,16	23,68	15,79	2,63	21,05	21,05
	% kolona	1,08	1,54	1,94	0,18	0,62	0,80
	% total	0,12	0,21	0,14	0,02	0,19	0,19
Crnogorac	frekv.	3	2		5	18	8
	% vrsta	8,11	5,41		13,51	48,65	21,62
	% kolona	0,65	0,34		0,92	1,40	0,80
	% total	0,07	0,05		0,12	0,43	0,19
Slovak	frekv.	24	26	11	35	35	59
	% vrsta	12,57	13,61	5,76	18,32	18,32	30,89
	% kolona	5,19	4,44	3,56	6,47	2,71	5,89
	% total	0,57	0,62	0,26	0,83	0,83	1,40
Neka druga	frekv.	7	7	4	9	16	10
	% vrsta	13,21	13,21	7,55	16,98	30,19	18,87
	% kolona	1,52	1,19	1,29	1,66	1,24	1,00
	% total	0,17	0,17	0,09	0,21	0,38	0,24
mesovito	frekv.	116	129	69	143	319	196
	% vrsta	11,84	13,16	7,04	14,59	32,55	20,00
	% kolona	25,11	22,01	22,33	26,43	24,73	19,56
	% total	2,75	3,05	1,63	3,39	7,55	4,64

5. Tip škole i međuetnički sukobi

Međuetnički sukobi posmatrani prema tipu škole pokazuju da najveći procenat ispitanika u tehničkim školama (47,5%) i medicinskim (47,7%) izjavljuje da je u njihovim školama bilo nekih oblika sukoba, dok najmanji procenat ispitanika u umetničkim školama (15,7%) i gimnazijama (36,3%) izjavljuje da je u njihovim školama bilo nekih oblika sukoba.

		31. Da li u među ucenicima vaše škole bilo međuetničkih problema?						Total
		Bilo je verbalnih sukoba	Bilo je fizičkih sukoba	Bilo je pretnji	Bilo je omalovažavanja	Nije bilo međuetničkih problema	Ne znam	
4. Koju srednju školu pohađate?	Gimnaziju	119 13.9%	52 6.1%	32 3.7%	108 12.6%	293 34.1%	255 29.7%	859 100.0%
	Tehnicku	94 10.0%	143 15.2%	74 7.9%	135 14.4%	235 25.0%	259 27.6%	940 100.0%
	Ekonomsku, trgovačku	33 11.5%	12 4.2%	9 3.1%	46 16.0%	109 38.0%	78 27.2%	287 100.0%
	Medicinsku	17 15.0%	19 16.8%	5 4.4%	13 11.5%	25 22.1%	34 30.1%	113 100.0%
	Umetnicku	0 .0%	3 5.9%	0 .0%	5 9.8%	41 80.4%	2 3.9%	51 100.0%
	Poljoprivrednu	23 10.2%	38 16.9%	18 8.0%	38 16.9%	52 23.1%	56 24.9%	225 100.0%
	Pohadam osnovnu školu	156 10.1%	283 18.3%	151 9.7%	157 10.1%	482 31.1%	320 20.7%	1549 100.0%
	Total	442 11.0%	550 13.7%	289 7.2%	502 12.5%	1237 30.7%	1004 25.0%	4024 100.0%

6. Višejezična nastava i sukobi u školama

Međuetnički sukobi posmatrani prema višejezičnosti nastave pokazuju da je više sukoba bilo u školama u kojima se nastava odvija na više jezika nego u školama u kojima se nastava odvija na jednom jeziku.. Procenat ispitanika koji izjavljuje da je u

njihovim školama bilo nekog oblika sukoba je najniži u školama u kojima se nastava odvija na jednom jeziku (35,3%), dok u školama u kojima se nastava odvija na dva jezika procenat iznosi 52,8%, a u školama u kojima se nastava odvija na tri jezika 49,4% i u školama u kojima se nastava odvija na četiri jezika 50,00%.

5. Na koliko se jezika izvodi nastava u vašoj školi? * 31. Da li u među učenicima vaše škole bilo međuetnickih problema? Crosstabulation

			31. Da li u među učenicima vaše škole bilo međuetnickih problema?						Total
			Bilo je verbalnih sukoba	Bilo je fizičkih sukoba	Bilo je pretrnji	Bilo je omalovazanjanja	Nije bilo međuetnickih problema	Ne znam	
5. Na koliko se jezika izvodi nastava u vašoj školi?	Na jednom jeziku	Count	158	162	105	229	696	504	1854
		% within 5. Na koliko se jezika izvodi nastava u vašoj školi?	8.5%	8.7%	5.7%	12.4%	37.5%	27.2%	100.0%
	Na dva jezika	Count	276	360	170	260	501	450	2017
		% within 5. Na koliko se jezika izvodi nastava u vašoj školi?	13.7%	17.8%	8.4%	12.9%	24.8%	22.3%	100.0%
	Na tri jezika	Count	20	48	29	37	68	66	268
		% within 5. Na koliko se jezika izvodi nastava u vašoj školi?	7.5%	17.9%	10.8%	13.8%	25.4%	24.6%	100.0%
	Na četiri jezika	Count	12	19	8	10	25	24	98
		% within 5. Na koliko se jezika izvodi nastava u vašoj školi?	12.2%	19.4%	8.2%	10.2%	25.5%	24.5%	100.0%
	Total	Count	466	589	312	536	1290	1044	4237
		% within 5. Na koliko se jezika izvodi nastava u vašoj školi?	11.0%	13.9%	7.4%	12.7%	30.4%	24.6%	100.0%

7. Etnički odnosi između profesora i učenika

Profesori svojim delovanjem i ponašanjem, svojim vrednosnim sistemom i svojim pogledom na svet mogu imati veliki pozitivan odnosno negativan uticaj na etničke odnose među učenicima. Etnička netolerancija kod profesora bilo da se ispoljava u praktičnom delovanju i ponašanju bilo da se ispoljava u vrednosnim stavovima može, s jedne strane, da podstakne i ohrabri ispoljavanje potencijalne etničke netolerancije kod učenika, a s druge strane, može da doprinese učvršćivanju etničke netolerancije, odnosno nacionalizma, s obzirom da profesori za veliki broj učenika predstavljaju autoritete, osobito u onim životnim i društvenim sferama o kojima učenici nemaju dovoljno saznanja.

Međuetnički odnosi profesora i učenika posmatrani preko stepena etničkog uvažavanja i objektivnog ocenjivanja, kao i isticanja vlastite nacionalne pripadnosti kao vrednosti omogućuju da se u određenoj meri sagleda stepen etničke tolerancije profesora u nastavnom procesu, odnosno stepen humanosti, moralnosti i profesionalizma u radu. Rezultati odgovora na sva tri pitanja pokazuju da većina profesora veoma profesionalno obavlja svoj nastavni posao, ali, pored ove većine, prema mišljenju neočekivano visokog procenta ispitanika, postoji manjina profesora u čijem nastavnom radu je nedopustivo prisutna etnička diskriminacija. Na pitanje da li profesori podjednako uvažavaju učenike svoje nacionalnosti i učenike drugih nacionalnosti samo 38,6% ispitanika smatra da svi profesori to čine, dok 23,2% ispitanika smatra da većina profesora podjednako uvažava sve učenike, ali zato 10,8% ispitanika smatra da samo određeni broj nastavnika podjednako uvažava pripadnike svih etničkih zajednica.

29. Da li profesori podjednako uvažavaju učenike svoje nacionalnosti i učenike drugih nacionalnosti?

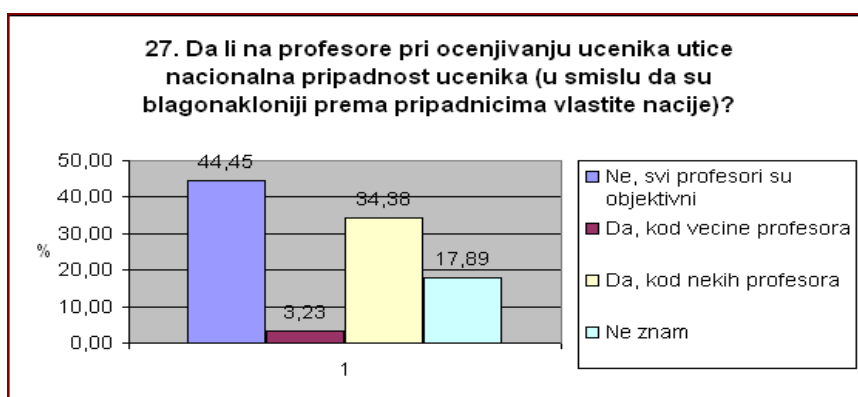
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Da, svi profesori podjednako uvažavaju sve učenike	1663	38.6	38.9	38.9
	Da, većina profesora podjednako uvažava sve učenike	1002	23.2	23.4	62.3

Da, samo određen broj profesora podjednako uvazava sve uceni		466	10.8	10.9	73.2
Ne znam		1148	26.6	26.8	100.0
Total		4279	99.3	100.0	
Missing	System	32	.7		
Total		4311	100.0		

Rezultatati odgovora na pitanje da li su profesori pri ocenjivanju blagonakloniji prema pripadnicima svoje nacije nego prema pripadnicima drugih etničkih zajednica pokazuju još veći stepen etničke diskriminacije.

27. Da li na profesore pri ocenjivanju učenika utice nacionalna pripadnost učenika (u smislu da su blagonakloniji prema pripadnicima vlastite nacije)?

	Frekvencija	Procenti
Ne, svi profesori su objektivni	1898,00	44,45
Da, kod vecine profesora	138,00	3,23
Da, kod nekih profesora	1468,00	34,38
Ne znam	764,00	17,89

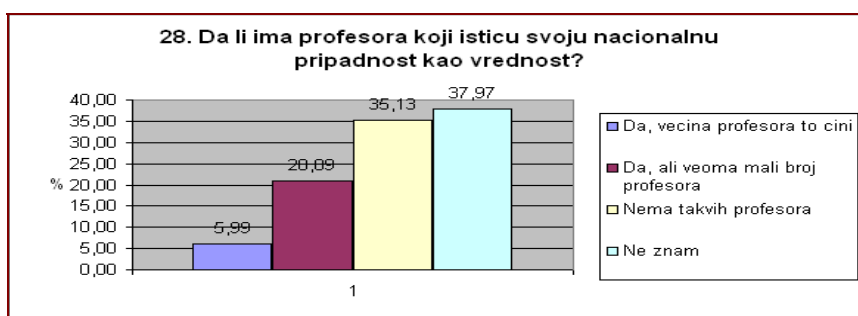

Samo 44. 45% ispitanika smatra da su svi profesori objektivni i da za njih nacionalna pripadnost nema nikakvog značaja pri ocenjivanju. Izuzetno visok procenat ispitanika 34,38% smatra da su neki profesori blagonakloniji pri ocenjivanju prema pripadnicima svoje nacije, dok 3,23% smatra da je većina profesora blagonaklonija pri ocenjivanju prema pripadnicima svoje nacije.

I rezultati odgovora na pitanje da li ima profesora koji ističu svoju nacionalnu pripadnost kao vrednost ukazuju da ima profesora koji ne obavljaju profesionalno svoj poziv. Jedna petina ispitanika (20,09%) smatra da među profesorima postoji mali broj onih koji to čine, dok 5,99% ispitanika smatra da većina profesora to čini.

28. Da li ima profesora koji ističu svoju nacionalnu pripadnost kao vrednost?

	Frekvencija	Procenti
Da, većina profesora to čini	257,00	5,99
Da, ali veoma mali broj profesora	897,00	20,89
Nema takvih profesora	1508,00	35,13
Ne znam	1630,00	37,97

7.1. Nacionalna pripadnost i odnosi između profesora i učenika

Etnički odnosi između profesora i učenika posmatrani prema nacionalnoj pripadnosti ispitanika pokazuju da postoje značajne razlike između pripadnika različitih etničkih zajednica u oceni etničke tolerancije profesora.. Broj ispitanika koji smatra da u njihovim školama postoji mali broj nastavnika koji ne uvažava podjednako učenike različitih etničkih zajednica, odnosno da većina nastavnika ne uvažava podjednakom učenike je daleko većii među Rusinima (67,75%). Slovacima (48,17%), Mađarima (42,44%), Crnogorcima (43,14%) i Rumunima (36,63%) nego među Hrvatima (33,87%), Srbima, (31,23%) i ispitanicima iz mešovutih brakova (30,44%).

P12.NAC.PR. * 29. Da li profesori podjednako uvažavaju učenike svoje nacionalnosti i učenike drugih nacionalnosti?

		Da, svi profesori podjednako uvažavaju sve učenike	Da, većina profesora podjednako uvažava sve učenike	redan broj profesora podjednako uvažava sve učenici	Ne znam
Srbin	frekv.	835	390	218	503
	% vrsta	42,89	20,03	11,20	25,83
	% kolona	50,85	39,27	47,39	45,07
	% total	19,82	9,26	5,17	11,94
Hrvat	frekv.	27	12	9	14
	% vrsta	43,55	19,35	14,52	22,58
	% kolona	1,64	1,21	1,96	1,25
	% total	0,64	0,28	0,21	0,33
Mađjar	frekv.	234	279	63	230
	% vrsta	29,03	34,62	7,82	28,54
	% kolona	14,25	28,10	13,70	20,61
	% total	5,55	6,62	1,50	5,46
Rumun	frekv.	32	29	8	32
	% vrsta	31,68	28,71	7,92	31,68
	% kolona	1,95	2,92	1,74	2,87
	% total	0,76	0,69	0,19	0,76
Rusin	frekv.	5	16	9	7
	% vrsta	13,51	43,24	24,32	18,92
	% kolona	0,30	1,61	1,96	0,63
	% total	0,12	0,38	0,21	0,17
Crnogorac	frekv.	14	8	8	7
	% vrsta	37,84	21,62	21,62	18,92
	% kolona	0,85	0,81	1,74	0,63
	% total	0,33	0,19	0,19	0,17
Slovak	frekv.	60	45	47	39
	% vrsta	31,41	23,56	24,61	20,42
	% kolona	3,65	4,53	10,22	3,49
	% total	1,42	1,07	1,12	0,93
Neka druga	frekv.	25	9	5	14
	% vrsta	47,17	16,98	9,43	26,42
	% kolona	1,52	0,91	1,09	1,25
	% total	0,59	0,21	0,12	0,33
mesovito	frekv.	410	205	93	270
	% vrsta	41,88	20,94	9,50	27,58
	% kolona	24,97	20,64	20,22	24,19
	% total	9,73	4,87	2,21	6,41

Rezultati odgovora ispitanika na pitanje da li na profesore pri ocjenjivanju utiče nacionalna pripadnost učenika u smislu da su blagonakloniji prema pripadnicima svoje nacije pokazuju da je među ispitanicima koji smatraju da su neki profesori blagonakloniji daleko više ispitanika crnogorske nacionalne pripadnosti (51,35%),

rusinske (48,65%), hrvatske (50,00%) i srpske (39,10%) nego mađarske (22,55%), rumunske (20,41%) i slovačke (27,23%).

P12.NAC.PR. * 27. Da li na profesore pri ocenjivanju učenika utice nacionalna pripadnost učenika (u smislu da su blagonakloniji prema pripadnicima vlastite nacije)?

		Ne, svi profesori su objektivni	Da, kod većine profesora	Da, kod nekih profesora	Ne znam
Srbin	frekv.	885	62	759	235
	% vrsta	45,60	3,19	39,10	12,11
	% kolona	47,25	45,26	52,71	31,17
	% total	21,05	1,47	18,05	5,59
Hrvat	frekv.	25	1	31	5
	% vrsta	40,32	1,61	50,00	8,06
	% kolona	1,33	0,73	2,15	0,66
	% total	0,59	0,02	0,74	0,12
Mađjar	frekv.	321	5	182	278
	% vrsta	39,78	3,10	22,55	34,45
	% kolona	17,14	18,25	12,64	36,87
	% total	7,63	0,59	4,33	6,61
Rumun	frekv.	44	5	20	29
	% vrsta	44,90	5,10	20,41	29,59
	% kolona	2,35	3,65	1,39	3,85
	% total	1,05	0,12	0,48	0,69
Rusin	frekv.	10	2	18	7
	% vrsta	27,03	5,41	48,65	18,92
	% kolona	0,53	1,46	1,25	0,93
	% total	0,24	0,05	0,43	0,17
Crnogorac	frekv.	15		19	3
	% vrsta	40,54		51,35	8,11
	% kolona	0,80		1,32	0,40
	% total	0,36		0,45	0,07
Slovak	frekv.	81	13	52	45
	% vrsta	42,41	6,81	27,23	23,56
	% kolona	4,32	9,49	3,61	5,97
	% total	1,93	0,31	1,24	1,07
Neka druga	frekv.	21	2	21	9
	% vrsta	39,62	3,77	39,62	16,98
	% kolona	1,12	1,46	1,46	1,19
	% total	0,50	0,05	0,50	0,21

mesovito	frekv.	471	27	338	143
	% vrsta	48,11	2,76	34,53	14,61
	% kolona	25,15	19,71	23,47	18,97
	% total	11,20	0,64	8,04	3,40

7.2. Višejezična nastava i odnosi između profesora i učenika

Međuetnička objektivnost ocenjivanja učenika posmatrana prema višejezičnosti nastave pokazuje da 50,0% ispitanika u školama u kojima se nastava odvija na jednom jeziku smatraju da su u njihovim školama svi profesori objektivni. Isti odgovor je znatno niži u višejezičnim školama: 40,4% ispitanika u dvojezičnim školama, 41,2% ispitanika u trojezičnim i 35,7% ispitanika u školama u kojima se nastava odvija na četiri jezika smatraju da su svi profesori u njihovim školama objektivni.

		27. Da li na profesore pri ocenjivanju učenika utice nacionalna pripadnost učenika (u smislu da su blagonakloniji prema pripadnicima vlastite nacije)?				Total
		Ne, svi profesori su objektivni	Da, kod većine profesora	Da, kod nekih profesora	Ne znam	
5. Na koliko se jezika izvodi nastava u vašoj školi?	Na jednom jeziku	924	44	638	243	1849
		50.0%	2.4%	34.5%	13.1%	100.0%
	Na dva jezika	809	75	713	407	2004
		40.4%	3.7%	35.6%	20.3%	100.0%
	Na tri jezika	110	9	73	75	267
		41.2%	3.4%	27.3%	28.1%	100.0%
	Na četiri jezika	35	6	27	30	98
		35.7%	6.1%	27.6%	30.6%	100.0%
Total		1878	134	1451	755	4218
		44.5%	3.2%	34.4%	17.9%	100.0%

I rezultati međuetničkog uvažavanja učenika, posmatrani prema stepenu višejezičnosti nastave imaju isti redosled i isti rang: 44,2% ispitanika u jednojezičnim školama, 34,3% u dvojezičnim, 36,1% u trojezičnim i 34,0% u četvorjezičnim smatra da su svi profesori

u njihovim školama podjednako uvažavaju učenike svoje nacionalnosti i učenike drugih nacionalnosti.

5. Na koliko se jezika izvodi nastava u vašoj školi? * 29. Da li profesori podjednako uvažavaju učenike svoje nacionalnosti i učenike drugih nacionalnosti?

Crosstabulation

			29. Da li profesori podjednako uvažavaju učenike svoje nacionalnosti i učenike drugih nacionalnosti?				Total
			Da, svi profesori podjednako uvažavaju sve učenike	Da, većina profesora podjednako uvažava sve učenike	Ukoliko profesor podjednako uvažava sve učenike	Ne znam	
5. Na koliko se jezika izvodi nastava u vašoj školi?	Na jednom jeziku	Count % within 5. Na koliko se jezika izvodi nastava u vašoj školi?	819 44.2%	355 19.2%	167 9.0%	512 27.6%	1853 100.0%
	Na dva jezika	Count % within 5. Na koliko se jezika izvodi nastava u vašoj školi?	690 34.3%	560 27.9%	244 12.1%	516 25.7%	2010 100.0%
	Na tri jezika	Count % within 5. Na koliko se jezika izvodi nastava u vašoj školi?	96 36.1%	55 20.7%	35 13.2%	80 30.1%	266 100.0%
	Na četiri jezika	Count % within 5. Na koliko se jezika izvodi nastava u vašoj školi?	33 34.0%	25 25.8%	15 15.5%	24 24.7%	97 100.0%
	Total	Count	1638	995	461	1132	4226
		% within 5. Na koliko se jezika izvodi nastava u vašoj školi?	38.8%	23.5%	10.9%	26.8%	100.0%

7.3. Uspeh u školi i odnosi između profesora i učenika

Relativno visoka ocena nekih profesora da nemaju jednake kriterije pri ocenjivanju pripadnika svoje nacije i pripadnike drugih nacija, mogla bi da se protumači kao osveta loših učenika i kao njihov pokušaj racionalizacije svojih loših ocena kod tih profesora. No, analiza ocene objektivnosti profesora pri ocenjivanju na osnovu uspeha učenika u školi ne daje osnovu za ovakav zaključak. Procenat učenika koji smatraju da neki profesori imaju diskriminatorni stav prema pripadnicima drugih etničkih zajednica zaista je nešto veći kod dovoljnih učenika (38,3%) i dobrih (38,1%), nego kod odličnih (32,0%) i vrlodobrih (34,3), ali razlika je minimalna i ne pruža osnovu da se izvede zaključak da je ocena osveta loših đaka.

	27. Da li na profesore pri ocenjivanju učenika utice nacionalna pripadnost učenika (u smislu da su blagonakloniji prema pripadnicima vlastite nacije)?				Total
	Ne, svi profesori su objektivni	Da, kod većine profesora	Da, kod nekih profesora	Ne znam	
Odlican	827	37	514	229	1607
	51.5%	2.3%	32.0%	14.3%	100.0%
Vrlodobar	640	54	522	306	1522
	42.0%	3.5%	34.3%	20.1%	100.0%
Dobar	367	36	365	190	958
	38.3%	3.8%	38.1%	19.8%	100.0%
Dovoljan	39	3	41	20	103
	37.9%	2.9%	39.8%	19.4%	100.0%
Nedovoljan	17	5	14	15	51
	33.3%	9.8%	27.5%	29.4%	100.0%
Total	1890	135	1456	760	4241
	44.6%	3.2%	34.3%	17.9%	100.0%

Ipak, kod ocene podjednako uvažavanja učenika svoje nacionalnosti i pripadnika drugih nacionalnosti od strane profesora, postoji pozitivna korelacija između uspeha u školi i pozitivne ocene ponašanja nastavnika.. Pozitivna korelacija se ogleda u tome što sa uspehom učenika raste pozitivna ocena da većine profesora, odnosno da svi profesori podjednako uvažavaju učenike različitih nacionalnosti. Tako 28,6% odličnih učenika smatra da većina profesora podjednako uvažava sve učenike, 24, 0% vrlodobrih. 16,2% dobrih i samo 9,6% nedovoljnih.

Radoš Radivojević i Tijana Vučević

MULTI-ETHNIC RELATIONS IN THE SCHOOLS IN
VOJVODINA

Summary

Generally, interethnic relations among pupils in schools of Vojvodina are positive. This conclusion is based on high percentage of pupils, who describe interethnic relations as very good, and also high interethnic integration which is manifested in domination of interethnic socialisation in multiethnic schools. Still, beside the fact that interethnic relations are generally valued as good, there are interethnic problems such as interethnic conflict between students and ethnic discrimination of pupils by some teachers. Intensity of interethnic conflict and ethnic discrimination couldn't diminish general positive perception of interethnic relations by students, which leads to conclusion that interethnic relations between students are stabile and that there is high multiethnic tolerance.

Key words: interethnic relations. Ethnic tolerance, interethnic conflict.

НАЦИОНАЛНА ИЛИ ГРАЂАНАСКА ДРЖАВА И САВРЕМЕНО ДРУШТВО

Абстракт: Неспорно је да модерност све више подстиче специфичне облике повратка вјерскоме и етничке ревандикације. То је одговор на универзалност права грађанства. Онтологија човјека и друштва и смисао њиховог бивствовања неминовно »производи« трајност и животност посебних коријена – вјерских и етничких. То не значи редуцирање грађанског права на етничко већ паралелу модерне заједнице грађана да у оквиру права грађанства санкционише етнокултурне различитости и надје модус вивенди њиховог заједничког живота.

Апстрактни појам грађанства овим добија конкретан садржај и открива се његова логика. А логика је да се појединац својим етнокултурним садржајима користи као грађанин. Тако етнокултурна и социјална права излазе из оквира етничке датости, добијају шире просторе у оквиру јавног простора и шире слободе. Мултиетничка, мултикултурна и мултиконфесионална друштва, као производ историјске конструкције, на овој основи имају потребу да изнова протумаче »етничко« при чему: а) »етничко« у модерној заједници грађана добије ново значење и нови смисао и б) »етничко« - већинско и мањинско – у свакој конкретној заједници добија специфично значење и специфичан смисао. Очигледно, етничко и вјерско као партикуларно и грађанско као универзално нијесу у супротности већ у споју партикуларистичког универзализма у којем се етничко и вјерско испољава као грађанско. Према томе, национално и грађанско у савременом друштву нијесу у супротности, па се дилема национална или грађанска држава испоставља као лажна дилема

1. Национално и грађанско и мултикултурална структура савремених друштава

Дилему национална или грађанска држава социолошки морамо разумијевати, тумачити и објаснити у контексту мултикултуралне структуре савремених друштава.

Онтологија савременог друштва најизразитије се испољава у његовој мултикултуралној структури. Од скоро 200 држава ни једна нема хомогену етнокултуралну структуру. Процјена је да данас имамо у свијету око 600 језичких и око 500 етничких

група. То чини мултикултурализам, како са становишта актуалних друштвених односа, тако и са становишта историјских тенденција и перспективе, најзначајнијим феноменом савременог доба.

Мултикултурална структура држи отвореним питања:

- језичких права;
- регионалне аутономије;
- политичког представништва;
- образовних система и програма;
- својинских права;
- имиграционе и натурализационе политике;
- националних симбола (избор химне, државних празника и др.).

Сва ова питања се тичу положаја већине и положаја мањина у једном друштву, односно држави.

У вези са овим питањима Источну Европу и Трећи свијет потресају многобројни национални конфликти, док положај имиграната, домородачких народа, мјесто и улога других култура доводе у питање многе претпоставке Западног свијета.

Након Хладног рата етнокултурни конфликти су постали највећи извор политичког насиља у свијету (Кимлика, 2004). Поготово забрињава чињеница да ови конфликти не показују тенденцију смиривања. У приступу разумијевања ових конфликта занемарује се кардинална чињеница да сваки од њих има своју историју, а то значи да нема униформног или универзалног рјешења. Западна политичка традиција је прећуткивала ове проблеме, приклањајући се теорији «краја историје» по којој је демократски систем развијених капиталистичких земаља нашао одговор за све кључне проблеме човјека и друштва, па и за проблем етнокултурних конфликта.

Настојања су била усмјерена на остварање идеала хомогене државне заједнице па су у том циљу вођене различите политике према културним мањинама:

- a) мањине су чак физички уништаване, масовно прогањане-етнички чишћене, до геноцида;
- b) мањине су асимиловане, присиљаване на усвајање језика, религије и обичаја већине;

- с) мањине су третиране као странци и подвргаване физичкој сегрегацији, економској дискриминацији уз порицање политичких права.

После Другог свјетског рата развија се либерални приступ који полази од тога да треба утврдити општа-базична грађанска и политичка права свим појединцима без обзира на њихово групно припадништво, и самим тим биће заштићена и права мањина.

Социолошки је овдје битно примијетити да либерали занемарују двије битне чињенице:

1. појединац није пука апстракција већ конкретно друштвено биће са својим етнокултурним идентитетом у којем он налази смисао свог избора и одређења;
2. групни живот је посебан реалитет друштвеног живота за који је нераскидиво везан сваки појединац.

Без ове двије чињенице појединачна права остају без основних претпоставки за њихову реализацију. Основна људска права: слободу говора, удруживања, савјести су неспорно везана за појединца, али је такође неспорно да их појединци увијек остварују у заједници са другима. Без ове социолошке чињенице не могу се ефектуирати појединачна људска права. Ако у институцијама друштва нигдје нема језика мањине, како ће мањина користити своје право на језик. Ако у образовним програмима нема садржаја мањинских култура, како ће појединци, појединачно или као група, користити право на своју културу и очување свог етнокултурног идентитета. Према томе, либерално становиште да ће права на индивидуалној равни обезбиједити «онтолошку сигурност» и на нивоу групног живота мањина нема утемељење у реалитету друштвене збиље, нити на индивидуалном, нити на друштвеном плану.

Чак је и у УН била прихваћена доктрина о људским правима као супститут за појам мањинских права. Прихвата се филозофија о универзалности људских права чиме се не бришу само референце на права етничких и националних мањина, већ се запоставља сама људска природа и смисао бивствовања човјека и његове заједнице. Полазило се од тога да мањине чији чланови уживају једнак индивидуални третман, немају потребе за посебним третманом својих

етничких посебности. На тој основи постављена је Универзална декларација о људским правима УН.

Друштвена стварност се кретала другим путем. Етнокултурни идентитети не трпе униформност и на тој основи универзалност. Етнокултурни идентитети нијесу против универзалности, али оне универзалности која природно проистиче из дубине природе етнокултурних идентитета и смисла човјековог постојања у вези с тим. Етнокултурни идентитети не прихватају универзалност као униформност, то јест као асимилацију мањинских култура. Етнокултурни конфликти у савременом друштву су управо отпор политичком насиљу које практикују већинске културе позивајући се, између осталог, и на Универзалну декларацију о људским правима.

Либерали су на принципу универзалности слободе појединца развијали тезу «бенигне равнодушности» по којој држава:

1) не треба да се супротставља индивидуалној слободи људи да изражавају своја етнокултурна одређења;

2) али, исто тако, не треба да подржава таква одређења, практично, не треба уопште да се бави тим питањима.

«Бенигна равнодушност» значи да држава свој однос према етничким идентитетима треба да успостави на истом принципу као према религији, а то значи на принципу одвојености цркве и државе. Држава треба да гарантује религиозне слободе сваком појединцу. Либерали сматрају да се самим тим, посредно обезбеђује сасвим довољна заштита религиозним мањинама, јер њихови припадници имају слободу обожавања и имају слободу удруживања са другима исте вјероисповијести. Држава у овим стварима нема ништа да се мијеша, па у тој ситуацији појединци неће осјећати никакав страх од државе и њених евентуалних дискриминација. Присталице «бенигне равнодушности» су сматрале да исто тако етнички идентитет треба препуштити слободи приватног живота сваког појединца, о чему држава не треба да брине. Проблем настаје у реализацији овакве слободе појединца када се укључи неизоставан услов, да се та слобода мора остваривати на начин који не угрожава права других. «Чланови етничких и националних група заштићени су од дискриминације и предрасуда и они су слободни да одржавају било који део етничког наслеђа или идентитета, под условом

да не нарушавају права других» (Кимлика, 2004,12). Значи, немогуће је остваривати културне идентитете искључиво у приватној сфери, а да то нема никакве везе са јавном сфером друштвеног живота. Занемаривање нужне везе остваривања културног припадништва или етничких идентитета са јавном сфером, а то значи са правним идентитетима је напросто игнорисање друштвене стварности. То је друштвена предметност или социолошка чињеница првог реда без које није могуће објаснити слободу појединца ни у ком елементу његовог бивствовања, поготово не у домену етнокултурног идентитета. Ако су права, ресурси, дужности у једном друштву везани за конкретне људе са свим њиховим карактеристикама, индивидуалним и групним, онда је немогуће остварити одвојеност државе и етничитета, то јест немогуће је приликом правног регулисања ових питања искључити етничке групе и одговарајуће критеријуме који ће уважавати њихове групне карактеристике.

Либерали, деснице и левнице, одбацију идеју перманентне диференцијације у погледу права и статуса извјесних група. Десно оријентисани либерали чак тврде, да афирмативна активност појединих група доводи до супротних резултата. Чим људи постају свјеснији групних разлика, по њиховом мишљењу, они постају одбојнији према другим групама.

Либерали након Другог свјетског рата заузимају изричит став:

- 1) да се специфичним етничким и националним групама не треба дати стални политички идентитет;
- 2) да специфичним етничким и националним групама не треба дати конституционални статус.
- 3) мањинска права се не могу подвести под категоријом људских права.

Међутим, пракса међунационалних односа је убједљиво показала да се традиционална доктрина о људским правима мора допунити теоријом мањинских права. Свјетска пракса је показала да доктрина о људским правима не даје одговоре на фундаментална питања: како културне мањине остају незаштићене од неправди које им наноси већина; зашто се у свијету повећавају етнокултурни конфликти, а не смирују. То је вратило мањинска права у сами центар међунационалних односа

Покушаји допуне доктрине о универзалним људским правима садржани су у разним декларацијама о мањинским правима на свим нивоима до УН. Међутим, сви ови не дају жељене резултате јер не захватају суштинска питања мањинских и етничких права. Допуне морају захватити:

- 1) како универзална права која припадају појединцима непосредно повезати са њиховим етнокултурним идентитетом;
- 2) како прецизно дефинисати специфично групно диференцирана права мањинских и етничких група и других диференцираних група у једном друштву, односно држави.

Једино захватањем ових питања могу се избјећи опасности злоупотребе језика, расне сегрегације, апартхејда и других облика дискриминације.

Према томе, друштвена стварност поставља либералној теорији директно питање:

- 1) на који начин мањинска права могу коегзистирати са људским правима, јер без ове коегзистенције људска права представљају апстракцију са опасним последицама за мањине;
- 2) на који начин се могу повезивати мањинска права и индивидуалне слободе, демократија и социјална правда

. Ипак, могу се издвојити два најзначајнија модалитета културне разноврсности:

- 1) « културна разноврсност настаје из инкорпорације претходно самоуправљајућих, територијлно концентрисаних култура у већу државу» (Кимлика, 2004,21). Овдје се ради о националним мањинама које настоје да се одрже као особена друштва поред већинске културе, односно нације.
- 2) «у другом случају, културна разноврсност настаје као резултат индивидуалне и породичне имиграције» (Кимлика, 2004,21). Овдје су у питању етничке групе које хоће да се интегришу у шире друштво, али не да се асимилију, већ да очувају свој етнокултурни идентитет и да се тој њиховој потреби прилагоде институције ширег друштва.

Ово су општи модели, али је за свако мултикултурално друштво потребно посебно испитати како историјска

инкорпорација превладава противречности које се јављају у међусобним односима националних и етничких група.

На основу издвојена два модалитета културне разноврсности Кимлика издваја два типа државе у савременом друштву:

- 1) мултинационалне државе и
- 2) полиетничке државе

У оквиру мултинационалне државе коегзистирају више од једне нације, «при чему термин нација значи историјску заједницу, мање или више институционално довршену, која заузима дату територију и која има особени језик и културу» (Кимлика, 2004,22). Овдје се издвајају битне одреднице нације:

- историјска заједница;
- институционално довршена;
- сопствена територија;
- особени језик;
- особена култура.

Примарно мјесто заузима елеменат историјска заједница, јер сви други «објективни» елементи: институционална конституција, територија, језик, култура остају без везивног ткива које обликује сваку заједницу, па и националну заједницу. У историјском процесу сублимације сви «објективни» елементи добијају своје посебно, аутохтоно значење, значај и смисао за одређену заједницу. Зато свака национална заједница има свој историјат настајања, постојања и развитка.

Значи, мултинационална држава није нација-држава у којој је извршена асимилација посебних националности у једну нацију, већ држава у којој нације које је сачињавају имају потребан ниво аутономије за очување свог националног идентитета.

То не значи да грађани мултинационалне државе не посматрају себе истовремено као јединствен народ без обзира на културну разноврсност унутар јединствене државе. Без овог елемента патриотског осјећања свих грађана мултинационалне државе не би био могућ опстанак ове државе. Швајцарци, на примјер, имају веома изражено осјећање заједничке лојалности без обзира на веома изражене културне и језичке разлике у њој. Мултинационална држава ће остваривати ово јединство уколико развија истовремено и патриотизам и одржава национални идентитет нација које је

сачињавају. Према томе, незамислива је модерна нација као заједница грађана која занемарује посебне националности. Швајцарску је «најбоље посматрати као мултинационалну државу и осећање лојалности које она изазива израз је заједничког патриотизма, а не заједничког националног идентитета» (Кимлика, «004,26/7).

Структура полиетничке државе је веома разноврсна с обзиром на карактер настајања етничких група у њој: имигранти, колонисти, гастарбајтери, избјеглице. Све су иве групе извор културног плурализма полиетничке државе. Питање је колико је у одређеној држави допуштено да се тај културни плурализам испољава, то јест колико и на који начин је допуштено појединим етничким групама да очувају своје етничке посебности?

«Англоконформистички» модел интеграције усмјерен је на асимилацију која претпоставља одрицање етничких група од свог наслеђа и прихватање постојећих норми ширег друштва. Према овом моделу асимилација је од суштинског значаја за стабилност, јер би признавање културних разлика неумитно водило у деструкцију читавог друштва.

Амерички «мелтинг пот» је непосредни израз «англоконформистичког» модела интеграције. Основни циљ је чишћење етничких група од њихових етничких садржаја. Канадски модел «етничког мозаика» је нешто блажа форма асимилације. У њему се исказује одређени респект према интегритету имигрантских култура, али је у пракси то редуковано на могућност усељеника у Канаду да бирају у коју ће од двије доминантне културе (англофону или франкофону) да буду асимиловани.

Пракса САД-а, Канаде, Аустралије, земаља које имају највећи број имиграната пер цапита у свијету је показивала све већи отпор «англоконформистичком» моделу интеграције. Имигрантске групе, за разлику од националних мањина, нијесу захтијевале да успоставе паралелно друштво. Одбацивање модела асимилације није значило да имигранти одбијају да постану англофони, јер је то услов елементарног укључивања у економски, академски и политички живот друштва у којем су се добровољно одлучили да живе. Али, имигрантске групе не прихватају тоталну асимилацију која претпоставља потпуно губљење њиховог етнокултурног

идентитета. Због тога се већ 1970-их одустаје од асимилаторског модела. Прихвата се реалност полиетничке структуре друштва коју мора пратити и институционална организованост друштва.

Теоријски је могуће, а то и пракса потврђује, да одређене имигрантске групе од етничке групе постану националне мањине. Већ се о Америци говори као двојезичкој земљи у којој поред енглеског значајно мјесто добија и шпански језик. Имигранти са шпанског говорног подручја све мање показују интерес да уче енглески језик.

Уосталом, данас имамо ситуацију, не само да једна земља може бити истовремено и мултинационална и полиетничка, него је највећи број земаља у свијету управо такав.

Очигједно, појам мултикултурализма се односи на двије базичне групе:

- националне мањине (особена и потенцијално саноуправљачка друштва у широј држави) и

- етничке групе (имигранти који су напустили своју националну заједницу да би се прикључили другом друштву).

Социолошки поглед на цјелину структуре савремених друштава појмом мултикултурализма обухвата и друге друштвене групе које се својим социо/културним потребама издвајају и захтијевају од друштва да искаже интерес за те потребе и институционално их санкционише. Такве друштвене групе су: према полној структури- жене и мушкарци; према старосној структури- дјеца, омладина, средењевјечни људи, остарјели; хендикепирани; хомосексуалци; сиромашни и др.

1. Консоцијативна демократија и парламентаризам

Мултикултуралној структури друштва најадекватнији је тип консоцијативне демократије.

Савремена демократија није владавина већине, већ владавина која води прогресу у погледу остваривања фундаменталних вриједности свих структура мултикултуралне заједнице. Фундаменталне вриједности се могу остваривати постизањем квалитета на свим нивоима и у свим областима рада и живота и остваривањем солидарности у друштву. Консоцијативна демократија је у том смислу вршење власти адекватним

учешћем свих подструктура мултикултуралног друштва на бази заједничког политичког пројекта.

Консоцијативна демократија чува идентитет сваког саставног елемента и заједнички идентитет заједнице као цјелине. Битно је да сваки елемент, поред своје аутономије, буде у функцији интеграције заједнице. Конституисано право једне националне мањине или етничке групе да натјера друге да поштују њене животне интересе јесте суштински у функцији интеграције. Без поштовања животног интереса сваке групације нема демократске заједнице. “Онтолошка сигурност” сваке етнокултуралне групе мора бити квантитативно и квалитативно обезбијеђена. У квантитативном смислу свака етнокултурална групација и друге посебне групе (жене, сиромашни, хендикепирани) треба да буде адекватно заступљена у структури власти, а у квалитативном смислу свака етнокултурална групација треба да буде у позицији очувања свог етнокултурног идентитета и стабилности свог материјалног и друштвеног окружења. Наводећи примјере Аустрије, Белгије, Холандије и Швалцарске, Шнаперова истиче да су за тако успјешно организовану демократску владавину потребна четири услова: “свака група представљена је у политичкој елити, постоји узајамно право вета, које јој омогућује да натјера друге да поштују оно што она сматра својим животним интересима, свака група представљена је у администрацији и добија део јавних фондова сразмерно својој бројности, задржава право да управља својим пословима” (Шнапер, 1996,137/8).

Заснивање и функционисање овог типа демократије везано је за постојање једне јединствене политичке елите која је “потекла из свих група, која примењује ова неписана правила и дели исто поимање света и исти систем вредности” (Шнапер 1996,138). Ипак, консоцијативне демократије не може бити уколико не постоји “заједничко добро, засновано на истом пореклу и истом схватању света” (Шнапер 1996,138). Овдје је сасвим јасно да консоцијативну демократију као демократску нацију можемо замислити само у случају ако је образована од појединаца-грађана који су уједињени самопоштовањем једног политичког уговора. То значи да су припадници етнокултуралних скупина (било националних –већинских и мањинских, било етничких група) трансцендовали свој

национално-етнички партикуларитет грађанским, што значи да поред националног имају такође јако развијен и патриотски осјећај.

У том смислу Марио Варгас Љоса каже “ниједна нација није настала из природног и спонтаног развоја неке етничке групе из неке религије, или неке културне традиције. Све су оне настале из политичке самовоље, из упада, из империјалистичких сплетки, грубих економских интереса, широке силе повезане са случајношћу” (према Шнапер, 1996, 140).

Назначене историјске околности су у сваком случају одиграле улогу сублимирајућег фактора “објективних елемената” (етничког поријекла, културе, језика, религије, и сл.) тако да су на бази сличних или истих “објективних елемената” настајале различите нације. Ове околности су условљавале да припадници етничке скупине трансцендују своје етничко одређење грађанским бићем. Припадници етничке скупине интериоризују улогу грађанина у свом понашању према: припадницима своје етничке скупине, у односу на припаднике других етничких скупина, у односу на државу, у односу на заједницу грађана, у јавном простору и друштвеном (приватном и јавном) животу уопште. Једноставно речено, нација је заједница у којој грађанска веза уједињује људе, што не значи да то подразумијева поништавање етнокултурног идентитета њених чланова и саме националне заједнице. Консоцијативна демократија управо подразумијева државну заједницу у којој се политичко и културно не поклапају, заједницу политички јединствену и истовремено довољно пространу за испољавање етнокултурног идентитета на појединачном и групном нивоу. На тој основи функционишу савремене мултинационалне и полиетничке државе, док сама друштвена пракса све више одбацује концепт нација-држава.

Грађанска веза као суштина нације свугдје је резултат историјског процеса и зависно од конкретних околности, негдје у суштини ендеогеног карактера, а негдје могу спољне силе одиграти пресудну улогу. То не значи да можемо рећи да су нације негдје природне, а негдје вјештачке творевине. “Оно по чему се разликују нације Сјеверне Америке и Западне Европе од неких земаља у остаку свијета које су се недавно

конституисле у нације-политичке јединице, није супротност природно-вјештачко, него број формалних грађана који су истински интериоризовали идеју да постоји једно опште добро и нужност да се поштују његова правила функционисања, која га сачињавају” (Шнапер, 1996, 142).

Према томе, нација није вјештачка творевина, већ на одређеном ступњу развитка човјека и друштва, природнија него етнија са становишта цјелине људског бића и потребе коју оно има као биће заједнице за све савршенијом и савременијом заједницом. Наравно, то аутоматски претпоставља и историјску пролазност саме нације, то јест њену промјенљивост.

У том смислу можемо и национализам означити само у одређеном историјском контексту у којем противно логици грађанске везе одређена етничка група хоће да то своје обиљежје издигне на ниво нације, то јест да редукује грађанско право на етничко право, шире посматрано да редукује грађанско биће на етничко биће и на основу тога успоставља односе са другим грађанима и етничким групама. Ради се о непоштовању општег добра, разбијању политичког простора, у крајњем разбијању једне мултинационалне државе. Успостављање консоцијативне демократије у мултинационалној држави је управо суштинска претпоставка да до тога не дође.

Очигледно, консоцијативна демократија и парламентаризам се налазе у свестраној и веома динамичкој корелацији. То је сасвим логично када парламентаризам схватимо као цјеловит систем односа власти у једној заједници у којем се изражава суштина друштвеног система у његовој есенцијалној и егзистенцијалној одређености. Парламентаризам се не смије схватити као апсолутизација власти парламента позивајући се на аргумент да је он непосредно изабран од народа. То би изазвало нестабилност других облика власти, а саме грађане оставило у пасивну позицију контроле власти, па и самог парламента. Консоцијативна демократија, кроз грађанска и политичка права појединаца, специфично групна права-право на самоуправу, полиетничка права и репрезентациона права, обезбеђује претпоставку избора с повјерењем. На бази ових претпоставки, свака власт- законодавна, извршна и судска, се бира са априорним повјерењем да ће своју дужност обављати

одговорно и савјесно, јер логика консоцијативне демократије искључује другачији приступ. Поред тога, консоцијативна демократија претпоставља глобалну организацију друштва на принципу “активног друштва”.

“Активно друштво” је у стању да мијења свој системски код, и тиме омогући непрестану трансформацију у складу са вриједностима и потребама, свог, такође, промјенљивог чланства. Човјек је у таквом друштву, друштвени актер који се налази истовремено “изнад” и “испод” текућих процеса и покушава да их стави под своју контролу. “Активно друштво” је одговорно према својим члановима и темељи се на посебном односу контроле и консензуса. Основни елементи “активног друштва” су: активни појединци, групе, колективитети, мултипликациона друштвена контрола, непрестано изграђивање и обнављање консензуса међу аутономним актерима. Ово су све елементи који адекватно одражавају структуру мултинационалних и полиетничких друштава, а који преко принципа консоцијативне демократије налазе своје мјесто у институционалној структури друштва.

Битно је овдје нагласити да овај систем обезбеђује благовремену контролу свих облика власти, не чекајући да се десе негативне последице вршења неке власти, па да се тек након тога дјелује. Али, за професионално и одговорно вршење власти, без бирократског, политиканског и идеолошког утицаја, све три власти-законодавна, извршна и судска, морају имати уставно конституисану аутономију, јер једино на тај начин могу испољавати своје професионалне могућности и способности.

Аутономија појединих власти не значи ни једног момента њихову монополску позицију, њихову затвореност и немогућност њихове контроле. Принцип подјеле власти управо претпоставља квалитативно посредовање свих облика власти и свестрану контролу вршења власти. Квалитативно посредовање значи непрестану сарадњу свих облика власти, у свим доменима који обезбеђују остваривање фундаменталних вриједности са становишта мултинационалне и полиетничке структуре одређеног друштва. Тај процес квалитативног посредовања обезбеђује и непосредну међусобну контролу свих облика власти. Сасвим је логично да искуство вршења судске власти може и треба, да доприносе подизању квалитета

законодавне власти. Извршна власт као креатор и реализатор политике једне заједнице такође. Међутим, квалитативно посредовање никада не смије да буде једносмјерно, јер би оно производило монополску позицију појединих облика власти. То значи, не треба чекати изборе да би бирачи на њима дали оцјену како је парламент вршио законодавну власт, јер странка, или странке, које на изборима освоје већинску власт могу у сваком моменту вршити законодавну власт на принципу монопола својих партијских програма, а то значи не у интересу свих грађана и националних и етничких група.

Адекватна веза консоцијативне демократије и парламентаризма у његовом ширем значењу најбоља је гаранција да конкретизација принципа подјеле власти у једној држави прати логику народа, а не логику власти. Устав као конституитивни акт ће тако претстављати оснивачки акт који грађани дају себи, а не владарима.

3. Национална или грађанска држава и савремено друштво

Очигледно је да се у динамици мултикултуралне структуре савремених друштава непрестано преплиће однос националног и грађанског, а у вези са тим и питање етничког и вјерског. Дијалектика секуларизације у савременом друштву добија нове смјерове. Неспорно је да модерност све више подстиче специфичне облике повратка вјерскоме и етничке ревандикације. То је одговор на универзалност права грађанства. Онтологија човјека и друштва и смисао њиховог бивствовања неминовно »производи« трајност и животност посебних коријена – вјерских и етничких. То не значи редуцирање грађанског права на етничко већ нужност модерне заједнице грађана да у оквиру права грађанства санкционише етнокултурне различитости и надје модус вивенди њиховог заједничког живота.

Апстрактни појам грађанства овим добија конкретан садржај и открива се његова логика. А логика је да се појединац својим етнокултурним садржајима користи као грађанин. Тако етнокултурна и социјална права излазе из оквира етничке датости, добијају шире просторе у оквиру јавног простора и шире слободе. Мултиетничка, мултикултурна и мултиконфесионална друштва, као производ историјске конструкције, на

овој основи имају потребу да изнова протумаче »етничко« при чему:

- а) »етничко« у модерној заједници грађана добија ново значење и нови смисао и
- б) »етничко« - већинско и мањинско – у свакој конкретној заједници добија специфично значење и специфичан смисао.

Очигледно, етничко и вјерско као партикуларно и грађанско као универзално нијесу у супротности већ у споју партикуларистичког универзализма у којем се етничко и вјерско испољава као грађанско. У том контексту хегеловско конкретно-универзално добија пуни смисао. Конкретно-универзално управо значи да универзалност има своју основу у дубини идентитета, појединачног и колективног, одакле потиче, гдје се непрестано враћа. Његош то филозофски и пјеснички дефинише на следећи начин: «Свети творац величанством сјаје, у искрама како у сунцама». То величанство је појединцу у његовом испољавању кроз посебне компоненте (слободе, правде, рационалности, сензибилности), то величанство је свакој конкретној заједници (у њеном споју Логоса и Историје, слободе, културе, хумаснизма, демократије).

У овом контексту морамо тражити одговор на питање шта значи релација: *етничко и вјерско као грађанско*? Да ли то значи *потирање* или *асимиловање* етничког и вјерског грађанским? Да ли то значи губитак *изворности* етничког и вјерског? Да ли модерност и постмодерност значи негацију етничког и грађанског? Да ли се *Прогрес* може *футурологизовати* само у контексту грађанског? Да ли *смисао постојања*, бивствовања, човјека и његове заједнице претпоставља тотално трансцендирање етничког и вјерског, грађанским? Да ли је етничко и вјерско у *непомирљивој супротности* са грађанским? Да ли је *онтологија друштва и онтика човјека* "природно" утемељена на истовременој динамици етничког и вјерског са грађанским? Гдје су *страсти и интереси, емоционално и рационално, ирационално и рационално, свјесно и подсвјесно* у овој динамици? Куда смјера *традиција* и традиционално у односу етничког, вјерског и грађанског? Шта у односу етничког и вјерског и грађанског "ради" *Логос и Историја*? У чему је суштина

релације национална или грађанска држава, или је, то само лажна дилема?

Одговор на сва ова питања морамо тражити у социјалном реалитету чију цјелину и динамику чини *заједнички живот* и његови конкретни облици: социјалне идеје, вриједности, установе. Универзална човјекова потреба је управо у проналажењу облика заједнице који одговара његовој природи. Општи став: човјекова природа и заједница су неодвојиви. Конкретан став: испољавање човјекове природе је могуће само у конкретној заједници са временско-просторном одређеношћу и развојношћу, а то је модерна нација као заједница грађана. У њој "етничког" има два смисла: 1) "етничко" у нацији само по себи добија ново значење и нови смисао, и 2) свако "етничко" у конкретној мултиетничкој, мултикултуралној и мултиконфесионалној структури одређене нације добија специфично значење и специфични смисао. Сама нација има значење историјске категорије која »прати« развој човјека и његове заједнице, како у конкретним испољавањима, тако и рефлексивности универзалних културних и цивилизацијских кретања.

У сваком случају ради се о уклапању "етничког" у заједнички политички пројекат којим се одржава политичко јединство мултиетничке и мултикултуралне структуре одређеног друштва као заједнице грађана. Ни једно друштво не може постићи своју стабилност и имати демократски карактер које гради свој политички пројекат на принципу асимилације и гашења етнокултурних идентитета који објективно чине садржаје његове структуре. Али, исто тако ни једно друштво нема перспективе у којем поједине етнокултурне скупине хоће да свој идентитет издигну на ниво посебног политичког пројекта, то јест свој етницитет издигну на ниво нације. Исти је случај када припадници националних мањина хоће да свој национални идентитет испољавају на начин као да су у матичној држави. Тиме се разбија простор политичког јединства, разбија заједнички политички пројекат, грађанин редукује на припадника етничке скупине, грађанско право на право етничке датости. Директно, то друштво иде ка регресу, а у најбољем случају у стагнацију која такође не даје никакву перспективу. Посљедице такве ретроградне тенденције нијесу везане само за односно друштво већ и за

друга друштва у ближем и ширем окружењу. Значи, да етнокултурне посебности не смију да буду основ аутаркичног политичког пројекта признатог као таквог у јавном простору. У тој ситуацији јасно је да не може бити заједничког јавног простора, заједничке државе. Ту се не може говорити о грађанском праву јер је оно онемогућено етничким правом. Етничко право блокира грађанско право јер му не дозвољава да "изађе" из етничке датости. Етничко право даје припаднику етничке скупине етничку моћ али не и грађанску моћ као што даје грађанско право. Логика нације "производи" грађанско право и моћ који омогућавају и обогаћују етничко-културална права, а то значи да не могу произаћи она етничка права која нарушавају логику грађанског права било да се ради о већинској или мањинској етничкој групи. Нација не смије на основу права грађанства вршити асимилацију етнокултурних група које је чине. Право грађанства не подразумејева и културни идентитет, и у томе је управо значајна могућност да се не поклапа политичко и културно. Разлика у култури не значи и разлику у политици односно праву грађанства. Напротив, разлика у култури треба да буде санкционисана правом грађанства, чиме се остварује правда као поштовање различитости. Управо из тога произилази пацифистичка вокација нације јер она на миран начин усклађује разлике које редуковане на етничке датости морају производити сукоб.

Овдје не само да се даје конкретан садржај апстрактном појму права грађанства, овдје се открива и његова Логика. А Логика је, да појединац своје етнокултурне и социјалне потребе задовољава на принципу грађанских права. Тиме етнокултурна и социјална права "излазе" из оквира етничке датости, добијају шире просторе у оквиру јавног простора, шире слободе. Тако можемо говорити о: етничком, социјалном, културном, образовном, традиционалном, историјском, религијском, обичајном праву грађанства.

Тако нација ствара нови тип човјека (грађанина) којем више етничка припадност није "природна" припадност, односно који своју *потребу припадништва заједници* задовољава на нов начин, па и потребу етничког припадништва. Значи, не одриче се свог поријекла и припадништва по тој основи, али се користи ширим могућностима које му пружа нација као развијенији облик

заједнице. Модерна нација као заједница грађана је, према томе, природна човјекова заједница.

Свака савремена држава, ако хоће да буде демократска, мора уважавати своју мултинационалну, полиетничку и групнодиференцирану структуру и на њима успостављати своју правно-институционалну организацију. На тој основи се успоставља модус вивенди између националног и патриотског без чега није могућ опстанак ни једне савремене државе. Мултинационална држава ће остваривати ово јединство уколико развија истовремено и патриотизам и одржава посебне идентитете који је сачињавају.

Према томе, можемо закључити да је дилема национална или грађанска држава са становишта нивоа развоја савременог човјека и његове заједнице лажна дилема, јер национално и грађанско нијесу у супротности већ заједнички испољавају природу човјека и његове заједнице.. Суштина демократске грађанске државе се испољава у очувању и развоју њене мултинационалне и полиетничке структуре на грађански начин.

Литература:

1. Алтерматт, Урс (1997), Етнонационализам у Европи, Сарајево, "Јеж"
2. Бассом, Тиби (1995), Криег дер Зивилисатионен, Политик унд Религион звисцхен Вернунфт унд Фондаменталисму, Хамбург
3. Цветковић, Владимир (1997), Модерна Србија: потрага за националним идентитетом, Београд, Гледишта бр. 1.
4. Геллер, Ернест (1991), Натионалисму унд Модерне, Берлин
5. Милл, Јохн Стурт (____), Бетрацхтунген үбер Репрäsentатив - верлассунг, Нацх дер зweiseитен Ауфлаге аус дем енглисцхен үберсетзт унд еингелеитет вон Др Ф. А. Вилле, Зүрицх (према У. Алтерматт)
6. Сцхварз, Бењамин (1996), Мит о разноликости: Амерички водећи извозни капитал, Београд, Социолошки преглед, бр. 1.
7. Фуко, Мишел (1996), Зашто проучавати моћ - питање субјекта, Подгорица, Овдје, бр. 325

8. Мичио, Мирошима (1986), Зашто је Јапан успео, Београд, Рад
9. Тојнби, А. (1970), Истраживање историје (књ. II), Београд, Просвета
10. Рикер, Пол (1996), Религија, атеизам, вера, Београд, Гледишта, бр. 3-4
11. Хантингтон, Семјуел (1998), Сукоб цивилизација, Подгорица, ЦИД
12. Гиденс, Ентони (1998), Последице модерности, Београд, "Филип Вишњић"
13. Хиршман, О. Алберт (1999), Страсти и интереси, Београд, "Филип Вишњић"
14. Перу, Франсоа (1986), За филозофију развоја, Нови Сад-Београд, ИРО Матица српске
15. Шнапер, Доминик (1996), Заједница грађана, Нови Сад, Сремски Карловци, Издавачка књижарница Зорана Стојановића
16. Вукићевић, Слободан (2000), Прогрес у контексту социолошког значења времена, Београд, Социологија бр.1
17. Вукићевић, Слободан (2000), Етничко и грађанско у савременој држави, Ниш, Зборник: Стратегија развоја и процеси регионалне сарадње на Балкану - Филозофски факултет Ниш
18. Вукићевић, Слободан (2001), Социолошки реализам светости и личности, Никшић-Цетиње, Зборник: Личност, Филозофски факултет Никшић, Богословија Св. Петра Цетињског на Цетињу
19. Вукићевић, Слободан (2001), Неопходност интрарелигијског дијалога као вида помирења у Југоисточној Европи, Београд, Зборник: Интеррелигијски дијалог као вид помирења у Југоисточној Европи, Београдска отворена школа
20. Вукићевић, Слободан (2001), Свјетски простор и друштвени хабитус Србије и Црне Горе, Београд, Зборник: Глобализација и транзиција, Институт друштвених наука Београд.
21. Вукићевић, Слободан (2003) Црна Гора на прелазу миленијума, Цетиње, Централна народна библиотека «Ђурђе Црнојевић»

22. Вукићевић, Слободан (2005) Социологија – филозофске претпоставке и темељни појмови, Београд, ПЛАТО
23. Кимлика, Вил (2004) Мултикултурализам-мултикултурно грађанство, Подгорица, ЦИД
24. Хабермас, Јирген, Рацингер, Јозеф (2006) Дијалектика секуларизације, Београд, Досије
25. Фукојама, Френсис (2007) Грађење државе, Београд. Филип Вишњић

Slobodan Vukićević

NATIONAL OR CIVIL STATE AND MODERN SOCIETY

Summary

There is no doubt that modernism induces more and more certain forms of religious and ethnic revival, as the answer to the universality of civic law. Human and societal ontology and their existential meaning inevitably »produce« durability and liveliness of particular roots, both religious and ethnical. This does not lead to the reduction of civic law to the ethnical yet to their parallelism as the modern civic community sanctions ethno-cultural differences and finds a *modus vivendi* of their common life within its frame. Through this, the abstract civic concept obtains concrete content and uncovers own logic: the individual uses ethno-cultural contents as a citizen. In that way ethno-cultural and social rights are leaving the ground of ethnic determinism, acquiring wider spaces within the public sphere and getting more freedom. Being a product of historical construction, multiethnic, multicultural and multi-confessional societies need to reinterpret the notion of «ethnic». In that way, a) ethnical in modern civic society is getting new meaning and new sense, and b) «ethnical» - majority and minority - in every definite society is having specific signification and specific sense. Evidently, ethnical and religious as particular, and civic as universal are not opposed, they are in connection of particularistic universalism, in which ethnical and religious are manifested as civic. Therefore, national and civic in modern society are not opposed, so dilemma national or civic state turns out to be the false one.

Key words: national state, civic state, ethnical and religious identity

ЗНАЧАЈ НАЦИЈЕ И НАЦИОНАЛИЗМА У САВРЕ- МЕНОМ СВЕТУ

Апстракт: У савременом свету, друштвени актери (посебно глобална друштва) пре свега желе да се представе као морални, а не као моћни. Моћ није баш пожељна као део «имица» глобалних друштава; све што има везе са моћи настоји се представити мање важним него што то заиста јесте. Такав је случај са државом, али и са нацијом и национализмом. У овом раду износе се ставови аутора који нацију и национализам сматрају још увек веома значајним фактором у савременом свету. Такође, анализом тврђњи једног активног дипломате, потврђује се теза о важности нације и национализма данас.

Кључне речи: нација, национализам, савремени свет, глобализација, моћ.

Друштвени актери одувек су водили рачуна о томе како се представљају у свету којих их окружује, о томе како их други друштвени актери виде и доживљавају. Овакво настојање је део друштвеног међуделовања (интеракције) које има двоструку сврху: са једне стране, потребно је сопствено друштвено деловање легитимисати изнутра (самом актеру, индивидуалном или групном); са друге, потребно га је легитимисати споља (у односу на друге), како би се међу другим друштвеним актерима лакше заузело место које се жели. Овде се нужно намеће питање о карактеру пожељне слике о самоме себи („имица“), који је, свакако, подложен промени.

Каква се слика о самоме себи данас сматра пожељном? Чини нам се да се у савременом друштвеном свету актери желе пре свега представити као морални, што важи и за индивидуалне и за групне актере. Када је овим другим реч, посебно када имамо у виду глобална друштва, они несумњиво настоје да своју политику представе као „демократичну“, као ону која води рачуна о људским правима, као политику која стреми остварењу пре свега моралних циљева. Наличје пожељне слике је, наравно, непожељна. Глобална друштва данашњице не желе баш превише да их виде као моћна. Излази да моћ (било да је схватимо структурално, било као контролу над ресурси-

ма) није баш пожељна као део „имица“, глобалних друштава, иако она јесте кључна за основну потребу сваког друштва, тј. потребу да преживи и опстане у окружењу других глобалних друштава.

Како другачије објаснити непрестално понављана настојања да се све што има везе са моћи некако „гурне под тепих“ или бар представи мање важним него што то стварно јесте?

Типичан пример јесте поступање са државом. Познато је да је значај државе био, а и данас је умногоме оспораван. Њен су значај оспоравали како либерали (држава као „ноћни чувар“), тако и марксисти («одумирање државе»), сматрајући да њена важност опада и да ће се, у будућности, сасвим изгубити. Данас оспоравања важности улоге државе долазе из табора такозваних «хиперглобалиста», па тако С. Стрејнц (Strange) тврди да се «(...) опадајући ауторитет држава огледа у растућој прерасподели ауторитета на друге институције и асоцијације, као и локална и регионална тела». Према хиперглобалистима, «(...) економска глобализација ствара нове облике друштвене организације које потискују, или ће потиснути, традиционалну националну државу као примарну економску и политичку јединицу друштва».¹ Много умеренији и веома аргументован став заузима један други теоретичар глобализације, Е. Гиденс (Giddens),² када каже да је национална држава «још увек витална моћ у свету», свету у којем је она скоро универзална форма. Моћ нација-држава и даље је већа од моћи главних ривала, а то су велике корпорације: нације-државе имају територију, а компаније је немају; нације-државе имају приступ војној моћи и средствима насиља, док корпорације то чине ретко, па и онда само посредно; нације-државе успостављају законске оквире, што суштински утиче на активност корпорација.

Укратко, ако државе и нису једини битан фактор у данашњем свету, оне свакако још увек јесу изузетно важне. Када не би било тако, не бисмо се суочавали са чињеницом да, како

¹ Према: Д. Хелд, „Дебате о глобализацији“, у зборнику *Глобализација – мит или стварност*, приредио Вулегић В, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2003, стр. 50.

² Види: Е. Гиденс, „Свет који нам измиче“, у зборнику *Глобализација – мит или стварност*, Београд 2003, стр. 152-154.

одлично примећује М. Брдар, државу у теорији неће да брани готово нико, али да је на делу хоће практично свако.³

Нације, национализми и глобализација

Као што се то може наслутити из горе наведеног, ствари слично стоје и са нацијом и национализмом. Нема никакве сумње да су се и нација и национализам у последњих нешто више од две стотине година показали као изузетно моћни. Са вером у националне митове, милиони људи борили су се једни против других, гинући и бивајући осакаћени у, наизглед, бесмисленим и безбројним ратовима. Бројни национализми изазвали су многе крупне друштвене промене, градили су и разарали државе; са своје стране, држава је често градила нацију и прихватала национализам, признајући тако овим творевинама велику друштвену снагу.

Тесно везаним за државу, нацији и национализму неминовна смрт прорицана је много пута.⁴ Нестанак нација и националиста пророковао је у деветнаестом веку још К. Маркс, да би престанак потребе за национализмом поново био на дневном реду након Првог светског рата и реконструкције Европе према принципу националног самоопредељења. Нација и национализам су, међутим, упорно одбијали да се повинују предвиђањима и изнова доказивали своју снагу и виталност. Они су преживели још једно очекивање свога нестанка, оно које се појавило након процеса деколонизације у Азији и Африци после Другог светског рата. Данас се појава која се најчешће назива „глобализација“ види као коначни „гробар“ нације и национализма. Наиме, сматра се да глобална економска интеграција и хомогенизација културе (схваћене као начин живота), уз велики раст значаја међународних организација,

³ М. Брдар, „Vindicae contra tyranos: апологија државе као медијума друштвене интеграције“, *Мултикултурна Војводина у европским интеграцијама*, прир. Трипковић М, Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за социологију, Нови Сад 2006, стр. 51-52.

⁴ Извесна интелектуална „плиткост“ национализма одувек је одбијала интелектуалце (Б. Андерсон, *Нација: замишљена заједница*, Плато, Београд 1998, стр. 16-17), што, претпостављамо, није било без утицаја на предвиђања његове пролазности.

води битном умањењу значаја нације и национализма, ако не и њиховом потпуном губљењу са светске политичке сцене.⁵

Дефиниција нације има толико много, да су чак и типологије ових дефиниција веома бројне. За ову прилику навешћемо само два одређења, она на која се велики број оних који се баве проблемом нације данас позивају.

Прво од њих дао је 1983. године Б. Андерсон (Anderson) у својој познатој књизи „Нација: замишљена заједница“. За њега, нација представља замишљену политичку заједницу, истовремено инхерентно ограничену и суверену. Она је замишљена (а не „измишљена“) зато што, чак и у најмањим нацијама, појединац-припадник нације никада не може упознати већину других припадника нације којој припада, а опет поседује слику заједништва. Нација је ограничена, јер чак ни најбројније нације не теже да укључе у своје редове баш све припаднике људске расе. Даље, она је суверена јер тражи слободу да сама собом управља, без посредника; симбол те слободе је суверена држава. На крају, нација је заједница, јер се, без обзира на стварну неједнакост њених припадника, осећа као нека врста другарства, чак братства.⁶

Сматрајући да Андерсон није успео да објасни кључни проблем, а то је како се то „замишљање“ нације преображава у морални императив толико снажан да су људи спремни да масовно умиру за нацију, један од данас најпознатијих истраживача ових проблема Е. Смит (Smith) даје сопствено одређење, према коме нацијом можемо назвати сваку „(...) посебним именом означену људску популацију, која има заједничку историјску територију, заједничке митове и историјско памћење, масовну, јавну културу, заједничку економију и заједничка права и дужности за све чланове“.⁷ Смит такође истиче да термин „национализам“ има четири главна значења: прво, он означава цео процес израстања нација и националних држава; друго, национализам значи осећање везаности за нацију, као и осећање националног поноса; треће, национализам се схвата као идеологија и дискурс који претерано хвали нацију;

⁵ Е. Хејвуд, *Политичке идеологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2005, стр. 194-195.

⁶ Б. Андерсон, наведено дело, стр. 17-18.

⁷ А.Д. Смит, *Myths and Memories of the Nation*, Oxford University Press, 1999, стр. 8 и 11.

четврто, национализам може бити покрет са националним аспирацијама и циљевима. Најзначајнијим он сматра треће и четврто значење, па национализам дефинише као „(...) идеолошки покрет за стицање и одржавање идентитета, јединства и аутономије одређене популације за коју неки њени чланови мисле да конституише постојећу или потенцијалну нацију“.⁸

Да ли ће заиста глобализација „отерати“ и нацију и национализам на „сметлиште историје“ (Маркс)? Или ће они опстати, „у инат“ свима онима који прижељкују и призивају њихов нестанак? Последњих неколико деценија сведоци смо свега само не нестанка и слабљења национализма и нације. Примера има заиста много: ту су националистички покрети у Баскији у Шпанији, у Шкотској, у Ирској, у Белгији, у Канади (Квебек), у Шри Ланки (Тамили), у Турској и Ираку (Курди), итд; слом система „реалног социјализма“ у Европи после 1989. такође је изродио многе национализме (распад Чехословачке и СССР-а); крвави распад Југославије у ратовима вођеним деведесетих година прошлог века.

Према мишљењу Е. Хејвуда, управо глобализација, слабљењем традиционалних грађанских и националних веза, подстиче појаву етнички заснованих националиста. Ако до тада постојећа национална држава, у новим условима, није кадра да ствара смислене колективне идентитета, могу се јавити „партикуларизми“, који могу бити засновани на религији, етницитету или раси. Ово се већ догодило у Југославији, али је на делу и у Великој Британији, Шпанији, Италији и Белгији. Надаље, у условима глобализације могу добити и ново значење, које укључује преобликовање националних идентитета већ постојећих нација (Сингапур, Малезија, Аустралија, Нови Зеланд и Канада), како би се оне боље прилагодиле и снашле у данас изузетно међузависном свету.⁹ Реч је, дакле, о томе да глобализацијски процеси заправо оживљавају нацио-

⁸ Исто, стр. 103.

⁹ Е. Хејвуд, наведено дело, стр. 195. Способности национализма као идеологије да преживи свакако доприноси и његов „шизофрени“ политички карактер. Наиме, он је био и прогресиван и реакционаран, демократски и ауторитаран, левичарски и десничарски. Повезан је са свим значајним политичким идеологијама: либерализмом, конзервативизмом, фашизмом, социјализмом, комунизмом (једини изузетак је анархизам, због свог одбацивања државе). Велики број политичких покрета користио је националистичке доктрине (Исто, стр. 166).

нализме и дају нови политички значај нацији. С једне стране, ради се о неопходности поседовања колективног идентитета, а са друге о нужности очувања друштвене кохезије и идентитета у временима велике нестабилности и конкурентности.

Нешто другачије објашњење нуди Е. Смит, истичући да у најновијем «таласу» национализма има мало чега новог. Основна грешка либерала и социјалиста јесте што национализам не третирају као појаву за себе, већ га настоје уклопити у своје еволуционе схеме; за њих је национализам само стадијум на пола пута до главних циљева, а то су космополитска култура и глобална политичка заједница. Супротно очекивањима либерала и социјалиста, напредак модернизацијских процеса је заправо повећао број етничких конфликта и национализма. Садашњи «талас» национализма само је један од многих од времена Француске револуције. Национализам као идеологија и покрет постао је ендемичан; могућност националистичких покрета увек постоји.¹⁰

Исти аутор разматра три врсте аргумената којима се поткрепљује теза о слабљењу националне државе и опадању национализма.¹¹

Према првој врсти аргумената («економска глобализација»), нова међународна подела рада узнапредовалог капитализма не познаје границе и о свом деловању уопште не води рачуна о националним интересима, нити о политикама националних држава. Активности транснационалних компанија, великих финансијских институција, новчаних и робних тржишта, као и проток трговине и производње просто заобилазе ограничења која им жели наметнути национална држава. Следствено, национална држава изгубила је некадашњи значај, али и независност. Настојећи да оповргне ове аргументе, Смит се са правом пита да ли је икада постојало време када је држава (или национална држава) била економски и финансијски независна. Економски напредак империја увек је зависио од колонија; мале државе увек су биле под економском хегемонијом већих држава. Данас је држава, за многе људе, у многим деловима света, главни регулатор економије и економске политике, иако је њено маневарско поље ограничено. Елите

¹⁰ A.D. Smith, наведено дело, стр. 254-255 и 257.

¹¹ Исто, 258-261.

које воде државу су задржале велику моћ у економској сфери, путем њихове контроле над доношењем закона, администрацијом и судством. За грађанина-појединца, национална држава, а не глобална економија, јесу главни извор како економских погодности, тако и ограничења. Националне државе још увек су главни фактор у «одржавању реда» и заштити сигурности својих грађана, како изнутра, тако и споља; оне данас имају и додатне задатке, посебно у области здравства, образовања и културе. Кроз контролу медија и наставних програма, оне су способне да спрече културно «подривање» националне заједнице.

Агументи «друштвене хибридизације» инсистирају на томе да концепти нације и националног идентитета у «пост-модерном» свету морају бити редефинисани, због тога што је недавни масовни прилив имиграната, становника бивших колонија, азијаната и радника из других земаља довео до ерозије старих традиција и веровања и претворио некад хомогени национални идентитет у серију културно одвојених сегмената. Али, када је то постојао сасвим хомогени и јединствени национални идентитет, ако се изузму снови етничких националиста и званична пропаганда националистичких режима? Процеси реинтерпретације националног идентитета постоје, али они имају своје границе. Наиме, модерна држава захтева некакав принцип политичке солидарности, што се често обезбеђује неким обликом грађанског, територијалног национализма. Понекад, међутим, овај грађански национализам није довољан, па бива замењен или допуњен више етнички заснованим принципом националне солидарности. Етнички критеријум солидарности појављује се периодично, нпр. у Француској у време Афере Драјфус или у Вишијевској држави (период немачке окупације), али може имати и већи значај, као у Немачкој и источној Европи.

Заступници аргумента «културне хибридизације» тврде да глобализација производи стандардизовану потрошачку културу, уз помоћ масовних комуникација, које опет почивају на електронским медијима и информационој технологији. Смит примећује да културни империјализам и размена културних црта јесу нешто што нас прати већ вековима, али и да «глобална култура» представља термиолошку контрадикцију. Будући да је, по дефиницији, ванвременска, ванпросторна,

неутрална и техничка, глобална култура била би искључиво култура садашњости, култура без памћења, мешавина других (посебних) култура. Међутим, ниједна култура не може да се развија без колективног памћења и традиције, нити културни идентитети и заједнице могу да постоје без дистинктивних симболичких кодова.

„Добре“ и „рђаве“ нације, „добри“ и „рђави“ национализми

Занимљиво је погледати како на ове проблеме гледа неко из света политике, неко ко није научник. Виђења директних актера друштвених збивања дата у мемоарској или квазинаучној форми јесу релевантан социолошки материјал и извор података. Пречесто се, потпуно неоправдано, извори података свODE на оне који су добијени путем упитника, чиме се апсолутизује (чак и фетишизује) једна техника у социолошком истраживању. Резултати овакве редукције јесу осиромашење социолошке евиденције, прескакање битних социолошких проблема, као и тривијализација и идеологизација социолошких сазнања. Наравно, споменути извори нуде само индиректну аргументацију и захтевају „читање између редова“.

У књизи индикативног наслова „Распад нација“, а коју сматра, на посредан начин, књигом о Балкану, британски дипломата Р. Купер¹² (Cooper) излаже своје схватање „новог светског поретка“, затим онога што он назива „постмодерним светом“, као и место и улогу нације и модерног у њима.

Према Куперу, година 1989. представља најрадикалнију промену у историји Европе, крупнију од оних које су се догађале 1789, 1815. и 1919. године. Не само што је завршен хладни рат, него је и престао да постоји дотадашњи европски

¹² Р.Купер је дугогодишњи британски и европски (ЕУ) дипломата. За начелника Одељења за политичко планирање у британском Министарству спољних послова постављен је на почетку кризе на Балкану. Касније је радио у британској амбасади у Бону, затим се бавио кризом у Источном Тимору, да би у време НАТО интервенције у Македонији био постављен за председавајућег Комитета за Балкан. Премда у својој књизи тврди да је свака сличност његових идеја са британском или европском политиком „чисто случајна“, тих је „чистих случајности“ толико да је сасвим јасно да његови ставови умногоме одражавају ту политику/политике (види: Р. Купер, *Распад нација*, Филип Вишњић и Клуб Плус, Београд 2007, стр. 8-9 и 12).

државни систем, који се заснивао на равнотежи моћи. Кроз целу познату историју, међународни поредак заснивао се или на хегемонији, или на равнотежи моћи. У време антике и средњег века, једини избор је био између империје и хаоса: они који су живели унутар граница империје, имали су ред и цивилизацију, док су изван империје били варвари и неред. Трећи начин пронађен је у Европи, где су мале државе успеле да створе концентрацију моћи путем успостављања суверенитета. Концентрација моћи унутар државе, међутим, оставила је међународни поредак без заштите. Ризик неконтролисаних ратова и ризик да једна сила оствари хегемонију превладан је системом равнотеже моћи. Овај систем зачет је са Вестфалским миром (1648). Кад год би нека од европских сила запретила да угрози ову равнотежу, била то Шпанија, Француска или Немачка, против ње се стварала коалиција која је враћала ствари на почетак. Уз овај систем ишла је и доктрина *државног разлога*, која је укључивала став да морална правила не важе за државе. Три су фактора поткопала овакав систем равнотеже моћи: прво, уједињење Немачке (1871), чиме је створена за унутаревропско обуздавање прејака држава; друго, индустријализација рата, која је страховито поскупела ратовање; треће, појав масовног друштва и демократске политике, чиме је одлучивање о рату и миру исклизнуло из руку мале, међународно усредсређене елите.¹³

Док је европски систем био заснован на равнотежи моћи, светски је утемељен на империјализму европских сила и њиховом гушењу, у ваневропским областима, истог оног што су на сопственом континенту признавали – националне државе и међународног плурализма. Два светска рата уништила су стару европску равнотежу и наместо ње поставиле светска равнотежа две суперсиле. Обе суперсиле, САД и СССР на сваки су начин избегавале директан сукоб и „хладни“ рат водиле пре свега пропагандом, подмићивањем и превратима.¹⁴

Након хладног рата, настао је троделни светски поредак. У *пре-модерном свету*, који је, у ствари, постимперијални хаос, држава је сувише слаба и нема више монопол физичке силе. Не-државни актери, као што су нарко-

¹³ Р. Купер, наведено дело, стр. 19 и 23-26.

¹⁴ Исто, стр. 27-28.

криминалне и терористичке групе, постају врло моћни. Примери за ово су Сомалија, Афганистан и Либериа. *Модерни свет* јесте свет националних држава, у којем су државе задржале монопол над средствима силе и спремне су да их употребе једне против других. У овом старомодном поретку нација-држава битни су моћ и *државни разлог*; то је свет прорачуна интереса и силе, онако како су га описивали Макијавели и Клаузевиц. Модерном свету припадају и Уједињене нације, са својим инсистирањем на државном суверенитету, на одржавању равнотеже (право вета у Савету безбедности) и одржавању реда силом. Битан недостатак модерног света је недостатак праве равнотеже, која стално прети започињањем неког новог империјализма. Док су у пре-модерном свету државе опасне ако су неуспешне, у модерном опасне постају успешне (сувише моћне) државе. Коначно, *пост-модерни свет* иде даље од националне државе, инсистирајући на (самонаметнутим) ограничењима суверенитета. У оквирима овог света, разлике између унутрашње и спољне политике почињу да се губе. Одбацује се употреба силе у решавању спорова и прихватају се одлуке међународних судова. Границе постају мање битне, а безбедност се заснива на транспарентности, уместо на зидовима. Међународне организације, попут ММФ-а (IMF), Организације за економску сарадњу и развој (OECD) и сл. добијају на значају. Макијавелијева аморалност и *државни разлог* у пост-модерном свету бивају замењени моралношћу. Пост-модерни свет није више заинтересован за империјализам; са војске и контроле територије, нагласак је померен на придруживање међународним телима и склапању међународних споразума. Пост-модерном свету припадају државе ЕУ, а од изваневропских држава свакако Јапан, који је сам себи наметнуо границе за војни буџет и борбене способности.¹⁵

Ако за ову прилику по страни оставимо Куперова поједностављења („Макијавелијева аморалност“), произвољна тумачења („крај империјализма“), у неким случајевима потпуно слепило за очигледне чињенице („Јапан који сам себи намеће војна ограничења“), као и неке друге недостатке и концентришемо се на оно што је за нашу тему битно, видећемо да овај дипломата, који је дуги низ година међународну полити-

¹⁵ Исто, стр. 31-33, 36-38 и 39-54.

ку пратио изблиза и у њој учествовао, нације и национализме везује за „модерни свет“, који сматра старомодним и превазиђеним.

Међутим, иако Купер преферира „пост-модерни свет“, имајући за њега скоро само речи хвале, он није могао да избегне да на неколико места истакне да, упркос свему, нације, национализми и националне државе још увек имају велики значај (у неким моментима, видећемо, чак одлучујући). Као политичару, то му се у неким ситуацијама свиђа, а у неким не; за нас је битно да он утицај нације и национализма види као чињенице савременог света.

Прво, демократија као победничка идеја у хладном рату захтева снажан осећај идентитета, политичко заједништво које се, у већини случајева, поклапа са идејом нације. Распад „хладноратовских империја“, СССР-а и Југославије, јесте тријумф либерализма и национализма, кроз „ратове демократије“.¹⁶ Очигледно, Куперу се допада спој либерализма и национализма.

Друго, док се економија, законодавство и одбрана повезују све више у међународним оквирима, а границе бивају све мање битне (све се ово односи на „пост-модерни свет“), „идентитет и демократске институције остају тврдоглаво национални“.¹⁷ Овим Купер није одушевљен, али просто нема куд: чак и у „пост-модерном свету“ (ЕУ, пре свих), нација „тврдоглаво“ опстаје, јер без ње нема ни идентитета, ни функционисања демократских институција.

Треће, земља која је „измислила“ „пост-модерни свет“, стоји „изван и изнад система“, као његов чувар. Војно доминантне у свету (38% свих војних трошкова на светском нивоу), САД су „изразито модерна држава“ која не прихвата ограничавање свог суверенитета. Док су европске државе постале мање националистичке, то се није догодило са Америком. Купер наводи да је то можда због тога што је европски национализам повезан са етницитетом, док је амерички национализам одређен лојалношћу према уставу.¹⁸ Излази да сав „пост-модерни свет“, парадоксално, заправо почива на оном

¹⁶ Исто, стр. 29.

¹⁷ Исто, стр. 44.

¹⁸ Исто, стр. 54-56 и 60.

модерном, на војној моћи коју има једна национална држава, чију важну компоненту чини (амерички) национализам.

Коначно, „пост-модерне“ државе не држе се *државног разлога* само када је реч о односима са другим „пост-модерним“ државама. Изван система „пост-модерних“ држава, оне наступају на начин националних држава. На том је терену све дозвољено: „сила, први удар, превара, шта год је потребно (...) У џунгли свако мора да користи законе џунгле“.¹⁹ „Макијавелијева аморалност“, за коју Купер тврди да у „пост-модерном свету“ бива елиминисана, тако се враћа на „мала врата“.

Видимо да за Купера постоје „добре“ и „рђаве“ нације и „добри“ и „рђави“ национализми, већ према томе како се односе према интересима САД и ЕУ. Амерички национализам је, свакако, „добар“, док су национализми и јачање националних држава у „модерном свету“ „опасни“ и „забрињавајући“. Од „карактера“ нације и национализма зависи како са њима треба поступати. „Добре“ треба подржавати, бранити и чак градити тамо где не постоје, док „рђави“ треба што пре да нестану, јер, тобоже, „изазивају сукобе“, „крше људска права“ и „ометају“ економски развој који носи добробит свима.

Зарад примера оваквог поступања не морамо ићи изван простора Балкана. Добро је познато да су у данашњој Босни и Херцеговини присутна настојања да се „изгради“ босанска нација, што се може видети не само у практичној политици, него и у изјавама западних политичара. Августа месеца 2007. године јавност на западном Балкану узбуркала је изјава немачког амбасадора Михаела Шмунка, који је оценио да је главни циљ уставне реформе у БиХ стварање јединствене нације.²⁰ Сличне изјаве давали су и раније неки други истакнути западни политичари, а сама политика није нарочито нова, јер води порекло још из деветнаестог века и времена аустроугарске окупације Босне и Херцеговине.²¹ Са друге стране, нацио-

¹⁹ Исто, стр. 68-69.

²⁰ Дневни лист „Глас Јавности“ за 17.08.2007, интернет издање (www.glas-javnosti.co.yu).

²¹ Види нпр: С. Вервает, „Босанска вила и Двојна монархија. Књижевни програм босанско-херцеговачких Срба и културна политика Аустроугарске“, зборник *Сусрет култура*, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Нови Сад 2006, стр. 659-669.

нални идентитет, а тиме и нација, настоји се „разградити“ када је реч о Србима, јер је српски национализам, наводно, „једини преостали реметилачки фактор“ данас на Балкану.

Рационалан разлог за овакво разликовање „добрих“ и „лоших“ нација и националиста покушава се пронаћи у познатој подели на грађанске нације и нације које имају етничко утемељење. При томе се заборавља да граница између ова два типа нације нипошто није тако оштра, као и да грађански модел нације може бити итекако суров према мањинама и њиховој култури.²² Шта је са источноевропским (и још неким) национализмима који су довели до распада „империја“ (у које Купер сврстава СССР и Југославију)? Зар већина њих није етнички заснована? Најзад, узор за формирање нација на етничком принципу је западног порекла (Немачка). Овом аргументу додали бисмо још један: ако бисмо покушали да применом неког објективног критеријума (нпр. броја ратова које је нека нација водила, броја жртава у тим ратовима, обима разарања, удела војних и ратних трошкова у државном буџету и сл) покушали да установимо које су нације најагресивније, многе „грађанске“ сигурно би се нашле у самом врху листе. Иза поделе нација и националиста на „добре“ и „рђаве“ заправо стоји стари и познати (данас врло делатни) мит о „моралној супериорности“ Запада и његовој „цивилизаторској улози“.

Покушавајући да оправда политику коју воде САД и ЕУ, овај британски дипломата пружа нам (више или мање невољно) важно сведочанство о још увек великом значају и утицају нације, национализма и националне државе у савременом свету. Као и у претходна два века, ове друштвене творевине данас представљају огромну друштвену моћ, те их се, управо због тога, нико не жели одрећи. Посебно не на делу.

Литература

1. Андерсон, Б, *Нација: замишљена заједница*, Плато, Београд 1998.
2. Брдар, М, „Vindicae contra tyranos: апологија државе као медијума друштвене интеграције“, *Мултикултурна Војводина*

²² A.D. Smith, наведено дело, стр. 201 и 232. Исти аутор наводи и појаву „реетнизације“ нација у западној Европи (Исто, стр. 200).

-
- у европским интеграцијама, прир. Трипковић М, Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за социологију, Нови Сад 2006.
3. Вервает, С, „Босанска вила и Двојна монархија. Књижевни програм босанско-херцеговачких Срба и културна политика Аустроугарске“, зборник *Сусрет култура*, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Нови Сад 2006.
 4. Гиденс, Е, „Свет који нам измиче: Прво предавање“, у зборнику *Глобализација – мит или стварност*, приредио Вулетић В, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2003.
 5. Купер, Р, *Распад нација*, Филип Вишњић и Клуб Плус, Београд 2007.
 6. Хејвуд, Е, *Политичке идеологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2005.
 7. Хелд, Д, „Дебате о глобализацији“, у зборнику *Глобализација – мит или стварност*, приредио Вулетић В, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2003.

Srđan Šljukić

IMPORTANCE OF NATION AND NATIONALISM IN CON-
TEMPORARY WORLD

Summary

Social actors in the contemporary world (especially global societies) want to be seen by others as moral, and not as powerful. Power is not very desirable as a part of image of global societies; everything that is linked with power tends to be presented as less important than it really is. This is the case with state, but also with nation and nationalism. In this paper the author presents the views of the authors that think that nation and nationalism are still important in the contemporary world. The claim of importance of nation and nationalism today has been also supported with the analysis of the views of an active diplomat.

Key words: contemporary world, globalization, nation, nationalism, power.

SAVREMENA SRBIJA – NACIONALNA HOMOGENIZACIJA STANOVNIŠTVA

Apstrakt: U radu se analizira etnička struktura stanovništva Srbije s posebnim osvrtom na kvantitativne i kvalitativne etnodemografske promene koje su se desile u poslednjem međupopisnom periodu (1991-2002) prouzrokovane migracijama, etnički diferenciranim prirodnim priraštajem i promenom nacionalne pripadnosti. Etnocentrične migracije (voljne ili prisilne) prvenstveno su uticale na promenu etničke slike Srbije u pravcu nacionalne homogenizacije stanovništva, s obzirom na dolazak velikog broja izbeglica pretežno srpske nacionalnosti. Istovremeno, promena nacionalnog opredeljenja, odnosno buđenje nacionalne svesti ili etnička mimikrija kod nekih naroda, bitno je uticala na njihovo demografsko kretanje i promenu etničke strukture. Danas, u Srbiji kao multi-etničkoj, multikonfesionalnoj i multikulturalnoj državi, međuetnički odnosi, položaj i prava manjina od velike su važnosti za mir, stabilnost i demokratski razvoj zemlje.

Cljučne reči: etnička struktura, migracije, izbeglice, nacionalna pripadnost, manjine, Srbija

Uvod

Dezintegracija federalnih država u istočnoj i jugoistočnoj Evropi početkom 1990-ih godina, prouzrokovana objektivnim društveno-istorijskim faktorima, subjektivnim delovanjem političkih i drugih elita, kao i uticajem spoljnjeg faktora, imala je pored zajedničkih karakteristika i bitne razlike, pri čemu je najkomplikovaniji i po svojim posledicama najtragičniji nesumnjivo bio jugoslovenski slučaj. Osnovni uzroci raspada su duboka kriza rušenja totalitarnih sistema zasnovanih na jednopartijskom monopolu i državnoj kontroli nad privredom. Iako ovi sistemi nisu bili identični (posebno u slučaju bivše SFRJ), a razlikovali su se i po stepenu autentičnosti razvoja i ukorenjenosti socijalističke ideologije, našli su se zajedno pod odlučujućim uticajem korenitih i neminovnih ekonomsko-političkih promena. Proces prevazilaženja totalitarizma dobio je, međutim, nove elemente vezane za nacionalno pitanje i istorijat međuetničkih odnosa u tim zemljama.

Raspad bivše SFRJ odvijao se u znaku brze etnifikacije političkog života i etničkih sukoba. Krenulo se putem anahronog nacionalizma, afirmacije principa nacionalne države iz XIX veka, i to u uslovima etničke, kulturne i verske raznolikosti, kao i putem potpune kolizije sa svim relevantnim međunarodno pravnim principima. Idejni tvorci nacionalizma zastupali su tezu da je u zajedničkoj Jugoslaviji ugrožen nacionalni i kulturni identitet njihove nacije i da bi on mogao biti efikasno zaštićen samo u suverenoj i nezavisnoj državi gde bi cela nacija bila na okupu. Dakle, umesto da se reformiše i menja postojeći politički i ekonomski sistem i pri tome održe normalni međunacionalni i međurepublički odnosi pristupilo se cepanju tih odnosa i oživljavanju nacionalizma i međusobnih pretenzija. Tako je nacionalizam, a ne politička demokratizacija i ekonomska reforma, postao formula za očuvanje ili dolazak na vlast u svakoj od bivših jugoslovenskih republika (Janjić, 1995).

Period stvaranja klasičnih nacionalnih država završen je u Evropi krajem XIX i početkom XX veka, pa je stvaranje novih etnički homogenih država u suprotnosti sa evropskim i integracionim procesima. Ako bi se koncept zakasnele izgradnje nacionalnih država krajem XX veka čak i smatrao opravdanim, to se ne može reći za načine i metode primenjene u bivšoj SFRJ. Nacionalizam prisutan u bivšoj Jugoslaviji bazirao se na formuli nacionalne homogenizacije i razdvajanja od drugih nacija što je dobilo formu migracija i etničkog čišćenja. Sukob između stvaranja "čistih" etnonacionalnih država, s jedne i etničke heterogenosti bivših jugoslovenskih republika, s druge strane doveo je do tragedije, velikog broja poginulih i nestalih, izbeglica i interno-raseljenih lica, ogromnih dobrovoljnih i prisilnih migracija, što je prouzrokovalo i bitne promene u demografskom i etničkom sastavu stanovništva Srbije. Pokazalo se, po ko zna koji put, da formula "jedna nacija jedna država" je apsolutno neprimenljiva na prostoru Balkana, s obzirom na izrazito heterogeni etnički sastav stanovništva, izmeđuost različitih nacija, kultura, civilizacija i religija.

Promena etnodemografske slike Srbije krajem XX i početkom XXI veka ogleda se, pre svega, u izraženom procesu nacionalne homogenizacije stanovništva uslovljenog prvenstveno masovnim voljnim i prinudnim etnocentričnim migracijama, zatim etnički diferenciranim prirodnim priraštajem, nacionalnim i verskim re-

vivalizmom pojedinih etničkih zajednica, kao i manje ili više izraženim asimilacionim i integracionim procesima.

Prisilne etnocentrične migracije stanovništva

Migracije stanovništva nesumnjivo su obeležile poslednju deceniju XX veka, a političke promene učinile su ih još aktuelnijim sa demografskog, ekonomskog i pravnog aspekta, imajući u vidu ne samo njihov obim, intenzitet i posledice, već i nove specifične vidove migracionih kretanja. S tim u vezi, izbeglištvo kao posebna vrsta migracija zbog svojih karakteristika i značajnog uticaja na društvene tokove, zaslužuje posebnu pažnju. Izbeglištvo predstavlja, bez obzira da li je reč o prisilnim migracijama, "razmeni" stanovništva, masovnim seobama ili privremenom raseljavanju, jednu od najtežih i najtragičnijih ličnih i društvenih posledica rata, etničkih sukoba, ekstremnih političkih režima, prekranja granica, "etničkog čišnjenja" i genocida.

Dezintegracija zemlje i stvaranje novih država na prostoru bivše SFRJ, međuetnički konflikti i oružani sukobi doveli su do ogromnog broja izbeglica koji su se kretali ka svojim matičnim državama. Iako je istorija političkih, verskih i oružanih sukoba na ovim prostorima relativno duga, teško je bilo predvideti sukobe ovakvih razmera, intenziteta i trajanja. Ilustracije radi, 1993. godine prema procenama UNHCR-a, od ukupno 15 miliona izbeglica u svetu, gotovo jedna petina (oko 2,5 miliona) bila je sa područja bivše SFRJ.

Velika preseljavanja stanovništva i sled političkih događaja odrazili su se na Srbiju, između ostalog, u dolasku velikog broja izbeglica u više talasa i u različito vreme. Veliki progon Srba iz Hrvatske 1995. godine, kao "najveći pojedinačni egzodus u svetu", zatim izbeglice iz Bosne i Hercegovine posle Dejtonskog sporazuma, kao i iz Hrvatske sa povlačenjem međunarodnih snaga iz istočne Slavonije, "mogu se meriti po brojnosti i tragičnosti samo sa izbeglištvom koje su prošli Srbi sa velikom seobom pod Čarnojevićem ili u toku Prvog svetskog rata" (Matković, 1999).

U Srbiji su u više navrata sprovedeni popisi, registracije i ankete izbeglog stanovništva, ali se to odnosilo samo na lica sa izbegličkim statusom, zbog čega su mnogi od pomenutih popisa ostali

manjkavi u smislu nedovoljnog obuhvata.¹ Prvi popis izbeglica i ratom ugroženih lica sproveden 1996. godine (od strane Komeserijata za izbeglice i UNHCR) registrovao je oko 618 hiljada ovih lica. Od toga je preko polovine došlo u Centralnu Srbiju, a najveći broj u Beograd (oko 170 hiljada), što znači da je svaki deseti stanovnik u glavnom gradu bio izbeglo lice. Nesumnjivo su "pull" faktori preovlađujuće delovali u odnosu na privlačnost drugih gradova, jer se atraktivnost metropole ogledala u većim mogućnostima za smeštaj i zapošljavanje, kao i postojećim rodbinskim i prijateljskim vezama. Za razliku od drugih zemalja gde su izbeglice smeštene uglavnom u kolektivnim centrima, u Srbiji se većina nalazila kod rodbine i prijatelja (preko 50%), a samo mali deo u kolektivnim centrima (oko 10%). U etničkoj strukturi izbegličke populacije, većinu su činili pripadnici srpske nacionalnosti (preko 90%), a u znatno manjem broju Jugosloveni (1,7%), Muslimani (1,0%) i ostale nacionalnosti (3,8%), što je i razumljivo imajući u vidu vrstu međunacionalnih sukoba i nacionalni sastav područja sa kojih su prebegli. Ostale demografske strukture (starosno-polna, obrazovna, bračna i ekonomska) nisu se bitnije razlikovale u odnosu na autohtono stanovništvo što se može objasniti neselektivnošću migracionog procesa (izuzev u etničkom smislu) budući da su se iseljavale čitave porodice. Takođe, u pogledu prirodnog kretanja, a na osnovu ranijih demografskih istraživanja, može se gotovo sa sigurnošću tvrditi da su reproduktivne norme ovog stanovništva uobičajene za sva niskonatalitetna područja bivše Jugoslavije koja su se poslednjih decenija razvijali u sličnim društvenim okolnostima.

¹ Prema međunarodnom pravu, status izbeglica imaju lica koja su došla iz drugih država u zemlju egzila, dok status interno raseljenih lica imaju ona koja su došla sa teritorije iste države. Najvažniji međunarodni instrumenti koji regulišu pravni položaj i zaštitu izbeglica jesu Konvencija UN o statusu izbeglica (1951) na osnovu koje je osnovan i Visoki komesarijat za izbeglice (UNHCR) sa zadatkom da pruži materijalnu pomoć izbeglicama, kao i vladama zemalja na čijoj se teritoriji oni nalaze. Takođe, Protokol o statusu izbeglica (1967) je značajan, a od ostalih treba spomenuti Opštu deklaraciju o ljudskim pravima (1948) i Evropski sporazum o ukidanju viza za izbeglice (1955), ali su oni opšteg karaktera. Osnovni elementi navedenih dokumenata postoje i u Zakonu o izbeglicama Republike Srbije (1992) koji reguliše zaštitu, zbrinjavanje, utvrđivanje ili gubljenje izbegličkog statusa, a pod pojmom izbeglica podrazumeva sva lica koja su usled pritiska vlasti, progona, etničke i verske diskriminacije ili političkih uverenja bili prinuđeni da napuste svoje prebivalište i prebegnu na teritoriju Srbije.

U proteklom periodu broj izbeglica se smanjio, s obzirom da su neki rešili svoj status dobijanjem srpskog državljanstva, jedan broj se odselio u inostranstvo, dok su se neki vratili u mesta odakle su prebegli (Raduški, 2000). Poslednji popis stanovništva iz 2002. godine, imao je za cilj da registruje i ovu kategoriju lica jer su prema novoj popisnoj metodologiji uključeni u ukupno stanovništvo, pa je tako popisano 379,2 hiljada izbeglica.

Generalno, položaj izbegličke populacije u tesnoj je korelaciji sa relevantnim političkim odlukama i ekonomsko-političkom klimom u zemlji. S obzirom da je velika većina ostala u Srbiji, to podrazumeva dugotrajan proces njihovog adaptiranja koji pod uticajem različitih faktora iz novog okruženja, a u okviru specifične socio-ekonomske situacije, može biti veoma spor, sa manjim ili većim stepenom izolacije i rezistentnosti prema novim uticajima. Poznato je da migracije trajnijeg karaktera u socio-psihološkom smislu utiču na menjanje demografskih, etničkih, socijalnih i drugih odlika stanovništva kako na emigracionim tako i na imigracionim područjima. Takođe, podrazumevaju psihološko, ekonomsko, kulturno i međuetničko prilagođavanje migranata novoj sredini, ali i istovremeno menjanje te sredine, ne samo zbog broja već i karakteristika migrantskog stanovništva. U tom smislu, po svom značaju i konsekvencama, dolazak velikog broja izbeglica bitno je uticao na demografski razvitak Srbije ne samo u kvantitativnom smislu, već prvenstveno u pravcu povećanja stepena homogenosti etničke strukture stanovništva. Tome su u isto vreme doprinele emigracije pripadnika drugih nacionalnosti koji su se selili u svoje matične države zbog političkih, ekonomskih i mnogih drugih razloga.

Promena nacionalne pripadnosti: etnički revivalizam ili mimikrija

Na promenu etničke strukture Srbije pored demografskih faktora (razlike u prirodnom priraštaju i migracionom saldu po nacionalnosti), treba istaći i značajnu ulogu promene prilikom deklarisanja o nacionalnoj pripadnosti – faktora koji je u posmatranom periodu bitno uticao u pozitivnom ili negativnom smeru na populacionu

dinamiku različitih nacionalnih zajednica, odnosno promenu etničke slike Srbije.²

U modernom svetu nacionalizam predstavlja neodoljiv identitetski mit koji nalazimo u različitim oblicima. Mitovi o nacionalnom identitetu pozivaju se na teritoriju i pretke kao na osnovu političke zajednice, a to često predstavlja glavni izvor nestabilnosti i etničkih sukoba u mnogim delovima sveta. Ne samo da je nacionalizam, kao ideološki pokret prodro u svaki kut planete, već je nacionalni identitet svuda okosnica političkih kampanja za narodnu suverenost i demokratiju. Od svih kolektivnih identiteta zajednički ljudskim bićima, nacionalni identitet je najbitniji. Druge vrste identiteta (klasa, pol, vera) mogu se samo poklapati ili kombinovati sa nacionalnim identitetom, ali retko mogu da potkopaju tu moć. "Nacionalni identitet i nacionalizam će po svoj prilici i u bližoj budućnosti ostati moćna snaga. Zato postoji jasna potreba da se bolje razume ta eksplozivna snaga i taj globalni fenomen" (Smit, 1998).

Kraj 1980-ih i početak 1990-ih godina je period karakterističan po korenitim ekonomsko-političkim promenama, jačanju nacionalizma i šovinizma u velikom broju država centralno-istočne Evrope i Balkana. U tom kontekstu, buđenje nacionalne svesti kako kod većinskog naroda, tako i kod pripadnika određenih manjina, dovelo je do promene subjektivnog doživljaja i promene nacionalne pripadnosti, što se reflektovalo na etnostatističke popisne podatke.³ Tako je u Srbiji kod pojedinih nacionalnosti koje su ranije,

² Nacionalna pripadnost je etničko obeležje koje je figuriralo u svim jugoslovenskim popisima posle Drugog svetskog rata. Njegova osnovna odrednica je subjektivnost što znači da svako lice ima pravo slobodno da se (ne) izjasni kojoj nacionalnosti pripada, pri čemu nikakav formalni dokument nije potreban kao dokaz. Međutim, mogućnost promene nacionalne pripadnosti imala je za posledicu velike varijacije od popisa do popisa u statističkim podacima o pojedinim etničkim zajednicama, odnosno bitan uticaj na promenu etničke starukture stanovništva (Raduski, 2007).

³Jedno anketno istraživanje (koje je sproveo Centar za istraživanje javnog mnjenja iz Beograda, 1996.godine) pokazalo je da kod ispitanika najveći stepen vezanosti postoji u odnosu na porodicu, a odmah zatim nacionalna pripadnost, kao značajni tip grupne identifikacije, izbija u sam vrh prioriteta. Na trećem mestu je pripadnost religiji, zatim klasi, profesiji, generaciji i na poslednjem mestu je pripadnost Evropi. Interesantno je da je samo nekoliko godina ranije (pre rata) zabeležen bitno drugačiji redosled u pogledu grupnog identiteta, kao i kad je reč o osećanju pripadnosti određenoj zajednici: građani se najpre identi-

i pored svojih etničkih i kulturnih osobnosti, u značajnoj meri se izjašnjavali kao pripadnici neke druge nacije došlo do jačanja etničkog i konfesionalnog revivalizma iz brojnih razloga (asimilacija, mešoviti brakovi, nezainteresovanost za ovo pitanje, sopstveni konformizam, zajednička ideja jugoslovenstva i sl.).

Najilustrativniji primer su Vlasi kod kojih je došlo do značajnih promena u populacionoj dinamici, a koje se ne mogu objasniti demografskim činiocima. Naime, prema poslednjem popisu registrovano ih je 40,0 hiljada (0,5%) što je u odnosu na jedanaest godina ranije dvostruko povećanje broja i udela. Treba imati u vidu da ovu nacionalnost odlikuju dugogodišnji negativni trendovi u prirodnom obnavljanju stanovništva što jasno implicira na zaključak da je porast njihove brojnosti rezultat isključivo promene nacionalne pripadnosti, odnosno izraženog etničkog revivalizma.

Slično je i sa Romima (108,2 hiljada ili 1,4%), kod kojih su, vremenski posmatrano, stalne promene prilikom izjašnjavanja o nacionalnosti imale odlučujući uticaj na populacionu dinamiku. Atipične varijacije u brojnosti od popisa do popisa osnovna je odlika ove etničke zajednice. Česta "etnička mimikrija" Roma rezultat je u velikoj meri njihove dugogodišnje diskriminacije i marginalizacije, odnosno gubljenja ili prikrivanja sopstvenog nacionalnog identiteta usled izrazito nepovoljnog ekonomskog, socio-kulturnog i političkog položaja u društvu. Od 1970-ih godina dolazi do "buđenja" nacionalne svesti i nacionalne emancipacije Roma, pa se sve češće izjašnjavanju za svoj etnos, dok su se ranije uglavnom deklarirali kao većinski narod na području gde žive. Podaci poslednjeg popisa (2002) pokazuju da veliki demografski dinamizam i potencijal ova populacija dužuje (pored visokog priraštaja) i etničkoj alternaciji.

Istovremeno, nasuprot ovim nacionalnostima, kod drugih je iz mnogobrojnih razloga (političke okolnosti, strah, revolt i dr.) prisutna promena nacionalne pripadnosti, ali u suprotnom smeru što je imalo za posledicu promene u populacionom kretanju, odnosno opadanje njihovog broja i udela u ukupnom stanovništvu i drugačije mesto na etničkoj karti Srbije.

fikuju sa jugoslovenskom državom, a zatim sa Evropom, dok rezultati ankete iz 1996. godine pokazuju da je identifikacija sa širom geopolitičkom zajednicom znatno manja (npr sa Evropom, svega 3% ispitanika), a da je na prvom mestu osećanje pripadnosti najužoj lokalnoj zajednici tj. mestu življenja (oko 30% ispitanika) (Vasović, 1997).

Eklatantan primer predstavljaju, nesumnjivo, Jugosloveni (80,7 hiljada ili 1,1%). Oni nemaju posebno etničko poreklo, a zajednička odrednica im je identifikacija sa državom u kojoj žive, pa se zato preovlađujuća društveno-politička klima i okolnosti pod kojima se sprovode popisi najviše na njih reflektuju. Maksimalan broj zabeležen je 1980-ih godina, u vreme snažno izražene ideje jugoslovenstva, da bi se u naredna dva popisa njihov broj naglo smanjio zbog promene u izjašnjavanju uslovljene političkim okolnostima. Naime, već u popisu 1991. godine oni su nosili ime države koja ne postoji u nekadašnjim okvirima, da bi u narednom popisu verovatno poslednji put dobili priliku da se izjasne kao Jugosloveni, s obzirom ne krupne političke promene (dezintegracija SR Jugoslavije, a kasnije i državne zajednice Srbija i Crna Gora). Posmatrano po velikim područjima Srbije, u Centralnoj Srbiji je 2002. godine registrovano 30,8 hiljada (0,6%) što je za gotovo pet puta manje nego 1991, a čak devet puta nego 1981. godine, što ukazuje na značaj etničkog deklarisanja koji je neuporedivo veći u odnosu na osnovne komponente demografskog razvoja. Za Vojvodinu, kao multietničko područje, posebno je karakteristično da se, zbog mnogobrojnih nacionalnih zajednica i velikog broja etnički heterogenih brakova, značajan broj deklarise kao Jugosloveni. Iako su već u pripremama za popis 1991, počela "nacionalna prebrojavanja" i pozivanje Jugoslovena od strane nacionalističkih pokreta da se deklarise "na pravi način", ipak ih je registrovan značajan broj (170,8 hiljada ili 8,7%) upravo zbog etničke šarolikosti tog područja, s jedne i složenih političkih prilika, s druge strane. Međutim, poslednji popis, održan u radikalno promenjenim društvenim i geopolitičkim okolnostima reflektovao se na Jugoslovene u smislu drastičnog smanjenja (49,9 hiljada ili 2,5%) što je nesumnjivo posledica promene njihovog nacionalnog opredeljenja.⁴

⁴ "U percepciji nacionalista upravo su Jugosloveni fiksirani kao grupa "odnarođenih" članova vlastite etničke grupe koja naciju podriva iznutra, demografski je kruni, a kulturno slabi i lišava političkog uticaja. U toku pripremnih radnji za sprovođenje popisa 2002. godine, o Jugoslovenima se govorilo kao o izmišljotini i prevari, a nacionalisti su ih pozivali da se vrate u okrilje "matične nacije". Na to ih je, osim nacionalističkih razloga, terao i zakon o manjinama koji je ostvarivanje kolektivnih prava uslovljao određenim cenzusom. Iščežavanje Jugoslovena nije, stoga, samo indikator izmenjene etničke strukture, nego i uspona i pobeđe šoviniziranih (etno)nacionalista" (Helsinški odbor za ljudska prava, 2004).

Subjektivni faktor imao je ključnu ulogu i kod Crnogoraca jer velika kolebanja u nacionalnom deklarisanju nastaju upravo u vreme burnih etnonacionalnih i političkih dešavanja. Gotovo po pravilu, Crnogorci postaju etnički konvertiti upravo u vreme burnih nacionalnih previranja. Raspad zajedničke države, ratno okruženje i nacionalna euforija uticali su da se 1991. godine izjasne drugačije (kao Srbi najčešće), dok je popis 2002. godine održan u atmosferi političkih rasprava o budućem statusu države, što je još više uticalo na njihovo deklarisanje, pa ih je registrovano (69,0 hiljada ili 0,9%), odnosno za gotovo 50% manje nego u prethodnom popisu.

Multietničnost i značaj manjinskog pitanja u Srbiji

Srbija na početku XXI veka predstavlja multietničku, multikonfesionalnu i multikulturalnu državu. Pored Srba koji, kao većinska nacija, beleže povećanje udela u ukupnom stanovništvu (sa 79,9% na 82,9%, u periodu 1991-2002) prisutne su i brojne nacionalne manjine izrazito diferencirane po demografskom razvitku, socio-ekonomskim karakteristikama, religiji, teritorijalnom razmeštaju, nacionalnoj emancipaciji i političkoj organizovanosti. Najznačajnije manjine su Mađari (3,9%), zatim Bošnjaci/Muslimani (2,1%), Romi (1,4%) i Jugosloveni (1,1%), dok sve ostale beleže udeo ispod 1% (tabela 1 u Prilogu). Sa etnoregionalnog aspekta, prisutne su dijametralno suprotne razlike između Centralne Srbije, kao relativno homogenog područja i Vojvodine koja ima znatno heterogeniji etnički sastav stanovništva.

U Centralnoj Srbiji, od 1990-ih godina stepen majorizacije i etničke homogenosti, izražen učešćem najbrojnije grupe, se povećava (sa 87,9% u na 89,5%). Međutim, u apsolutnom smislu, broj Srba je smanjen zbog negativnog prirodnog priraštaja, ali je dolazak velikog broja izbeglica (pretežno srpske nacionalnosti) ublažio to smanjenje, zajedno sa delovanjem subjektivnog faktora, odnosno deklarisanjem drugih za srpsku nacionalnost (Crnogorci, Jugosloveni i dr.). Centralna Srbija predstavlja naglašeno homogeno i gotovo monolitno područje sa elementima unimodalnog tipa,⁵ budući da osim Srba ostale etničke zajednice participiraju sa

⁵ U literaturi se navodi podela na monolitni sastav (kada jedna etnička grupa čini preko 90%), naglašeno homogen sastav (80%-89%), niža homogenost tj. niža heterogenost (70%-79%), viša heterogenost (60%-69%), i vrlo visoka het-

vrlo niskim udelom (Bošnjaci/Muslimani 2,8%, Romi 1,4% i Albanci 1,1%). Ipak, manjinsko pitanje je relevantno, imajući u vidu specifičan teritorijalni razmeštaj i izražen proces etničke homogenizacije najrelevantnijih manjina koje žive u pograničnim oblastima (Albanci, Bošnjaci/Muslimani, Bugari), što manjinsko pitanje čini dodatno politički složenim i komplikovanim.

Vojvodina predstavlja pravi etnički mozaik mnogobrojnih nacionalnosti izrazito diferenciranih po svojim kulturnim, istorijskim, demografskim, religijskim, lingvističkim i drugim karakteristikama. Dolazak ogromnog broja izbeglica, za koji se smatra da je prevazišao čak i veliku kolonizaciju Vojvodine posle Drugog svetskog rata, imao je za posledicu majorizaciju ukupne vojvođanske populacije (udeo Srba povećan je sa 57,0% na 65,1%) čime je etnička heterogenost primetno smanjena. Stalne migracije, kako doseljavanja tako i iseljavanja, bile su i ostale glavni činilac etnodemografskog razvoja ovog područja. Vojvodina ima heterogenu etničku strukturu bimodalnog tipa s obzirom da izrazito prevladavaju dve nacionalnosti, Srbi (65,0%) i Mađari (14,3%), koji zajedno čine preko tri četvrtine stanovništva. Sledeći po udelu su Slovaci (2,8%), Hrvati (2,8%), Jugosloveni (2,5%), Crnogorci (1,7%), Rumuni (1,5%), Romi (1,4%) i Bunjevci (1%). Ostale etničke zajednice, mada procentualno manje relevantne (ispod 1%), bitno doprinose etničkoj šarolikosti ovog regiona.

Stvaranje novih država na prostoru bivše SFRJ imalo je za posledicu i pojavu tzv. novih manjina čiji su pripadnici nekada činili konstitutivne narode (Muslimani, Hrvati, Slovenci, i sl.), da bi se nakon secesije republika gotovo preko noći našli u poziciji nacionalnih manjina. Razlikovanje, odnosno sama klasifikacija manjina na stare i nove, ne rešava ključna pitanja, pa je zato najvažnije obezbediti dobar položaj i zaštitu svih manjina, etničku toleranciju, dijalog i kompromis.

U Srbiji, kao multietničkoj državi, sa velikim regionalnim razlikama i visokim stepenom zajedničke nastanjenosti raznih nacionalnosti, teritorijalna pitanja često su povezana sa etničkim momentom, zbog čega su manjinsko pitanje i većinsko-manjinski odnosi od krucijalnog značaja. Odnos prema manjinama je, pre svega, merilo demokratizacije svakog društva. Zatim, poštovanje

erogenost stanovništva (50%-59%). Svakako, ove granice se mogu postavljati i u drugim rasponima u zavisnosti od brožanih odnosa etničkih grupa.

osnovnih ljudskih prava i sprečavanje sukoba po etničkoj liniji pretpostavka su za stabilan razvoj zemlje i njen ravnopravan položaj u međunarodnim organizacijama.

Manjinsko pitanje u Srbiji vezano je za međuetničke odnose, ali i za međudržavne relacije. Zapravo, sudbina manjina vezana je kako za odnose između novonastalih država na prostorima bivše SFRJ, tako i za srednjeevropske i balkanske integracije. Rešavanje ovog pitanja ima neposredan uticaj i na ulazak Srbije u fazu pune demokratizacije i modernizacije, što je ne samo potreba, već i uslov prosperiteta Srbije i srpske nacije. Na putu modernizacije i demokratskog rešavanja srpskog nacionalnog pitanja neophodno je prihvatiti koncept multietničnosti i multikulturalnosti, izgradnju etničke tolerancije po merilima savremenog, demokratskog društva, kao i po moralnim i društvenim normama koje odgovaraju XXI veku.

Zaključak

Jugoslovenska kriza je pokazala da u savremenim političkim odnosima svaki etnički sukob, a pogotovo na području kao što je Balkan, može imati nepredvidive i velike posledice. Osim toga, pokazalo se da uspešnost i efikasnost jedne politike određuju njeni ekonomski rezultati, životni standard stanovništva, poštovanje ljudskih i manjinskih prava, a ne geopolitički parametri vezani za teritoriju i postizanje nacionalne homogenosti.

Novonastale države na području bivše SFRJ treba da u sopstvenom interesu, ali i u interesu šire međunarodne zajednice, uspostave različite oblike regionalne saradnje, što podrazumeva i efikasnu saradnju u uređenju statusa i zaštite etničkih manjina.

Na kraju treba istaći da zbog razvoja novih odnosa u međunarodnoj zajednici manjinsko pitanje nije više isključivo unutrašnja stvar jedne države, već je sve prisutnije posredno ili neposredno međunarodno regulisanje zaštite manjina. Manjinsko pitanje ima poseban značaj za sve evropske države budući da su etnički problemi na ovim prostorima, zbog etničke heterogenosti stanovništva, veoma izraženi. Savremene geopolitičke promene, međuetnički konflikti i sukobi, povezanost manjinskih i teritorijalnih problema, zaoštavanje odnosa između država zbog manjina, imaju negativne implikacije kako na međudržavne odnose, tako i na očuvanje opšteg mira i bezbednosti. Zato, poštovanje osnovnih ljudskih

prava i sloboda, kao i zaštita prava nacionalnih manjina predstavljaju nesumnjivo najvažnije faktore stabilnosti, bezbednosti, demokratskog i socio-kulturnog razvoja svake države.

Prilog

Tabela 1. Etnička struktura stanovništva Srbije, 2002

	Republika Srbija (bez KiM)		Centralna Srbija		Vojvodina	
	broj	%	broj	%	broj	%
Ukupno	7498001	100,0	5466009	100,0	2031992	100,0
Srbi	6212838	82,9	4891031	89,5	1321807	65,1
Crnogorci	69049	0,9	33536	0,6	35513	1,8
Jugosloveni	80721	1,1	30840	0,6	49881	2,5
Albanci	61647	0,8	59952	1,1	1695	0,1
Bošnjaci	136087	1,8	135670	2,5	417	0,0
Bugari	20497	0,3	18839	0,3	1658	0,1
Bunjevci	20012	0,3	246	0,0	19766	1,0
Vlasi	40054	0,5	39953	0,7	101	0,0
Mađari	293299	3,9	3092	0,1	290207	14,3
Makedonci	25847	0,3	14062	0,3	11785	0,6
Muslimani	19503	0,3	15869	0,3	3634	0,2
Romi	108196	1,4	79139	1,5	29057	1,4
Rumuni	34576	0,5	4157	0,1	30419	1,5
Slovaci	59021	0,8	2384	0,0	56637	2,8
Hrvati	70602	0,9	14056	0,3	56546	2,8
Ostali	51352	0,8	17427	0,3	33925	1,8
Neopredeljeni	107732	1,4	52716	1,0	55016	2,7
Regional.pripadnost	11485	0,2	1331	0,0	10154	0,5
Nepoznato	75483	1,0	51709	1,0	23774	1,2

Izvor: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002, Stanovništvo-nacionalna ili etnička pripadnost, knjiga 1, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2003.

Napomena: Date su sve nacionalnosti sa udelom od preko 0,3% u ukupnom stanovništvu Republike Srbije.

Literatura:

1. Helsinški odbor za ljudska prava (2004). *U sukobu sa etničkim identitetom države - nacionalne manjine u Srbiji*, Beograd.

2. Janjić, D (1995). "Srbija između krize identiteta i izazova modernizacije", *Srbija između prošlosti i budućnosti*, IDN, FEO, Beograd.
3. Matković, G (1997). "Izbeglice i druga ratom ugrožena lica", *Izveštaj o humanom razvoju- Jugoslavija 1996*, Ekonomski institut, Beograd.
4. Raduški, N (2000). "Problem izbegništva u Srbiji kao specifičan vid migracija i moguća rešenja", *Glasnik*, Geografsko društvo Republike Srpske, sveska 5, Banja Luka.
5. Raduški, N (2003). "Etnička slika Srbije-popis 2002. godine", *Migracijske i etničke teme*, Institut za migracije i narodnosti, broj 2-3, Zagreb.
6. Raduški, N (2007). *Nacionalne manjine u Centralnoj Srbiji - etničke promene i demografski razvoj*, Centar za demografska istraživanja, Institut društvenih nauka, Beograd.
7. Vasović, M (1997). "Karakteristike grupnih identifikacija i odnos prema drugim etničkim grupama", *Između osporavanja i podrške*, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, Institut društvenih nauka, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd.
8. Smit, A (1998), *Nacionalni identitet*, Biblioteka XXI vek, Beograd.

Nada Raduški

MODERN SERBIA - ETHNIC HOMOGENIZATION OF THE
POPULATION*Summary*

In this article is presented the ethnic structure of the population of the Serbia and the ethnodemographic changes in period 1991-2002, caused by next relevant factors: migration, natural movement and changed declaration on national affiliation. Ethnocentric migrations (voluntary and forced) primarily influenced on the change of ethnic structure of the Serbia, in the sense of creating nationally more homogeneous region, having in mind the national structure of refugee-population. On the other side, the emigration of some other nationalities which migrated to their mother countries due to political and economic reasons influenced on the ethnic structure, too. On the whole, the ethnic picture of the Serbia is a complex one and undergoing changes continuously. Having in mind that Serbia is a multiethnic and multiconfessional state, the question of minorities and interethnic relations are undoubtedly of great significance for the stability and democratic development.

Key words: ethnic structure, migrations, refugees, national affiliation, national minorities, Serbia.

НАЦИЈА, НАЦИОНАЛИЗАМ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ

Апстракт: Рад аутора се састоји из три сегмента. У првом се говори о појму нације, њеним различитим одређењима и карактеристикама. Други сегмент рада се односи на амбивалентност феномена национализма и његовим одликама. Трећи дио рада је посвећен елаборацији идентитета, при чему смо посебно издвојили лични, професионални (дјелатни), вјерски и национални идентитет.

Кључне ријечи: нација, национализам, идентитет (национални, вјерски, професионални, лични), држава, заједница, устав, дефиниција, материјализам, спиритуализам, марксизам.

Нација и њене различите интерпретације

Појам нације је амбивалентан. У етимолошком значењу назив нација потиче од латинске ријечи *patio* што у дословном преводу значи заједничку припадност према мјесту рођења. У старом Риму, израз *patio* је попримио дисперзивну конотацију с бројним значењима: племе, народ, класа, мјесто рођења. У средњовјековном периоду, нација је била синоним за привилеговану, аутаркичну корпорацију. У току 17-ог и 18-ог вијека, нација стиче политичку конотацију конституисањем националних држава, путем којих нација стиче свој дигнитет. У њеном савременом значењу, нација се конституише са настанком грађанског друштва и његове привредне и техничке цивилизације. Другим ријечима, она се образује успостављањем робноновчане привреде, на одређеној јединственој територији, гдје је буржоазија развијала производњу, трговину, с циљем да стекне профит и да се тако у материјалном смислу што више обогати.

Сложеност и динамичку природу нације потврђују и бројне дефиниције од којих прве имају материјалистичку, а друге спиритуалистичку конотацију.

Тако, Јоже Горичар, у елаборацији нације заступа економски детерминизам. Она је еманација капиталистичких, друштвено-економских односа. То је имало за посљедицу појаву, не само уже техничко-економске, већ и шире друштвене повезаности становништва на одређеној територији. Управо та комуникација међу људима, изазвана економским разлозима, ће детерминисати настанак народног језика, а потом и јединственог књижевног језика, заједничке културе, националне свијести и посебне психичке конституције људи. Сви ови назначени елементи су својим експандирањем од нације начиниле специфичне друштвене индивидуалности, из које потиче и њихово право на самоопредјељење до отцјепљења, ако је дотична нација незадовољна својим статусом у оквиру једне вишенационалне државе.

Истовјетно, марксистичко гледиште о нацији, сусрећемо и код Љубише Р. Митровића: « Нације су, дакле, глобалне друштвене заједнице, које чине заједничка територија, језик, историја, као и економска, културна и политичка интегрисаност ». ...¹

Сличну интерпретацију нације налазимо и код Милана Турјачанина, који истиче: « У савременој социолошкој теорији ... преовлађује схватање да је нација историјска категорија, тј. да је настала на одређеном ступњу развоја људског друштва који се историјски поклапа са настанком грађанског друштва. Она је и друштвена категорија што даље значи да је својствена само људском друштву. Ако се томе дода и то да је она и друштвена-економска и културно-политичка заједница, онда се не може, а да се не каже, да се она не разликује ... од оних категорија које данас заузимају средишње мјесто у интересовању савремене социолошке мисли (држава, класа и друго) ». ...²

Марксистички концепт нације слиједи и Иван Шијаковић овим ријечима: « Уобичајено одређење нације полази од тога да је то друштвена група настала на одре-

¹ Љубиша Р. Митровић, Социологија, Удружење Нука и друштво Србије, Институт за политичке студије, Београд, 1997, стр. 287.

² Група аутора, Социологија, Универзитет у Бањој Луци, Бања Лука, 1994, стр. 123.

ђеном историјском степену развоја производње и подјеле рада (робноновчане привреде) као заједница која у себи интегрише културне, политичке и економске услове живота и заузима одређену територију «.³

Такође, и према Предрагу Раденовићу нација има материјалистички супстрат с обзиром да су историјски и економски чиниоци имали пресудну улогу у њеном конституисању: « У њеном савременом значењу, нација је историјски настала заједница људи са заједничким поријеклом и припадношћу, који живе на одређеној територији, повезани економским односима, језиком, културом и приближно сличном друштвеном традицијом «.⁴

Дијаметрално супротну идеалистичку концепцију нације сусрећемо код бројних филозофа, социолога, историчара.

За Хегела нација је идеалистичка категорија будући да је манифестација « народног духа « који се у својој процесуалности опредмеђује у држави. Отуда је Хегел извео један доста полемичан закључак, да оне нације које немају своју државу као супстанцијалну вриједност, немају право на своју егзистенцију. И као такве лишене су своје прошлости и пројекције очекиване будућности. Овим учењем Хегел је фетишизирао државу као демиург нације, што ће бити злоупотребљено у оквиру нацистичке доктрине, која је њемачку нацију и државу прогласила за апсолут којег треба обоготворити и до пароксизма му се подредити.

Аналогно Хегелу, и представници аустро-марксистичке теорије нације Ото Бауер и Карл Ренер, посматрају нацију културалистички, наглашавајући да је она синоним за језичку и културну заједницу. Овдје треба нагласити да је њихово схватање нације, као културолошке категорије, имало за циљ да буде рационализација политике Социјалдемократске странке у Аустрији приликом рјешавања националног питања у вишенационалној Аустрији. Ова странка је, у националној политици, под

³ Иван Шијаковић, Социологија, Универзитет у Бањој Луци, Економски факултет Бањалука, 2003. стр. 78.

⁴ Предраг Раденовић, Општа социологија, «Графампромет», Рума, 1998, стр. 338.

рјешавањем националног питања нењемачких нација под-разумијевала једино признање културне аутономије, у смислу њиховог права на употребу свог језика, његовања своје културе, традиције и одржавања културних и других веза са својом матицом. Тиме је дефинитивно одбачена идеја о признавању права на самоопредјелење до отцјепљења свакој нацији и стицање потпуне економске и политичке независности без којих се не може развијати њихово културно стваралаштво и језик као « кућа бивствовања » сваког народа (М.Хајдегер).

Спиритуалистичко поимање нације налазимо и код Бенедикта Андерсона, који каже да је нација « имагинарна заједница » (замишљена заједница). Живимо у времену апсолутног отуђења и постварења, гдје су покидане све непосредне и интимне везе међу људима. Свједоци смо тоталне инструментализације међуљудских односа, гдје други постоји за мене једино ако с њима могу манипулисати и искориштавати за своје партикуларне циљеве и личне интересе. Управо та деструкција непосредних контаката међу људима, и било каквих присних односа међу њима, рађа потребу за једном « имагинарном заједницом » - нацијом, да би се надокнадила емоционална празнина која је наступила растакањем стварних људских заједница, гдје су односи међу појединцима били непосредни, блиски, пријатељски а не посредни, формализовани и интересно артикулисани. Несумњиво оваквој интерпретацији нације припада и религиозно. Примјера ради, Триво Инђић говори о « теологији нације », идентификацији вјере и нације који се налазе у симбиотичком односу. Наиме, вјерски фактор је био примордијалан у конституисању неких балканских нација, католицизам у случају Хрвата, православље у случају Срба, ислам у случају босанских Муслимана. Идентично гледиште заступа и Владета Јеротић констатацијом « да су национално и вјерско биће југословенских народа остали у једном ». Њиховим ставовима се приклањају Никола Дуганција и Срђан Врцан. Први истиче да се нација и религија налазе у интеракцији, а други да се повјесно преплићу и увјетују. Дакако, и Карл Ренер, у дјелу Држава и нација (*Staat und Nation* Wien, 1899.), уважава религиозни моменат када поставља

аналогију између припадности појединца нацији са њиховом религиозном припадношћу (тј. статус « слободног избора *de jure*, од стране пунољетних, а у име малолетних одлучивали су њихови законити представници «). Телолошку артикулацију нације настоји образложити и Милорад Екмечић. Према његовом мишљењу религија је играла прворазредну улогу у настанку и развоју српске и осталих нација у другој Југославији која у темпоралном смислу егзистира од 1945-1992. године. У том погледу аутор користи синтагму « национализам судњег дана « у настојању да покаже да религиозни тип националног покрета има већу пробојну моћ за развој друштва од било које друге свјетовне идеје. Тако настају синтетичке нације које немају подлогу у етничком, културном и историјском миљеу, него у идеолошким и политичким рационализацијама стварања неприродних, вјештачких нација. Стога нас, Милорад Екмечић, с правом подсјећа на Карла Дојча, који је још 1962. године формулисао теорију о изградњи нација на вјештачкој основи. Управо та артикулација нација, на вјештачком принципу, гдје је улога религије била примордијална, ће изазвати слом Југославије. Смрт Југославије је евидентан доказ « тријумфалне улоге религије као вододјелнице нације « . Ову тезу поменути аутор образлаже и конкретним доказима. У распаду друге Југославије исламски фундаментализам, инкорпориран у странци Демократске акције, је одиграо кључну улогу. Ова странка је наследила « Младих муслимана « из 1940. године која је у својим сепаратистичким намерама тражила од Хитлера да се конституише независна « Жупа Босна « са изласком на море. Као пандан, поменути муслиманским странкама, у свим католичким земљама, њихова црква је промовисала покрете « Католичких акција « . Овим покретима се може слободно придодати и покрет « Чисте католичке акције « надбискупа А. Степинца. Главна идеја тог покрета је била да дезавуише југословенски федерални програм « Хрватске сељачке странке « и да се на пиједестал узвишене вриједности поставе « револуционарне методе « усташког покрета за стварањем Независне хрватске државе у којој нема мјеста за Србе који су проглашени за главни « реметилачки фактор « који спре-

чава да се конституише етнички чисто « хрватско национално биће ». Овим луцидним запажањима, академик Милорада Екмецића, ми бисмо додали да ће касније покрет « Чисте католичке акције » досљедно да баштини Хрватска демократска заједница, на челу са Фрањом Туђманом. Она је била *spiritus movens* грађанског рата у Хрватској у којем су учињени етнички злочини над Србима, чији је биланс неколико хиљада убијених и протјеривање 500 хиљада Срба из Хрватске. Почињени злочини над Србима у Хрватској нису нимало неочекивани, с обзиром да су они константа званичне државне политике, како у вријеме А. Павелића, М. Будака, А. Степинца, тако и у вријеме Ф. Туђмана, С. Месића, И. Рачана и И. Санадера.

Из овога произилази закључак, да је вјера била значајан фактор међунационалних сукоба у оквиру друге Југославије и да је рат, не само грађански, него и вјерски, што потврђује чињеница да су у њему прво рушени вјерски објекти на свим странама (џамије, цркве и катедрале).

Сматрамо релевантним, изложити глдиште о нацији, које заступа Светозар Стојановић, јер се оно налази у опозитном односу према спиритуалистичком и материјалистичком концепту нације. Наиме, аутор сматра да се нација не може дефинисати путем језика, религије, етничког поријекла, државе, териорије, историје, традиције, обичаја, вриједности, симбола: « Није тешко навести примере због којих не успевају покушаји да се нација дефинише на тај начин. Срби, Хрвати и босанско-херцеговачки муслимани представљају засебне нације упркос истом језику и заједничком словенском пореклу. Руси, Бугари, Грци, Румуни, Јермени, Срби, Македонци, ... јесу превославни хришћани (изузимајући атеисте и верске агностике), а ипак несумњиво представљају различите нације. Јевреји донедавно вековима нису имали своју државу, па ипак им је мало ко спорио националну особеност. Уосталом, огромна већина националних група ни данас нема своју државу. Најзад,

нације које се поклапају са држављанством, као на пример САД, налазимо само у мањем делу света «.⁵

Из тих разлога, које Светозар Стојановић наводи, под феноменом нације (што је њена *differentia specifica*) могу се супсумирати «сроднички сличне» (Витгенштајнов термин «*family resemblance*») велике друштвене групе из којих се екстрахују два идеалнотипска модела нације државно-територијално и културно-етничко. Међутим, како аутор примјећује, они нису одсјечни јер се могу међусобно прожимати, као што је случај са америчким државно-територијалним и њемачким културно-етничким концептом нације (Американци држе до свог језика, социјализације и васпитања засновано на историји САД, њиховој традицији и вриједностима, а Нијемци и те како знају да територијална држава има пресудну улогу у детерминацији националног идентитета и континуитета).

На основу, до сада реченог, о феномену нације и бројним интерпретацијама нације могу се издвојити слиједеће одлике нације:

1. Нација је историјска категорија настала на одређеном степену друштвено-економског и цивилизацијског развитка друштва.
2. Она, као највиши тип етничке заједнице, је истовремено територијална заједница, будући да егзистира на одређеном географском простору.
3. Припадници једне нације су међусобно повезани заједничком културом, језиком, традицијом, историјским сјећањима и симболичким везама митолошког карактера.
4. Нација посједује јединствени економски простор, гдје се преко заједничког националног тржишта успостављају економски, трговински, комуникацијски и други односи.
5. Она свој идентитет еманира путем државе, културе, религије и језика.
6. Нација није детерминисана искључиво материјалистичким или спиритуалистичким елементима, него у њиховој дијалектичкој синтези морамо тражити онај потенцијал који је утицао на конституисање нације.

⁵ Светозар Стојановић, На српском делу Титоника, Филип Вишњић, Београд, 2000, стр. 15.

7. Нацији је иманентна солидарност која се посебно манифестује у вријеме етничких сукоба. У таквој дијаболичној ситуацији појединци су спремни да свој идентитет подреде националном, односно, да се хомогенизују са својом нацијом не жалећи да положи животе за одбрану нације, државе, отаџбине.

8. Она је перманентна категорија са толиком кохезивном снагом да унитаризација свијета (иза које стоје моћне силе свијета на челу са Америком) неће довести у питање њен дигнитет и опстанак.

1. АМБИВАЛЕНТНОСТ ФЕНОМЕНА НАЦИОНАЛИЗМА

Аналогно амбивалентности појма нације и национализам је аморфан појам, што се потврђује у бројним терминолошким значењима национализма, типологијама форми и узрока национализма, схватањима етнонационализма, националног идентитета, етницитета, националног и националистичког.*

Уобичајено је да се национализам посматра са два различита аспекта, афирмативног и негацијског. У првом случају национализам се идентификује са патриотизмом који означава љубав према отаџбини, земљи у којој се живи, народу којему припадамо. У другом случају национализам се манифестује у идолопоклонству према својој нацији, њеној култури, традицији, што истовремено имплицира неутаживу потребу мржње према припадницима других нација само због тога што њима припадају. Уколико се овакав патолошки облик национализма доведе до крајњих граница онда његова ирадијација еманира шовинизам који значи отворени међунационални сукоб. Дру-

* Погледати шире, Суфицитарност значења национализма смо образложили према Енциклопедијском рјечнику марксистичких појмова, Малој енциклопедији просвета, Социолошком лексикону, Рјечнику страних ријечи Б. Клаића, а о осталим питањима апострофирали смо размишљања, ставове и погледе бројних социолога и филозофа: М. Поповића, Ж. Сурчулије, Љ. Р. Митровића, С. Шувара, М. Трипковића, Д. Јањића, З. Леротића, Р. Супека, Е. Хобсбаума, Е. Гелнера, М. Марковића, Љ. Тадића, С. Стојановића, З. Голубовћа, Д. Симеуновића, Н. Кољевића (Значења, бр. 56/06, Добој, стр. 107 – 125).

гим ријечима, тим чином отпочиње грађански рат у оквиру једне вишенационалне државе са трагичним посљедицама по њену егзистенцију.

Када је ријеч о карактеризацији национализма она се може сагледати у овим битним ознакама:

а) Национализам није униформан појам, већ један неодређени појам, који се у дисперзивном смислу јавља у « хиљаду цвјетова » са различитим значењем.

б) То је један комплексан феномен и да бисмо га сагледали у тоталитету неопходан је интердисциплинарни приступ између научних дисциплина социологије, политологије, психологије, историје и књижевности.

в) Национализам се, у своји манифестацијама, јавља у изнијансираном контексту, почев од благе несимпатије према припадницима других нација, па до агресивног понашања према њима у форми шовинизма који, ако се доведе до пароксизма, по правилу резултира, отвореним међунационалним сукобом, у којем се догађа геноцид једног народа над другим и обрнуто.

г) Национализам се најчешће узима у негативном значењу етномобилизације да би се исказао јасан анимозитет према припадницима других нација, а мање у позитивном, патриотском смислу љубави према свом народу и отаџбини.

д) Као искључива идеологија он се настоји рационализовати познатом манихејском подјелом на « добро и зло », « свјетлост и таму », на « морално ми » и « неморално они » гдје се противник проглашава демоном, главним кривцем за све невоље, јер се једино на тај начин може осигурати углед и добар пријем код својих.

ђ) Неопходно је правити кардиналну разлику између « офанзивног национализма и дефанзивног национализма » (Љ. Тадић). Та разлика се често недовољно прави и свједоци смо да се често агресорима проглашавају и они народи који су били принуђени да се током историје бране « дефанзивним национализмом ». То се посебно односи на српски народ који се « дефанзивним национализмом » бранио од моћне Турске империје, германског блока земаља у оба свјетска рата и сада у овом грађанском рату, када је од стране Хрвата и муслимана био брутално на-

паднут, и када му је пријетило биолошко и физичко уништење. Иако је то ноторна истина, српски народ је са својим државним и политичким руководством, од несрпских нација у другој Југославији, међународне заједнице и свјетског јавног мњења, проскрибован као геноцидан народ, који « великосрпским хегемонизмом » настоји тлачити друге народе и остварити « Велику Србију ». Из овог произилази потреба деполитизације и дезидеологизације феномена национализма, јер, ако се то не чини, онда се агресорима, по правилу, називају и они народи који су били принуђени да « дефанзивним национализмом » бране достојанство, национални идентитет и право на голи биолошки и физички опстанак, а агресори, који то доиста и јесу, промовишу се у ноциоце мира, прогреса, благостања и борцима против хуманитарне катастрофе.

2. ИДЕНТИТЕТ И ЊЕГОВЕ НАЈЗНАЧАЈНИЈЕ ФОРМЕ

Живимо у савременим посиндустијском друштву које се одликује плурализмом идентитета. Ови идентитети нису статична категорија већ процесуална. То значи да је друштвено-економским и цивилизацијским развитком број идентитета је у непрекидном порасту. Отуда их је тешко идентификовати и извршити њихову класификацију. Без обзира на то, ипак се може рећи, да се у тој лепези идентитета, по свој вриједности издвајају лични, професионални (дјелатни), вјерски и национални идентитет.

Потреба за личним идентитетом произилази из неоспорне чињенице да је човјек истовремено комунално и индивидуално биће (генерички и индивидуални живот се не могу одвојити). Према томе човјек није само друштвено биће, већ и особена персонална реалност која нас штити од конформизма, односно утапања у различите форме колективитета, гдје апсолутно губимо своје ја, по којем нас други препознају. Другим ријечима, индивидуалност је контрапозиција униформности, путем које се настоји поништити наша индивидуалност, с обзиром да појединци у масовном друштву нису креатори своје егзистенције, већ креатуре (еманација друштва и отуђених деперсонализованих творевина- државе, нације, класе, партије). Овдје

морамо скренути пажњу да су бројни филозофи, социолози истицали значај феномена персонализације, која је од значаја за развитак друштва и његов прогрес. Још је Спиноза, у Теолошко - политичком трактату писао о томе да је насилна свака власт која људима настоји ускратити слободу мишљења. Тамо гдје она не постоји људи губе идентитет, будући да једно мисле, друго осјећају, треће говоре. Слично размишља и Џон Стјуарт Мил, у спису О слободи. У њему је бранио слободу, демократију и природна права човјека, а међу њима посебно право на слободу мишљења, савјести, удруживања, начина и стила живота. У том погледу, он заступа један екстреман индивидуалистички став, којим брани идентитет човјека. Нека човјечанство у цјелини има једно мишљење а само један човјек друкчије мишљење - оно нема легитимно право одузимати слободу мишљења оном појединцу чије је мишљење у колизији са мишљењем човјечанства. И Брајс упоређује личну слободу са кисеоником у ваздуху, јер представља елеменат који обезбјеђује живот. Такође и Николај Берђајев, доследњи персоналиста, је потенцирао вриједност људског идентитета, односно вриједност човјекове личности, сматрајући да је она « несамјерљива и неразмјенљива за било што друго ». Исто тако, и Маркс, у оквиру своје хуманистичке антропологије, поставља категорички императив, да се укину сви они отуђени и постварени односи у класном друштву у којима је човјек « неслободан, презрен, одбачен и напуштен ».

Из свега, до сада реченог, можемо закључити да социјализацију друштва мора да прати и његова персонализација (развитак идентитета). Она је од великог значаја јер живимо у вријеме настанка недемократских тоталитарних система, који на сваком кораку негирају људску слободу. Да бисмо опстали морамо се у максималној мјери индивидуализирати. Према томе, без снажних личности и њихове развијене персоналности нећемо се моћи супротставити поплави масовизације друштва, гдје се од јединке тражи да буде аутомат који је « сличан милионима других аутомата » (Е. Фром).

Професионални (дјелатни) идентитет има есенцијални значај, јер се путем њега исказује суштина човјека. Ова-

кав дјелатни идентитет (који је *differentia specifica*) човјека на парадигматичан начин је формулисао Хегел. Рука је оно по себи сваког човјека као индивидуалитета. По лицу појединца не можемо закључити да ли је поштен или лупеж. Напротив прави је битак човјечији његово дјело. У њему је његов индивидуалитет стварно. По узору на Хегела, и Маркс је наглашавао да човјек није оно што мисли о себи да јесте, него је човјек оно што други мисле о њему. Разумије се, да ови други свије мишљење о неком човјеку темеље на основу његове практичне дјелатности, којом се потврђује диференцијално својство човјека у односу на друга бића (човјек је *homo praxis*-основни вид те праксе је људски рад, а највиши облик револуционарна пракса, којом пролетеријат треба да начини коперникански обрт од предисторије ка правој људској историји- односно, од класног друштва ка бескласном комунистичком друштву). Овдје је важно напоменути да је и енглеска политичка економија апострофирала вриједност људског рада, јер је он главни извор материјалног и друштвеног богатства. Исто и либералистичка идеологија је високо позиционирала значај људског рада. Тако је Бенџамин Франклин, један од родоначелника либералистичке идеологије, говорио да, када видимо « да је човјек вриједан у свом позиву он заслужује да буде испред краљева ». На линији апологетике људског рада налази се и протестанска религија, која је идеологију рада донела до пароксизма. Она је најдоследније дошла до изражаја у Калвиновом учењу о предестинацији. Према овом учењу сваки човјек је априори осуђен од стране Бога да оде у пакао. Ипак постоји једна могућност да се човјек спаси, под условом да је вриједан и да непрекидно стиче материјална добра. Дакле, тек у тим околностима Бог се може смилovati и поштедјети појединца да не оде у пакао. На тај начин људски рад је схваћен као позив путем којег се човјек настоји додворити Богу да би стекао његову благонаклоност и тако се дефинитивно ослободио теолошке предестинације. Дабоме, да је и југословенски самоуправни социјализам, са својом идеологијом « диктатуре пролетеријата » поставио људски рад на пиједестал неприкосновене вриједности. Она је поста-

ла уставном категоријом « Рад и резултати рада одређују материјални и друштвени положај човјека, на основу једнаких права и одговорности. Нико не може ни непосредно ни посредно стицати материјалне и друге користи експлоатацијом туђег рада. Нико не сме на било који начин онемогућавати ни ограничавати радника да равноправно с другим радницима одлучује о свом раду и о условима и резултатима свог рада ». ⁶ Нажалост, ова уставна одредба је остала на нивоу « утопије », с обзиром на дискрепанцију између нормативног и стварног. Наиме, на једној страни смо доносили идеалне норме, а на другој реални живот је ишао мимо њих, што ће рећи да је « теорија ишла шумом, а пракса друмом ». Тиме смо негирали професионални идентитет који произилази из радне улоге појединца, која је од значаја, не само за њега, него и за успјешно функционисање друштва у тоталитету. Умјесто тога, дозволили смо да идентитет градимемо на друштвено недозвољеним, неморалним и неприхватљивим елементима утемељеним у различитим криминалним радњама, корупцији, непотезму, куповини радних мјеста, диплома. Према томе, живимо у вријеме инверзије цивилизацијских вриједности, гдје се не цијени култ рада, етичност, истина, правдољубивост, већ обрнуто, култ нерада, неморал, лаж, лицемјерје, неправда.

Вјерски идентитет има своје исходиште у чињеници да човјек није само биолошко биће него и спиритуалистичко. То значи да је религиозност иманенција човјека, путем које се потврђује у духовној сфери. Религија у животу човјека има велики значај. Њена улога, са психолошког аспекта, је терапеутска, јер омогућује човјеку да се лакше суочи са егзистенцијалним неугодностима као што су патња, бол, смртност, јер он од рођења, сваким даном, « бивствује ка смрти (М. Хајдегер). Ако на њих човјек не може да утиче, јер долазе од стране више надприродне силе, Бога, онда се лакше мири са овим егзистенцијалним тешкоћама и тако преовладава осјећање страха и очајања. Није вјера својствена само човјеку као јединки, него и народима који се диференцирају према својој

⁶ Устав СФРЈ, Радничка штампа, Београд, 1988, стр. 29.

специфичној религији. У том погледу могли бисмо повући аналогију па хајегеровски рећи ако је језик « кућа бивствовања » једног народа, онда је то и религија. Илустрације ради, српски народ је детерминисан православном религијом, традицијом, културом, будући да су то они елементи (хабитус, супстрат) којима је еманурано српско национално биће. Међутим, у вријеме доминације комунистичког атеизма (1945- 1990) српски народ се, у име братства и јединства, једноставно одрекао своје вјере, традиције, културе, националног идентитета. У вези с тим, Ј. Дучић, нас подсећа да је « југославизам био странпутица, беспуће, вратоломија и самоубиство за Србе ». Тек са падом комунистичких режима, у земљама Источне Европе, и бивше Југославије, 90-их година свјedoци смо оправдане реинкарнације православне религије која је била дубоко затомљена у временском периоду доминације комунизма и његове неприкосновене тоталитарне идеологије. Но, и поред оправданог повратка православљу и православној традицији, осјећа се, у свему томе, и једно помодарство. Наиме, вјерски празници нам, углавном, протичу уз обилато присуство хедонизма, при чему се заборавља да се на аутентичан начин можемо вратити религији искључиво интимним и духовним упражњавањем религиозних активности. Аналогно српском народу, и национална индивидуалност Хрвата, је одређена католичком вјером, која је доста моћна, с обзиром да је католичка црква, строго централизована, са једном ригидно постављеном хијерархијом, оличеном у личности папе. Што се тиче Бошњака, исламска религија је она супстанца која детерминише њихову националну карактерологију. Ако генерално посматрамо све три вјерске конфесије православну, католичку, исламску у Босни и Херцеговини, можемо закључити да све оне на различит начин прописују и уређују на који начин ће се одвијати вјерске манифестације, мисе, обреди, клањање, литургија. Све то богатство упражњавања религиозних активности говори о томе да оне, са своје стране, профилишу идентитет различитих етничких заједница (Срба, Хрвата и Бошњака) које се, добрим дијелом, и препознају по оној религији која им је иманентна.

Од свих врста идентитета, посебно мјесто заузима национални идентитет. Питање националног идентитета се актуализовало настанком нације, независно од тога који модел нације доминира приликом њеног конституисања, државно-територијални или културно-етнички. Оно се увијек изнова поставља, с обзиром на чињеницу да данас нема једнонационалних држава у свијету, него су оне све, више или мање, мултинационалне. Отуда се и поставља питање усклађивања националних идентитета у вишенационалним државама. Оно може бити успјешно једино под предпоставком да постоји равноправност нација. Ако је обрнуто, онда настају национални конфликти, који могу имати за посљедицу дисолуцију заједничке државе. Као парадигма тих националних анимозитета, који су изазвали деструкцију вишенационалне државе, може се узети друга Југославија. За разлику од Срба, који су били спремни да се одрекну свог националног идентитета, (Срби су своју националност, добрим дијелом изживјели, с обзиром да су још у другој половини 19-ог вијека, одлукама Берлинског конгреса, стекли двије самосталне српске државе, Србију и Црну Гору) у име идентитета вишег степена општости југословенског, сви остали југословенски народи Словенци, Хрвати, Бошњаци, Македонци, Албанци су инсистирали на свом партикуларном идентитету, у настојању да по сваку цијену, конституишу своје посебне националне државе. (Овдје се ради о « закашњелим нацијама » о којима говори њемачки социолог Хелмут Плеснер, па отуда и њихов екстремизам у националном погледу, при чему се не бирају средства да би се образовала своја суверена национална држава на одређеној територији.) То је имплицирало закључак, да није било могуће ускладити ове националне идентитете различитог степена општости, и то је условило грађански рат и растакање Југославије. Из овога произилази констатација да је Југославију разбила антисрпска коалиција, формирана на релацији, од Триглава до Ђевђелије (а њу су сачињавали претходно набројани народи). А прича о « Великој Србији » и « великосрпском хегемонизму » је саставни дио антисрпске пропаганде, која траје, од « велеиздајничких процеса » 1908, 1915/1916 да би се Срби оптужили за дисоцијацију

друге Југославије. Отуда и страсно настојање, од стране пасквиланата, из Љубљане, Загреба и Сарајева, да се грађански рат, на географском и политичком простору бивше Југославије, преименује у великосрпску агресију. Дакако да су то перфидне инсинуације, јер Срби никад нису били агресори, већ су се « дефанзивним национализмом », бранили да опстану у биолошком и физичком смислу од моћне Турске, Аустроугарске империје и сецесиониста предвођених Словенијом и Хрватском, који су главни кривци за дезавуисање јединственог уставног поретка Југославије и њену дисолуцију.

Важно је, такође рећи, да је специфична недемократска форма усклађивања националних идентитета, у ширим међународним размјерама, данас присутна и у оквиру Европске уније. Интенција је, од стране великих, Њемачке, Француске, Италије, да она од савеза држава постане држава (имала би свој устав, триторију, спољне границе, валуту, предсједника, министра спољних послова). Тако би се и извршила унификација на европском континенту, гдје би био доведен у питање суверенитет мањих националних држава* његовим дефинитивним преношењем на наднационалне творевине. Ове наднационалне (паневропске) институције показују насојање великих националних држава да се Европом управља из једног центра. Овим би коначну побједу однијела Монеова концепција геометријског (вјештачког) уједињења Европе, у којој доминирају велики, а у « музеј старина » би била смјештена Де-Голова докрина органског уједињења европских држава на равноправној основи (гдје би се поштовали и интереси малих, а не само великих), при чему би заједничке институције биле ствар њихове воље и договора, а

* Да су велики привилеговани, а мали, до крајњих граница миноризовани, показује и састав Европског парламента (који броји преко 600 посланика) гдје Њемачка бира 99, Француска, Италија и Велика Британија по 87, Шпанија 64, Холандија 31, Белгија, Грчка и Португалија по 25, Шветска 22, Аустрија 21, Данска и Финска по 16, Ирска 15 и Луксембург 6 посланика. А у савјету министара, Француска, Њемачка, Италија и Велика Британија имају по 10 гласова, Шпанија 8, Белгија, Грчка, Холандија и Португалија по 5, Аустрија и Шветска по 4, Данска, Финска и Ирска по 3 и Луксембург 2 гласа.

не би биле наметнуте од стране економски и политички моћних европских држава.

Но, данас, у ери насилне унитаризације свијета чија на-мјера је стварање новог свјетског поретка на челу са Америком, питање националног идентитета је тотално релативизовано. Свјedoци смо нове арене чији носиоци нису националне државе, већ мултинационалне компаније, екстраховане из националног контекста. По ријечима, познатог америчког економисте Кенета Галбрајта, њихова економска моћ је толика да ће негирати сваку потребу за нацијом и националним идентитетом, јер лојалност својој свјетској фирми постаје значајнија од географско и политички омеђеног појма национализма и патриотизма. Тачније речено, за једног Француза или Италијана, који имају свој капитал у «Filipsu» или «Dzeneral motorsu» важније је да остваре профит или вишак вриједности, него да се у субјективном, националном погледу осјећају Французом, односно Италијаном. Према томе, грађански свијет је свијет економских интереса и у поређењу с њима сви други интереси, па и национални, су од другоразредног значаја.

Дакако, да поред мултинационалних компанија, у функцији новог свјетског поретка, су и бројне секте. Такав поредак се не ствара једино путем технологије и утицајем мултинационалних компанија, већ и на идејном хоризонту. С тим у вези, у најновијим војним документима САД, пројектована је стратегија неокортичког рата путем којег се непријатељ настоји сатанизовати и дефинитивно порази без употребе физичке силе. На тој основи је једноставније постићи глобализацију свијета којој обол дају секте. Оне дезавуишу нацију настојећи њихове припаднике денационализовати, односно сепарирати од миљеа своје културе, традиције и вјерских осјећања, менталних и психолошких особина. Отуда је сасвим разумљиво што секташи априори одбацују било какав национални идентитет и патриотски однос према отаџбини. Затим, секте скрнавe националне светиње и њени припадници не желе поздравити заставу, саслушати химну. Иако се на први поглед разликују, све оне имају заједнички именоване предмете у деструкцији националне свијести и успостављању дефетистичке свијести с тим да се поништи национални иден-

титет. Разумије се да је то есенцијална претпоставка за конституисање униформног човјечанства у којем неће бити нација и националних култура. Све се то настоји остварити на иницијативу Америке, а уз мазохистичку подршку најмоћнијих земаља Европске уније (Њемачке, Енглеске, Француске) чије нивелирајуће клатно настоји унифицирати националне идентитете с богатом културом, традицијом и тако их ускладити са англосаксонским стандардима.

Boro Tramošljanin

THERE ARE THREE PARTS OF THIS WORK

Summary

First part speaks about the notion of nation, its different goals and characteristics. Second part is dedicated to pluralism of the phenomenon of nationalism and its characteristics. Third part is consecrated to elaboration of identity; also in this part we try to separate personal, professional, religion and national identity.

Key words: nation, nationalism, identity (national, religion, professional, and personal), state, community, constitution, definition, materialism, spiritualism, Marxism.

КАКО СУ МАЛОРУСИ ПОСТАЛИ УКРАЈИНЦИ

Прилог проучавању промене националног идентитета Малоруса

Апстракт: Све до 1917. године територија данашње Украјине традиционално је називана Малорусија, а становници Малоруси. Међутим, деловањем Римокатоличке цркве, Пољске и Аустроугарске монархије започет је, као локални пројекат, одвајање Галицијских Руса од Руса који је успешно спроведен. Потом је пројекат проширен на територију целе Малорусије (Украјине). «Галицијски идеологију» о постојању посебног Словенског народа Украјинаца прихватили су бољшевици. Тадашњи украјински политички функционери, Скрипиника и Гунка, декретом, 1922. године забрањују реч «Малорусија» и званично је замењују речју «Украјина». После тога, као главни украјинизатор руских области у Украјини јавља се Никита Хрушчов, а од 1991. године, када Украјина стиче самосталност, и нова власт.

Кључне речи Малорусија, Украјина, Руси, политика, нација, идентитет

Антируска идеологија која данас прожима Украјину отвара питање ко су ти Украјинци и каква је њихова прошлост, претходна национална идеологија и вредности. Ако посматрамо проблем из историјске перспективе запазићемо да су Украјинци (били) део етничке масе Руса, да им је потом наметнут идентитет Малоруса (као дела руског народа), а затим идентитет Украјинаца. Због тога и чуди ова украјинска нова идеологија која у праксу доноси мржњу према свом већем делу народа, односно народа од кога су потекли.

Ако, дакле, истражујемо саморазумевање житеља Русије (на територији Русије, Белорусије и Украјине) у далека времена (839-1246) запазићемо да они себе нису доживљавали ни «Малорусима» ни «Великорусима», ни «Белорусима», ни «Источним Словенима», па ни «Украјинцима». Сви ови термини су створени у новије време. Ово је важно знати да руски

народ није себе уситњавао (дробило) ни на какве гране.¹ У сачуваним старим документима, летописима и другим изворима који се односе на живот становника старих становника Украјине, запазићемо да нема спомињања никаквих Украјинаца, па и то да нема ни један једини топоним «Украјина».²

Током XVII века се искристалисало мишљење да је руски народ троједан (Великоруси, Малоруси и Белоруси), док је државна власт Московске државе у сва три дела јединствена и законита, пошто московски кнежеви, а потом и цареви воде порекло од Александра Невског (Инокентије Гизељ, «Синописис» из 1674. године). Истовремено у летописима и документима (од XIII до XVII века), такође, нема спомињања термина «Украјина» и «Украјинци».³

Први «Украјинци» се појављују крајем XVIII и почетком XIX. Но, пођимо редом.

Настанак појма «Мала Русија»

Мала Русија – овај појам развили су грчки православни јерарси, када су после монголског освајања руских територија остале само две слободне области – Галицијско-Вољинскаја и Владимиро-Суздаљскаја и које су сачувале активни однос са константинопољском патријаршијом. Појавила се потреба да се разликују једна Русија од друге, било каквим опредељењем. Византинци су искористили постојеће географске термине: држава мала или велика у зависности од старости. Сагласно томе Малом Русијом су назвали исконске руске земље, а Великом су назвали територије колонизоване насељавањем из државе-мајке. Тако је 1347. године византијски император,

¹ Историја Јужне Русије (Укајине) од XIV до XVI века показује да је 300 годишње пољско владање донело отровне плодове: појаву унијатства, полонизацију руског језика који се све више претварао у «мову», истискивање руског образовања и обичаја пољским. Ово су само неку резултати плана Пољака да денационализују руски народ.

² Алескеј Орлов, *Украинская «Матрица»*. Перезагрузка, стр. 9.
<http://russian.kiev.ua/books/orlov/ukrmatrix/ukrmatrix07.shtml>

³ Исто, стр. 11.

Јован Кантакузин, писао литванском кнезу Љбарту Гедиминовичу о томе да је руски народ познао Бога и просветио се крштењем и да има једног митрополита – кијевског за целу Русију, како за Малу, тако и за Велику.⁴

Пре овога забележено је 1335. године да је галицијски кнез Јуриј Болеслав II у Грамати великом магистру немачког реда Дитриху, од 20. октобра 1335. године, назвао себе кнезом Мале Русије. Ови појмови, Мала и Велика Русија ушли су у службену употребу 1361. године када је патријарх утврдио две митрополије – једну у Великој Русији са центром у Владимиру и Кијеву и другу у Малој Русији са центром у Новгороду и Галицији. Ову терминологију (Велика/ Мала Русија) коришћена је од стране православног свештенства и монаштва (Русија и Грка), а такође и од стране људи који су образовани у њиховој средини. Посебно често ови називи су почели да се користе у текстовима православних публициста после Бретске уније, 1596. године.⁵ На основу назива територија Мала Русија (Малорусија) и становништво су почели називати Малоруси. Ова терминологија се задржала све до комунистичке Револуције, а потом су револуционарним декретом, 1922. године забранили коришћење имена Малорусија и увели име Украјина.

Како је настао термин «Украјина»

Према Роману Храпчевском, «Украјина» (Крајина) се изворно користила као термин за означавање пограничних, граничних територија, како у Русији тако и у Пољској. У руским најстаријим Летописима има око 20 случајева спомињања ре-

⁴ Роман Храпчевский, Мифи Украинства: Русь, Малая Русь и Украина, *Вестник Юго-Западной Руси*, Киев, № 1, 2006, стр. 3.

⁵ Руска историографија је почела темељно да разматра проблем генезе имена Малорусија тек са радом М. А. Максимовича, «Давно ли Малая Русь стала писаться Малороссиєю», *Киевский телеграф*, № 7, 1868. У овом раду Максимович је покушао да оповргне неколико митова које је формулисала пољска историографија тог времена: приписивање наметања од стране Московске државе имена «Малорусија» после 1654. године као и поделу руског народа на Русе, Рутене и Московите, при чему Московити нису имали словенско порекло.

чи Украјина, али увек са истим значењем – погранични реон. Потпуно аналогно се овај термин користи и у пољском језику.⁶

Руси су све до 1569. године сачували своје етничко јединство (у очима становника и странаца) без обзира којој држави припадали (Москви, Великом литванском кнежевству или Пољској, а потом Москви и Речи Пасполити – после 1569. године). Но од тада из Рима (Римокатоличке цркве) креће политика измене културног и народног идентитета православних Руса под политичком контролом римокатоличке Речи Пасполите. У овом условима (унијатизације и нереда која је ова политика унела међу православне Русе) у Пољској писменој традицији све чешће се појављује појам Украјина уместо Русија. Овај назив није био службени, али се користио од стране пољског племства и почео је продирати и у привреду.

Почетак овог преласка у коришћењу термина «Украјина» уместо Русија најбоље се може пратити у делу језуите, великог римокатоличког мисионара и мрзитеља православља, Антонија Посевина, који је водио преговоре између Речи Пасполите и Московске државе 1581-1582. године. Посевин зна за Белу и Црвену Русију потчињену пољском краљу, при чему је препоручивао да се руском цару оспори титула «све Русије», односно да му припада само титула «цар Русије». Истовремено, Посевин је предложио да се упоредо са коришћењем уније за разбијање верског јединства Руса искористе и друге мере које би разбијале народно јединство. Идеја Посевина је била да се у циљу борбе против православне руске државе искористи стварање нових народа чија би идеологија садржавала лојалност према Риму и Пољској. Из овог периода датира и почетак полонизације Руса као и руског језика у данашњој Украјини.⁷

⁶ Роман Храпачевский, Мифи Украинства: Русь, Малая Русь и Украина, стр. 4.

⁷ Да је иницијатива замене назива «Русија» речју «Украјина» ишла од Пољака сведочи и папски нунције у Пољској Торес (1622) који је упутио један Извештај у Рим и да би био јасан претпостављенима објаснио је ове нове термине који се користе за означавање територија. По Торесу Русија се дели на четири дела, и то: Црвену Русију са градовима Лавовом и Перемишљем, којој припада и Волињ; Бела

Тако је средином XVII века Украјина устаљен термин за означавање територије Мале Русије. Ова пољска концепција замене термина Русија – Украји-ном, долази до свог логичног краја у XIX веку, тј. теорије грофа Тадеја Чацког (1822) и римског свештеника Ф. Духовског средином XIX века. Први је термин Украјина протумачио као етнички, тј. да ова реч води порекло од племена «Укра», а код другог се чак и негирају словенски корени Великоруса и истиче да су они пореклом од Финаца и Татара. Литерална подршка овим представама у Украјини у пољском друштву прве половине XIX века била је тзв. «поетска украјинска школа», чији је следбеник био и А. Мицкевич. Утицај ове школе није био велики, али је подржавала политичке претензије пољске аристократије на «изгубљене земље на Истоку». У овоме се и закључује животност мита о «Украјини».

Како је, дакле, овај пољски термин прихваћен од Руса?

Термин су прво прихватили Козаци који су били под Пољском и који су комуницирали са Пољацима. Упоредо са овим и они Козаци (козачке старешине) које су се образовале у Пољској усвојили су термин Украјина (у комуникацији са Пољацима), а са православнима, свештенством и представницима државне администрације, увек су користили термин Русија и Мала Русија. Ово посебно добро илуструје писмо Богдана Хмељицког (завршио пољске језуитске школе) и атамана Запорожске Сјече, Ивана Сирка (који није имао пољско образовање). Први је користио термин Украјина, а други «Мала Русија», «Малоруска украјина», итд.

Но, током XVIII века појам «Украјина» практично нестаје из употребе у Малорусији и његово коришћење је спорадично. Међутим, после укључивања у састав руске империје

Русија се протеже до Риге, престонице Литваније па до московске границе и у себи укључује градове Полоцк, Оршу, Витебск и Мглив; Црна Русија се налази између Литваније и Волинја па до Кијева са градовима Пинском, Новогрудком и Овручем. Роман Храпачевский, Мифи Украинства: Русь, Малая Русь и Украина, стр. 8-9. Зоран Милошевић, Положај руског језика на постсовјетском пространству са посебним освртом на Украјину, *Радови*, Филозофски факултет, Бања Лука, бр. 9, 2006.

десне обале Дњепра, после 1792. године, са свим пољским власницима земље и племством, који су на овој територији били и скоро једини образовани слој, укључени су у државну администрацију и образовни систем Руске империје у Малорусији, што доводи до обнове употребе појма «Украјина». Са овим је повезана и употреба појма «Украјина» од стране Т. Г. Шевченка. Он је, наиме, 15 година био у Виљну где је могао да комуницира само са Пољацима и да изучава пољски језик. У његовим стиховима се користи појам Украјина, а не Малорусија.⁸

Назив Малорусија задржао се све до комунистичке Револуције, 1917. године. Наиме, бољшевици, тадашњи украјински политички функционери, Скрипиника и Гунка, декретом, 1922. године забрањују реч «Малорусија» и званично је замењују речју «Украјина».⁹ После тога, као главни украјинизатор руских области у Украјини јавља се Никита Хрушчов.¹⁰ Украјинизација Малоруса спровођена је у четири наврата.

Прва украјинизација под совјетском влашћу догодила се после Револуције, 1917. године. У овој фази отпуштени су из државне службе сви који не знају украјинску мову (језик) и започета је кампања против руског језика и културе у Украјини. После утврђивања у Русији комунистичког режима и претварања Малорусије у Украјинску Совјетску Социјалистичку Републику (УССР) посао украјинизације уздигнут је на државни ниво и имао је савршено нов размах и димензије. Биле су створене «тројке за украјинизацију» (по обрасцу тројки ГПУ која је послала у смрт милионе људи), а такође и хиљаде «комисија» ове врсте.

Административни терор и насиље донели су своје црне плодове. У руском граду Марипољу, на пример, 1932. године

⁸ Роман Храпачевский, Мифи Украинства: Русь, Малая Русь и Украина, стр. 10.

⁹ Зоран Милошевић, Нови покушаји Римокатоличке цркве да потчини православне, *Рим не мирује*, Зборник радова. Приредили Протојереј Момир Васиљевић/ др Зоран Милошевић, Бели анђео, Шабац, 2003. стр. 145- 146.

¹⁰ А. Фролов, Пророки и лжепророки западной Руси.
<http://www.pravoslavie.ru/archiv/prorokizaprus.html>

у школама није остало ни једно одељење које би учило ђаке на руском језику. Ова кампања украјинизације Руса трајала је више од деценије, од средине 20-их до 1937. када су најфанатичнији носиоци украјинства, на своје чуђење, проглашени «непријатељима народа» и упућени у совјетске концлогоре. У предвечерје Другог светског рата украјинизација није званично одбачена, али је престала да се полаже велика пажња на ово питање.

Затишје није трајало дуго. Војни успеси Хитлерове армије довело су до тога да је крајем 1942. године скоро сва Малорусија потпала под Немачку власт, а то је пробудило најекстремније присталице украјинизације Малоруса. Подржани од Немаца забранили су сву штампу на руском језику и увели само украјинску. Промени је подвргнута и сфера образовања. Сва места која су предвиђена за рад са становништвом морала су бити попуњена са познаваоцима украјинског језика. Лица која нису познавала украјински језик протерана су. Све ово је рађено за немачки новац и уз активно учешће немачких стручњака.

Следећи талас украјинизације догодио се у време Хрушчова, али је ово напуштено за време Брежњева, а без државне подршке украјински језик је умирао природном смрћу.

Четврти талас украјинизације Руса у Малорусији догодио се после проглашења самосталности Украјине и њеног проглашења «демократском» државом, са циљем не само да Украјина остане без Руса, већ и да ова «нова» нација буде и снажно антируски пројектована.

Овај пројекат стварања украјинске нације од Малоруса у руској науци је познат као «галицијски пројекат или идеологија». Тако је захваљујући «галицијској идеологији» у држави са умирућом економијом, где милиони људи гладује, неретко набављајући хлеб из градских контејнера и сметлишта, где младо покољење захвата алкохолизам, наркоманија и криминал, а проституција представља једини начин преживљавања око половине девојака и младих жена, држава где од турбеколозе и сифилиса изумиру цели региони, држава која нема пара за лекове да лечи болесне у болницама, држава у којој се више умире него што се рађа, а самоубиства постају масовна епи-

демија, где проневера државног новца, мито, корупција и распродаја националног богатства представља основни посао државног апарата, од безличних чиновника до председника државе – у тој држави са чисто параноичном обузетошћу сви указују само на један проблем: како да украјински језик постане масовно употребљаван и каквим средствима принудити 49 милиона становника ове земље да забораве матерњи руски језик и замрзну Русе и православље. Ова политика снажно је подржана од стране САД, ЕУ и НАТО пакта. Наиме, стратегија САД су мишљења да ако Украјина остане у некој врсти добрих односа са Русијом или се уједини са овом великом државом (и Белорусијом), онда ће ова руска заједница бити по свом становништву, територији и богатству јача не само од Немачке, већ и од целе западне Европе. Међутим, уколико Украјина ступи у савез са својим западним суседима (Пољацима, Литванцима, Румунима...), односно уђе у Европску унију, онда ће ово бити снажан против тег Русији, која ће се претворити у средње важну државу. Но, да би се то догодило мора се становништво Украјине које је по свом етничком пореклу руско, денационализовати и претворити у нову нацију непријатељски настројену према Русима, а пријатељски према Пољацима, ЕУ и САД.¹¹ Због тога у науци постоји мишљење да је Украјинац пројектован да ствара туђе империје, а не своју државу.

После наметања појма Украјина почео је рад на идентификацији становништва са овим појмом, односно наметање новог идентитета, тачније идеологије и система вредности који би разликовао Украјинце од Руса. Поред промовисања унијатства као свеукрајинске вере рађено је и на промовисању посебног језика (мове), тако што су у руски језик убациване пољске речи. У Украјини то су радили представници Грkokатоличке цркве, те је је ова украјинска идеологија добила име «галицијска идеологије».¹² Међу првим одредницама ове идеологије јесте тврдња да Украјинци нису (Мало)Руси већ наци-

¹¹ А. К. Гливаковский, *Самостийная Украина: истоки предательства*, стр. 5.
<http://russian.kiev.ua/books/glivakovsky/treason.shtml>

¹² Види: Зоран Милошевић, «Галицијска идеологија» и политичко-религиозни процеси у Украјини, *Политичка ревија*, Београд, бр. 2, 2005, стр.

ја која нема никакве везе са Русима. Тачније, савремена «галицијска идеологија» полази од следећих тврдњи:

1. Украјинци немају ништа заједничко са Русима, тј. Малоруси и Руси (Великоруси) су два различита народа;
2. Кијевска Русија није руска него украјинска држава;
3. Руска књегиња Олга и руски кнез Владимира или Јарослав нису руски већ украјински кнежеви.
4. Богдан Хмељицки се определио за Русију само привремено, док не постигне независну Украјину.
5. Русија је страшна звер коју треба уништити.
6. Православље је никаква религија.
7. Украјина мора раскинути са Русијом и укључити се у евро-атлантске структуре (Европску Унију и НАТО).

Формирање овакве идеологије Украјинцима се код руских научника сматра делом информативно-психолошког рата, који је апсолутно оригиналан и преузет је из стратегије Римокатоличке цркве, а он води ка стварању од једне нације нове нације, а да то матична нација не примети.¹³ На тај начин показало се да је промена назива Малорусија у Украјина имало стратегијски циљ, а то је одвајање Малоруса (Украјинаца) од Руса и, потом, њихово супротстављање.

Литература:

1. Гливаковски, А. К.: *Самостийная Украина: истоки предательства*.
<http://russian.kiev.ua/books/glivakovsky/treason.shtml>

¹³ Овај пројекат је започео као локални да би се од Русије отела Црвена Русија (Закарпатска Русија) која се налазила више векова под влашћу Пољске и Аустрије. Алескеј Орлов, *Украинская «Матрица»*. Презагрузка, стр. 5.

2. Максимович, М. А.: «Давно ли Малая Русь стала писаться Малороссиею», *Киевский телеграф*, Киев, № 7, 1868.
3. Милошевић, Зоран: Нови покушаји Римокатоличке цркве да потчини православне, *Рим не мирује*, Зборник радова. Приредили Протојереј Момир Васиљевић/ др Зоран Милошевић, Бели анђео, Шабац, 2003.
4. Милошевић, Зоран: «Галицијска идеологија» и политичко-религиозни процеси у Украјини, *Политичка ревија*, Београд, бр. 2, 2005.
5. Милошевић, Зоран: *Нови пут Русије*, Русија у поствизантијском геополитичком и религиозном вртлогу, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2005.
6. Милошевић, Зоран: Положај руског језика на постсовјетском пространству са посебним освртом на Украјину, *Радови*, Филозофски факултет, Бања Лука, бр. 9, 2006.
7. Милошевић, Зоран: *Руско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2006.
8. Милошевић, Зоран: *Путинова Политика*, Институт за политичке студије, Београд, 2007.
9. Милошевић, Зоран: *Социологија масовних комуникација*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2007.
10. Орлов, Алескеј: *Украинская «Матрица»*. Переагрузка.
<http://russian.kiev.ua/books/orlov/ukrmatrix/ukrmatrix07.shtml>
11. Храпачевский, Роман: Мифи Украинства: Русь, Малая Русь и Украина, *Вестник Юго-Западной Руси*, Киев, № 1, 2006.
12. Фролов, А.: Пророки и лжепророки западной Руси.
<http://www.pravoslavie.ru/archiv/prorokizaprus.html>

Zoran Milošević

HOW DID LITTLE RUSSIANS BECOME UKRAINIANS
(A CONTRIBUTION TO THE ANALYSES OF CHANGE OF
LITTLE RUSSIANS NATIONAL IDENTITY)

Summary

Up to the 1917, the territory of today's Ukraine was called Little Russia, and its inhabitants Little Russians. However, due to the activities of Roman-catholic church, Poland and Austria-Hungary, separation of Russians from Galicia was launched as a local project and successfully implemented. Afterwards the project expanded on the territory of entire Little Russia (Ukraine). Galician ideology about the existing of distinct Slavic Ukrainian people was accepted by Bolsheviks. Ukrainian Politicians of that time, Skripinika and Gunka, prohibited a word Little Russia by the decree, and officially replaced it with a word "Ukraine". Afterwards, the main follower of this politics was Nikita Khrushchev, and after the Ukraine's independence in 1991, a new government.

Key words: Little Russia, Ukraine, Russians, politics, nation, identity

„ЗАКАСНЕЛА НАЦИЈА” И (РЕ)ФЕУДАЛИЗАЦИЈА БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Апстракт: У овом раду се разматра однос између „закасне-ле нације” и (ре)феудализације бивше Југославије након успоста-вљања систематског национализма уставним аранжманом из 1974. године. Он није успео у покушају да помири генетичку логику деловања структуре улоге нација и интегративну логику југосло-венског система, који није могао навести своје „закасне нације” да допринесу његовом добром функционисању. Логика бекства и побуне нација све више је била асиметричан пандам друштвеној усклађености југословенског поретка. Његови национализовани де-лови довели су га, систематски и плански, у позицију „фантом др-жаве” и аномичног друштва.

Кључне речи: Југославија, закасна нација”, рефеудализа-ција, дезинтеграција, аномично друштво.

Устав из 1974. године у сузбијању државне и националне кри-зе прибегао је иновираној форми партијске државе, национа-лизованим партијским државама као претпоставци даљег раз-витка југословенског федерализма, над који су идеје југосло-венства све више лебделе и промицале, док је држава изнутра спречавана и онеспособљавана као више национална заједни-ца, јер се излаз није сагледавао у „логици Југославије као др-жаве”¹, коју је напустила моћ идеја, које су је уобличавале као државу слабећи унутрашњу моћ Југославије. Криза је привид-но решена, на тај начин, што је њено решавање одложено га-ранцијама националне равноправности. Она је прикривала по-лицентрализам партијског монопола упрегнувши нацију у па-ртијску моћ да би јој се она на крају подредила, одређујући све остале појаве и све друге односе, дефинишући садржаје и смер збивања стварности која се обликује и прелама у све те-шњој зависности народа и цивилизација.

¹ Ђ. Ковачевић, *Изгубљена историја*, Академија Нова, ИЕС Београд, 1996, стр. 17.

Владајућа партија и њена идеологија употребљавале су Југославију у име социјализма, новог човека, као средство за историјску власт партије, вредније од живота људи, не познајући демократску федеративну државу, нити савремену државу уопште, нити друштво као сплет аутономних сфера утемељеног на владавини права, смислене заједнице грађана. Стога се у сталној тежњи да се оптимално задовоље национални интереси чије су аспирације угрожавале партијску државу, с Југославијом доста експериментисало, кроз политичке игре око карактера југословенског федерализма, односа централизма и децентрализације. Отуда честе уставне ревизије, проглашаване историјским (у земљи, која има устав, али није уставна) да би убрзо биле оптужене као неправедне и превазиђене, ригидним и рестриктивним правилима политичког веровања, с оне стране уставних и политички неутралних „правила игре” процеса одлучивања, заснованих на ауторитарном принципу партијске контроле обезбеђене привидом „уставности и законитости” и додатно легитимисан начелом националне равноправности перманентним балансирањем међунационалних односа. При том су делови политичких елита директно или индиректно искоришћавали национализам, слободарска и национална осећања, социјалне и политичке фрустрације становништва ради учвршћења власти, генеришући у себе нерешене модернизацијске проблеме Југославије, отварањем процеса дезинтеграције и транспоновања кризних жаришта њиховим потискивањем, учвршћујући аутократску основу за глобалну расподелу моћи, како би се учврстила и задржала огромна концентрација политичке моћи у партијско-државном врху. Партија полицентристички управља национализованим економијама индиректно преко фиктивне својине над људима, организованим и класификованим у партијској номенклатури листама „кадровика”, обнављајући модел власништва познат из европског феудализма и класичних оријенталних деспотија, где је суверен фактички власних свега, а његове слуге (феудалци и кадровици) за своју оданост и лојалност бивају награђени поседима и робовима (руководећим местима и политичким функцијама), тако да преко њих суверен остварује апсолутну власт², поништавајући ефекте либерализације пуком трансми-

² Р. Арон, *Демократија и тоталитаризам*, Издавачка књижарница Зорана

сијом политичке воље од именованих и контролисаних републичко-покрајинских номенклатура, творећи један крајње оригиналан режим, „нека врста анархо-стаљинизма, тачније стаљинистичке карикатуре анархизма”³. Он је почивао на непрестаној, у најмању руку диригованој мобилизацији, а током седамдесетих на политичкој апатији, атомизованом друштву, својини без титулара, привреди без икаквог плана, договорима и споразумима уместо тржишних односа, док је самоуправно право заменило формално, па је Југославија функционисала као савез регионалних олигархија, изнад којих је уставна институционализована харизматска власт (као врховни арбитар у свим споровима и гарант њиховог разрешавања) испод које су инсталирани национално-републички лидери, прве личности локалне власти патронажне политике поданичког односа, који су иза самоуправне фасаде потпуно приватизовали локалну *res publicu*, трансформишући јавне послове у приватна лена. „За потпуну рефеудализацију је само недостајала институција издавања пореских прихода у најам приватним лицима”⁴. Све је протицало у знаку освајања социјализма, коначних историјских решења (Устав из 1974. и Закон о удруженом раду 1976.), поспешеним спољним задуживањем и кредитирањем живота системске самодовољности метафизике самоуправљања као мање више универзалног модела, који је потискивао реформске потенцијале, отварајући простор изгубљеном развоју, лажног сјаја и празног хода идеолошког реваншизма, који није могао бити доведен у сагласје с принципом националне равноправности модерне државе. Њен најважнији циљ је да реши „проблем поретка”, који је средишњи проблем за интерпретацију граница друштвених система, с обзиром да се он дефинише преко проблем интеграције, имајући у виду подељеност интереса који би могли да „сваког супротставе сваком”⁵.

Својеврсном рефеудализацијом политике и привреде јачањем владајућих група и кланова, цветањем непотизма, привидом институције избора и учвршћивањем моћи појединих поли-

Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 1997, стр. 308-309.

³ Л Секрељ, *Југославија, структура распадања*, Рад, Београд, 1990, стр. 185.

⁴ Исто, стр. 186.

⁵ Vidi: T. Parsons, *The Social System*, Free Press, Glencoe, 1951.

тичких породица, проблем интеграције у Југославији је још више отворен, показујући смртну опасност за државу, упркос лагодности власти базиране на легитимитету национализма и патриотског друштва конституисањем лабавог федерализма унутар једне суверене државе, чији је суверенитет био разграбљен и подељен између република и покрајина.⁶ Тиме је имајући у виду механизам одлучивања свако питање нужно национализовано у дневне и отворене конфронтације, јер се претходно одлучивало у републикама (покрајинама), а затим се враћало на савезни ниво да би се постигао договор. Пошто није било ни једног анационалног тела са властитом изворном легитимношћу, тешко да је могло више бити и ненационалних питања, иза којих не би стајали реални односи снага „суверених колективитета”, чије стратегије нису могле бити политички неутралисане од стране савезне власти из „једноставног разлога што савезна држава није имала аутентичан, хомоген легитимацијски основ, односно сопствено изборно тело преко којег би се политичка воља могла артикулисати независно од република и покрајина”.⁷ Отуда је латентна а затим и отворена национална криза, била озбиљно упозорење да ће и сама југословенска држава бити ускоро доведена у питање инструментализацијом међунационалних односа „негативног легитимитета” у оквиру којег се парадигма односа „пријатељ–непријатељ” претвара у структурални утемељујући „политички принцип” (М. Подунавац), који је у контексту комунистичке рефеудализације законито водио дезинтеграцији и сепаратизму, рабујујући смисао идеје и саме основе заједничке државе под утицајем националистичких идеала културне аутентичности и јединства.

Непосредни актери разградње земље биле су политичке (националне) снаге и фактори, док су економске околности такве процесе подстицале и омогућавале, прихватањем тежњи нација за контролом над територијалним ресурсима, радном снагом, поделом рада, мобилношћу добара. Тиме национални идентитет одређујући припадност, границе и ресурсе даје ра-

⁶ З. Ђинђић, *Југославија као недовршена држава*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад, 1988, стр. 20.

⁷ Л. Р. Баста–Посавец, *Федерализам без демократије, политичка права без грађана – поруке распада Југославије за Европу*, у: Р. Накарада (приредила), *Европа и распад Југославије*, ИЕС, Београд, 1995, стр. 134.

ционалну подлогу идеалима националне аутархије,⁸ за коју се верује да одсликава националну вољу дате популације у складу с њеним интересима. Такви подстицајни импулси јављали су се по више основа. Прво, већ је био оформљен економски интерес за продубљивање и јачање ауторитарних целина на нивоу делова. Друго, успостављањем контроле над кључни елементима економских потенцијала стварана је материјална основа активностима које су водиле продубљивању подела. Стога су се лако финансирани подухвати који су у крајњем резултату подсећали преостале елементе општејугословенске државне кохезије. Треће, републички партикуларизам и његова спремност (и способност) да преузме самостално све већи број државних прерогатива, довео је Југославију у све већој мери, у сложен и практички неуправљив објект чија се ефикасност систематски смањивала. Републике (покрајине) најпре су лишиле савезну државу потребних управљачких надлежности, да би затим неефикасност тако редуцираног организма узимале као аргумент за њено даље институционално огољавање, потискивањем федерације на саме маргине макроекономске регулативе и усмеравања целокупног развоја земље. Сам процес био је кумулативан; онемогућивши је да функционише као држава, републике су неделотворност федералних установа употребљавале као аргументацију за даљу разградњу југословенске заједнице. Четврто, преостале федералне функције обављане су по систему консенсуалног одлучивања (једногласност), што је фактички блокирало федерацију, па је природни изостанак неких битних макроекономских функција код република (држава) створио незадовољство и снажну жељу за изласком из југословенске заједнице, како би се те функције најзад ваљано институционализувале у властитој режији. Пето, међусобно подељене и у многоме антагонизоване политичке елите почеле су с погубном делотворношћу да деле и међусобно да супротстављају и народе, све дубљим поделом и све тежим јазовима између осамостаљених целина, са-

⁸ А. Д. Смит, *Национални идентитет*, Библиотека XX век, Београд, 1998, стр. 32-33. Види: Н.Г. Johnson (ed) *Economic Nationalism in Old and New States*, Allen&Unwin, London, 1968

свим уситнивши и дословно разградивши економску политику.⁹

Ово стање, уосталом било је посве нормално за једну етатистички конципирану привреду која је еуфеминистички названа договорном економијом, што је било у складу с општом концепцијом кон-федерализма. Разбијањем јединствених предузећа на пословно-финансијске самосталне делово – ООУР-е, јединствени пословни системи трансформисани су у неку врсту конфедерације суверених привредних субјеката, тако да је предузеће егзистирало као празна љуска без имовине под именом радне организације. Расцепканост предузећа није била у стању да се одупре иживљавању политичких моћника и захтевала је арбитраже, јачајући политички монопол, па се чинило да је политика осигурала апсолутну превласт. Последице таквог стања су: А) пад ефикасности привређивања, б) дискредитовање самоуправљања, ц) разбијање радних колектива.

Створена је ситуација супротна интегративним тенденцијама. Оурско затварање прерастало је у општинско и републичко, а завршавало се југословенским затварањем према свету. Проскрибовањем предузетништва, уместо рационално пројектованог система добили смо један „примитивни идеолошки катекизам”, рушилачког лудовања против здравог разума, у најбољем случају израз правно-економско-организацијско идеолошке конфузије, а у најгорем, диверзију којом је привреда „насилно враћена на етатистички колосијек. А у сваком случају оуризација је била сигуран пут у анархију и кризу”.¹⁰

⁹ Љ. Маџар, Економски аспекти распада Југославије, *Филозофија и друштво* VI, IFDP; Београд, 1994, стр. 214-215.

¹⁰ Б. Хорват, *АБЦ југословенског социјализма*, Глобус, Загреб, 1989, стр. 31-37. Хорват каже да је од 1968. уместо демократизације земље, почело разбијање федерације с политичком и привредном неодговорношћу. Он истиче да је једна група економиста из свих република под његовом редакцијом на позив СИБ учинила покушај да се заустави разарање привреде. Резултат је био меморандум СИБ (влада) под насловом Економске функције федерације, популарно назван Бијела књига. Идеје те књиге тек ће се стидљиво примјењивати крајем 80-тих. Уместо у „Скупштину, Бијела књига је отишла у ладице, а на Брионима је измишљен систем познат под именом договорна економија. Као корелат тог етатистички конципираног система од 1972. године у земљи је поново уведена репресија. Упозорио сам тада јавност на то да је земља гурнута на пут катастрофе. Реагирао је јавни

Таква политичка филозофија економских односа и стварна решења нису давала неку перспективу економији, нити уопште друштвеној еманципацији од етатизма. Идеализовање свести људи, моралне сфере, договора и споразума отворило је ново раздобље волунтаризма, партикуларизма, гурнувши политичке и привредне факторе у „општи хаотични ток бирократско технократских гушења већ значајних потенцијала земље”, процватом администрирања и привредног пропадања, заносом у „удружени рад”, доходак и рецепте „споразумевања”, које је обилато нудио „устав”, као основа за бескрајно правно нормирање „свести и интереса”.¹¹

На темељу ових идеолошко-политичких опредељења израстао је као њихова економска операционализација један нерационалан и скуп привредни систем, који је у дугорочној перспективи био неодржив, али је добивао подстицај механизма опортунистичког премештања развојних перформанси из будућности у садашњост,¹² заснованим на стратегији страног задуживања. Јер се увећавањем расположивих инвестиционих средстава, импресивно исказује и стопа раста, стварајући бројне варке и илузије о ефикасности социјалистичког развоја и његових Потемкинових села, по цену каснијег успоравања и назадовања, што долази до изражаја кад прилив пресахне и кад наступе обавезе враћања и сервисирања дуга. „Супстанца не само да се одлијева у иностранство већ се распродају и основна средства уз смањење домаће потрошње и инвестиција, да би се подмириле обавезе из дугова. Привреда је у развој-

тужилац и ја сам, између осталог, изгубио могућност да предајем на Свеучилишту”. Исто, стр. 5.

¹¹ Љ. Марковић, Антиекономија у уставном пројекту 1974. године, у: *Како је развлашћивана Југославија*: шта се догодило 1974, Интервју, 10.X 1988. (специјално издање), стр. 84. Као члан Уставне комисије проф. Марковић је упозорио на уставну „антиекономију” приликом његове израде. Он сматра да је криза морала оштро да се изрази већ 70-тих, а не тек да се манифестује 1979. То што се тек тада манифестује има основа у страном задуживању и приливу средстава од наших радника из иностранства, што је померило тежину конфликта. Исто. У време кад је задуженост земље износила 6,657 милијарде долара (1976.) донета је одлука да се Југославија задужи за још 11,5 мил. долара, тако је 1979. остварен највећи дефицит платног биланса у послератном периоду 3,6 мил. долара. Ј. Плетерски и др., *Историја СКЈ, Комунист, Београд, 1985, стр. 477.*

¹² Види: Љ. Маџар, *Анатомија југословенског привредног чуда (1953-1964.)*, *Економски анали*, Вол. XXXVII, бр. 113/1992, стр. 45-76.

ном грчу, који што се динар убрзаније девалвира, уз изостанак стварних потреба акумулације, све више парализира националну економију”¹³ опхрвану растом међународних дугова. Они су служили за увоз савремене технологије (плаћање технолошке ренте) како би се повећала конкурентска способност и добило на времену у прилагођавању променама на светском тржишту изазваним скоком цена нафте и других сировина, и баријерама за извоз југословенских производа на западноевропско тржиште (челик, текстил, месо, дуван). Потражња наших производа неопходна за отплату дугова и финансирање извоза на западна тржишта, драматично је опала, а индустријска производња све је више зависила од увоза са Запада, не само технологије, те је „претило банкротство”¹⁴. Ове промене, и тражња сировина довеле су до опадања дохотка, и окретања у погледу набавки и зараде, према произвођачима сировина у Србији, Косову, Македонији, Босни и Херцеговини, сиромашнијим деловима Хрватске, што је довело до измене инвестиционих приоритета, планова за развој модерне економије и захтевало већу интервенцију владе, нарочито у трговини с источним блоком и средњим истоком људи нису били уверени да се иза ових промена крију прави разлози, па је економско опадање тумачено политичким разлозима. То је водило у неза-

¹³ С. Комазец, *Изазови будућности: криза дугова и развојна драма*, Логос, Сплит, 1989, стр. 252. У периоду од 1976-1980. плаћена камата је 3,3 мил. долара, отплате дугова 7,8 милијарди уз однос 1:2,3. Од 1979. до 1986. плаћена камата је 13,5 милијарди, отплате дуга 23 милијарде. Отплате и камате апсорбују највећи део девизног прилива. Како су ефекти изостали, улазак у нови дуг, да би се отплатиле обавезе постојећег, остала је као једина могућност. „То је одраз промашене политике развоја”. Исто, стр. 260.

¹⁴ С. Вудвор, *Балканска трагедеја*, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 58. Међународне околности нису биле повољне. С рецесијом Запада, почев од 1975. дознаке од радника привремено запослених у иностранству почињу да опадају. За разлику од ранијег периода, кад је њима финансирана половина иностраног дуга, 1978. оне су обезбеђивале 25% дефицита. Стотине хиљада тих радника враћено је натраг у земљу у којој је од 1971. расла незапосленост. Преговори с Европском асоцијацијом слободне трговине ЕФТА започети 1979. били су далеко од испуњења, а преговори с ММФ-ом, под утицајем поштрене политике Вашингтона, неочекивано су кренули на горе. Међутим, Југославија није постављала питање неизвршења својих обавеза, давајући „приоритет одржавању поверења спољних кредитора, због зависности југословенске производње од увоза (укључујући и производњу за извоз) и због несигурног положаја југословенске независности, изван економских и војних блокова, две суперсиле”. Исто, стр. 59.

довољство и питање експлоатације појединих нација, ширењем осећања и уверења о сопственој опљачканости, вођене „светским планом”, зато што испољава „непроменљиве инстинктивне карактеристике” (Ф. Хајек) одвијајући се у самоодржавајућој структури, која разграђује федерално уређење земље, доводећи у питање њен интегритет, тежњом појединих нација да формирају своје националне државе, што врло отежава разумевање и међунационалне комуникације оптерећене историјским памћењем и националним менталитетима, који се у свакодневном животу не могу игнорисати, јер продиру право у језгро свакодневних активности, не само група, већ и појединаца, показујући своје друштвено експлозивне импликације.

У таквој ситуацији доминације партикуларистичких интереса република и покрајина и њихових националних елита, скучене су могућности артикулације општих интереса на нивоу федерације отварањем процеса конфедерализације и дезинтеграције југословенске државе, која у односу на своје делове је све више била „фантом држава”. Логика „закаснеле нације” постала је зла коб југословенске интеграције, и захваљујући историјској мени, плитко, грубо и масовно, чувајући везу са својим духовноисторијским и идеолошким пореклом, будући широке снаге, припремила је оно што долази – слом југословенског поретка и државе. Овај привидно интегрисани савез држава обликовање своје воље ипак је држао у оквирима нације, и никада није успео унутар свог простора да питања националне политике учини застарелим. Но и поред тога што „побеђеној идеологији (и држави. М.Ш.) припада постхумно оправдање”,¹⁵ често некритички виђено у систематском греху уставног решења националне симетрије од 1974. године, никада не бих умео да кажем, парафразирајући Жозефа де Местра, „како су тај југословенски Устав створиле будале”. Јер нација као битно обележје модерног друштва превазилази питање уставних оквира и декларисаних начела. Дуго прорицан „крај ере национализма” показао се нереалним и сувише оптимистичким. Истрајна моћ националног идентитета и свет нација нису без наде. Уметност грађења нације, у случају Југославије, би-

¹⁵ Х. Плеснер, *Закаснела нација*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2005, стр. 17.

ла је неодвојива од уметности грађења државе, као кључне компоненте националне моћи. „Зато је овладавање процесом грађења државе (нације – М.Ш.) од кључног значаја за будућност светског поретка”.¹⁶ Тим пре што је нација глобална појава.

¹⁶ Ф. Фукујама, *Грађење државе, управљање и светски поредак у двадесетпрвом веку*, Филип Вишњић, Београд, 2007, стр. 134.

Milojica Štović

„DELAYED NATION” AND (RE) FEUDALIZATION OF
FORMER YUGOSLAVIA

Summary

In this paper, we consider the relationship between “delayed nation” and (re)feudalization of former Yugoslavia after the establishment of the system nationalism by the Constitution from 1974. The Constitution failed in its attempt to harmonize genetically based logic of the functioning of the role structure of the nations, at on side, and the integrative logic of Yugoslav system, at the other side, which was not capable of making its “delayed nations” contribute to its proper functioning. The escape and rebel-of-the-nations logic was gradually turning into the asymmetric counterpart of the harmonized Yugoslav social system. Its nationalist parts brought it systematically and according to the plan, into the position of the “phantom state” and the anarchic society.

Key words: Yugoslavia, “delayed nation”, re-feudalization, disintegration, nameless society.

NACIONALNE MANJINE I OSTVARIVANJE NJIHOVIH LJUDSKIH PRAVA U ZAJEDNIŠTVU SA TRI KONSTITATIVNA NARODA BOSNE I HERCEGOVINE

Apstrakt: Cilj ovog rada je da ukaže i upozori na značaj fenomena pod nazivom „nacionalne manjine“, koji u aktuelnom vremenu zaokuplja pažnju sociologa, ekonomista, psihologa i ostalih naučnih krugova, kako domaćih tako i naučnika širom Evrope, i svijeta. Osnovno je da ne smije biti diskriminacije, niti bilo kakvog vida omalovažavanja od strane većinskih, naspram manjinskim etničkim zajednicama i grupama. Bosna i Hercegovina kao zemlja u kojoj žive tri konstitutivna naroda i 17 nacionalnih manjina, posebno mora i treba biti senzibilna prema tom fenomenu. Ozbiljno ne shvatati poštivanje osnovnih ljudskih prava svakog pojedinca, grupe, kolektiva ili zajednice u najmanju ruku je za svaku ozbiljnu zajednicu promašaj. Jer, uspješan razvoj ljudske svijesti i dostojanstva u vremenu u kojem danas živimo, zasigurno će biti podsticaj sa čvrstim temeljima civilizacijskih naslaga, koji će za budućnost preferirati demokratske vrijednosti, u kojima čovjek, bilo kao pojedinac ili kao grupa mora biti tretiran kao slobodno biće sa svim pravima, obavezama, odgovornostima i slobodama koje mu pripadaju, bez obzira gdje živio i radio. To mu pored onog ljudskog, tradicionalnog ili običajnog prava zasigurno treba obezbijediti i garantovati aktuelni domaći zakonski okvir, a posebno u svjetskim razmjerama, tzv. „Zakon o ljudskim pravima UN-a“, kojeg sve demokratski opredjeljene zemlje moraju i trebaju poštovati. One zemlje koje to na vrijeme i što prije shvate i primjene u praksi, zasigurno će imati demokratsku perspektivu i osnovu za razvoj društva blagostanja, gdje će svaki pojedinac poštujući prava drugog, direktno i indirektno doprinosti i ostvarivanju svojih vlastitih prava. To posebno naglašavam imajući u vidu aktuelne stereotipe, predrasude, etničku netrpeljivost i druge negativnosti koje direktno utiču i podstiču netoleranciju i nehuman odnos prema jednom broju marginalizovanih grupa, koje to svakako ne zaslužuju. U Republici Srpskoj, kao i u BiH u cjelini, pažnju svakako treba usmjeriti na najbrojniju nacionalnu manjinu, a to su Romi.

Ključne riječi: narod, nacija, nacionalna manjina, „ostali“, nacionalna pripadnost, etnička pripadnost, etnička grupa, stereotipi, predrasude, segregacija, nacionalizam, rodoljublje, ljudska prava, osnovne slobode, marginalizovane grupe, Romi, romska zajednica.

Uvod

Svekoliki problemi vezani za rješavanje nacionalnih pitanja u svjetskim razmjerama a posebno u okvirima prostora bivše Jugoslavije, uistinu su kompleksan i ozbiljan problem koji sve više podstiče interes naučne javnosti da kroz mnogobrojne analize sociologa, historičara, psihologa, ekonomista, etnologa i dr daju doprinos ukupnom razvoju svijesti u ostvarivanju nacionalnih prava, bilo da su u pitanju pojedinci ili šire društvene grupe ljudi. Posmatrano kroz težnju pojedinih naroda, etničkih, odnosno nacionalnih grupa da izbere slobodu, nezavisnost, etničku, jezičku ili drugu vrstu autonomije, odnosno samouprave ili da dobiju ravnopravan položaj sa drugim nacijama u višenacionalnim državama u kojima žive ili pak da steknu pravo ili ostvare političko osamostaljivanje i osnivanje samostalnih nacionalnih država. Činjenica je da je još u kasnom srednjem vijeku započeo proces formiranja političkih tvorevina odnosno jakih apsolutističkih država.

Snaženjem centralnih administracija te države su stalno nastojale da jačaju i uspostavljaju svoju vlast nad etničkim grupama, s ciljem da se one asimiluju i da se u hodu prevlada feudalna rascjepkanost i jačanje povoljnijih okolnosti za razvoj širih tržišno-privrednih cjelina, a ponekad i ogromnih kolonijalnih posjeda čije stanovništvo biva politički i ekonomski potčinjeno. Ove pojave historijski nisu bile karakteristika samo za narode Amerike, Azije, Afrike, nego su pod tuđu vlast silom potpadala i velika područja Evrope u kojoj su nastanjeni pojedini narodi koji su često bili izvrgnuti izrabljivanju i tiraniji.

Dobro je poznato da je zenit i vrhunac postavljanja prava za rješavanje nacionalnih pitanja karakteristika 18 i 19. vijeka. Prvi koraci za rješavanje nacionalnih pitanja dešavali su se u razvijenim evropskim državama kakve su bile Italija i Njemačka. Naravno da su te zemlje u tom vremenu bile politički razjedinjene, pojedini dijelovi koje je naseljavalo njihovo stanovništvo bili su pod vlašću drugih zemalja. Podršku tim pokretima aktivnim učesćem davala je tadašnja inteligencija predvođena Filteom, Hegelom, Macinijem i dr., uz prva organizovana udruženja kao što su bila: karbonari, „Mlada Italija“, „Mlada Njemačka“ i druge nacionalno-revolucionalne organizacije. Borba za ujedinjenje ovih do tada razjedinjenih zemalja dala je signale, parole i lozinke i drugim porobljenim narodima u to doba naročito slovenskim koji su bili

pod turskom, austro-ugarskom ili nekom drugom vlašću. Znano je da su u to vrijeme funkcionisale i bile oformljene velike imperije koje su svoju vlast širile na razne narode ili etničke grupe, kao što su otomanska, španska, engleska, ruska, francuska, a s druge strane mnogi narodi su bili potčinjeni, neujedinjeni, daleko od cilja i želje da stvore svoju nacionalnu državu. Buđenje nacionalne svijesti nagnale su mnoge etnički srodne grupe i narode da se ujedinjuju i da se među njima stvara težnja za uspostavljanje zajedničkih država. Takav slučaj desio se među jugoslovenskim narodima. U međuvremenu se otvara i čitav niz nacionalnih pitanja: „istočno pitanje“ - koje se odnosilo na položaj i oslobađanje pojedinih naroda od otomanske vlasti, poljsko pitanje- tada Poljska raskomadana između moćnijih komšija, irsko pitanje koje je i danas „vruće“, pitanje britanske vladavine u Indiji, pitanje oslobođenja i ujedinjenja Italije, pitanje ujedinjenja Njemačke i sl. Dva posljednje pomenuta pitanja riješena su na način koji je objema zemljama ojačao monarhističke i autoritarne snage, naročito Bizmarkovo ujedinjenje Njemačke pod hegemonijom Pruske. Na drugoj strani italijanski nacionalisti poslije uspjeha 1860-ih godina, idu dalje ka ujedinjenju, osnivaju udruženje Italija irredenta (neoslobođena Italija), odakle počinje pokret pod nazivom iredentizam, ali sa širim apetitima na zemlje Afrike i područja jugoslovenskih naroda koji su bili pod vlašću Austro-Ugarske. Ubrzo poslije ujedinjenja, Njemačka postavlja zahtjeve za svojim „mjestom pod tropskim suncem“¹

Dok je rješavanje nacionalnog pitanja, prije svega Italije i Njemačke, vezivano za očekivanja buržuasko-demokratske revolucije u prvoj polovini 19.v., ideologija ovih pokreta prožeta je demokratsko-liberalnim duhom (Macinijevi ciljevi su bili u slobodnoj naciji, jednakost, humanost, nezavisnost, da svaki narod da svoj prilog razvitku čovječanstva i sl.). Interesantno je naglasiti da su i Marks i Engels zdušno podržali težnje ovih pokreta (Macini je učestvovao i na osnivačkom skupu I internacionale, 1864.) iako su smatrali da je njihov sadržaj buržoasko-demokratski i da koncept oslobođenja radničke klase prevazilazi i implicitno rješava i nacionalno pitanje. Povodom tada aktuelnih problema (poljsko, ir-

¹ Mala enciklopedija Prosveta: Opšta enciklopedija, Beograd, 1986., tom II, str. 763.

sko, južnoslovensko i dr.), pomenuti naučnici dali su više stavova i ideja uključujući i poznati stav da ne može biti slobodan onaj narod koji ugnjetava drugi narod. U drugoj polovini 19. v. u razvijenijim zemljama koje su ostvarile svoje političko organizovanje u državu, nacionalizam postaje sve konzervativniji kao ideologija (kao npr. „Aksion fransez“ u Francuskoj) i ukoliko se radi o jakim državama poprima oblik opravdavanja imperijalizma navodnom civilizacijskom misijom ovih država. Međutim, kod niza manjih ili manje razvijenih naroda jačaju nacionalno-oslobodilački i antikolonijalni pokreti, koji pokušavaju nizom ustanaka, organizacija, zadobijanjem podrške pojedinih rivalskih država – riješiti svoje nacionalno pitanje. Ti nacionalni pokreti u praksi su pokazali da mogu biti i snaga koja djeluje protiv revolucije i rezerva revolucije. Zbog toga radnički, socijalistički pokret u to vrijeme počinje ispoljavati sve širi i veći interes za nacionalno pitanje. Kongres II internacionale u Londonu 1896. godine prvi put je raspravljao o kolonijalnom pitanju i o nacionalnom pitanju.

Po nacionalnom pitanju zauzet je stav da princip njegova rješavanja mora biti „pravo nacije na samoopredjeljenje“. Polazeći od te kongresne odluke Plehanov, koji je bio zadužen da poslije osnivačkog kongresa RSDRP od 1898 napravi nacrt programa, unosi pomenuti stav u nacrt dokumenta. Nešto kasnije Lenjin ovaj stav razrađuje, proširujući ga pravom na ocjepljenje i osnivanje svoje nacionalne države ili eventualno pripajanje drugim državama. On je u Rusiji vidio probleme na tom planu i djelovao u pravcu da se nacionalni i antikolonijalni pokreti iskoriste kao saveznici proleterijata u proleterskoj revoluciji. Nakon oktobarske revolucije, prevladala je Lenjinova koncepcija socijalističkog federalizma na osnovu koje su brojni narodi dobili svoje državne oblike – republike i ušli u SSSR (1922). Proces izgradnje socijalizma, ne samo u SSSR-u nego kasnije i u drugim zemljama, pokazao je da je nacionalno pitanje mnogo složenije nego što je prije revolucije izgledalo. Problemi se javljaju i u velikom broju kapitalističkih zemalja za koje se mislilo da su riješile taj problem (Belgija, Kanada, Engleska, Španija i dr.). Jugoslavija od 1918 do 1941. godine bila je bremenita tim problemima. Nacionalno pitanje Jugoslavije nastojalo se rješavati devizom nacionalnog i socijalnog oslobođenja uz krilaticu „bratstva i jedinstva“ i tako ušla i vodila narodnooslobodilačku borbu sa sadržinom socijalističke revolucije i rješavanja nacionalnog pitanja. Odlukama II zas-

jedanja AVNOJ-a, 1943. i nizom praktičnih promjena, dati su principi tada nove vlasti i osnovice rješavanja nacionalnog pitanja. Višegodišnja praksa pokazala je da problem nije adekvatno riješen, što su pokazali događaji 90-ih godina prošlog vijeka.

Nacionalne manjine i moderno društvo

Nacionalne manjine su kategorije međunarodnog prava i unutrašnjeg prava velikog broja država pod kojom se podrazumijevaju kompaktne grupe pripadnika jedne nacije koji su u manjini među pripadnicima drugih etničkih grupa sa kojima žive u državnoj zajednici. Poslije I i II svjetskog rata nacionalne manjine u nekim državama su bile u izvjesnoj mjeri zaštićene mirovnim ugovorima. A poslije II svjetskog rata Poveljom UN-a o pravima čovjeka prava manjina zaštićena su potpunije o čemu posebnu brigu vodi Komisija OUN o pravima čovjeka i Potkomisija OUN za borbu protiv rasne diskriminacije. Kao primjer dobrog rješavanja prava nacionalnih manjina Ustavom i drugim podzakonskim aktima navodila se bivša Jugoslavija. Zemlja sa federalnim uređenjem i velikom brojem nacija i nacionalnih manjina bila je primjer u svijetu kako se rješava nacionalno pitanje. Tadašnji ustav precizira prava narodnosti.² Ustav proglašava načelo o jednakosti građana u pravima i dužnostima, bez obzira na razlike u nacionalnosti, rasi, vjeroispovjesti, polu, jeziku, obrazovanju, ili društvenom položaju. Bilo je i predviđeno da građani nisu dužni da se izjašnjavaju kojoj narodnosti pripadaju niti da se opredjeljuju za jednu od narodnosti. Bilo je kažnjivo svako propagiranje ili sprovođenje nacionalne netrpeljivosti, kao i svako raspirivanje nacionalne, rasne ili vjerske mržnje ili netrpeljivosti.³

U cilju ostvarivanja slobode građana Ustav SFRJ-a jamčio je svim narodima i narodnostima pravo da slobodno upotrebljavaju svoj jezik, razvijaju svoju kulturu, da se slobodno organizuju i da uživaju sva druga Ustavom utvrđena prava. Takođe, Ustav je predviđao da se u školama za pripadnike pojedinih narodnosti nastava vrši na njihovim jezicima. Republičkim ustavom i republičkim zakonima bila je predviđena i mogućnost utvrđivanja i drugih prava pojedinih narodnosti na područjima na kojima ih ima

² Ustav SFRJ-a u ustavno-pravnom i političkom smislu termin „nacionalna manjina“ zamjenjuje terminom „narodnost“.

³ Vidi član 3 Ustava SFRJ-a

i gdje žive.⁴ To je svoju praktičnu potvrdu naročito dobilo u autonomnim pokrajinama u sastavu R Srbije Vojvodini i Kosovu i Metohiji. Brojne nacionalne manjine posebno mađarska u Vojvodini i albanska na Kosovu i Metohiji otvaraju škole na maternjem jeziku, RTV stanice, fakultete pa čak i univerzitet. Sve to nije bilo dovoljno da se zadovolje njihova osnovna ljudska prava i potrebe nego rastu i apetiti za uzurpacijom prava većinskog naroda u vlastitoj zemlji. Albanski iredentističko- separatistički pokret naočigled tadašnje domaće i svjetske javnosti sve otvorenije počinje potkopavati temelje Jugoslavije. Potpomognut istomišljenicima iz drugih republika bivše zemlje i snaga van zemlje, uspijevaju oslabiti ustavni poredak zemlje, stalno navodeći da su im, navodno, ugrožena osnovna ljudska prava. Nažalost, na očigled demokratski razvijenog svijeta u srcu Evrope u BiH višenacionalnoj zajednici, dopušta se oružani građanski sukob neviđenih razmjera koji je trajao 3,5 godine. Bivša zemlja razbijena, a mnoga pitanja, pa i ona na nacionalnim osnovama ostala su neriješena. Ista pitanja novim metodama i vizurama počinju se rješavati nedemokratski sa različitim aršinima. Pod izgovorima da je jedan narod kriv za sve, odvajanjem i preranim priznavanjem bivših republika od strane međunarodne zajednice, nastaju neviđeni egzodusi naroda koji preko noći postaju nacionalnom manjinom, gubeći sva prava koja im je ustav garantovao.

Tu zlu sudbinu naročiti doživljava srpski narod koji je vjekovima živio u tadašnjoj R Hrvatskoj. Oduzimaju im se sva ljudska prava. Oružanom silom uz podršku SAD-a na stotine hiljada Srba je tzv. „Bljeskom“ i „Olujom“ protjerano iz Hrvatske. Veliki broj biva u izbjegličkim kolonama bombardovan, ubijen. Imovina i stanovi im bivaju oduzeti. Do danas nakon 17. i godina zemlja preteđent za ulazak u EU nije učinila ništa ili veoma malo da obespavljenim bivšim građanima obezbijedi osnovna ljudska prava – pravo na dom, rad, penziono, socijalno, zdravstveno i druga prava. Demokratska zajednica naroda žmuri na tu bestijalnost. Valjda su u pitanju neka druga ljudska prava, bolje reći utemeljivanje prakse ljudskih „neprava“. Spravom na to licemjerstvo i pojavu „neprava“ treba da reaguje ostatak pravedoljubivog i demokratskog svijeta i zemalja. Treba podsjetiti da čineći nepravdu jednom malom

⁴ Vidi član 43 Ustava SFRJ-a

starom evropskom narodu čini se nepravda svekolikom pravednoljubivom čovječanstvu. Sile dolaze i odlaze ali narodi i istorija ostaju.

Drugi nonsens koji se dešava u srcu Evrope pod patronatom svjetskih i evropskih moćnika već dugi niz godina dešava se u dijelu R Srbije koji se zove Kosovo i Metohija. Od dijela države Srbije odvajaju se nasilno 15% teritorije i poklanja se albanskoj nacionalnoj manjini koja u proteklih 60 i više godina učini sve da protjera srpski narod koji je tu živio više od 13. vijekova. Opet glavne kolovođe i djelioci pravde najdemokratskije i najrazvijenije zemlje. Ugroženi ostaci srpskog naroda živeći po enklavama, bez struje, vode, hrane, zaposlenja i dr. Sretni su ako prežive dan. Nažalost, od nepravednih ne može se očekivati pravda. Na teritoriji države Srbije uz pomoć SAD stvara se druga albanska nelegalna država koja ukoliko se sile i moćnici ne dozovu pameti može biti, jeste i biće faktor nestabilnosti i destabilizacije cijelog Balkana i velikog broja zemalja Evrope i cijelog svijeta. Nažalost i dalje najmoćnije zemlje Evrope na to žmure ne razmišljajući o svojoj vlastitoj sudbini. Postavlja se pitanje kome to treba? Svakako da bi odgovor na ovo pitanje trebali dati svjetski moćnici pod čijom saglasnošću su rađena nedjela.

Pomenuta dva primjera upozoravaju kreatore svjetske politike kako ne treba raditi. Zar nije nonsens da se uz pomoć zemalja koje zagovaraju i preferiraju zajednicu naroda na multietničkim osnovama i na rješavanju problema među narodima na demokratskim osnovama, da one kršeći i gazeći osnovna ljudska prava, podržavaju i podpomažu stvaranje etnički čistih zemalja kakvim napraviše R Hrvatsku i tzv. nelegalnu pokrajinu Kosovo i Metohiju.

Bosna i Hercegovina koja je nakon neopravdanog dugotrajnog tragičnog sukoba stvorena Dejtonskim mirovnim sporazumom, koju čine dva entiteta i Distrikt Brčko BiH i koju tvore tri konstitutivna naroda Srbi, Bošnjaci i Hrvati i „ostali“⁵ pod kojim se podrazumijeva 17. nacionalnih manjina⁶, još uvijek je zemlja sa mnogo

⁵ Ustav BiH, član II(4), str.8, Sarajevo, 2002. i Ustav Republike Srpske, str. 179, Sarajevo, 1997..

⁶ Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina, član 3, str.38, Sarajevo, 2004.

turbulencija i nedoumica. Mada su u globalu najvažnija nacionalna pitanja razriješena, ostaje još mnogo toga da se dođe do funkcionalne države u kojoj će svi njeni građani biti u globalu zadovoljni. U narednom periodu predstoje ustavne promjene kojim bi, uz tolerantan i kooperativan odnos svih, došlo do shvatanja realnosti i izgradnje društva u kojem će se svi narodi osjećati komotno i zadovoljno.

Od predstojećih aktivnosti, svakako, zavisiće i budućnost njenih mnogobrojnih nacionalnih manjina. Mada su neki problemi nakon Dejtona u hodu rješavani, kao naprimjer, ustavna garancija za ostvarivanje svih prava narodima i nacionalnim manjinama na cijelom prostoru BiH, bez ikakvog vida diskriminacije. Ustavnim promjenama uz Odluku Ustavnog suda BiH došlo je do izmjena ustava entiteta i kantona u cilju prevazilaženja nacionalne isključivosti kada je u pitanju brojčana zastupljenost u zakonodavnim, izvršnim i sudskim tijelima, te kada je u pitanju brojčana zastupljenost svih naroda i nacionalnih manjina. Mada dosadašnjim rješenjima, pripadnici nacionalnih manjina, odnosno „ostali“ nisu formalno-pravno bili spriječeni da se kandiduju i da budu izabrani na odgovorne funkcije, u praksi do sada nije bilo u dosadašnjim sazivima Parlamenta BiH onih iz reda nacionalnih manjina. Ustavnim promjenama u narednom vremenu planira se afirmacija prava pripadnika nacionalnih manjina u BiH, njihovim aktivnim učešćem u radu oba doma Parlamentarne skupštine BiH. Za očekivati je da će budućim ustavnim promjenama biti obuhvaćena i rješenja koja će doprinijeti ostvarivanju prava nacionalnih manjina. Tom pitanju doprinos je dao Ustavni sud BiH tokom 1998. i 2000. godine, koji je donio nekoliko odluka kojim se štite prava nacionalnih manjina. Prema usvojenim amandmanima u Republici Srpskoj „Srbi, Bošnjaci i Hrvati kao konstitutivni narodi, „ostali“ i građani, ravnopravno i bez diskriminacije učestvuju u vršenju vlasti u Republici Srpskoj“. Identičan amandman, odnosi se i na Ustav Federacije BiH. Taj princip dalje je razrađen kroz odredbe o strukturi predstavničkih tijela i izvršne vlasti. U Federaciji BiH najmanje četiri člana jednog konstitutivnog naroda su zastupljena u Predstavničkom domu, dok u Domu naroda konstitutivni narodi imaju po 17 delegata, a „ostali“ sedam. U Republici Srpskoj ustavnim amandmanima uveden je institut „zaštite nacionalnih interesa“, prema kome ni jedan zakon koji se

tiče pitanja vitalnog nacionalnog interesa ne može stupiti na snagu dok ga ne usvoji Vijeće naroda koje ima osam članova iz svakog konstitutivnog naroda i četiri člana iz reda „ostalih“. Kao instrument zaštite vitalnih nacionalnih interesa uvedeno je i posebno vijeće u Ustavnom sudu Republike Srpske, u koje ulaze po dvojica sudija iz reda tri konstitutivna naroda i jedan iz reda „ostalih“. Dakle, pravno gledano pravni i politički status manjinskih grupa u BiH riješen je u skladu sa opšte usvojenim evropskim standardima. Problem je u njihovoj doslednoj primjeni.

Da bi se naprijed iznesene konstatacije doslednije realizovale u praksi već su uslijedile i izmjene članova 13. i 14. Izbornog zakona BiH, kojim će se omogućiti da pripadnici nacionalnih manjina budu uključeni ravnopravnije u izborni proces.

Romi i ostvarivanje njihova prava kao najbrojnije nacionalne manjine u BiH

U svjetlu generalne politike prema manjinama, sociološki posmatrano, stoji i činjenica, da su već pomenuti prijedlozi za ustavne promjene u BiH, posebno onaj dio koji se odnosi na nacionalne manjine najmanje sporan. To se tretira kao neophodan minimum koji bi omogućio političku i svaki vid druge afirmacije „ostalih“ i njihovu zastupljenost u svim sferama njihovog djelovanja i rada. Zbog njihove brojnosti a i najveće obespravljenosti u društvu u nastavku osvrnućemo se na položaj Roma u BiH. Nešto o tome je već rečeno ali sociološkim i drugim analizama i istraživanjima bilo bi neophodno dublje istražiti njihov ukupni položaj i tretman kako sa stanovišta odnosa društva prema ovoj najranjivijoj društvenog grupi tako i sa stanovišta njihovog ličnog odnosa prema sebi i društvu u kom žive. Istina je da se društvo prema Romima još uvijek odnosi sa malom dozom odgovornosti ali nepobitna je i činjenica da je BiH od 2000.g. pa do danas učinila iskorak u definisanju njihovog položaja i da se došlo do saznanja da su Romi veoma obespravljeni. Djelovanjem nadležnih međunarodnih institucija i nevladinog sektora, domaćeg i stranog u BiH došlo je proteklih godina do sazrijevanja svijesti da društvo romskoj populaciji posvetiti veću pažnju bez odlaganja. Usvajanjem 2004.g. Zakona o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina romska populacija

kao najbrojnija nacionalna manjina našla se u centru pažnje⁷ Formira se Vijeće Roma i Odbor za Rome pri vijeću ministara BiH. Usvajanjem 2005.g. Strategije BiH za rješavanje problema Roma dat je pečat ozbiljnijeg odnosa društva prema rješavanju kroz vjekove taloženih problema populacije o kojoj niko nije vodio računa. Strategija smjelo markira životne probleme Roma, počev od potrebe za utvrđivanjem njihovog broja u društvu pa od pitanja njihovog obrazovanja, zapošljavanja, stanovanja, zdravstvene zaštite, socijalne zaštite, upisa u matične knjige rođenih i obezbjeđenje ostalih identifikacionih dokumenata, uključivanje u partnerstvo sa organima vlasti, njihovog organizovanja i umrežavanja u nevladin sektor, sistem njihove obaviještenosti i informisanja, očuvanja i razvijanja njihovog kulturnog identiteta i tradicije, otpočinjanja učenja romskog jezika i prevoda važnih dokumenata na romski jezik kao što je to učinjeno sa Zakonom o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina, formiranje romskih duhovnih i kulturnih institucija i asocijacija, pitanja prekogranične i međugranične saradnje romskih vladinih i nevladinih organizacija, pitanja demografsko-populacione politike, porodičnih odnosa, ravnopravnosti polova i prava djeteta, pa sve do pitanja podizanja svijesti Roma u njihovoj borbi protiv diskriminacije i njihovoj svijesti o inkluziji u sve socijalne procese u BiH.

Usvajanjem Strategije pokreću se aktivnosti nadležnih institucija na njenoj konkretizaciji i implementaciji. Pristupilo se izradi tri akciona plana kojim se predviđaju rješavanja pitanja stanovanja, zapošljavanja i obrazovanja. To je ujedno i preduslov za pristupanja BiH Dekadi Roma tokom 2008. godine. Pristupanjem Dekadi Roma bio bi obezbijeđen pristup fondovima koji bi zasigurno doprinijeli rješavanju životnih pitanja ove marginalizovane grupe u našem društvu.

Razvoj međunarodnog prava ljudskih manjinskih prava

Aktuelno međunarodno pravo ljudskih prava ima svoje istorijske preteče u brojnim međunarodnim doktrinama i institutima. Prije svih tu su među njima humanitarne intervencije, odgovornost države za štete strancima, zaštita manjina, sistem mandata i man-

⁷ Vidi Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina, str.37, Sarajevo, 2004.

jina Društva naroda i međunarodno humanitarno pravo. Bez obzira u kojoj mjeri su pojedine doktrine i instituti sačuvani do današnjih dana oni su svakako sastavni dio savremenog prava međunarodnih ljudskih prava. Vezano za prava manjina Društvo naroda odigralo je važnu ulogu u razvijanju međunarodnog sistema za zaštitu manjina. Pošto to pitanje nije bilo predviđeno paktom, Društvo je izdvojilo svoje nadležnosti na tom polju iz niza ugovora zaključenih nakon I svjetskog rata. Zbog posljedica rata bila je drastično izmijenjena politička karta Evrope i Srednjeg Istoka, jer su nastale brojne nove države, a druge su vratile svoju nezavisnost. Mnoge zemlje među kojima i Jugoslavija imale su džepove u kojima su živjele manjine koje je trebalo zaštititi. To iz razloga što su manjine opravdano strahovale za svoju budućnost i opstanak. Prvi Ugovor za zaštitu manjinskih prava potpisan je između Glavnih savezničkih i udruženih sila i Poljske 1919. u Versaju. Društvo naroda imalo je ulogu garanta i bilo je djelotvorno za svoje vrijeme, ali nažalost došao je II svjetski rat koji donosi mostruozno i neviđeno kršenje ljudskih prava. Rat nije spriječio ni ideal Franklina D. Ruzvelta koji je snažno podržavao ideal međunarodnih ljudskih prava. On je u svom čuvenom govoru „Četiri slobode“ zahtijevao svijet utemeljen na četiri bitne ljudske slobode. Definisao ih je kao: „slobodu govora i izražavanja“, „slobodu svakog pojedinca da na svoj način slavi Boga“, „slobodu od neimaštine“ i „slobodu od straha“. Svakako da su te ideje doprinijele i bile poziv za buđenje naroda u suprostavljanju Silama osovine i osnivanju UN. Na kraju osnivanjem UN u San Francisku 1945. iznevjerila su se očekivanja svjetske zajednice naroda jer su koncipirane i usvojene odredbe o ljudskim pravima bile ispod očekivanja i nisu obuhvatile Ruzveltove ideje i zamisli. To je prema nekim analitičarima i dobrim poznavacima tadašnjih zbivanja u svijetu bilo realno i očekivati jer su pobjedničke sile imale u vlastitim zemljama neugodnosti kada je u pitanju poštivanje osnovnih ljudskih prava i temeljnih sloboda. SAD su imale svakodnevne probleme sa rasnom diskriminacijom, Sovjetski savez je imao svoj Gulag, Francuska i Velika Britanija imale su svoja kolonijalna carstva. Naravno, da je to značajno štetilo uspostavljanju šireg opsega zaštite ljudskih prava na svjetskom nivou. I pored toga usvojena Povelja UN-a postavila je pravnu i pojmovnu osnovu za razvoj savremenog prava međunarodnih ljudskih prava. Naročita praznina i nedostatak UN i drugih međunarodnih organizacija u slabom ili

nedovoljnom interesu za zaštitu manjina, koncentrišući se, umjesto toga, na individualna prava, nediskriminaciju i jednaku zaštitu. Narastanjem nacionalizma posljednjih decenija, posebno u našim prostorima, za očekivati je da će jačati institucionalni okvir kojim će potpunje biti zaštićena ljudska prava, posebno nacionalnih manjina koje su i dalje najugroženije. Poznato je da u okviru OUN funkcioniše veliki broj komiteta, komisija, podkomisija i drugih radnih tijela. Kada je u pitanja ukupna zaštita ljudskih prava važno je naglasiti tzv, Međunarodnog zakona o ljudskim pravima koga čine, odredbe o ljudskim pravima Povelje UN-a, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, dva međunarodna pakta o ljudskim pravima i dva fakultativna protokola uz Pakt o građanskim i političkim pravima. Potrebno je naglasiti da je BiH kao članica UN-a i kao potpisnica pomenutih i drugih dokumenata redovno izvještava nadležne komitete UN-a o stanju ljudskih prava po pojedinim oblastima.

Takođe, podsjećamo da je to kontinuirana i stalna obaveza zemlje članice. U ovaj složeni analitički posao uključen je veliki broj eksperata iz oba entiteta i Brčko Distrikta BiH i ta aktivnost predstavlja svojevrsnu edukaciju kadrova koji su u obavezi da detaljnije proučavaju međunarodne dokumente i da iste dosljednije primjenjuju u praksi. Predhodno naglašavam iz razloga kako bi naglasio dva bitna tijela UN-a koji se direktno bave temom o kojoj je riječ. Radi se o: Visokom komesaru za nacionalne manjine i Potkomisiji za sprečavanje diskriminacije i zaštite manjina. Veliku podršku pomenutim tijelima daje Okvirna konvencija Savjeta Evrope za zaštitu nacionalnih manjina, koja je sačinjena u Strazburgu 1995. godine, u kojoj se, između ostalog u članu 1 Okvirne konvencije kaže:“ Zaštita nacionalnih manjina i prava i sloboda pripadnika tih manjina sastavni je dio međunarodne zaštite ljudskih prava i kao takva spada u oblast međunarodne saradnje“⁸

Budući da se pitanju položaja nacionalnih manjina na nivoima svjetskih organizacija među kojima i OUN-a malo ili nedovoljno posvećivalo pažnje, OSCE je 1992. godine osnovala Kancelariju visokog komesara za nacionalne manjine (HCNM). Tome su, naravno, predhodile obaveze iz zaključnog dokumenta iz Kopenhaga koji je donijet 1990. godine a koji uz uzgredno pominjanje

⁸ Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina, Strazburg, član 1, str.2,1995.

prava nacionalnih manjina postavlja obaveze OSCE-u po tom pitanju. Obaveze po tom proširuju na sastanku eksperata raspravljajući o pravima i položaju nacionalnih manjina u Ženevi 1991. Ista se tema posredno uključuje i u Moskovski zaključni dokument 1991. Dakle, navedene i druge činjenice nagnale su međunarodne institucije da obezbijede solidnu normativnu osnovu i sačine sistem koji će u budućnosti više pažnje posvećivati ljudskim pravima nacionalnih manjina. Naravno, da su svemu tome doprinijela gibanja nastala nakon završetka hladnog rata, a potom javljanje manjinskih pitanja, koja su najčešće, naročito u Istočnoj i Srednjoj Evropi postala prijatna mirnim integracijama u demokratske sisteme. Zbog nastale teške situacije raspadom SSSR-a i raspadom SFRJ-a, u upotrebu od strane međunarodnih faktora koriste se termini „rano upozoravanje „ i „ rano postupanje „ s namjerom da se preduprije mogući sukobi. Međutim, to nije imalo uticaja na suzbijanje tragičnih sukoba koji su se dešavali raspadom Jugoslavije gdje su državotvorni narodi preko noći postajali nacionalne manjine. To je svakako bio snažan udar i pritisak na dijelove stanovnika bivše Jugoslavije koji se nisu mirili sa tom činjenicom, pa su nakon tih dešavanja u najmanju ruku preko noći ostali obespravljeni. Sa tom činjenicom susreli su se Srbi koji su vjekovima živjeli u Hrvatskoj ali raspadom bivše nam zemlje izgubili su sva ljudska prava. Protjerani su vojnom akcijama pod nazivom „Bljesak“ i „Oluja“ o čemu je predhodno bilo riječi. Za razliku od prethodnih konstatacija BiH učinila je izvanredne rezultate kada je u pitanju povrat imovine. Još uvijek veliki problem čini održivi povratak, što pored dobih rezultata oko povrata imovine veoma loši rezultati bilježe se u oblastima zapošljavanja, putne i komunalne infrastrukture, ostvarivanja penzionih, zdravstvenih i socijalnih i drugih prava. Sve ovo navodim iz razloga što se u većini slučajeva radi o manjinskim pravima. Odjednom konstitutivni narod u sredine gdje se vraća postaje manjinski i postaje obespravljen po nizu životnih pitanja. Uviđajući probleme koji su nastali u nizu zemalja koje prolaze kroz tranziciju Savjet Evrope je, 1994. godine, usvojio i otvorio za potpisivanje Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina. To je, dakle, prvi pravno obavezujući višestrani instrument posvećen nacionalnim manjinama uopšte. Osnovni cilj pomenutog instrumenta je da precizira osnovna pravna načela koja države potpisnice Okvirne konvencije moraju poštovati da bi obezbijedile zaštitu nacionalnih manjina. Time je Savjet Evrope

omogućio apele sadržane u Bečkoj deklaraciji šefova država i predsjednike vlada država članica Savjeta Evrope da se političke obaveze koje je usvojila Konferencija o bezbjednosti i saradnji u Evropi (OSCE), pretvore, u najvećoj mogućoj mjeri, u pravne obaveze.

Pređočeni novi instrumenti Ujedinjenih nacija i Savjeta Evrope, jačajući normativno – pravni okvir dali su ovlaštenja visokom komesaru za nacionalne manjine da doslednije i transparentnije obavlja povjereni mu posao. Svakao da su pređočeni potezi imali snažnu refleksiju i na prostorima BiH u kojoj živi 17 nacionalnih manjina. Kao potpisnica Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina BiH je otpočela sa ispunjavanje obaveza. Već je pripremila Inicijalnog izvještaja o položaju nacionalnih manjina u BiH shodno zahtjevima pomenutog dokumenta, kojim je šire odslikala stanje položaja nacionalnih manjina i potom je uslijedio i Prvi periodični izvještaj koji govori o napretku kada se radi o nacionalnim manjinama. U fokusu pažnje bila je najmnogobrojnija manjina, to su Romi. Pored toga što je najmnogobrojnija Romi su i najugroženija grupa u svim oblastima rada i življenja. Romi su nezaposleni, loše su stambeno zbrinuti, lošeg su obrazovnog stanja, nisu zdravstveno zbrinuti i sl. Zahvaljujući pojačanom interesu nadležnih međunarodnih institucija u BiH dolazi do odgovarajućeg napretka oko posvećivanja više pažnje manjinskim grupama, posebno romima koji su najugroženiji. Tokom 2004. donešen je Zakon o nacionalnim manjinama u BiH, koji je preveden na službene jezike BiH, engleski i po prvi put da se neki dokument prevodi na jezik Roma. Pri Savjetu ministara BiH formiran je Odbor za Rome BiH, Funkcioniše i radi i Vijeće za Rome BiH. Urađeni su i strateški dokumenti za poboljšanje njihovog ukupnog položaja. Pripremaju se dokumenti kao ulaznica u Dekadu Roma: Akcioni plan za zapošljavanje, Akcioni plan za zdravstvo i Akcioni plan za stanovanje. Sve se to čini da se popravlja ukupan položaj Roma i da se otklanjaju vjekovne nepravde koje su činjene prema ovoj najbrojnijoj nacionalnoj manjini u BiH. Međutim, bez pouzdanih statističkih podataka teško je ozbiljno pristupiti rješavanju egzistencijalnih problema bilo koje grupe. Stoga je Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, početkom 2008. godine putem Upitnika zatražilo od 60 opština gdje se pretpostavlja da su romska i druge nacionalne manjine najbrojnije statističke podatke:

o broju stanovnika u opštini, da navedu tri najbrojnije nacionalne manjine koje žive u opštini, da navedu broj pripadnika Roma koji žive na području opštine, da navedu područja opštine (gradsko, van grada) u kojima živi najveći broj Roma, broj povratnika Roma u opštini i prioritetne potrebe, odnosno probleme sa kojima se susreću Romi. Prema pokazateljima iz pomenutog Upitnika u 59. opština živi 42.000 Roma, koji su u 39. opština najbrojnija nacionalna manjina. U tri opštine prema dostavljenim nepotpunim podacima, među tri najbrojnije manjine nalazi se romska populacija (Banja Luka, Prnjavor i Trebinje). Naravno, Tuzla nije dostavila podatke a računa se da na području te opštine živi oko 15.000 Roma. Od ostalih nacionalnih manjina u šest opština BiH žive Albanci (u Mostaru su najbrojnija nacionalna manjina), Crnogorci su najbrojnija nacionalna manjina u Trebinju i još četiri opštine. Pored Roma koji su najbrojnija nacionalna manjina u opštinama Centar Sarajevo, Zenica, Travnik i Teslić živi i jevrejska nacionalna skupina. Slovenci, Ukrajinci i Česi su tri najbrojnije nacionalne manjine u opštini Teslić a prema pokazateljima žive i u opštinama Vitez, Bijeljina i Kakanj. Ukrajinci žive u četiri opštine a najbrojniji su u opštini Prnjavor. U pet opština BiH žive Česi a najviše ih ima u opštini Prnjavor. Rumuni su najbrojnija nacionalna manjina u Srebreniku a od 17. nacionalnih manjina pominju se Italijani i Slovaci. Makedonci su pored Roma najbrojnija nacionalna manjina u Gračanici. Interesantno je napomenuti da među tri najbrojnije nacionalne manjine, koje žive na područjima opština nema Mađara, Rusa, Rusina, Nijemaca i Turaka. Dakle, bez popisa stanovništva na cijelom prostoru BiH, teško se može doći do validnih podataka i meritornih ocjena. U cjelini gledano izuzev Roma kao najbrojnije nacionalne manjine koja je najugroženija, ostale nacionalne manjine, uglavnom, dijele sudbinu konstativnih naroda i zasigurno su u većoj i povoljnijoj prilici da se organizuju i da njeguju tradicije naroda svog porijekla, što svakako i čine bez ikakve diskriminacije.

Kao pomoćni organ Komisije UN za ljudska prava, daleke 1947. godine formirana je Potkomisija za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina. U praksi se pokazala doslednom kada je u pitanju zaštita ljudskih prava. Za razliku od djelovanja članova Komisije njen rad počiva na djelovanju članova u ličnom svojstvu, i u mnogome zavisi od sistema vlasti zemlje iz koje član dolazi i njene

doslednosti i opredjeljenosti za zaštitu manjinakih prava u vlastitoj zemlji. Najčešća nadležnost Potkomisije odnosi se na pripremu studija i davanja preporuka Komisiji za ljudska prava „ o sprečavanju diskriminacije bilo koje vrste, u odnosu na ljudska prava i osnovne slobode i zaštitu rasnih, nacionalnih, vjerskih i jezičkih manjina“. Ovo radno tijelo takođe je ovlašteno da „obavlja bilo koje druge funkcije koje joj povjeri Ekonomski i socijalni savjet ili Komisija za ljudska prava“⁹. Zahvaljujući širokom spektru ovlaštenja pomenuta potkomisija je u dugom periodu rada dala značajan doprinos u zaštiti ljudskih prava manjina skrećući pažnju UN-a da obrate posebnu pažnju onim pitanjima koja se odnose na manjine, domorodce, ropstvo i nestanke ljudi. Podkomisija je poseban doprinos dala izradi mnogih normativnih akata koje su usvojile UN-e, uključujući i sasvim nedavno usvojenu Deklaraciju o pravima lica koja pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim i jezičkim manjinama, koju je usvojila Generalna skupština UN-a 1992. godine.

Zaključak

Prava pripadnika nacionalnih manjina u aktuelnom vremenu sve više ulazi u središte najaktuelnijih tema koje Bosna i Hercegovina mora i treba rješavati saglasno međunarodnim dokumentima koji se suštinski bave pitanjima nacionalnih manjina. Pred BiH stoji zadatak da ubrzanije kroz ustavne promjene pristupi rješavanju pitanja ukupnog položaja nacionalnih manjina, kako bi se izbjegli neprimjereni termini, kao što je termin „ostali“, koji nepravедno izdvajaju nacionalne manjine od konstitutivnih naroda, na jedan neprimjeren i nedoličan način. Budući da je ustavni termin „ostali“ primjećen i komentaran od strane međunarodnih predstavnika u negativnom kontekstu stoji obaveza da se on kao takav primjerenije formuliše u predstojećim ustavnim promjenama.

S druge strane, tema o položaju nacionalnih manjina u BiH svojevrsan je izazov sociolozima i drugim strukama, da kroz opsežna naučna istraživanja daju svoj doprinos za rješavanje otvorenih pitanja koja se tiču položaja nacionalnih manjina a posebno Roma koji su najbrojnija, ali i najugroženija grupa. Širok je dijapazon otvorenih pitanja o kojima sociolozi i drugi stručnjaci imaju šta

⁹ Vidi Rez. 9(II) Ekonomsko socijalnog savjeta UN, od 21 juni 1946. godine

reći, dati meritorne odgovore i postaviti pitanja na koje društvo mora dati odgovor. To sve mora imati odgovoran sociološki pristup s osnovnim ciljem da ciljna grupa u što kraćem vremenskom periodu doživi potreban napredak. Takođe, obaveza je naprednog dijela čovječanstva da čuva i u pozitivnom smislu dalje razvija sve ono što doprinosi zaštiti prava svih naroda, da se ne dozvoli rušenje temelja koje je i na ovu temu čovječanstvo mukotrpno stvaralo, a posebno da se suprostavi diskriminaciji i u praksu uvođenja duplih aršina i standarda i drastično krše međunarodna pravila i utvrđeni dokumenti.

Literatura:

1. Anderson B, Nacija i zamišljena zajednica, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
2. Banac Ivo, Nacionalno pitanje u Jugoslaviji, Globus, Zagreb, 1988.
3. Cvitković Ivan, Sociološki pogled na naciju i religiju, DES, Sarajevo, 2005.
4. Sokolović Džemal, Nacija protiv naroda, Biblioteka XX vek, Beograd, 2006.
5. Smit A.D., Nacionalni identitet, XX vek, Beograd, 1998.
6. Đurić Rajko, Istorija Roma, Politika AD, Beograd, 2006.
7. Kecmanović Dušan, Etnička vremena, XX vek, Beograd, 2001.
8. Slobodan Nagradić, Ka pravima djece, Banja Luka, 2007.
9. Ustav BiH, ustavi entiteta, kantona i Statut Brčko distrikta BiH, 1997.
10. Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina, Strazburg, 1995.
- 10..Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina, Sarajevo, 2004.
11. Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina u RS, Banja Luka, 2005.
12. Strategija BiH za rješavanje problema Roma, Sarajevo, 2005.
13. Evropska socijalna povelja (Revidirana), Strazbur, 1996.
14. Milenijumski razvojni ciljevi i informaciono društvo, sarajevo, 2003.
15. Odluka o osnivanju Savjeta za nacionalne manjine, Banja Luka, 2007.

16.Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, u skladu

sa članom 19., stupila na snagu 04.01.1965.

17.Socijalna uključenost u BiH, UNDP, 2007.

18.Pregled aktivnosti Direkcije za evropske integracije 2003-2006., Sarajevo,2007.

Dragutin Čegar

NATIONAL MINORITIES AND REALIZATION OF THEIR
HUMAN RIGHTS IN THE COMMUNITY WITH THREE
CONSTITUENT PEOPLE IN BOSNIA AND HERCEGOVINA

Summary

Rights of National Minorities are thematically in the focus and the most actual topic that has to be solved by Bosnia and Herzegovina, in accordance with international documents related to issues of National Minorities. First of all, the basic reason for rapid resolution of issues of National Minorities is the fact that this category of BiH citizens has been treated in the Constitution with inadequate term as "Others". It is obvious that the term associates on discrimination of great number of BiH citizens who are not the constituent people. As per many recommendations by the UN Committee and bodies of Council of Europe, as a member state we are requested to remove the term "Others" from the Constitution of Bosnia and Herzegovina and replace it with more adequate term that will not be discriminatory. Probably, the problem will be adequately solved in forthcoming changes of the Constitution.

On the other hand, the topic of position of the National Minorities in Bosnia and Herzegovina is challenge for sociologists to contribute to resolving unsolved issues, through scientific investigation, in relation to position of National Minorities, especially Roma as the largest group and the most vulnerable. There is wide-ranging diapason of issues for which sociologists and other experts are obliged to provide answers, having in mind problems lasting for centuries and have become a burden for the National Minority. The problem has to be solved in adequate way in order to avoid the National Minority to be on the bottom of the social scene. Rightfully and by interdisciplinary approach, the social-economic and other position of Roma has to be improved and lead to progress.

Key words: Key words: National Minorities, "Others", transformation (economic, social, cultural, etc.), equality, discrimination, identity, progress.

НАЦИЈА, НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ, НАЦИОНАЛИЗАМ

Апстракт: У раду се настоје представити категорије национализма, националног идентитета и нације од момента њиховог формирања у свијету па до начина како данас егзистирају у босанскохерцеговачком друштву. Посебан осврт направљен је на изјаву поглавара Исламске вјерске заједнице у Босни и Херцеговини по питању идентитета које посједују муслимани, као и на положај српског народа у истој и њиховом настојању да сачува свој национални идентитет од честих напада.

Кључне ријечи: национализам, национални идентитет, нација, шовинизам, Бошњаци, Срби, Дејтонски споразум, Република Српска, Босна и Херцеговина

Истраживања на тему национализма почела су заокупљати пажњу научника, критичара тек од 19. вијека када се он третирао феноменом, а све је отпочело истраживањем « психологије народа » у оквиру кога се користио израз « национални карактер ». То старије истраживање национализма како наводи Ханс -Улрих Велер у својој књизи « Национализам » препознатљиво је по слиједећим тврдњама: «нација је за представнике тог правца представљала квази - природно јединство у европској историји објашњавајући то историјском генезом првих нација, а исказујући кроз примјену биолошких метафора о њиховом развоју, процвату или буђењу првих нација које су помало доживљавање као дјело божанског чина свака нација мора имати своју државу, с тим што се нове морају за њу изборити, а старе у колико је изгубе, морају је поново повратити национализам је заговарао самољубиви патриотизам»¹

Нешто новија истраживања о национализму предводили су Ернест Гелнер, Бенедикт Андерсон и Ерик Хобсбом а темеље се на новим идејама типа примата језика и идеја што се поткријепљује Гелнеровим тврдњама да тежње нације не стварају национализам, већ национализам ствара нације, да

¹ Ханс - Улрих Велер « Национализам », Светови, Нови Сад, 2002. год, стр 15

национализам често остварује везу са религијама, са традицијама, са регијама и сл. Настанак национализма се везује за кризе раних модерних друштава које су кулминирале револуцијама, побунама различитог типа од политичких па до религијских на Западу. У прилог томе иду неке историјске чињенице као то да су се први пут за своју независност побуниле сјеверне провинције Холандије против шпанске владавине (Филип Други). Упркос покушајима са шпанске стране да их поново потчини, 1581. године оне су се одвојиле прогласивши своју самосталност и тиме су у очима својих савременика егзистирали као друштво са пркосном самосвијести које ће касније прерасти у национализам. Потом долазе енглеска и америчка револуција гдје за посљедице прве имамо ослобођење од монархијске власти, антикатолицизам и тежњу за промјенама у свијету, заснивање републике на сагласност « светих » а за посљедице друге 1783. године имамо међународно-правно признату Републику Уједињених Држава Америке која је настојала постати узор остатку свијета. Међутим, ту титулу преузела им је Француска својом револуцијом из 1789. године која је трећи сталеж уздигла у језгро нација. У оквиру социолошких теорија постоје различита тумачена национализма која су уобличили карактеристике национализма лјеве и национализма деснице. Професор Владета Јеротић по питању национализма истиче неопходност разликовања патриотизма, национализма и шовинизма које заговара и филозоф Николај Берђајев пишући јасно: « Патриотизам је љубав према својој отаџбини, својој земљи, свом народу. Национализам, не само да није љубав, колико је колективни егоцентризам, воља за моћ, насиље над другима. Национализам је идеологија у којој нема патриотизма». ² У тексту *Етноцентричност, национализам и шовинизам* професор Иван Шијаковић каже: « Национализам је такав облик националне свести који стално истиче разлике између своје и других нација представљајући своју нацију као супериорну у односу на друге. Национализам почиње са испољавањем предрасуда према другим етничким групама и сумњичењем у њихове намере у комуникацији и контактима са другом етничком групом (нацијом).» ³ Да већи-

² Владета Јеротић « Нова питања и одговори », Арс Либри, Бањалука, 2003. год стр. 153

³ Иван Шијаковић « Социологија », Глобал прес, Београд, 2002. год. стр 73

на теоретичара има слично виђење у вези са овом темом може се видјети и у оквиру излагања Антони Д. Смита: «Национализам је доктрина која нацију поставља за циљ сваког политичког прегнућа а национални идентитет за мјеру сваке људске вриједности, од Француске револуције доводи у питање цјелокупну идеју о једном човјечанству, о свјетској заједници и њеном моралном јединству. Умјесто ње, национализам нуди уску, сукобом бремениту легитимацију за политичку заједницу, легитимацију која неминовно супроставља једну културну заједницу другој.»⁴ У већини наведеног, препознатљив је национализам љевице, који је чак данас и помало пожељан национализам деснице грубо дефинисао као лажну наду за бољи живот који настаје када се униште сви непријатељи једног народа! Код Х. У. Велера сусрећемо четири типа национализма и то: интегрирајући национализам који ствара националне државе из кога произилази унифицирајући национализам који од различитих етнија ствара националну државу сецесионистички национализам који условљава распад држава на мање дијелове и трансфер - национализам који је био изражен код колонија широм свијета⁵

Говорити о национализму немогуће је без поимања нације јер то представља скуп идеја, учења ради формирања компактибилне заједнице тј. нације. «Нација је облик заједнице која настаје у нововијековном друштву, на основу заједничке територије, економских веза, заједничке државе, истог поријекла и језика, сличних психолошких обиљежја која се изражавају у заједничкој култури, традицији».⁶ Поред економије и државе као пресудних фактора за формирање нације, велику улогу имају осјећања и свијест о припадању некој заједници тј. идентитет. Постоје различити облици идентитета од расног, полног, културолошког, политичког до националног. Идентитет се може одредити осим као припадност некој групи и као начин за сналажење, тражење себе у неком друштву. Од свих поменутих идентитета вјечите полемике врте се око националног идентитета који се испоставља као најсложенији. Шијаковић наводи: «Национални идентитет се сматра човеку да-

⁴ Антони Д.Смит «Национални идентитет» Београд, 1998. стр

⁵ Ханс -Улрих Велер» Национализам», Светови, Нови Сад, 2002. стр.66

⁶ М. Мишковић «Социологија», Службени гласник, Београд, 2003. год. стр.249

тим по рођењу, ту нема слободе избора чак и онда када се појединац налази просторно удаљен од главне етничке групе. Кроз национални идентитет се тражи стално од појединца да открива своју културу, да сазнаје и памти *ко смо ми* били у прошлости и у садашњем окружењу да се самоспозна и самоодреди.»⁷ Од њега зависе развој осталих облика идентитета, а на његово формирање утиче понајвише култура и систем вредности. Чињеница је да човјек није везан за један идентитет и да сви у себи имамо, проналазимо по неколико њих који нам помажу за не/опстанак, не/функционисање у одређеном друштву. Тражење сопственог/их идентитета се преводи као тражење свог мјеста у датом друштву. Криза идентитета условљава и кризу у друштву. Да би се често надомјестили евентуални недостаци неке нације долази до формирања националне идеологије која има за задатак да створи њену привидно идиличну слику нације придавајући велики значај неким од проблема на међунационалном плану. Системски се креирају проблеми и политичке тензије у додиру са другим етничким групама настојећи да се ојачају редови своје нације са чиме би се избјегла њена једноличност. Средства којима се служи национална идеологија су медији, различити видови едукација и комуникације уопште кроз које се пласирају мржња, сумња, завист, подозрење према другим нацијама. Таква слика формирана је и на простору БиХ, гдје се поједини медији још служе ратнохушкачком реториком, језиком револта, мржње и нетрпеливости којим је изражен и негативан став аутора у контексту садржаја који се односе на српски етничитет и све што се везује уз то. Као примјер једног таквог медија може се узети у обзир дневни лист у БиХ, *Дневни аваз*, који је стекао препознатљиву репутацију медија који дјелује у циљу подржавања муслиманске националне идеологије. У прилог томе, навешћу пар текстова из поменуте новине и њихову анализу као адекватне примјере за то. Прије тачно двије године у листу *Дневни аваз*, издање за 24. јули 2005. године поглавар Исламске вјерске заједнице у БиХ, реис-ул-улема Мустафа еф. Церић је на свечаном отварању обновљене Мутничке џамије и Козарцу изјавио присутнима: « Ми имамо четири идентитета и сви су нам важни. Ми смо муслимани, Бошњаци,

⁷ Иван Шијаковић « Социологија », Глобал прес, Београд, 2002. стр 68

Босанци и Европљани «.⁸ Ако се боље погледа ова изјава видјет ћемо да је најспорнији међу спорним идентитетима управо овај четврти, а то је да себе неко има право назвати Европљанином уз «јак» аргументе који су наведени, а то су самоконтинентална локација живљења - Европа и жарка жеља да се уђе у европске интеграције како би се представници овога народа у БиХ спасило од евентуалних понављања « геноцида » над њима какав је у Сребреници почињен. Страшно је од једном постало рећи да се живи на Балкану, јер то испада неки симбол срама. Па не боји ли се Европа управо таквих « суграђана » који јој мало, помало сервирају терористичке нападе по њеним метрополама, убијају по тржним центрима недужне људе и сл. Ово хрљење у загрљај Европи може се протумачити као покушај спирања кривице што се припада том, муслиманском идентитету. Ни остали аргументи за интересантну идентификацију господина Церића нису ништа бољи. Нпр. за посједовање идентитета Босанац је имање босанског пасоша, а за посједовање идентитета Бошњак је успјешно препознавање стила народне пјесме, севдалинке, у извођењу господина Сафета Исовића. Можда је ово и најјачи аргумент који се има навести за ову врсту идентитета, јер кроз историјску ретроспективу имамо толико доказа о поријеклу муслимана, алијас Бошњака на овим просторима. Ко је имао прилику прочитати казивања др Јевта Дедијера, академика Васе Чубриловића, јасно је ко су били праједови данашњих Бошњака. Неки су то већ схватили и нису хтјели потискивати тај вјековни идентитет у себи попут режисера свјетског гласа господина Емира Кустурице тј. Немање Кустурице. Враћање вјерском идентитету својих предака од стране господина Кустурице изазвало је осуду код некадашњих му суграђана, а све вјероватно од страха од отрижењења још понеког од њих и излажења дуго покопаване истине на видјело. Такође, ако је имање пасоша земље валидан критеријум за посједовање одређеног идентитета, конкретно, Босанац, онда је готово истинито да у нашем друштву влада поремећен систем вриједности, који је један од кључних фактора за формирање идентитета, јер нам је кроз историју познат потез од пред крај 19. вијека од стране Бењамина Калаја да у тадашњој БиХ створи јединствену, вјештачку

⁸ Дневни лист , Дневни аваз, издање за 24. 07, 2005, стр 8

нацију. Значи ли то опет по неком аутоматизму негирање дијела државе који се зове Херцеговина или покушај да се осталим припадницима мало « другачијих » идентитета наметне поновно формирање вјештачке, босанске нације тј. јединствене државе БиХ, без ентитета Републике Српске.

Иначе, пратећи овај лист за потребе истраживања заступљености религиозних садржаја у оквиру израде магистарског рада *Компаративна анализа садржаја религиозних тема у листовима Глас Српске и Дневни аваз* примијећена је пракса листа да у својим издањима преноси дио или цјелокупни јавни говор (хутба) господина ефендије Церића коме горе приказани начин обраћања није једини забиљежени са циљем да се преувеличају ислам као религија, муслимански идентитет, а истовремено поништавајући историјске чињенице, и често директно све што се везује за српски идентитет и Србе као етничку групу у БиХ. У прилог томе наводим наслов чланка у коме је тај стил обраћања препознатљив, *На Дрини – превара*, а гдје се оспорава вриједност књижевног стваралаштва нашег највећег нобеловца, Иве Андрића, и његовог дјела « На Дрини ћуприја » истичући да је тамо описани данак у крви, погрешно схватан кроз историју, јер би Срби требали бити захвални што су имали прилику да им дјеца буду одвођена на двор у Истамбул гдје су постајали *велики људи* попут потурченог Србина Мехмед-паше Соколовића. По његовим ријечима данашњи одлив мозгова у западну Европу треба много горе прихватити јер је тежи од некадашњег *данка у крви*.⁹ Требали би се запитати шта је онда са примјеном свих законских и подзаконских аката који гарантују заштиту људских права на простору ове државе, јер се испоставља да бити представник српског народа на овим просторима има своју цијену. Карактеристике српског идентитета настоје се добрим дијелом оспоравати, обезвриједити, окривити да не кажем вријеђати и то можда управо од својих « потенцијалних » потомака и представника страних изасланстава у овој земљи чији су опет преци трпјели поразе у ратовима од предака данашњих Срба у различитим покушајима да се кроз историју освоје простори и поробе народи на « брдовитом » Балкану. Да сви немамо једнаке могућности за

⁹Б. Милошевић» *Компаративна анализа садржаја религиозних тема у листовима Глас Српске и Дневни аваз*, Филозофски факултет, Пале, 2006. стр110 (магистарски рад)

представљање свог националног идентитета, јасно је кроз анализирање позиције представника српске националности у ентитети ФБиХ, јер може ли се тамо без страха писати ћиричним писмом, проводити било каква културно – забавна манифестација са префиксом српски, и може ли се православни свештеник појавити у својој одори у јавности? Тешко, и без обзира на све то, тражи се безочно укидање Републике Српске у којима су овакве појаве за друге националности готово непознате у колико се елиминишу лажни наводи њихових појединих представника. Очигледно је да је цијена српског идентитета превелика, јер идеја о муслиманском национализму буја већ одавно. То се може закључити по статистичким подацима који говоре да је од Другог свјетског рата па до овог посљедњег, БиХ напустило преко 500000 Срба кроз различите потезе, који су оличење жеља и амбиција тадашњих несрпских функционера, као што су планска колонизација, расрбљавање кроз идеологију и сл. а само у периоду од 1971. – 1991. године муслиманско становништво се увећало за 422588 становника, док је број Хрвата, а нарочито Срба драстично смањен, за 28785 становника.¹⁰ Све је то само ишло на руку муслиманским идеолозима и лидерима да започну претходни рат у БиХ за који су опет оптужили Србе као главне кривце, агресоре упркос изјавама њихових сад већ покојних вођа да су спремни жртвовати и мир за суверену БиХ. Овде се очито ради о препознатљивом, књишком примјеру шовинизма који је са својом суженом свијешћу довео до патолошке мржње према представницима других нација у БиХ, а посебно према српској. Такође, евидентно је и присуство милитантног национализма који карактерише колективни егоизам, агресивност према нацијама, а познато је да се иза паравана « нација » појединцу отварају могућности да своју мржњу, агресију испољавају лично а да се не осјећа одговорним за то, већ напротив, поносним како смо имали прилику прочитати и видјети. Кад се сагледају ова деценијска, да не кажем вијековна настојања за тлачење, систематизовано гушење и уништавања Срба и њиховог националног бића, да ли је забрањено или боље рећи кажњиво покушати одбранити

¹⁰ Статистички билтен бр. 219 из маја 1991. године, Републички завод за статистику СРБиХ

се од тих свакодневних напада пружајући јавност на увид историјске податке и чињенице које изгледа за добар дио ње ништа не значе једноставно игноришући их? За представнике власти са друге стране, то се одмах тумачи као форсирање српског национализма и интервенише се код међународних моћника за његово осујећење, а све из страха да се српски народ коначно не уједини око очувања свог идентитета. Ситуацију на политичкој сцени БиХ и већ познати захтјеви упућени према представницима међународних организација на овим просторима за укидање РС-а, као потеза који довољно говори о томе колико имамо права на своје националне интересе, требамо схватити као поновно указану шансу да се овај пут не устручавамо понашати патриотски и ону дозвољену дозу националистички, која никога не угрожава у окружењу већ само помаже препознавању карактеристика једног народа, а све у циљу заштите свог ентитета.

Закључак:

Иако је прошло готово већ 12 година од потписивања Дејтонског мировног споразума, неки као да заборављају да он укључује обавезно постојање РС и равноправност сва три конститутивна народа и БиХ. А да ли је баш тако данас, јасно је из горе наведеног. Сасвим је јасно да Бошњаци али и Хрвати имају за циљ укидање РС и стварање унитарне БиХ. Захваљујући још увијек хладним главама српских политичара, пројекат « босанска нација » која брише понајвише српски национални идентитет, тешко је да ће се реализовати, јер су историјски архиви препуни чињеница о српској наивности по питању наметања државних одлука, идеологија, идентитета. Надамо се да овај пут неће бити тако.

Литература:

1. Ханс - Улрих Велер (2002.): НАЦИОНАЛИЗАМ, Светови, Нови Сад
2. Влатко Богићевић(2002) БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА СРПСКЕ СУ ЗЕМЉЕ ПО КРВИ И ЈЕЗИКУ, Бели Анђео, Шабац
3. Е. Гиденс(1998): СОЦИОЛОГИЈА, Цид, Подгорица

4. Владета Јеротић (2004.) ВЕРА И НАЦИЈА, Арс либри, Бања Лука
5. Владета Јеротић (2003) НОВА ПИТАЊА И ОДГОВОРИ , Арс либри, Бања Лука
6. Брацо Ковачевић (2006) СОЦИОЛОГИЈА, Правни факултет, Центар за Публикације Бања Лука
7. Лазо М. Костић (2000) НАУКА УТВРЂУЈЕ НАРОДНОСТ Б-Х МУСЛИМАНА, Добричина књига, Србиње-Нови Сад
8. Зоран Милошевић (2005) УНИЈА, ПОЛИТИКА РИМОКАТОЛИЧКЕ ЦРКВЕ ПРЕМА ПРАВОСЛАВНИМ СЛОВЕНИМА, Институт за политичке студије, Београд
9. Зоран Милошевић и прот. Ратко р. Врачевић(2002) ПРАВОСЛАВЉЕ, ВРИЈЕМЕ И БОСНА, Бели анђеоло Шабан/ Добој
10. Биљана Милошевић (2006) КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА САДРЖАЈА РЕЛИГИОЗНИХ ТЕМА У ЛИСТОВИМА ГЛАС СРПСКЕ И Д НЕВНИ АВАЗ, Филозофски факултет, Пале
11. Милан Мишковић (2003) СОЦИОЛОГИЈА, Службени гласник, Београд
12. Слободан Дивјак (2002) НАЦИЈА, КУЛТУРА И ГРАЂАНСТВО, Службени лист, Београд
13. А. Д. Смит (1998), НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ, Београд
14. Статистички билтен (1991), Републички завод за статистику, СРБиХ
15. Иван Шијаковић (2002) СОЦИОЛОГИЈА, Глобал прес, Београд

Biljana Milošević

NATION, NATIONAL IDENTITY, NATIONALISM

Summary

This work strives to present the categories of nationalism, national identity and nation from the moment of their formation in the world up to the model of their existence in today's B&H society. Special stress is laid on the statement of the head of the Islamic community in B&H regarding the question of Muslims' identity, as well as on the status of Serbian people in B&H and their striving to preserve their own identity from constant attacks.

НАЦИОНАЛИЗАМ - САВРЕМЕНИ КОНТЕКСТ

Апстракт: У овом раду осврћемо се на појаву јачања партикуларних везаности услед кризе суверенитета националних држава, слабљења социјалистичких и социјалдемократских политичких опција чиме се угроженији слојеви све више окрећу национализму, као и немоћи процеса глобализације да свори универзалну, хуманизирајућу политичку идеологију. Како се савремени либерализам окреће радикалном индивидуализму и атомистичкој концепцији друштва, и како је са престанком хладног рата веза национализма и социјализма карактеристична за тзв. антиколонијални покрет доведена у питање, национализам наше епохе постаје све више конзервативан и подложен виолентним облицима експресије и део је антидемократског, антилибералног и уопште анти- ослободилачког дискурса. Упркос томе, национализам је у периоду свог настанка био повезан са либералном идеологијом: нација настаје у тренутку у ком народ постаје главни извор суверенитета, артикулише захтеве да постане политичка елита чиме прераста у нацију, која је композитни елемент састављен од грађана. Земље закасног круга модернизације су пак биле и у великој мери остале подложне колективно- ауторитарним облицима национализма, а слабост њихових институција при сусрету са глобалним капиталом и тржиштем их такође чини немоћним да одговоре на нове форме ултрадесничарских националистичких опција. Неки аутори алтернативу виде у ревидираној верзији либералног национализма одн. имплементацији принципа либералног мултикултурализма.

Кључне речи: национализам, нација, либерализам, политичке идеологије, глобализација

Политичка идеологија позната као национализам је, заједно са феноменом нације као централног појма њене идеологичности, повезана са настанком модерног друштва. Чарове политичке идеологије, која је током историје попримила различите облике и садржаје је у томе што се лако везивала и за друге политичке идеологије, и различите облике политичке праксе- од оних репресивних па до оних ослобађајућих. Стога се овај феномен не може олако вредновати и дефинисати, а да се не упадне у противречности које сваки изми носе са собом.

Тако га и ми овде проучавамо, условно речено с оне стране његовог *изма* и *изама*.

У оквиру савременог политичког дискурса и ововремености феномена национализма, упадљиво је што он упорно егзистира упоредо са друштвено-економским, политичким и идејним процесима који теже да премосте разне, а између осталог и националне/националистичке баријере. Можда се чак може формулисати и својеврсна законитост да како свет постаје све више повезанији, умреженији и међусобно зависнији, упоредо, као реакција, расту и различити облици партикуларизама и ограничавајућих лојалности. Стога је и савремени национализам нераздвојно повезан са појавом процеса глобализације, чији је очигледно главни непријатељ био социјалистички систем и њему блиске идеологије. Сламање овог система и неких његових интегралних елемената и вредности, као што су нпр. пролетерски интернационализам, криза државе благостања и критика исте од стране неолиберализма али и од конзервативне нове деснице, све су то политички процеси и промене које дају обележја савременом друштву. А уз то се, као пропратна појава, јавља проблем кризе идентитета и безперспективности у оквиру новог геополитичког поретка, криза која се не ретко „решава“ бегом у старе, проверене вредности и чврсто утемељене, судбином додељене идентите.

Јачање различитих облика национализама је додуше повезано са појавом глобализације, али се као посредни момент у овом узрочно-последичном ланцу јавља криза социјалистичке, али и социјалдемократске опције која се, изгубивши суверену националну државу као упориште помоћу ког ће се вршити друштвена прерасподела и исправити неправде капиталистичког система, окреће „млаком“ трећем путу. Изгубивши некада јако идеолошко и политичко упориште, угроженији слојеви ослонац све више траже у другим вредностима и идентитетима. Слободно марширајући светским тржиштем, потпомогнут моћним светским институцијама попут Светске банке и Међународног монетарног фонда, глобални капитал као да не познаје границе. Под паролом слободног тржишта и предузетништва, намеће старе и нове облике отуђења из којих се излаз не ретко тражи бегом у златну, славну и девичанску прошлост, у којој је властита група живела самодовољан, аутаркичан живот, без претњи са стране. То је нарочито ка-

рактеристично за оне заједнице које су губитници у новом систему расподеле моћи и профита, са неразвијеном традицијом либералних вредности и крхком или никаквом демократизацијом. Затим, слабљење моћи и улоге националних држава у новом систему гео-политичких односа, одузима формализовани институционални оквир национализму и он постаје подложен неинституционализованим, виолентним и експлозивним манифестацијама.

Настао у знатној мери као контра- одговор на наведене трендове и токове, национализам се не ретко и не несвесно њима ипак прилагођава, реагујући на њих. Национални симболи и различити облици националистичке експресије су роба на тржишту за коју се лако налази купац, будући да повратак у властити национални идентитет нема цену. Скупови у част славе властитог националног идентита, део су политичког маркетинга и стицања политичких добитака на страначком, недавно плурализованом тржишту. Затим, земље „излечене“ од пошаста национализма се користе овим појавама да би у властитим очима подвукле исправност и снагу својих грађана који се успешно одупиру зовима национализма чиме доказују властиту политичку, демократску зрелост. Поред дражи, видимо да национализам успешно обавља бројне друштвено-политичке функције. Враћа интеграцију заједници уздрманој социјалном аномијом, врши функцију компензације будући да се преко учествовања у националном идентитету задовољавају неке незадовољене личне и друштвене потребе, одн. врши функцију легитимизације оних друштава која су остала имуна на овај повратак у прошлост.

Међутим, проблем је још сложенији него што се види из горе наведене, условно речено идеал- типске конструкције. Актуелност ововременних национализама, са њиховим малигним испољавањима нам не дозвољава да заборавимо да „модерна концепција државе потиче из мешавине либералних, демократских и националних идеја“ (Тамир, 2002: 62). Иако, како примећује Јаел Тамир многи либерали беже од национализма будућа да га идентификују са његовим екстремним варијантама, не треба заборавити да је пут из *Ancien Regime*-а у модерно друштво пређен и премошћен уз помоћ национализма. То је можда најјасније ако се осврнемо на дешавања из француске револуције, догађаја који радикално раскида са

старим феудалним системом. Побуном против сталешких неједнакости и привилегија, тзв. трећи сталеж који заправо представља већину француског народа диже главу и сматра себе јединим представником француске нације. Тиме, основа француске нације постаје слободан грађанин- Француз, и нација се конституише као композитни елемент, одн. збир појединаца који живе у датој држави и уживају неотуђива права и слободе, одн. национална држава постаје гарант тих права и слобода. И даље, будући да је потребно прост скуп појединачних грађана чвршће повезати и интегрисати у оквире тек формиране републике, револуционари су нов основ друштвене кохезије тражили у националним симболима (нпр. застави и химни), новопроглашеним националним празницима, тежећи да на симболичкој равни створе наву друштвену заједницу и тако развију осећања грађанске дужности према републици (Ступар, 1997: 25).

Међутим, трендови на које смо напред указали не иду у правцу изградње нације на либералним принципима, одн. либералног национализма. Процес глобализације, иако свуда присутан, не даје нам вредносни оквир који би био универзално прихватљив те стога води нужно до појаве и јачања различитих облика партикуларизама. У свету у коме токови глобалног тржишта постају једини поуздан, неминован закон искључен је сваки облик политичког као уметности немогућег. Као што луцидно примећује Жижек, поједине друштвене групе остају лишене могућности да „„метафорички“ уздигну своје властито специфично „није у реду“ на ниво универзалног није у реду“, одн. „оно што пост- политика настоји да спречи јесте управо то метафорично универзализовање појединачних захтева“ (Жижек, 2002: 81), па се као једини облик реално- могућег политичког деловања јавља оно партикуларно. Отклон у предполитички, примордијални појам националног, где је овај изједначен са природно наслеђеном етничком припадношћу се јавља као једина брана од насртљиве глобализације и њене идеологије глобализма које не траже онај чувени „пристанак“, на који су се толико позивали класични либерали. Тако на делу имамо хировито испољавање националистичких ресентимана у земљама постсоцијалистичке транзиције, неартикулисану мржњу грађана западних земаља према онима који су дошли одн. долазе са стране и формирају бројну

резервну армију рада, бес скинхеда који баналност властите егзистенције „превазилази“ мржњом према другој и другојчијем.

Немоћ либералне идеологије да постане универзална, а на шта она сматра да има пуно право будући да је позиционирана ни „лево“ ни „десно“ а уз то ни не нуди конкретан концепт доброг, исправног живљења, неуспех младих националних држава да се на принципу либералног национализма демократизују и тиме прикључе земљама „првог света“ јача виолентна, неартикулисана и насилна испољавања начина на који мислимо и осећамо оно национално. Оно тако постаје Фројдов ид, ид за које још нисмо успели да формирамо его и супер-его који би га могли обуздати и ублажити.

Опет се јавља још једно „међутим“ с обзиром да нација, изграђена на чисто либералним принципима, никада није ни постојала, исто онако као што није постојало ни природно стање о ком говоре Лок и Русо. Прве либералне државе на свету, Енлеска и Америка су што отворено што прикривено кршиле нека либерална начела. Енглеска је у 19. веку спречавала католичку заједницу да обавља јавне функције и на тај начин своју националност градила на принципу грађанства али и припадност доминантној, англиканској цркви, искључујући католике и нонконформисте из јавне сфере. Уз помоћ уставне комбинаторике у САД популација афричког етничког порекла је, и после пораза јужњачких држава у америчком грађанском рату, спречавана да се интегрише у америчку нацију. То се оправдавало уз помоћ конструкције, вероватно софистичке, “*separate but equal*” (одвојено али једнако)¹. У том контексту треба споменути и тзв. ВАСП² имиграциону политику, установљену двадесетих година прошлог века, с циљем да се сачува доминација белих англосаксонаца

¹ Мисли се на формулацију врховног суда САД-а помоћу које је правдана расна сегрегација после америчког грађанског рата па све до педесетих година прошлог века када је у спору *Brown versus Board of Education* пред врховним судом закључено да белци и црнци не могу бити једнаки (*equal*) све док су раздвојени (*separate*).

² Тзв. ВАСП имиграциона политика представља усељеничке прописе по којима се дозвола за ново усељавање регулише тако да треба да буде пропорционална постојећој структури америчког друштва, чиме се жели осигурати даља доминација белаца англосаксонаца и протестаната. Отуда и назив ВАСП- што је акроним од White Anglo-Saxon Protestant.

протестаната и спречи да и неки други проживе амерички сан. Оно што је овде кључно је, као што примећује Кај Нилсен да тзв. грађански национализам није чисто политичка концепција, већ да је и он део «особене организационе културе у чијим терминима се дефинише чак и ова либерално индивидуалистичка нација» (Нилсен, 2003: 148). То он поткрепљује тврдњом да би неко био Американац, Британац, Новозеланђанин и др. није потребно да буде опредељен за слободу и демократију да би добио одн. задржао држављанство.

Оно што се сад намеће као теза је да национализам није толико продукт конституисања грађанства у нацију на основу идеје народног суверенитета, већ да је ова, либерална концепција национализма настала као реакција на промене и изазове који долазе из друштвене структуре. Можда се на овом месту треба позвати на Гелнерову теорију. о настанку национализма где се овај не посматра као «погрешна» идеолошка оријентација, или пак као психолошко и емотивно стање одређених друштвених група, већ као производ структуралних захтева индустријског друштва. Наиме по Гелнеру, индустријска друштва прати изразита подела рада, економска и социјална покретљивост које намећу потребу за културном унификацијом и стандардизацијом на «националном» тржишту. Тзв. пред- аграрна друштва, друштва никакве диференцијације нису знала за национализам, а исто тако ни аграрна друштва, одн. друштва у којима се јавља социјална диференцијација на владајућу елиту и широк слој оних без политичке и економске моћи. У аграрним друштвима је елиту карактеризирао посебан стил живота различит од пучког, народног (нпр. племство је обично говорило неки други језик, а свештеничка елита се служила латинским), а исто тако је и маса становништва живела у малим, изолованим локалним заједницама са властитим културним традицијама. Стога у овим друштвима, притисак ка унификацији не долази ни од стране елите ни од стране масе, и он ће се јавити тек са антиципацијом модерног друштва (Gellner, 2006: 9-18).

Узрок идеолошке напетости између либерализма и национализма, одн. немогућност да се либерални национализам конституише као кохерентна идеологија

примењива у пракси (на шта је указао Кај Нилсен) је вероватно у томе што, иако је либерализам идеологија модерног, индустријског друштва, друштвена структура има властите противречности и потребе које идеологија у потпуности не може да «покрије» и савлада. Као пример немоћи идеја да овладаву стварношћу се може навести оптимизам америчког председника Вудро Вилсона који је у тзв. 14 тачака написаних 1918. предложио да се омогући национално самоопредељење и формирање националних држава на тлу послератне Европе. Како су старе вишенационалне империје (нпр. Аустро- Угарска, Турска, Русија) биле аутократске и оријентисане на територијална освајања, Вилсон је веровао да ће примена 14. тачака допринети победи либералних идеја, мира у свету и довести до мирне коегзистенције и кооперације националних, либерално-демократских држава. Међутим, како су новоформиране државе са закашњењем закорачиле у процес модернизације, то је, заједно са економском и политичком кризом³ дестабилизи-рало ове земље и учинило их подложним нелибералним, виолентним верзијама национализма. Даље, земље закаснеле модернизације су се суочиле са јачањем политичког ауторитаризма, будући да држава, како примећује Антонић, овде има главну улогу у прикупљању капитала, и „мора убрзано да заврши процесе националне интеграције и стварања друштва-задатак који су земље из провог таласа решавале натенане, некад и вековима “ (Антонић, 2003: 60). Стога је овде утицајнији колективистичко- ауторитарни тип национализма, у ком нагласак није стављен на грађанину, одн. на народним суверенитету, већ на заједништву и колективитету (Вујчић, 2001: 168). Стога политичка реалност и процеси у овим земљама нису пратили Вилсонове идеје о либералном концепту нације.

Када је реч о нешто савременијим токовима, национализам наше епохе показује одређене законитости,

³ Тако Антонић наводи да је политичка криза двадесетих година прошлог века у Пољској, која се пре свега манифестовала у немогућности налажења решања у оквиру институција система при избору пољског председника заострила међунационалне односе у овој младој демократији, што је на крају резултирало у војном удару и уклањању демократије у Пољској (Антонић, 2003: 160- 161).

које проистичу из слабљења одн. јачања веза национализма са другим идеологијама, као и из противречности друштвене структуре које добијају и идеолошку форму. Модерни либерализам се све више окреће поновној афирмацији атомистичког погледа на друштво, и бори се против сваког облика колективизма будући да он представља опасност по индивидуалне слободе и личну афирмацију⁴. Слом социјалистичког система и криза левичарских идеја је некада присутну везу између марксизма и тзв. антиколонијалног национализма учинила депласираном, па се «антизападњаштво» у овим земљама све више манифестује окретањем исламу па и верском фундаментализму, а не као некада марксизму- лењинизму. То доводи до тога да се национализам све више манифестује као конзервативан, а код одређених друштвених група и слојева и као више или мање отворено кокетирање са фашизмом. Конзервативни национализам је изразито окренут прошлости и провереним, „опробаним“ традиционалним вредностима помоћу којих елита обезбеђује потчињеност и политичку пасивност (Хејвуд, 2004: 202). Иако истиче самосвојност и самобитност своје националне културе и властитих вредности и окренутост себи, модерни конзервативни национализми имају заједничке карактеристике које се огледају у њиховој анти- идеологичности. Они су против државе благостања (одн. социјалдемократије) будући да је ова разорила традиционални брак и породицу (нпр. помагањем самохраних мајки повећан је број развода), и такође против либералних принципа будући да они разарају осећања дужности према заједници и промовишу егоистични индивидуализам. Окретање славној прошлости, бесмртном, херојском делу предака на крају доводи до тежње за „бити нечовјек“ будући да је смртност, грех и коначност „неодвојива од саме суштине егзистенције“ (Вукашиновић, 2005: 175). Стога се као крајњи исход јавља страх од новог, од изазова који нас могу покренути из завршеног круга датости и готовог егзистенцијалног смисла, од другог и другучијег који је увек

⁴ Као што нпр. теоретичар неолиберализма Роберт Нозик сматра, једини лек против пошаста колективизма који прети слободи индивидуе у модерној епохи је тзв. „минимална држава“, која не нуди никакав рецепт доброг живљења већ има једину функцију да спречи насиље и кршење уговора у друштву.

потенцијални угрозиатељ. Ту се отвара поље за пророчко, не ретко и митолошко и митоманијско манифестовање оног политичког. Тако је конзервативац Инок Пауел у Великој Британији шездесетих година пророчки упозорио да ће доћи до ратних сукоба због великог прилива странаца, а касније и Маргарет Тачер да ће усељеници „прогутати“ Велику Британију (Хејвуд, 20002: 121).

На јачање конзервативног поимања нације је у великој мери утицала и пракса мултикултурализма. Мултикултурализам се јавља као реакција на неспособност либерализма да изврши друштвену интеграцију, будући да се иза апстрактног либералног човека и вредносне неутралности либерализма често крије доминација већинске културе, а мањинске заједнице нису у могућности да артикулишу своје специфичне захтеве у демократском систему где важи правило један човек један глас. Стога се јавља захтев за јавним признањем и промоцијом мањинских култура, чиме би ове искорачиле из сенке доминантне културе и вратиле изгубљени дигнитет. Мултикултурална критика наводне „непристрасности“ либерализма се не ретко користи од конзервативног национализма, будући да уз помоћ других, мањинских култура већинска култура поново самоосмишљава и себе ставља у центар политичког дискурса: „Не само да радна снага имиграната испуњава пукотине на тржишту радне снаге⁵, такође и њихови културни „корени“ испуњавају пукотине у већинском идентитету... У овој „компламентарности“ се усељеницима одузима сваки индивидуалитет... они не долазе као људи, већ као колективне културе⁶“ (Теркесидес, 1995: 83-84). Овакво поимање култура као затворених и датих целина, подложно је подозривом погледу на друге културе, а не ретко је праћено различитим облицима искључивости и нетолеранције.

На нашим подручјима, конзервативност али и виолентност националистичких експресија је још очигледнија и експлозивнија. Распад социјализма и бише Југославије је довео да изражене ретрадиционализације и повратка старим вредностима, од којих нас је одвојила наша верзија

⁵ Принуђени су да обављају лоше послове које радници из западних земаља често не желе да обављају.

⁶ Превод З.П.М.

бољшевичке револуције. У српском (не)догађању транзиције традиционалистичке ревандикације се користе и с лева и с десна, те се намећу као вечна политичка питања независна од идеолошких опредељења и страначких припадности. Како су политички проблеми већ унапред формулисани у давној прошлости и садашњост је немоћна да на њих одговори, искорак у будућност је унапред онемогућен и модернизација друштва је завршена пре него што је почела. Евентуални «спас» лежи у повратку «правим лојалностима», у народном јединству («саборности»), патријархализму, ауторитарности, слављењу блиставе прошлости, «прегрејаном» романтизму, затворености и религијском ексклузивизму чији је темељ светосавље (Гредел, 2000: 177).

Као илустрација се може навести дебата између напредњака и радикала везано за изградњу прве железнице у Србији. Наиме, на основу споразума Берлинског конгреса из 1878., Србија је не само добила националну независност већ и међународну обавезу да изгради железницу кроз своју територију. Заговорници народног јединства и чувари чистоте наше културе и традиције пред страном најездом су сматрали да је железница противна националном интересу будући да ће разорити непатвореност наших традиционалних установа. По овом патријархалном концепту се сваки искорак из круга датости унапред осуђује као национална издаја, и пре него што је добио шансу да се реализује. Корак напред помоћу концепта националног који би био конгруентан са светским модернизацијским токовима је тиме унапред осујећен, а као потврда се могу навести и политичка збивања из много ближе прошлости. Све то указује да су ови наши простори били слабо отпорни на конзервативне и реакционарне пројекције оног националног будући да се све своди на одржавање *status quo*-а у друштву, а уз то су били «украшени» и бројним митолошким елементима⁷ ради добијања масовније подршке јавности.

⁷ Нпр. Аврамовић наводи да српску политичку културу карактерише митопоеТСки однос према политици, с обзиром да су архетипови књижевности, православља и митолошког овде утицали на обрасце политичког мишљења и деловања. У политичком дискурсу доминирају теме из прошлости (национална част, издаја, светли образ) и промовише се романтичарска концепција народног јединства. Стога се политика на овим просторима тешко

Често се у неким круговима повратак национализму на нашим просторима правда «сличним» трендовима у свету. Међутим, хаосу балканског природног стања у ком се није знало «ко кога, и зашто, убија, пљачка и растерује» (Небојша Попов, према Јакшић, 2004: 173) се тешко може наћи пандан, бар не у географски и културно блиским земљама. Наши «изми» национализма се не могу поредити са подозривошћу између франкофоних и англофоних Канађана, или пак тензијама између Фламанаца и Валонаца у Белгији. Код ових других се сукоби преваходно профилишу око институционалних решења у оквиру демократских система помоћу којих би се очувала властита самобитност, будући да индивидуалистички концепт демократије по принципу један човек један глас доводи до тираније већине у друштвима која нису хомогена. Нпр., Кимлика наводи да и Квебечани и Фламандци имају отворен концепт нације у којој се чланство стиче партиципирањем у заједничкој култури, те ове заједнице нису затворене и нетолерантне према имигрантима и другим заједницама (Кумлица, 2003).

По неким ауторима, једини излаз из наведеног хаоса је у тзв. либералном национализму одн. либералном мултикултурализму. Овај концепт се разликује од Рузвелтовог, условно речено «чистог» либералног национализма утемељеног на индивидуалистичком принципу, који и није имао праву шансу у друштвима у којима либералне идеје нису нашле плодно тле. Јаел Тамир нпр. наводи да је погрешно апсолутизирати појединца, као што то често чини либерализам, али и нацију, чему је склон национализам. Либерали кријући се иза наводне вредносне неутралности либерализма заборављају да је сваки појединац ситуиран у оквирима културе која му даје ослонац и когнитивне мапе помоћу којих он осмишљава реалност. Појединац пак задржава право али и моћ да ту исту културу мења, одн. да је напусти и да се идентификује са другом културом, што многи националисти олако заборављају. У име либералног начела аутономне и

може формирати као професионална и прагматична делатност (Аврамовић, 1998: 290, 295).

рефлексивне индивидуе, Талмир истиче да се припадност нацији и националној култури треба користити «као средство које омогућује индивидуама да практикују своју способност изабарања и саморефлексије» (Тамир, 2002: 94). Вил Кимлика уочава да теорија и пракса мултикултурализма носи опасност од затварања па и јачања ксенофобије према другима ако се културе схвате есенцијалистички, као заокружене и дате целине. С друге стране, либерално-демократски принципи сами по себи не могу обезбедити опстанак мањинских култура и равноправност различитих етничких и других заједница. По Кимлики је неопходно афирмативном акцијом и давањем разних облика групних права заштитити ове културе, али и спречавати тиранију ових група над властитим члановима ради заштите индивидуалних права и слобода без којих нема слободног друштва. Стога је потребно дати законско право али и створити социјалне услове да се људи оспособе да се «могу одмакнути и процијенити моралне вриједности и традиционалне начине живота» (Кумлика, 2003: 136). Колико се ови концепти могу изградити и као институционални и идеолошки механизми против конзервативних и екстремних ултра- националних набоја чији смо савременици, остаје да се види. Афирмативна акција за коју се залаже Кимлика захтева много више од «минималне државе» коју тренутно пропагирају неолиберали али и конзервативна нова десница. Најпре је неопходно да се пролиберални теоретичари суоче са ограничењу атомистичког погледа на човека и политичку заједницу, као и са чињеницом да се многе нације и културе осећају угроженима у савременом геополитичком поретку чији је једини закон изгледа «тржишни фундаментализам».

Литература:

1. Антонић, Слободан (2003): *Нација у струјама прошлости*. Београд: Политичка култура
2. Аврамовић, Зоран (1998): „Митопоетско у српској политичкој култури“, у: Мирјана Васовић (ур.): *Фрагменти политичке културе*, стр. 284-302. Београд: Институт друштвених наука

3. Brooker, Paul (2000): *Non-Democratic Regimes; Theory, government and Politics*. Hampshire and London: Macmillan Press
4. Gellner, Ernest. (2006): *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell Publishing
5. Гредeљ, Стјeпан (2000): „Вредносно утемељење блокиране транзиције српског друштва“, у: Младен Лазић (ур.): *Рађуход: Србија у трансформацијским процесима*, стр. 171-237. Београд: Филип Вишњић
6. Jakšić, Božidar (2004): „Nacionalizam/polupizam versus građanska opcija- Srbiji“, у: Dragica Vujadinović i dr. (ur.), *Između autoritarizma i demokratije: Srbija, Crna Gora, Hrvatska*, стр. 165- 182. Београд: Cedet, Podgorica: Cedem, Загреб: Cтсr
7. Јовановић, Татјана (2007): „Употреба чуда у политичке сврхе“, у: *Република*, 1. јун- 31. август 2007. стр. 406- 411
8. Кумлиќа, Will (2003): *Multikulturalno građanstvo, Liberalna teorija manjinskih prava*. Загреб: Naklada Jasenski i Turk
9. Куљић, Годор (1999). *О фашизму, десном екстремизму и теоријама о фашизму крајем 20. века*. УРЛ:
10. Нилсен, Кај (2001): „Културни национализам, ни етнички, ни грађански“, у: *Нова српска политичка мисао*, вол. VIII, по. 1-4, стр. 143- 153
11. Хејвуд, Ендру (2002): *Политика*. Београд: КЛИО
12. Хејвуд, Ендру (2005): *Политичке идеологије*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства
13. Поповић, Милан (1993): *Жаргон периферије: балканска постмодерна*. УРЛ: <http://www.milanmpopovic.info/zargon.pdf> (преузето 10.11.2006).
14. Ступар, Милорад (1997):“ О појму грађанина- национализам вс. космополитизам“, у: *Филозофија и друштво*, бр. XI, стр. 23
15. Талмир, Јаел (2002): *Либерални национализам*. Београд: Филип Вишњић
16. Terkessidis, Mark (1995): *Volk, Nation, der Westen und die Neue Rechte*. Köln: Kiepenheuer & Witsch
17. Theen, Rolf H.W & Wilson, Frank L. (1996): *Comparative Politics, An Introduction to Seven Countries*. New Jersey: Prentice Hall

18. Васовић, Мирјана (2000): *Карактеристике групних идентитета и однос према друштвеним променама*. УРЛ: http://www.cedet.org.yu/istrazivanja/grupni_identiteti.zip (преутето 06.07.2007)
19. Вујчић, Владимир (2001): *Политичка култура демократије*. Осиек- Загреб- Сплит: Пан- Либер
20. Вукашиновић, Желимир (2005): „Компо(зицио)нирање философије: Онтолошко-естетичка увертира у историји будућности“, у: *Радови филозофског факултета*, Број 6- 7, стр. 167- 185

NATIONALISM- CONTEMPORARY CONTEXT

Summary:

In this work, the author points out the phenomenon of strengthening of particularistic loyalties, which is the consequence of crisis of sovereign national states, weakening of socialistic and social-democratic political options so that marginal social groups turn to nationalism, as well as the powerlessness of globalization to create universal, humanistic political ideology. As the contemporary liberalism promote radical individualism and atomistic vision of society, and the end of cold war challenged the connection of socialism and nationalism characteristic for the so called anti-colonial movement, nationalism of our epoch therefore becomes more and more conservative and influenced by violent forms of expression and part of illiberal and antidemocratic political discourse. However, nationalism was in the period of its emergence closely linked to the liberal ideology: nation origins in the period when people become the source of sovereignty, and articulate demands to become political elite and becomes a nation, which is a composite entity of citizens. Countries of delayed modernization were influenced by the collective- authoritarian forms of nationalism, and weakness of their institution encountering global capital and market make them also incapable to respond to the new form of ultra- rights nationalistic options. Some authors see the alternative in revised version of liberal nationalism or in the implementation of liberal multiculturalism.

Key words: nationalism, nation, liberalism, political ideologies, globalization

НАЦИЈА И ЊЕНА ИСТОРИЈСКА (НЕ)ПРОЛАЗНОСТ

Апстракт: У овом раду национални као универзални и веома комплексан друштвени феномен се анализира у неколико равни: прва се односи на различита теоријска схватања нације и националног питања, у другој се даје кратак пресјек односа према нацији као фактору који је у веома дугом историјском периоду био одлучујући у стварању држава и на трећем нивоу равни овај феномен се сагледава у условима дезинтеграционих процеса који су довели до нестанка југословенског друштва. Неоспорна је чињеница да се Југославија распала по националним шавовима и то је било са свим очекивано без обзира што су се многи теоретичари, политичари и аналитичари трудили да докажу како су узроци сасвим други и да је тај распад био посљедица борбе за демократију и људска права. Парадоксално је али истинито да је у том процесу националне диференцијације односно изласка из заједничке државе најгоре проишла најбројнија, српска нација и то како због чињенице да значајан број припадника ове нације који је ван матице има доста проблема у новонасталим државама, тако и због увријеженог схватања да су Срби главни кривци због којих се Југославија и распала. У завршном дијелу овај рад се бави и тим питањима.

Кључне ријечи: нација, народ, национализам, сепаратизам, демократија, држава, национални конфликти, идеологија, политика.

О националном феномену

У појмовном и језичком значењу нација (лат. *натион*) се дефинише као специфична народна заједница, настала у епохи капитализма, на компактној заједничкој територији и у оквиру заједничког језика и блиске етничке и културне сродности, прожета свијешћу о јединству поријекла и интереса. Класично, а то значи научно поимање нације, припада прије свега, социологији која нацију проучава по наведеним и другим критеријумима припадности, који се баштине кроз вјекове. Национални феномен је веома сложен и његова цјеловита анализа подразумијева разумијевање не само појма нације, него и многих који из ње произилазе прије свега национали-

зма са свим врстама и појавним облицима.¹ Ти појавни облици, односно различитости - *изми* у протеклих петнаестак година просто су доминирали у политици, медијима, па чак и у другим сферама - као што су књижевност, филм, позориште. Чак су и религијска свијест и религијске институције постале подложне таквим утицајима и проглашаване носиоцима национализма.

Национални феномен није, дакле, историјски пролазан - као што је мислио Карл Маркс, а што су практичари те идеје покушали да спроведу у прошлом вијеку. Снага нације огледа се у више постулата:

Нација је друштвена група са којом се појединац најдубље и најснажније идентификује и доживљава је као принцип моралне организације и као природни ненаметнут морални ауторитет.

Други феномен је национална историја. То је сасвим разумљиво, јер је национално осјећање и настало у току историјске афирмације одређене друштвене групе. Преломни догађаји у историји за сваког припадника једне нације постају извор не само колективног памћења него и облик осјећајног ослонца за издвојеног појединца. У Енглеској је тај култ везан за историјске успјехе династије Тјудора, у Француској за култ револуције, код Срба за Косово и тд.

Трећи феномен везан за нацију јесте демократија. Ако је неодвојиво право појединца да слободно одлучује о својој историјској судбини, онда је нација незаобилазна претпоставка демократије, а демократија неизбјежан коректив на личја сваког национализма. За демократију, као и за нацију, у том контексту битна је политика и политички облик нације, без обзира да ли је он демократски или недемократски.

Потиснути па и понижени национални осјећај код милиона људи широм свијета на крају прошлог вијека произвео је крупне политичке промјене. Нације су исказале своје државотворне тежње, национална енергија разорила је политичке и идеолошке оквире - негдје без рата негдје ратом (као што је то

¹ Централно мјесто са становишта значаја за догађаје и појаве на овим просторима, заузима национализам. Национализам је постао суштински критеријум на основу којег су исказивани судови и оцјене о битним питањима за друштво и државу.

био случај код нас), уништила је политичке системе који су настојали да нацију укину.

Национално као кључно државотворно питање

То питање и проблеме који су га пратили већина земаља у свијету и Европи превазишла је још у средњем вијеку. У Енглеској је до почетка 17. вијека национализам већ био препознатљиво обиљежје и понос припадности својој отаџбини и краљу. У Француској се то дешавало на радикалнији и бурнији начин - када је монархију замијенила нова држава утемељена на националним основама. У Њемачкој идеја националне кохезије добила је мистично значење, тако да је, сматра Хердер, "националност природна манифестација божјег језика".

Западноевропска мисао прогласила је деветнаести вијек "вијеком националности" иако је евидентно да је и двадесети вијек по размјерама процеса националне еманципације исто толико вијек националности као и деветнаести. У првој половини XX вијека национално питање - без обзира да ли се оно испољавало као реакционарни, агресивни, буржоаски национализам фашистичког типа или као демократска ослободилачка тежња угњетених народа - представљало је велику снагу укупног душтвеног кретања и промјена. Као што је познато, у Првом и Другом свјетском рату ирационални национализам и националистичка мегаломанија и хегемонија били су важни инструменти фанатизације маса, што је посебно дошло до изражаја у Њемачкој. У исто вријеме многобројни народи широм свијета исказивали су своје тежње за националном еманципацијом, за превладавањем огромне економске заосталости и неједнаких услова живота. Велики друштвени процеси и догађаји који су у средишту имали феномен националног, као покретачку снагу, испољавали су се, дакле, у два основна облика: пројекат империјализма, с једне стране и процесе антиколонијалне револуције која се том пројекту супротставила, с друге.

Промјене у свјетским политичким односима које су настале последице Другог свјетског рата добиле су свој најнепосреднији и најзначајнији израз у стварању самосталних националних држава на огромним просторима бивших колонијалних империја. Сама чињеница да је за непуних двадесет годи-

на број националних држава односно држава, које су добиле или претендовале да добију и стекну свој посебан национални идентитет, више него удвостручен, довољно говори о јачини и присутности националног феномена као главног покретача промјена. За непуних десет година (од 1957. до 1964.) 36 држава у Африци стекло је независност. Тај талас националног буђења и бунта, који је условљавао и пратио слом свјетског колонијалног система, промијенио је, дакле, само у току једне деценије, из основа, политичку физиономију цијелог једног континента.

Када је ријеч о нацији и држави односно државном оквиру националне идентификације, овај проблем се мора посматрати и анализирати и на још једном нивоу - оном који се односи на облик државног уређења и њену организациону структуру. За двадесети вијек био је, наиме, карактеристичан процес и појава стварања федеративних државних заједница. Тај процес је такође био израз универзалних тежњи да се посебни индивидуалитет националних заједница - и то како оних створених, тако и оних у процесу стварања - државноправно и политички изрази и потврди. Тај процес отворио је Совјетски Савез, који је био прва федерација заснована непосредно на националном принципу, на праву на национално самоопредјелење, што је било исказано 1918. године у самој структури совјетске федерације. Од тада број федерација се стално повећавао. На тим принципима у двадесетом вијеку створено је више од 20 федерација као држава у којима је живјело око 40% укупног свјетског становништва.

Политичке и идеолошке процјене, утемељене на марксизму као владајућој научној теорији, полазиле су од тога да федералне државе у којима постоји више нација могу функционисати складно и да ће сам живот потирати разлике међу нацијама, религијама, те да те државе не могу имати националних потреса изнутра. Тај концепт односа државе и нације, међутим, није издржао и проблеми на тим релацијама били су присутни и прије распада великих социјалистичких држава. Неколико примјера то показује. Индија, која је федерално уређена држава, била је као таква конституисана са претпоставком да ће доћи до брзог сједињавања и асимилације различитих етничко-језичких групација, морала је касније да спроводи реорганизацију којом су уставно и правно-политички потпу-

није изражене постојеће етничке и језичке разлике. Потпуно је јасно да су економски и укупни друштвени развој и слобода политичког дјеловања у овој земљи подстакли процесе културно етничке и националне диференцијације.

Исто тако, и у оним државним заједницама са јаком државном традицијом, за које се вјеровало да су мање-више имуне од унутрашњих националних потреса - због чињенице да се на тим просторима процес формирања нација и великих националних држава одиграо у ранијим вјековима - дошло је до снажних и често виолентних покрета националног буђења раније потиснутих етничко-културних група тзв. "нација у могућности". Карактеристични су у том контексту национални конфликти Фламанаца и Валонаца у Белгији, аутономистички и сепаратистички захтјеви француских становника у кантону Јура у Швајцарској, бретонски националистички покрет у Француској, покрети велшанских, сјеверноирских и шкотских националности у Великој Британији, отпор Баскијаца и Каталонаца традиционалној државнополитичкој доминацији Кастиљанаца у Шпанији, борба за националну еманципацију француског становништва у Канади и тд., и тд.

Евидентно је, дакле, да два опречна процеса - процес националне асимилације и процес националне диференцијације - теку упоредо и производе као заједнички резултат стварање нових националних индивидуалности или јаче и потпуније испољавање, међусобно приближавање или сукобљавање оних већ постојећих. У првој половини прошлог вијека био је доминантнији овај први, а у другој, па све до данашњих дана - други наведени процес.

Чињеница је да национално питање у савременој епохи има такву универзалност и снагу која сама по себи указује на везу овог феномена са фундаменталним карактеристикама савременог друштвеног развоја. Није, стога, случајно да је професор Карл Фридрих у својој студији о федерализму устврдио следеће: "Опште је признато да је национализам вјероватно најмоћнија политичка сила савременог свијета".² И савремени грађански писци Ханс Кон и Карл Дојч били су веома скеп-

² C. J. Friedrich: "Friends of Federalism in Theory and Practice", New York, 1968. str. 30.

тични према увријеженим оцјенама да је национална држава прошлост и да треба да сиђе са историјске позорнице.

Занимљива је такође чињеница, која опет указује на нову контрадикторност, да је један број марксистичких теоретичара и угледних социјалистичких практичара указао на важност националног феномена у стварању и у устројству држава. О тој спрези националног и државног писали су, на примјер, Кауцки и Лењин, који су се слагали у закључку да је национална држава онај облик територијално политичког организовања који је најподеснији за модерну капиталистичку производњу, јер пружа најпогодније услове за развој производних снага.

Едвард Кардељ, један од најважнијих теоретичара социјализма у бившој Југославији, у предговору своје књиге *Развој словеначког националног питања* каже: "Национално питање је данас, више него икада раније, у првом плану свјетске политике... и, нема сумње, колико ће више унутрашњи механизам гонити неке савремене државе на политичку и војну агресивност уперену против независности других нација, толико ће већа и одсуднија бити улога националног питања у политичким борбама садашњице".³ О значају нације и појави национализма у савременом свијету писао је и академик Јован Ђорђевић, који је посебно указао на непосредну везу историјских процеса и националног питања.

Нације и народи кроз историју, дакле, као такви, опстају са природном тежњом да имају своје државе. Ти процеси потпуне националне и државне идентификације били су доминантни у средњем вијеку. Разумије се да је и тада било примјера да се национални проблеми рјешавају великим ратовима, у сукобима са много несрећа, фрустрација. Немогуће је, дакле, овај проблем прескочити, а поготову имати погрешан приступ у његовом рјешавању. Они који су, потискујући проблем националне идентификације мислили да ће те националне фрустрације саме по себе проћи имали су потпуно погрешну процјену. Не постоје примјери у историји друштва да су се било који народи жељели доборовољно одрећи свог националног, духовног идентитета због некаквих виших интереса,

³ Е. Кардељ: „Развој словеначког националног питања», Култура, Бгд., 1960 стр. 66.

јер они, изван наведених, за народ и не постоје. Постоје, међутим, потпуно други пројекти и интереси, који се силом и доминацијом намећу народима. Суштина тог погледа је да је национално питање повезано и интезивирано са друштвеним процесима од којих су најважнији деконолизација, која је посебно значајна за кристализацију нових нација у Азији, Африци и Јужној Америци; образовање вишенационалних федеративних заједница; покретање унутрашњег друштвеног, политичког, културног и етничког питања чак и у оним нацијама које су схваћене као највише хомогене, највише уједињене и централизоване, као што је - примјера ради - Француска.⁴

Нација и национално питање имају и историјску и актуелну, а самим тим и универзалну димензију у сваком друштву, а национални интереси су из сфере метафизике и апстрактне представе прешли у видљиву и незамјењиву категорију, без које нису могући никакви озбиљни политички и државни пројекти. Нације су, дакле, биле и остале главни социјални супстрат сваке државе и најважнија основа њене легитимности. Та жилавост нације показана је у одређеним историјским периодима, од којих је етапа социјализма карактеристична по покушају да се национално питање учини политички ирелевантним, а национални конфликти отклоне на погрешан начин.

Дезинтеграциони процеси у бившој Југославији и улога националног фактора

Процеси конфедерализације југословенског друштва који су били видљиви у једном дужем периоду, своју институционализацију добили су у Уставу 1974. године. Дефинитивно је било јасно да та конфедерализација није рађена према демократском него националном принципу. У стварању и изради Устава из 1974. године дошла су до изражаја два концепта виђења југословенског друштва и државе: први (који је и прихваћен) био је заснован на идеји националног самоуправљања, односно суверенитета република, за који су се посебно залагале Хрватска и Словенија, и други који је тежио јачању југословенске федерације - за који се посебно залагала Србија. Та-

⁴ Јован Ђорђевић: „Политички систем“ изд. Привредни преглед, Бгд., 1973.

ква унутрашња структура, институционализована Уставом из 1974. године послужиће као плодна подлога за дезинтеграционе процесе који ће довести до потпуног нестанка Југославије. Може се, с тим у вези, уочити да је покушај хрватске политичке елите да осамостали Хрватску 1971. године (који тада није успио), почео да се уграђује у Устав из 1974. године. Тај Устав је, наиме, снажно афирмисао нацију, а не грађанина, као основни конститутивни принцип Југославије као државне заједнице, и то би се могло истаћи као битна карактеристика и прве и друге Југославије. У приступу уставној материји може се наћи одговор на питање зашто је сваки покушај трансформације Југославије у cjеловиту државнополитичку заједницу завршавао се неуспјехом и био онемогућен. Примјера ради, индикативно је како су се поједине националне елите односиле према посљедњем покушају реформе политичког система и уставне трансформације Југославије осамдесетих година - када је дошло до дубоке кризе коју ова земља није преживјела. Познато је да су се тим реформама најоштрије супротстављале Словенија и Хрватска, јер су у њима препознале опасност за остваривање својих стратешких циљева који су били посвећени стварању самосталних националних држава онда када за то буду обезбијеђени неопходни услови. До тада Југославија се посматрала искључиво у оптицају односа моћи између нација (тзв. балансирање национализма). Сваки покушај који би помоћу уставне промјене водио дебалансирању тих односа моћи приписиван је политичкој и интелектуалној елити српске нације и већ тада дефинисан као велико српски национализам. А шта је политички врх Србије тражио у реформама југословенског друштва крајем осамдесетих година? Политички представници ове републике изашли су у јавност са концептом уставне реформе, полазећи од неспорне чињенице да је постојећа криза и блокада система "системски генерисана" те да је у постојећим политичко-правним оквирима, колапс савезне државе неминован. Према том приједлогу, само је "снажна, истински модерна, и демократска савезна држава"⁵ уз очување равноправности народа, и са ојачаним компетенцијама и овлаштењима савезних власти, у стању да превазиђе уставну парализу система, ојача процес интеграције и омогу-

⁵ Документ је објављен у листу „Политика“ од 20. јула 1989. године.

ћи рационалну привреду и друштво. При томе су српски политичари тражили промјену уставног положаја Републике Србије у односу на аутономне покрајине Косово и Војводину као неопходан корак за ојачавање политичких позиција Србије у надолazeћим преговорима о уставном преображају Југославије. Није у том контексту, посебно данашњих интенција, безначајна и чињеница да се тада, дакле, крајем осамдесетих година, српска политичка елита позивала на европска интеграциона кретања као примјер модерних цивилизацијских токова. Како су на овај приједлог одговориле Хрватска и Словенија? Њима, свакако, није одговарао концепт јачања југословенске федерације, а поготову она уставна рјешења која су Србији враћала компетенције на дијеловима њене територије - Косову и Војводини, које су јој биле одузете Уставом из 1974. године. Било је јасно да ни једна страна више није могла да брани уставни *status quo*, позивањем на идеолошку баштину Јосипа Броза и Едварда Кардеља. Као одговор на српски приједлог, политички врх Словеније и Хрватске понудио је уставни концепт "асиметричне федерације", што је заправо представљало радикалан искорак са захтјевом потпуне конфедерализације Југославије и њено свођење на лабави уговорни савез суверених националних држава. Искристалисала су се, дакле, два приједлога који су изражавали два потпуно супротстављена државотворна програма: за јаку и модерну федерацију или слабу конфедерацију. Једноставније речено то су били приступи за Југославију или против Југославије као заједничке државе.

Када је ријеч о национализму који је несумњиво био главни чинилац разбијања Југославије, овдје је важно, свакако и занимљиво, анализирати улогу Јосипа Броза који се, посебно у обрћању широким народним масама, представљао као највећи борац управо против национализма.

Тито је имао доста конфузан и двосмислен став према идентитету југословенске државности. Та двосмисленост се огледала у чињеници да је некада подржавао једне, а некада друге носиоце супротстављених наведених концепата развоја друштва, да би дефинитивну подршку дао процесима конфедерализације Југославије. Према тој логици, Тито је дао снажну подршку Уставу из 1974. године, а заузврат су га креатори таквог устава први пут у историји уставности ставили као

личност у најважнији правни акт сваке државе, прогласивши га доживотним предсједником.⁶ Оно што је можда важније - тим уставом односи међу републикама претворени су у односе готово закономјерног и перманентног сукобљавања, па се текуће и привидно јединство Југославије оличавало само у личности доживотног њеног предсједника, а функционисање политичког система зависило је од харизматске воље предсједника СКЈ. Умјесто да даје подршку стварној демократизацији друштва, Тито је давао подршку децентрализацији као њеном тек условном елементу, односно циничном сурогату, а тиме и зелено свјетло оним националистичким програмима који ће све тековине до тада остварене либерализације ставити у функцију постизања својих циљева⁷. Није, такође, неважно нагласити да је Јосип Броз све то толерисао и због тога што су носиоци јачања својих националних интереса њему као награду обезбиједили неприкосновену позицију у земљи, веома свјесни да ће послје Титове смрти тај процес који ће довести до стварања националних држава бити врло брзо завршен. Разумије се, Тито је добро знао да је за његову стабилну и дугу владавину било неопходно улагати, односно "куповати" мир његових поданика, па је, стога, веома неконтролисано, расипнички и потпуно ирационално посезао за врло скупим иностраним кредитима, што је очигледно урадио на рачун оних који ће то враћати послје његове смрти.

Са многим конкретним показатељима, од којих су неки већ наведени, национализам врло опаког језика, злопамтљиве душе и мрзећег срца дефинитивно се као лавина покренуо из свог станишта, испод тепиха гдје се само повремено склањао и ћутао, али никада мировао. Из такве атмосфере, крајем шездесетих година, однекуда је изронио слоган " Слаба Србија - јака Југославија", чији је аутор до данашњих дана остао непознат. Циљеви и мотиви тог слогана, међутим, нису непознати

⁶ Занимљиво је да је академик Јован Ђорђевић, који је био члан свих уставних комисија до тада, управо због такве одлуке напустио ту комисију и у њу се никада није вратио. Ту појаву можемо назвати и персонализација уставне материје.

⁷ Није небитна, истина непотврђена чињеница да је Тито послје 8. Конгреса највише под утицајем Е. Кардеља, у рубрици „националност“ уписао Хрват умјесто Југословен како је то чинио у свим предходним изјашњавањима.

и нејасни. Био је то заправо, дугорочни пројекат стварања националних држава из заједничке државе Југославије, и то на начин супротстављања наводном пројекту "Велике Србије".

Веома једноставно је објаснити чињеницу да су Срби, расути по цијелој земљи, неупоредиво више од других били идентификовани са Југославијом, сматрајући је као једино могуће рјешење свог националног питања. Такво српско осјећање Југославије хрватски, словеначки и други сепаратистички националисти су редовно интерпретирали као српску претензију за поробљавање других народа и користили га као средство за стварање масовних националних покрета ради остваривања суверених националних држава. Толерисање, па и легализација таквих идеја и накана охрабривала је њихове носиоце, посебно захтјеве косовских Албанаца за енормним проширењем аутономних права Косова и Метохије - све до остваривања завјетног програмског циља: "Косово - република". Реализација тог пројекта, снажно подржана и охрабрена из Тиране, подразумијевала је систематско и неприкривено потискивање и драматични прогон српског становништва са тог простора.

Супротстављање том сепаратизму и другим пројектима разградње заједничке државе показује сву сложеност идеологизације нације и државе. Примјер Добрице Ћосића то најбоље показује.

Ћосић се својим историјским говором на сједници ЦК СКС у мају 1968. године енегично супротставио албанском сепаратизму, тражећи да се заустави прогон српског становништва и успостави правна сигурност на Косову. Индикативно је, међутим, да већ у том тренутку ЦК, па ни СК Србије нису били компетентна адреса за тематизацију и проблематизацију те драме, а камоли за њено рјешавање. Парадоксално је, али истинито да је најважнији политички орган Србије тада - умјесто да дјелује у правцу рјешавања наведеног проблема - покретача те теме, дакле, Добрицу Ћосића, јединственом одлуком осудио и уклонио из политичког живота. Партија је овај проблем прогласила, дакле, непостојећим и недискутабилним, а приносећи жртву свог култног писца, почела обрачун са национализмом у својим редовима. Због таквог приступа српски комунисти су потпуно отупили оштрицу супротстављања национализму и сепаратизму који је био веома видљив, посебно

код Хрвата, Словенаца и Албанаца. Потврђујући своју политичку будност и историјску одговорност за утопијску визију југословенског друштва, они су свом неоспорном вођи и учитељу Јосипу Брозу послали недвосмислену поруку да немају примједбе на такав развој ситуације иако су били свјесни да је то на штету српског националног интереса. Парадоксално је, такође, да су прво српски комунисти Добрицу Ћосића⁸ прогласили синонимом српског национализма и уклетог оца српске нације. Од тада сви национализми у бившој Југославији - у вријеме владавине комуниста, а посебно у посткомунистичком периоду - били су јединствени у супростављању Србима и српско национално питање и право искористили као једину постојећу опасност која пријети свима. Све, дакле, што су словеначки, хрватски, албански, муслимански и други националисти радили у правцу доласка до коначног циља било је увијено у обланду супротстављања пројекту "велике Србије". Већ тада, дакле доста рано, Срби су проглашени главним кривцем распада Југославије. Посљедице таквог односа постале су посебно видљиве од почетка рата, а нарочито послје рата - када су Срби проглашени и за главног кривца веома тешког и трагичног ратног сукоба од Словеније, преко Хрватске до Босне и Херцеговине. Срби су, дакако, проглашени кривцима и због Косова, што је био главни разлог бомбардовања Србије 1999. године, као и због распадања онога што је остало од Југославије када се, истина без насиља и рата, Црна Гора одвојила од Србије. Правно санкционисање и казну за све то Срби су доживјели са Хашким судом за ратне злочине, али и са многим националним судовима гдје су они, исто као и у Хагу, већински оптуженици. Осим наведених, Срби трпе још многе посљедице - као што су мржња, до јуче "братских народа и народности", лош имиџ у свијету, унутрашњу подијељеност, нову идеологизацију нације и др. У сплету фактора који су довели до оваквог стања значајан простор заузима инофактор, што се управо данас веома видљиво и конкретно показу-

⁸ Осим Ћосића, веома је индикативан "случај Ранковић", који је такође искориштен као индикатор српског национализма и као кочница демократских промјена у Југославији. Србија је у тим данима проживљавала својеврсну нелагоду и осјећање кривице због Ранковића. И тада су српски комунисти предњачили у «поштеној самокритици».

је⁹. У заиста комплексном проблему који је задесио једну нацију у један народ елементарно је питање колико је то посљедица властитих слабости, а колико сценарио неких пројеката гдје су Срби били препрека њихове реализације. Потпуно је сигурно да су и једни и други елементи присутни, а посебно неспособност српске памети да се из тог проблема изађе са што мање трагичних посљедица. Излаз из тог замршеног стања још није на видику и још, доста мистериозно, та кључна рјешења се припремају негдје далеко и без значајнијег учешћа оних на која се та рјешења односе. Поједностављен одговор више у сфери симболике, могао би се дефинисати у питању: колико Србија треба да буде мала да не би била велика? Неки конкретни одговори су врло близу.

Литература

1. Пашић Најдан: Национално питање у савременој епохи, Радничка штампа, Бгд., 1976.
2. Перовић Латинка: Историјска условљеност дезинтеграције Југославије, ИДН, Бгд., 1998.
3. Печујлић Мирослав: Промјене постсоцијалистичких друштва из социолошке перспективе, Институт друштвених наука, Бгд., 1997.
4. Тадић Љубомир: Да ли је национализам наша судбина, Бгд., 1986.
5. Кардељ Едвард: Развој словеначког националног питања, Култура, Бгд., 1960.
6. Ђорђевић Јован: Политички систем, привредни преглед, Бгд., 1973.
7. Ђуретић Јагош: Социјалистичка југоатлантида, Службени гласник, Бгд., 2004.
8. Ћосић Добрица: Српско питање 1 и 2, Филип Вишњић, Бгд., 2003.

⁹ Веома је препознатљив тај однос међународне заједнице на примјеру Косова, али и у другим ситуацијама. Та пристрасност и дефинисање једних као добрих, а других као лоших, а то су, по правилу, Срби, иде толико далеко да је, на пр., Дорис Пак посланик Европског парламента, али и неки други међународни званичници, констатовали како Србија треба да изгуби Косово као казну због оног што је рађено, а није рађено по стандардима европске демократије.

9 .Fridrih Karl: Tridens of Federalism in Theron and Practice,
New York, 1968.

10.Кољевић Никола: Отаџбинске теме,Београд, 1995.

Dragomir Vuković

NATION AND ITS (I)RELEVANCE

Summary

In this work, nationally as an universal and very complex phenomena is analyzed through several levels: the first one refers to different theoretical approaches of nation and national question, the second one provides a brief summary of relations to nation that has been crucial factor in countries establishing in a very long historical period, at the third level this phenomena is analyzed with reference to conditions of disintegration processes that led to vanishing of Yugoslav society. There is indubitable fact that Yugoslavia dispersed by national 'seams' and that was quit expected, no matter that many theorists, politicians and analysts had tried to prove the disintegration was a consequence of fighting for democracy and human rights. It is paradox but true that in that national differentiation process, i.e. leaving mutual state, the most populated nation, Serbian nation suffered the worst, since that significant number of this nation stayed outside of motherland suffering a lot of problems in new established states, as well as there is common opinion that Serbs were main criminals who should be blamed for Yugoslav disintegration. These questions will be discussed in the final chapter.

ORGANIZACIONA I NACIONALNA KULTURA U KONTEKSTU PROCESA GLOBALIZACIJE

Apstrakt: U uslovima globalnog povezivanja tržišta, izazovi sa kojima se kompanije susreću sve su brojniji i složeniji. U borbi za konkurentnost, organizaciona kultura se javlja kao kao važan faktor uspešnosti preduzeća. Prilikom izučavanja karakteristika organizacione kulture i njenog uticaja na poslovanje preduzeća u savremenim društvima, koja se razvijaju pod uticajem složenog i protivrečnog procesa globalizacije, posebno je značajno ispitivanje njenog odnosa prema nacionalnoj kulturi i obrnuto. U atmosferi hiperglobalističkog poricanja uloge i značaja nacionalne ekonomije (pa i države i kulture), neophodno je utvrditi odnos organizacione kulture, pre svega multinacionalnih kompanija, prema obrascima kulture posebnih društava, kako bi se jasnije uvidela njena uloga, ne samo u poslovanju kompanija, nego i u formiranju zahteva globalizacije, koji se postavljaju pred nacionalne kulture.

Ključne reči: organizaciona kultura, nacionalna kultura, globalizacija, tržište, multinacionalne kompanije.

Uspešnost nekog preduzeća na tržištu zavisi od niza faktora: od kvaliteta proizvoda ili usluga koje nudi (što je potrebno, ali ne i dovoljno); od stepena razvijenosti potreba za tim proizvodima ili uslugama na tržištu; od planirane strategije razvoja; upravljanja; koordinacije među zaposlenima; motivacije za rad; marketinga i sl.

U novijoj literaturi, pretežno ekonomskoj, sve češće se govori o organizacionoj kulturi i ispituju osobenosti njenog uticaja na uspešnost preduzeća. Autori koji se bave ovim problemom, uglavnom su saglasni sa tim da je reč o pojmu koji se teško može precizno definisati, ali ističu da se u središtu tog pojma nalazi osoben (ne)formalni sistem vrednosti i normi, koji podstiče ili inhibira uspešno poslovanje preduzeća. Imajući to u vidu, moglo bi se reći da organizaciona kultura nije još jedan u nizu već navedenih faktora koji utiču na funkcionisanje preduzeća, nego da ona sve te faktore istovremeno i prožima i povezuje¹.

¹ Sintetišući brojne elemente organizacione kulture, Nebojša Janićijević je određuje kao sistem pretpostavki, verovanja, vrednosti i normi ponašanja koji su

Kako preduzeća funkcionišu u okvirima konkretnih društava (država, nacija), postaje posebno značajno ispitivanje međuticaja organizacione kulture i nacionalnih kultura². Značaj tog problema je posebno uočljiv u analizama karakteristika i mehanizama funkcionisanja tzv. multinacionalnih kompanija, koje pojedini autori nazivaju i nadnacionalnim. Pošto je reč o kompanijama koje posluju u više društava (država), komunikacija između organizacione kulture tih kompanija i posebnih nacionalnih kultura, znatno se usložnjava. S obzirom na to da su upravo osobenosti organizacione kulture, (pre svega, poštovanje unapred precizno formulisanih standarda koji njihovim proizvodima i/ili uslugama daju isti kvalitet na svakom delu tržišta), ono što je te kompanije i učinilo uspešnima, moglo bi se postaviti pitanje: koliko su multinacionalne kompanije uopšte spremne da komuniciraju sa lokalnim (nacionalnim) kulturama?

Kada se razmatra veza između organizacione kulture i poslovanja preduzeća, u literaturi se često taj odnos sagledava jednosmerno, u smislu da se češće proučavaju uticaji organizacione kulture na organizaciju rada, nego obrnuto. Pošto organizaciona kultura prožima i povezuje sve elemente organizacije, teško je utvrditi povratan uticaj strukture preduzeća i njegovog okruženja na organizacionu kulturu. Taj se uticaj najbolje može sagledati kroz odnos organizacione i nacionalne kulture.

Veronika Zimanji i Gizela Štangl-Šušnjar smatraju da u kreiranju organizacione kulture moraju da se uvažavaju osnovne karakteristike nacionalne kulture. Ni jedno organizaciono rešenje ne može trajno opstati, ukoliko iza tog rešenja ne stoji vrednosni i normativni sistem društvene zajednice u kojoj organizacija živi. Osim toga, naglašavaju autorke, treba imati u vidu i kulturne razlike između pojedinih društava, koje dolaze do izražaja kada se posmatra ponašanje preduzeća u međunarodnom okruženju (Zimanji, Štangl-Šušnjar, 2005: 299).

zaposleni u jednoj organizaciji rada razvili i usvojili kroz zajedničko iskustvo i koji usmerava njihovo mišljenje i ponašanje (Janićijević, 1997: 42).

² Istraživanje problema organizacione kulture je podstaknuto, pre svega, brzim i naglim razvojem japanskih kompanija. Nakon što se većina autora koji su proučavali ekspanziju japanske privrede složila sa tim da je organizaciona kultura japanskih kompanija bazirana na japanskoj nacionalnoj kulturi, usledila su brojna istaživanja razlika među nacionalnim kulturama, koja su imala za cilj da utvrde intenzitet uticaja nacionalne kulture na organizacionu kulturu (Janićijević, 1997: 19-20).

Pojam nacionalne kulture se vezuje uz državu, odnosno uz konstituisanje naroda u političko društvo. Ona izrasta na afirmaciji ekonomskog, političkog, teritorijalnog i etničkog zajedništva koje je izraženo kao politička nezavisnost i ekonomska suverenost. U tim okvirima se afirmiše kulturno nasleđe, nacionalni književni jezik, umetnost i druge kulturne vrednosti (Koković, 2005: 85). Pojam nacionalne kulture se, u tom smislu, ne može izjednačiti sa pojmom narodne kulture, koji obuhvata kulturu narodnih, mnogoljudnih aglomeracija, odnosno najširih slojeva društva, a koja se bitno razlikuje od kulture društvenih i duhovnih elita. „Narodnu kulturu reprodukuje određeni način proizvodnje; ona kreira specifičan način života, narodni život koji je uvek bio prepoznatljiv i izdvajao se iz ostalog globalnog društva“ (Koković, 2005: 83). Na osobenosti organizacione kulture utiču i nacionalna, ali i određeni elementi (kulturni obrasci) narodne kulture.

Interesovanje za proučavanje uticaja (nacionalne) kulture na organizacije postepeno se razvijalo u Severnoj Americi i Zapadnoj Evropi nakon Drugog svetskog rata i to kao rezultat internacionalizacije poslovanja na jednoj, i internacionalizacije društvenih nauka, na drugoj strani (Mojić, 2007: 349). Među autorima koji se bave proučavanjem odnosa organizacije i nacionalne kulture postoji neslaganje oko toga kada se taj problem počeo izučavati. Najčešće se u tom kontekstu pominje rad Harbisona i Majersa (Harbison i Myers) iz 1959. godine *Management in Industrial World*, u čijem su središtu interesovanja bile razlike u shvatanjima o vođstvu (od autoritativnih do participativnih) u zemljama na različitim nivoima industrijalizacije. Gert Hofsted (Geert Hofstede), međutim, početak interesovanja za proučavanje kulturnih uticaja na organizacije i menadžment, vezuje za sedamdesete godine dvadesetog veka. Prema pomenutom autoru, preovlađujuće uverenje u Evropi i SAD 1950-ih i 1960-ih, bilo je da su principi menadžmenta univerzalno primenljivi, odnosno smatralo se da postoje jasna načela menadžmenta koja su važila nezavisno od nacionalnih posebnosti. Ta uverenja su, smatra Hofsted, počela da slabe 1970-ih, a svest o važnosti uticaja nacionalnih kultura na organizacije postaje sve snažnija (Mojić, 2007: 350-351).

Na osnovu prethodno analiziranih brojnih studija posvećenih ovom problemu, Dušan Mojić smatra da je opravdanije vezati početke proučavanja uticaja kulture na organizacije za period šezdesetih godina dvadesetog veka, dok se u sedamdesetim godina-

ma primećuje već preovlađujuća svest o tome da ozbiljne analize u ovoj oblasti ne mogu da ignorišu važnost kulturnog faktora (Mojčić, 2007: 351).

Lamers i Hikson (Lammers, Hickson) ukazuju na tri aspekta uticaja kulturnih obrazaca nekog socijalnog okruženja na organizacije (prema: Mojčić, 2007: 353-354). Prvo, politički i pravni akteri propisuju ili zabranjuju određene procedure i mere. Organizacioni život (organizaciona kultura) je na taj način oblikovan kulturnim normama i ulogama utemeljenim u zakonskim propisima, vladinim uredbama i sl. Drugim rečima, svaka organizacija mora voditi računa o tome u kojoj meri su njene norme ili uloge u skladu sa vrednostima njenih „značajnih javnih aktera“. Drugo, prilikom stvaranja (i redizajniranja) neke organizacije, njeni osnivači „ugrađuju“ svoje pretpostavke i izbore o tome šta bi ta organizacija trebalo da bude. Na taj način, kultura može imati uticaj na strukturu organizacije u onoj meri u kojoj oni koji oblikuju organizacioni život imaju već prethodnu zamisao organizacije. Treće, organizacije (organizacione kulture) predstavljaju refleksiju „spoljne“ kulture (kultura), u tom smislu što i menadžment (elita organizacije) i ostali članovi organizacije obavljaju svoje uloge i ponašaju se jedni prema drugima na način koji proizlazi iz vrednosti, normi i uloga preuzetih izvan organizacije. Uobičajeni načini delovanja i međudnosa naučeni pre dolaska u organizaciju, utiču, dakle, na osobenost organizacione kulture.

Distribucija moći u organizaciji, odnosno njena hijerarhijska struktura, nije značajno određena organizacionom kulturom, kako smatraju pojedini autori, nego je rezultat uticaja raspodele moći u globalnom društvu. To potvrđuju i rezultati istraživanja Josipa Županova (Županov, 1985), koji je konstatovao da je distribucija moći u preduzećima u velikoj meri kopija distribucije društvene moći u globalnom društvu³. Dakle, nacionalna kultura, osim što utiče na organizacionu kulturu, utiče i na organizacionu strukturu, odnosno preciznije, na strukturu moći u preduzeću, kao i na dominantan stil vođstva.

Iako je stil vođstva, koji znatno utiče na (ne)uspešno funkcionisanje preduzeća, u izvesnoj meri određen organizacionom

³ O tome videti i u: Milošević, Božo (2004a): *Umeće rada*, Prometej, Novi Sad, str. 318.

kulturom⁴, na njega mnogo više utiče širi društveni i kulturni kontekst.

Vođstvo (liderstvo) se smatra ključnom varijablom organizacionog ponašanja koja je određena karakteristikama sredine i ličnim osobinama pojedinaca⁵. Stefanović, Petković, Kostić, Janićijević i Babić, ističu da se vođstvo posmatra kao način ili oblik upravljanja ponašanjem ljudi u organizaciji, sa ciljem da se postigne konkurentna prednost pomoću ljudi, kao najznačajnijeg resursa u savremenoj privredi (prema: Mojić, 2003: 8-9).

Navodeći različite klasifikacije stilova vođstva (klasifikacije načinjene na univerzitetima Ajova i Ohajo, te Likertovu klasifikaciju)⁶, Janićijević naglašava da organizaciona kultura pretpostavkama, vrednostima i verovanjima koje nameće članovima organizacije, stvara ambijent u kojem je jedan stil vođstva prihvatljiv, dok drugi nije (Janićijević, 1997: 196).

U knjizi *Stilovi vođstva menadžera u Srbiji* Dušan Mojić, međutim, navodi da ako želimo da proučavamo uticaj kulture na postupke vođa u različitim zemljama ili regionima, nezaobilazan je pojam nacionalne kulture. On u svom istraživanju polazi od Hofstedovog proučavanja razlika između nacionalnih kultura kroz četiri dimenzije: distancu moći, individualizam, „muške“ naspram „ženskih“ vrednosti i izbegavanje neizvesnosti. Sam Hofsted je smatrao da je distanca moći najvažnija dimenzija nacionalne kulture koja utiče na vođstvo i određuje je kao stepen u kom manje moćni članovi institucija i organizacija u okviru društva očekuju i prihvataju da je moć nejednako raspodeljena (Mojić, 2003: 71-73).

⁴ O tome u: Janićijević, 1997: 166-176.

⁵ Vođstvo je istraživano još krajem tridesetih godina dvadesetog veka. Prve studije su se bavile funkcionalnim aspektima poslovnog vođenja. Težište proučavanja je bilo na efektivnom upravljanju kapitalom i materijalnim resursima, a cilj je bio da se postigne konkurentna prednost putem efikasnosti. Funkcionalni pristup je, međutim, doprineo tome da se vođstvo tumači kao statična i stereotipna aktivnost. Novo shvatanje pojma vođstva je vezano za primenu bihejviorističkih pristupa u menadžmentu, kojima je težište na ponašanju ljudi u radnoj sredini (Mojić, 2003:8).

⁶ Na osnovu rezultata istraživanja koja su rađena na državnom univerzitetu Ajova, načinjena je klasifikacija stilova vođstva u okviru se razlikuju tri osnovna stila: *autokratski*, *demokratski* i *liberalni*. Studija vođstva rađena na Ohajo univerzitetu, imala je za rezultat identifikaciju dve osnovne dimenzije vođstva: *orijentaciju na ljude* i *orijentaciju na zadatak*. Prema Likertu, razlikuju se četiri osnovna stila vođstva: *eksplorativno autoritarni*, *benevolentno autoritarni*, *participativni* i *demokratski* (prema: Janićijević, 1997: 167-168).

Vođstvo, distribucija moći i struktura organizacije mogu se sasvim promeniti, i iako je uticaj organizacione kulture na te promene moguć i izvestan, i ovaj proces (proces promena) je potrebno sagledavati u relaciji preduzeće (organizaciona kultura) - društvo ((inter)nacionalna kultura).

Na primeru poslovanja tzv. multinacionalnih kompanija može se, na najbolji način, sagledati složenost odnosa organizacione i nacionalne kulture (to jest, nacionalnih kultura).

Organizaciona kultura multinacionalnih kompanija

S obzirom na to da preduzeća posluju u okviru jedne ili više država, razumljivo je da u cilju postizanja tržišne konkurentnosti, odnosno osvajanja što šireg tržišta, nastoje da uspostave što bolju komunikaciju između svoje organizacione i posebnih nacionalnih kultura. To nastojanje je posebno izraženo u slučaju multinacionalnih kompanija koje se u literaturi ponekad označavaju i kao nadnacionalne.

Pojam nadnacionalne privrede svoje pravo značenje dobija u okviru kompleksnih i protivrečnih procesa globalizacije.

U kolokvijalnom govoru o globalizaciji, kao i u akademskim raspravama, uočljivo je često svodenje složenih globalizacionih procesa na nivo ekonomskih promena. Najekstremnije je, u tom pogledu, stanovište *hiperglobalista*.

Hiperglobalisti globalizaciju posmatraju kao primarno ekonomski fenomen, odnosno kao pojačanu integraciju globalne ekonomije. U toj globalnoj ekonomskoj integraciji položaj nacionalnih država je potpuno marginalizovan. Predstavnici ove škole tvrde da ekonomska globalizacija doprinosi „denacionalizaciji“ ekonomija kroz stvaranje transnacionalnih mreža proizvodnje, trgovine i finansija. Nasuprot njima, *skeptici* smatraju da savremeni nivo ekonomske međuzavisnosti nije bez presedana u istoriji i naglašavaju da istorijski podaci u najboljem slučaju govore samo o porastu internacionalizacije, odnosno interakcije između dominantno nacionalnih ekonomija, a ne o globalizaciji, pod kojom podrazumevaju perfektno integrisanu svetsku ekonomiju u kojoj preovlađuje „zakon jedne cene“⁷ (Held, 2003: 55).

⁷ Opširnije o ovim shvatanjima, ali i o shvatanju *transformacionista* u : Held, 2003: 48-58.

Odnos između nadnacionalnog i nacionalnog u procesu globalizacije, Urih Bek određuje razgraničavanjem značenja pojmova *globalnost*, *globalizacija* i *globalizam*. U tom smislu, Bek pod globalizacijom podrazumeva procese putem kojih transnacionalni akteri sa različitim izgledima na moć, orijentacijama, identitetima i mrežama, presecaju i potkopavaju suverene nacionalne države. On naglašava da globalizacija ne znači svetsku državu, nego *svetsko društvo* bez svetske države i bez svetske vlade. Svetsko društvo nije meganacionalno društvo koje sadrži i rastvara sva nacionalna društva unutar sebe, nego svetski horizont koji karakteriše višestrukost i neintegrisanost koja se razotkriva kada je stvorena i sačuvana u komuniciranju i delovanju (Bek, 2003: 138-142).

Iako su promene u okviru ekonomske sfere društava, koje se dešavaju pod uticajem globalizacije, najuočljivije i najintenzivnije, nikako se ne smeju ispustiti iz vida ni promene koje se dešavaju u ostalim sferama društva – političkoj i kulturnoj⁸. Promene do kojih dolazi u svakoj od ovih dimenzija međusobno se prožimaju i jedna drugu uslovljavaju, pa je, stoga, proces globalizacije potrebno sagledavati sa aspekta celine društva ili, bolje rečeno, *društava*, a ne svoditi ga samo na jednu od pomenutih dimenzija. Globalno društvo ima potrebu za globalno prihvaćenim „globalnim vrednostima“⁹, a ne samo za vrednosnim konsenzusom na nivou globalne ekonomije (Šljukić, 2007: 191-192).

Otvoreno, globalno (svetsko) tržište podrazumeva mnoštvo različitih, pa i suprotstavljenih sistema vrednosti, u okvirima kojih se uspostavlja i odvija komunikacija između preduzeća i njegove okoline. Globalizacija, dakle, nije samo ekonomski proces, nego se u njenim okvirima dešava i politička i kulturna transformacija

⁸ Vladimir Vuletić, u trećem poglavlju svoje knjige *Globalizacija* sistematično izlaže stanovišta različitih autora (Gidensa, Čejz-Dana, Robertsona, Beka, Helda, Votersa) o broju i „vrstama“ dimenzija globalizacije. Najjednostavniju podelu dimenzija (ekonomska, politička i kulturna), koja se pominje i u ovom radu, dao je Malkolm Voters (Vuletić, 2006: 42-87).

⁹ Globalne vrednosti su ovde pod navodnicima zbog toga što se misli na vrednosti koje se nameću i „forsiraju“ od strane razvijenih zapadnih kapitalističkih društava (čak i razvijenim društvima Istoka), a koje su, ne retko, u suprotnosti sa vrednosnim sistemima, potrebama i interesima brojnijih slabo razvijenih i nerazvijenih društava. O tome opširnije u knjizi Džozefa Stiglica (2002), *Protivrečnosti globalizacije*, Beograd: SBM-x, kao i u knjizi koju su uredili Džeri Mander i Edvard Goldsmit (2003), *Globalizacija – argumenti protiv*, Beograd: Clio.

društava. Jedan od aspekata, možda najvažniji, kulturne transformacije je spontano i (ili) namerno (organizovano) nastojanje da se raznoliki vrednosni sistemi homogenizuju, pri čemu se ta homogenizacija pokazuje kao, uglavnom, jednosmeran proces. Vrednosti najrazvijenijih kapitalističkih društava se nastoje proširiti (različitim sredstvima: medijima, kroz obrazovne sisteme i sl.) na ostala društva, sa ciljem olakšavanja komunikacije, pre svega, njihovih kompanija sa tržištem. Međutim, taj proces se ne odvija bez teškoća i otpora, usled čega često rezultira neuspehom ili, pak, kompromisom između „globalnih“ i lokalnih vrednosti (Šljukić, 2007: 195)¹⁰.

Na ovom mestu uočava se paradoks globalizacije: sa jedne strane, postoji težnja za homogenizacijom (vrednosti), odnosno težnja za poništavanjem značaja društvenog (nacionalnog, tj. političkog i kulturnog) identiteta, a sa druge strane je veoma izraženo nastojanje za formiranjem i razvijanjem, posebnog, „korporacijskog identiteta“ (Šljukić, 2007: 195), odnosno osobene korporacijske kulture. Teži se uništavanju identiteta (nacionalnog, lokalnog), da bi se formirao identitet (globalni).

Procesi globalizacije u kulturi, koje C. Hamelnik naziva „kulturnom sinhronizacijom“¹¹, trebalo bi, po mišljenju Dragana Kokovića, da označavaju masovni i jednosmerni tok proizvoda kulture iz centra prema periferiji, bez obzira na to da li se kultura dobrovoljno prima ili je rezultat nametanja („kulturnog imperijalizma“). Ovi spoljašnji uticaji potkopavaju i ruše sistem nacionalnog (regionalnog) identiteta i stvaralaštva (Koković, 2005: 94).

Multinacionalne kompanije svojim (uspešnim) poslovanjem nastoje, između ostalog, i uz pomoć osobene organizacione kulture, kao i specifičnom komunikacijom sa posebnim nacionalnim kulturama, da realizuju (ali istovremeno i izgrade) osnovne principe globalizacije.

Komunikacija između organizacione kulture ovih kompanija i posebnih nacionalnih kultura, odvija se na više nivoa. Kao pr-

¹⁰ U kontekstu rasprava o odnosu globalnog i lokalnog, Lutje (Luthje) smatra da se može govoriti o svojevrsnom procesu „glocalizacije“. Reč je o procesu u kome je došlo do „globalizacije visokotehnološke proizvodnje kroz lokalizovanu proizvodnu mrežu“ (prema: Milošević, 2004b: 156).

¹¹ Pojam „kulturne sinhronizacije“ treba da ukaže na to da nije na delu kulturni imperijalizam, već sadržaji za koje se potrošač kulture zalaže (Koković, 2005: 94).

vo, multinacionalne kompanije u cilju „osvajanja“ tržišta, nastoje da se prilagode zahtevima i potrebama (ali i da formiraju nove potrebe) nekog nacionalnog tržišta, koje posmatraju kao deo globalnog tržišta. To prilagođavanje potrebama tržišta ne treba, međutim, shvatati kao prilagođavanje vrednostima nacionalne kulture. Osim toga, pojedine, odgovarajuće vrednosti nacionalne kulture se, često izdvajaju i koriste u marketinške svrhe da bi omogućile uspešan prodor tih kompanija na tržište i što duže zadržavanje na njemu.

Sledeća zanimljiva dimenzija komunikacije organizacione kulture ovih kompanija sa posebnim nacionalnim kulturama vidljiva je iz toga što multinacionalne kompanije u cilju uspešnijeg poslovanja, odnosno agresivnijeg i prodornijeg osvajanja tržišta, ugrađuju u svoju organizacionu kulturu one aspekte pojedinih nacionalnih kultura koje im pomažu da ostvare svoj cilj. Tako su se, na primer, brojni aspekti japanske nacionalne (privredne) kulture (disciplina, negovanje „porodične bliskosti“ u preduzeću, poistovećivanje vlastitih ciljeva sa ciljevima preduzeća i sl.) našli u osnovi organizacionih kultura brojnih uspešnih kompanija. Uticaj elemenata japanske privrede i kulture na strukturu i kulturu „svetskih“ kompanija, označava se u literaturi pojmom *japanizacije*.

Prethodni pasus upućuje na to da proces globalizacije nije sasvim jednosmeran, kako se često misli¹². To potvrđuje i Ronaldo Mank (Ronaldo Munck), koji ukazuje na drugu raširenu tendenciju koju kreira „novi“ kapitalizam, poznatu kao *brazilizacija*. Pod pojmom *brazilizacija* se podrazumeva širenje obrazaca proizvodnje i društvenih odnosa, kao i kulturnih obrazaca tipičnih za Jug, na napredna društva severa. Konkretno, *brazilizacija* predstavlja zaokret prema obrascima zapošljavanja koji su oduvek bili tipični za Brazil i Jug uopšte, a čija je karakteristika dominacija „neformalnih“ i nesigurnih oblika rada (zapošljavanja). Sada ovaj obrazac postaje opšti, kako kapital pretvara čitav svet u jedno integrisano tržište rada, koje eksploatiše po svom nahodanju. Brazilizacija tako može biti, smatra Mank, viđena i kao *trećesvetizacija* Severa (Munck, 2002: 4).

¹² U literaturi se ponekad pojam globalizacije poistovećuje sa pojmom *amerikanizacije* ili *vesternizacije*, sa ciljem da se ukaže na to da se ovaj proces gotovo isključivo odvija pod uticajem SAD. To, kako pokazuju detaljnije analize globalizacije, nije sasvim tačno, iako se vrednosti pomenutog, najrazvijenijeg zapadnog i svetskog društva, svim raspoloživim sredstvima nastoje nametnuti kao najznačajnija i najpotrebnija u procesu globalne transformacije.

Primer *brazilizacije*, odnosno *trećesvetizacije* pokazuje da multinacionalne kompanije u cilju potpunog osvajanja globalnog tržišta „ugrađuju“ u svoju organizacionu kulturu i mehanizme ponašanja karakteristične i za neuspešna, nerazvijena društva, koji im, što je sasvim paradoksalno, upravo omogućuju dominaciju na tom tržištu.

Manuel Kastels primećuje da je ono što odlikuje razvoj informatičke, globalne ekonomije, upravo njen nastanak u različitim kulturnim/nacionalnim kontekstima (u Severnoj Americi, u Zapadnoj Evropi, u Japanu, u „kineskom krugu“, u Rusiji, Latinskoj Americi), kao i njen planetarni opseg, koji utiče na sve zemlje i dovodi do multikulturalnog referentnog okvira. Ali, navodi dalje Kastels, raznolikost kulturnih konteksta, u kojima informatička ekonomija nastaje i razvija se, ne isključuje mogućnost postojanja zajedničke matrice organizacijskih oblika u procesima proizvodnje, potrošnje i raspodele (Castells, 2000: 184).

Multinacionalne kompanije, dakle „apsorbuju“ određene (odgovarajuće), „najbolje“ (za njih) elemente različitih nacionalnih kultura i „ugrađuju“ ih u svoju organizacionu kulturu, zahvaljujući kojoj, u značajnoj meri, uspešno posluju i dominiraju na tržištu. Samo u tom kontekstu bi se ove kompanije mogle smatrati nadnacionalnim.

Sa druge strane, tako formirana organizaciona kultura multinacionalnih kompanija „ignoriše“ sve ostale nepreuzete obrasce nacionalnih kultura (ili celokupne nacionalne kulture), namećući im se tako kao superiorna, odnosno kao jedina koja omogućava poslovni uspeh.

Organizaciona kultura u kontekstu procesa tranzicije

Tranzicija, odnosno postsocijalistička transformacija, podrazumeva prelazak bivših socijalističkih društava iz netržišne (komandno – planske) u tržišnu privredu. Ovaj proces, koji treba sagledavati u kontekstu šireg procesa globalizacije, podrazumeva ne samo privrednu, odnosno ekonomsku reformu pomenutih društava, nego i njihovu političku i kulturnu transformaciju.

U praksi, ovaj pojam je sinonim za propadanje (društvenih) preduzeća „okoštale“ organizacione strukture i „prevaziđene“ organizacione kulture, koja nisu naviknuta na tržišno poslovanje. Sa druge strane, ovaj pojam se odnosi i na stvaranje novog, preduzet-

ničkog društva, odnosno na formiranje sasvim drugačije ekonomske i kulturne percepcije društvene stvarnosti.

Osvrćući se na rasprave o savremenim organizacijama rada, Silvano Bolčić izdvaja tipologiju organizacija Isaka Adižesa koja analizira „životni ciklus“ organizacija i posmatra ih u analogiji sa organizmom. Adižes razlikuje: organizacije u povoju, organizacije u zaletu, organizacije u odrastanju, organizacije u vrhunskoj formi, stabilizovane organizacije, aristokratske organizacije, birokratske organizacije i organizacije koje nestaju. Ovu tipologiju i opise pojedinih tipova, Adižes zasniva na karakteristikama ponašanja vođstva i članova organizacije, te na analizi strukture, kulture i pravila organizacijskog delovanja, uz uvažavanje globalnog društvenog konteksta u kome se uspostavlja takav tip organizacije (Bolčić, 2003: 132).

Iz navedene Adižesove tipologije, Bolčić izvodi jednu dihtomnu tipologizaciju organizacija na: *organizacije koje rastu* i *organizacije koje stare* (Bolčić, 2003: 132). Ova dihtomna tipologizacija je pogodna za objašnjavanje osobenosti organizacione kulture i strukture preduzeća u tranzicionim društvima.

Za organizacije koje u postsocijalističkim društvima nastaju i rastu, karakteristična su sledeća obeležja organizacijske kulture: ohrabruje se preuzimanje rizika, problemi se vide kao izazovi i mogućnosti koje valja iskoristiti, dozvoljeno je sve što nije izričito zabranjeno, promovišu se kadrovi koji omogućuju uspon organizacije (manje se pita „ko je on“, već „šta radi“), poslovni ciljevi su primarni. Sa druge strane, organizacionu kulturu preduzeća koja stare i propadaju karakteriše sledeće: ohrabruje se izbegavanje rizika, različite mogućnosti se vide kao problemi, zabranjeno je sve što izričito nije dozvoljeno, promovišu se kadrovi koji omogućuju stabilnost organizacije a primarni su politički ciljevi¹³.

Bolčić, takođe, navodi i podelu na uspešne i neuspešne (problematične) organizacije (Bolčić, 2003: 134), koja takođe može biti okvir razmatranja osobenosti organizacione kulture u društvima u tranziciji.

Karakteristike organizacione kulture postsocijalističkih organizacija rada, kao i njen uticaj na (ne)uspešno poslovanje tih or-

¹³ O navedenim karakteristikama organizacijske kulture, ali i strukturnim svojstvima organizacija, kao i globalnom društvenom kontekstu, videti u: Bolčić, 2003: 132-133.

ganizacija u sasvim izmenjenim društvenim okolnostima, biće pokazane na primeru srpskih preduzeća.

Organizaciona kultura srpskih preduzeća

U okviru aktuelnih rasprava o osobenostima razvijenih savremenih društava, ona se ponekad označavaju kao postindustrijska ili informatička. Industrijska organizacija se smatra prevaziđenim oblikom organizacije rada, a to se „dokazuje“ primerima zatvaranja fabrika u nekada razvijenim industrijskim oblastima i otpuštanjem radnika usled automatizacije, kompjuterizacije, pa i robotizacije rada¹⁴. Međutim, autori koji zastupaju ovo stanovište previđaju bitnu činjenicu da je usled globalizacije došlo do povezivanja tržišta radne snage, što je industrijalcima omogućilo da izmeste fabrike iz razvijenih u nerazvijene delove sveta (koji su uglavnom u preindustrijskoj fazi razvoja) gde je rad jeftiniji. Industrijski rad, dakle nije nestao, on je samo donekle „izmešten“ iz razvijenih društava, kojima je i dalje osnova razvoja. Taj novi momenat u procesu razvoja industrijskog rada uticao je na nastanak osobenih kultura u industrijskim organizacijama rada društava u razvoju. Osim toga, vrednosti industrijske kulture su se širile nezavisno od fizičkog premeštanja industrije i uticale da se i u nerazvijenim društvima „samostalno“ formira takav način organizovanja rada.

Da bi se razumele osobenosti organizacione kulture srpskih preduzeća, potrebno je ukazati na nekoliko važnih momenata razvoja srpske privrede (i srpskog društva uopšte). Kao prvo, proces industrijalizacije u Srbiji je relativno kasno započeo i u svom razvoju je u različitim istorijskim periodima bio različito vrednosno usmeravan. Industrijska kultura koja se u Srbiji razvijala od kraja devetnaestog veka do početka Drugog svetskog rata „sukobljavala“ se sa vrednostima vladajuće agrarne, preindustrijske kulture, da bi se nakon Drugog svetskog rata insistiralo na njenom ubrzanom razvoju koji je, ovoga puta, bio ideološki usmeravan. Danas se in-

¹⁴ Pojedini autori iz razvijenih društava Zapada zastupaju navedeno stanovište. Džeremi Rifkin u tom kontekstu govori o „kraju rada“. O tome u: Rifkin, Džeremi (2003): „Nova tehnologija i kraj radnim mestima“, u: Mander, Džeri i Goldsmit, Edvard (prir.), *Globalizacija – argumenti protiv*, Clio, Beograd, str:125-144.

dustrijska kultura u srpskom društvu ponovo suočava sa novim, potpuno izmenjenim zahtevima, odnosno vrednostima koje inicira proces globalizacije (preko „užeg“ procesa tranzicije), odnosno neoliberalna ideologija koja se nalazi u njegovoj osnovi.

Proces industrijskog razvoja u srpskom društvu, dakle, relativno kratko traje u poređenju sa industrijskom tradicijom razvijenih društava Zapada. Osim njegovog relativno kratkog trajanja, ovaj proces je u različitim periodima istorijskog razvoja srpskog društva bio različito vrednosno usmeravan što ga je značajno usporavalo i kočilo. To je uticalo na karakteristike organizacione kulture u industrijskim preduzećima u Srbiji koja, usled navedenih čestih promena, nije uspevala sasvim da se razvije, što je, uz druge faktore, imalo uticaja na poslovanje, ali i propadanje mnogih preduzeća.

U navedenim okvirima treba razumevati aktuelne probleme srpske privrede, koja se ponovo nalazi na prekretnici. Sa jedne strane su *organizacije koje stare*, a sa druge strane *organizacije koje rastu*. Organizacione kulture ovih preduzeća su potpuno različite¹⁵, posmatrano sa aspekta njihove percepcije društvene stvarnosti i odnošenja prema toj stvarnosti.

Usled relativne nerazvijenosti specifične organizacione kulture u mnogim srpskim preduzećima, njihov „kulturni prostor“ popunjavaju elementi nacionalne kulture (koji sami po sebi ne moraju imati negativan uticaj, naprotiv) izmešani sa prevaziđenim, ali i novim ideološkim sadržajima, što utiče na dezorijentisanost u poslovanju, ili na njihovo „zatvaranje“.

Mnoga srpska preduzeća nisu uspela da se oslobode „balasta“ vrednosti samoupravnog socijalizma, što je rezultiralo ili njihovim propadanjem ili jeftinom prodajom (koja često nije dovodila do revitalizacije kupljenih preduzeća). Nestajanjem države – socijalne ustanove, koja je uvek bila tu da pokrije gubitke uzrokovane neracionalnim poslovanjem, svoj identitet su izgubila mnoga preduzeća nenaviknuta na tržišno poslovanje (Šljukić, 2007: 198).

Sa druge strane, postoje u Srbiji preduzeća koja su uprkos navedenim teškoćama uspela (zahvaljujući i bolje razvijenoj organizacionoj kulturi) da odgovore na izazove tranzicijskog procesa.

¹⁵ Organizacione kulture ove dve grupe preduzeća koje se prepoznaju u srpskom društvu imaju upravo one karakteristike starih i novih organizacija koje su nešto ranije navedene u tekstu.

Nisu, dakle uvek obrasci nacionalne kulture (koji se ponekad „prozivaju“) jedini „krivci“ za slabo poslovanje mnogih srpskih preduzeća (iako u tome imaju udela). Uz objektivne društveno – istorijske okolnosti i nedovoljno razvijena (pa čak i potpuno nerazvijena) ili, pak neodgovarajuća organizaciona kultura uticala je na neuspehe tih preduzeća.

To se najbolje vidi na primeru različite reakcije preduzeća u Srbiji na ekonomski embargo uspostavljen tokom 90-ih godina dvadesetog veka od strane takozvane Međunarodne zajednice (institucionalno od UN). Neka preduzeća nisu uspela da se snađu u novonastalim okolnostima, što je uticalo na njihovo zatvaranje uz očekivanje da će se tako konzervirani sačuvati dok de dođu bolji dani (a neki su mislili da će se jednom sve opet vratiti „na staro“), koji za mnoge nikada nisu došli. Druga preduzeća su uspela da se prilagode promenama i nastave da posluju uspevajući tako da prevaziđu „kritični incident“¹⁶ i da opstanu, pa i da ojačaju.

Kada je reč o organizacionoj kulturi preduzeća u Srbiji, treba razlikovati tri kategorije preduzeća: ona koja su u procesu privatizacije prešla u vlasništvo velikih svetskih (multinacionalnih) kompanija, ona koja su u procesu privatizacije prešla u vlasništvo uspešnih domaćih preduzeća i ona koja se formiraju i razvijaju „samostalno“ i samostalno konkurišu na tržištu.

U preduzećima koja su ušla u sastav velikih uspešnih svetskih kompanija formira se organizaciona kultura pod uticajem tih kompanija. Ona se najčešće prosto preuzima, odnosno iz centra kompanije se širi na njenu periferiju¹⁷.

Sa druge strane, preduzeća u Srbiji koja se nisu privatizacijom našla u sklopu velikih svetskih kompanija nastoje da razviju

¹⁶ U formiranju organizacione kulture posebno značajnu ulogu imaju takozvani „kritični incidenti“ u istoriji organizacije. Reč je o događajima koji ugrožavaju sam opstanak preduzeća. Specijalan uticaj ovih incidenata se ogleda u tome što će uspešno rešenje problema koji je doveo do krize opstanka preduzeća, imati dalekosežniji uticaj na kulturu preduzeća nego rešenje nekog manje značajnog problema. Način na koji preduzeće tada postupi postaće pravilo za postupanje u svakoj sledećoj sličnoj situaciji (Petković, Janićijević, Bogičević-Milikić, 2005: 406).

¹⁷ Kao primer se mogu navesti preduzeća *Vlasinka* (punionica vode „Rosa“) i *Fresh & Co* (jedan od vodećih domaćih proizvođača sokova), koja su u procesu privatizacije ušla u sastav kompanije *Coca-Cola HBC* (www.cchbc-talents.co.yu).

organizacionu kulturu, ali da se i sama razvijaju pod uticajem organizacione kulture upravo tih velikih i uspešnih korporacija.

Kao primer se može navesti uspešna srpska kompanija *SIMPO*, u okviru koje danas posluje 80 malih, srednjih i velikih preduzeća, pretežno proizvodne orijentacije. Na njihovom sajtu se u okviru prezentacije karakteristika, strategije i ciljeva razvoja kompanije prepoznaju sve oprobane i uspešne koncepcije velikih zapadnoevropskih preduzeća (što se i otvoreno kaže), a uočavaju se i elementi organizacione kulture karakteristični za uspešne svetske korporacije (izvor: www.simpo.co.yu).

Dobar primer je i *Si&Si Grupa* koja je formirana na osnovama i iskustvu preduzeća *Subotičanka AD*, dugogodišnjeg domaćeg lidera u proizvodnji alkoholnih pića i marmelada. Ovo preduzeće je nastalo potpisivanjem licencnog ugovora sa kompanijom *Sinalco Internacional* iz Nemačke, kojim se odobrava proizvodnja bezalkoholnog napitka Sinalco. Sadržaji „misije“ i „vizije“ ove grupe, koji se nalaze na njihovoj internet prezentaciji pokazuju visoku usaglašenost kulture kompanije sa organizacionim kulturama najuspešnijih svetskih korporacija (izvor: www.arteska.com).

Navedeni primeri (ali i neki drugi koji nisu pomenuti u ovom tekstu) pokazuju da su „zavidan“ ekonomski uspeh postigla ona srpska preduzeća koja nisu sledila savete zapadnih ekonomskih savetnika o „malim i srednjim preduzećima“ kao ključnima za razvoj, nego koja su primenjivala recepturu najuspešnijih multinacionalnih kompanija (Šljukić, 2007:198).

Šansa srpskih preduzeća (ali i drugih preduzeća iz „tranzicionog“ okruženja) da uspeju u osvajanju neiskorišćenih ili nedovoljno iskorišćenih „niša“ (globalnog) tržišta, može se naći i u međusobnom udruživanju ili udruživanju sa preduzećima iz okruženja¹⁸. U tom slučaju je neophodno uspostavljanje intenzivne komunikacije njihovih organizacionih kultura međusobno, zatim njihovih organizacionih kultura sa posebnim nacionalnim kultura-

¹⁸ Ovde se misli na formiranje složenih organizacija: klastera (*clusters*) i stratejskih alijansi (*strategic alliances*). Klasteri su vrsta organizovanja rada zasnovana na povezivanju više organizacija u okviru jedne regije, sa svrhom da se bolje iskoriste poslovne prednosti konkretne regije na međunarodnom tržištu, što može dovesti do podizanja nivoa regionalnog razvoja. Stratejske alijanse su organizacioni oblik povezivanja ljudi koji počiva na dogovoru između pojedinih organizacija da zajedno deluju u određenoj oblasti rada. Određenje pojmova prema: Milošević, 2004b: 156-158).

ma, kao i sa organizacionim kulturama uspešnih svetskih kompanija.

Literatura

1. Bek, Urluh (2003), „Virtuelni poreski obveznici“, u: Vuletić, Vladimir (prir.), *Globalizacija – mit ili stvarnost?*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str: 129 – 142.
2. Bolčić, Silvano (2003), *Svet rada u transformaciji*, Beograd: Plato.
3. Castells, Manuel (2000), *Uspon umreženog društva*, Zagreb: Golden marketing.
4. Held, Dejvid (2003), „Debate o globalizaciji“, u: Vuletić, Vladimir (prir.), *Globalizacija – mit ili stvarnost?*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str: 48 – 60.
5. Jančićević, Nebojša (1997), *Organizaciona kultura*, Novi Sad: Ulixes, Beograd: Ekonomski fakultet.
6. Koković, Dragan (2005), *Pukotine kulture*, Novi Sad: Prometej.
7. Munck, Ronaldo (2002), *Globalisation and labour*, London & New York: Zed Books
8. Milošević, Božo (2004a), *Umeće rada*, Novi Sad: Prometej.
9. Milošević, Božo (2004b), „Transformacija organizacija rada u procesima globalizacije: uticaj novoliberalne ideologije“, *Sociologija*, Vol. XLVI, br.2, April – Jun, Beograd, str: 143 – 166.
10. Mojić, Dušan (2003), *Stilovi vođstva menadžera u Srbiji*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu.
11. Mojić, Dušan (2007), „Organizacije i nacionalna kultura“, *Sociologija*, Vol. XLIX, br. 4, Oktobar – Decembar, str: 347 – 368.
12. Petković, M., Jančićević, N. I Bogićević-Milikić, B. (2005), *Organizacija*, Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
13. Šljukić, Marica (2007), „Globalizacijske promene u sferi rada i identitet preduzeća“, u: Mitrović, Lj., Zaharijevski, D., Gavrilović, D. (ur.), *Identiteti i kultura mira u procesima globalizacije i regionalizacije Balkana*, Niš: Filozofski fakultet – Centar za sociološka istraživanja.

-
14. Vuletić, Vladimir (2006), *Globalizacija*, Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“.
 15. Zimanji, Veronika i Štangl-Šušnjar, Gizela (2005), *Organizaciono ponašanje*, Subotica: Univerzitet u Novom Sadu i Ekonomski fakultet.
 16. Županov, Josip (1985), *Samoupravljanje i društvena moć*, Zagreb: Globus.

U radu su korišćene informacije sa internet prezentacija:

<http://www.simpo.co.yu>

<http://www.cchbc-talents.co.yu>

<http://www.arteska.com>

Marica Šljukić

ORGANIZATIONAL AND NATIONAL CULTURE IN THE
CONTEXT OF THE PROCESS OF GLOBALIZATION*Summary*

In the conditions of the global linkage of markets, challenges that companies face have been becoming more and more numerous. During competition, organizational culture appears as an important factor of a company success. In the examination of characteristics of organizational culture and of its influence on company activities, it is especially important to question its relation to national culture and the reversed relation as well. In the atmosphere of *hyper-globalistic* denying of the role and importance of national economy (and of state and culture, too), it is necessary to examine the relation of organizational culture (above all, of multinational companies) to culture patterns of given societies, in order to clearly see its role, not only in company activities, but also in formation of demands of globalization that national cultures face.

Key words: organizational culture, national culture, globalization, multinational companies, market.

О ПОЈМУ НАЦИЈЕ И ЕКСТРЕМНОМ НАЦИОНАЛИЗМУ

Апстракт: У овом кратком раду биће представљене неке дефиниције појма нације, као и приказ развоја нације од настанка до данас. С обзиром да тај појам самом припаднику исте увијек носи и позитивну конотацију, у другом дијелу рада обратити ће се пажња на проблеме које изазива екстремни национализам, односно шовинизам, како он утиче на друге или колико је деградантан за саму нацију из које потиче.

Кључне ријечи: нација, национализам, екстремни национализам, шовинизам

Дефиниције нације грађанских и социјалистичких орјентисаних социолога се поприлично разликују; неке општеобразовне дефиниције изгледају овако: « Народ који дијели заједничке обичаје, поријекло, историју, те често и језик ; националност. Релативно велике групе организоване под једном обично¹ независном владом; држава. Те: « Тешко је дефинисати. Традиционално људи са заједничким прецима окупљени на одређеном територију. Такође се може односити људе различитог поријекла заједно окупљени ради различитих циљева. Обично је заједнички појам за поједине државе.»² Такође могу постојати народи без нације, као што је случај са нативним сјеверним американима³...»⁴ « Група појединаца чији заједнички идентитет ствара психолошке везе и политичку заједницу»⁵ Када су у питању већ поменуте дефиниције грађанских и социјалистички орјентисаних социолога може се примјетити да су оне настајале у тијесној вези са тада актуелним политичким проблемима у конкретној држави у којој је неки од њих живио. Ради лакше теоријске анализе те се дефиниције могу подијелити у сљедеће групе:

¹ [web-savvy.com/ river/Schuykill/ glossary.html](http://web-savvy.com/river/Schuykill/glossary.html)

² односи се на посебне државе у склопу САД-а- опаска аутора

³ уобичајени израз – Индијанци- опаска аутора

⁴ [www.embassy.org. Nz/ encyl/n1encyc.htm](http://www.embassy.org.Nz/encyl/n1encyc.htm)

⁵ www.comune.venezia.it/atlante/documents/glossary/nelson_glossary.htm

1. спиритуалистичке
2. субјективнипсихолошке
3. вулгарноматеријалистичке
4. емпиријскопозитивистичке
5. псеудомарксистичке
6. марксистичке

Првонаведене потенцирају разумјевају нацију као културне заједнице. Национални дух се обликује у држави-народ без државе нема ни своју историју- овакав став је нарочито изражен код Хегела, али и неких других њемачких мислилаца. Другонаведене се базирају на мисли и осјећањима неке групе људи о њиховомзаједништву, те њиховој тежњи да живе у таквој заједници и ова замисао је наишла на велики број присталица у Њемачкој. Ако се нација објашњава као група која има заједничке претке ријеч је он трећенаведеној групи дефиниција. Нација је у овом случају схваћена као етничка категорија, што се у савременом друштву може сматрати поприлично дискутабилним. Овај концепт је такође и близак расистичком концепту. Мултидимензионални приступ при рјешавању проблема дефинисања нације је карактеристика четврте наведене категорије. Управо овај приступ осигурава четвртој групи дефиниција предност над раније поменутиим. Мада се може расправљати да ли се довољно обраћа пажња на квалитативну разлику између великог броја фактора. Иако је петонаведена врста дефиниција⁶ у обзир узела историјски концепт, може се примјетити да приступ није квалитетан, јер је тешко расправљати о нацији у периоду преткласног друштва.⁷ Код марксиста Стаљин је покушао дефинисати нацију⁸, али не може се рећи и да је то врло успјешна дефиниција. Из шесте наведене дефиниције потребно је издвојити Кардеља чија дефиниција је у социјалистички орјентисаним круговима сматрана веома квалитетном: « Нација је , дакле специфична народна заједни-

⁶ првенствено се мисли на Ота Бауера

⁷ та дефиниција гласи: *нација је цјелокупност људи, који су заједничком судбином и заједничком саобраћајем чији је посредник језик, повезани у културну заједницу.* -Бауер, *Ото, Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie, Вес, 1924*

⁸ та дефиниција гласи: *Нација је историјски формирана стабилна заједница људи, настала на бази заједнице језика, територија, економског живота и психичке конституције која се испољава у заједници културе,* Стаљин, *Ј.В. Марксизам и национално колонијално питање, Београд, 1947*

ца настала на основу друштвене подјеле рада епохе капитализма, односно на развојном нивоу производних снага, када је квантитет вишка друштвеног рада почео да се претвара у нови квалитет друштвене интеграције на вишем степену, тј. на компактној националној територији односно у оквиру заједничког језика и блиске етничке и ⁹ културне сродности уопште». Без улажења у даљу проблематику дефинисања појма нације, који неминовно превазилази границе ове врсте рад, може се још додати да се нација јавља у вријеме распада феудалног друштва и настанка капитализма, јер је развита производње условио и нову друштвену подјелу - било је неопходно пуно шире тржиште, али истовремено и боље повезано. Феудалне грофовије, посједи и кнежевине су напросто постале претијесне, а њихове споне преслабе. Партикуларизам је морао нестати са историјске позорнице. Различите нације су различито и настајале; Француска се конституисала кроз буржоаску револуцију, у Италији је до уједињења дошло дјелимично револуционарним подухватом, а другим дијелом хегемонистичким тенденцијама савојске династије. Бизмарк је одозго ујединио Њемачку. Сељачки устанци који су имали карактер буржоаско-демократске ¹⁰ Револуције створили су Српску нацију. Хрватска нација је рођена у илирском покрету, итд. Грађански орјентисани социолози су сигурни да нације неће нестати, тј. да су такве Творевине, једном успостављене, вјечне. Марксистички орјентисани социолози су, опет били сигурни да је нација историјска творевина која ће једном бити превазиђена, јер ће ново тржиште и нови опсези друштвене подјеле рада укинути нацију по себи. Из ове перспективе је тешко просудити који од њих су у праву, мада савремена глобализација и токови макроекономије иако прелазе границе нација за сада се нечине и као пријетња истој.

Појам нације и националне припадности у великој мјери дефинише појединце. Као припадник неке нације појединац се највише поноси историјом и достигнућима те нације, или чак оним што је та нација или неки појединац учинио за цијело човјечанство. ¹¹ Таква врста позитивног поноса каракте-

⁹ Кардељ, Едвард, Марксизам-мисао савремене епохе, Београд, 1976

¹⁰ било по програму, било по протагонистима-опаска аутора

¹¹ добре намјере за понос својом нацијом можемо пронаћи и било гдје - Тесла је понос Српске нације, Декарт Француске, итд.

ризирана осјећајем припадности, добродосла је и објективно је неутрална – из таквих перспектива не настаје конфликтност.¹² Супротност оваквом осјећању чини издизање своје нације над свим осталим, те вјеровањем да је та нација, по било коју цијену, предодређена да влада свијетом. На том путу превласти све појединачне жртве су ирелевантне, а битан је само концепт који ће ту нацију довести превласт у свијету.¹³ Примјера екстремног национализма има веома много. Можда најупечатљивији јесте њемачки национализам који се појавио у периоду национал-социјалистичке партије под вођством Адолфа Хитлера. Он је чак расправљао о томе да кохеренција једне нације зависи и од тога да се одреди само један непријатељ те нације, без обзира да ли је то заиста највећи непријатељ.¹⁴ Дигресивно, али битно за склоп рада неминовно је нагласити да злочини које је починио у Европи немају премца, али ипак највећи број оних који данас из било које перспективе истражују његово дјеловање га ниједном не називају злим.¹⁵ Адорно¹⁶ је тврдио да је Хитлер наметнуо нови категоријски императив- подеси своје дјеловање тако да се Аушвиц, као мјесто ужасног злочина инспирисано искључиво мржњом једне нације према другој, више никад и не догоди. Ипак то се догодило, те заправо нема неког реалног разлога, осим можда квантитативног¹⁷, посматрати овај злочин над Јеврејима већим него што је то на примјер злочин који се десио у Руанди или у Турској. Екстремни национализам, усмје-

¹² Нужно је споменути да има аутора, попут Артура Шопенхауера, који су сматрали да не постоји примитивнији понос од националног, јер нико не бира у којој нацији ће бити рођен- он је истицао да такав понос осјећају само они појединци који никад ништа позитивно нису учинили у свом животу- види Шопенхауер Артур, О срећи, љубави, филозофији и умјетности, Нови Сад, 1999

¹³ у социологију се разликују појам националност и шовинист – први воли своју нацију, поштује туђе, други истиче своју нацију, а мрзи остале- без обзира у свакодневном говору појам националисте се често схвата негативно, а користе се и појмови попут екстремног национализма и сл-опаска аутора

¹⁴ vidi Hitler, Adolf, Mein Kampf, Zagreb, 2001

¹⁵ за опширније види, Rosenbaum, Ron, Explaining Hitler, NY, 1999

¹⁶ Адорно Теодор, Mimima Moralia, Sarajevo, 1987

¹⁷ начини, мучења, убијања и страхаота које су припадници неке нације доживљавали од неког другог само из тог разлога су се мање, више појављивали и другде.

рен ка јерменском народу у Турској, 1915године однио је 800000 жртава, дакле, више од половине припадника тог народа је страдало¹⁸ (сматра се да је у Турској тада живјело 1300000 људи). Турска влада данас негира овај злочин, те признаје мање од половине жртава- питање екстремног национализма није тиме ријешено, јер број жртава фактички не мјења реалну слику о испољавању таквог национализма. У суштини и прогон Курда у данашњен добу, није ништа бољи и другачији, већ се и ту афирмише типични екстремни национализам, иако је број прогнаних тридесет хиљада. Национализам помјешан са расизмом, било да се нација посматра као раса какао је то чинио Хитлер, или уопште раса као раса црних или бијелих такође је небројено пута довело до катастрофалних посљедица. Док су на примјер Белгијанци управљали ткз. Белгијским Конгом, данашњим Зиром, у периоду од 1880-1920 године становништво те државе је са двадесет милиона пало на девет.¹⁹ Тешко или готово немогуће би наведене злочине могли дефинисати као политичке, они то јесу једном мјером, али питање на које би тебало ставити акценат јесте ко јето, који су то војници који су извршавали наредбу и чинили етничко чишћење. Која су их предубјеђења водила, односно, како су схватали туђу нацију толико инфериорном у односу на своју да су пристајали чинити такве ствари. Коначно, да ли је вјера у супериорности властите нације довољна као идеја водила и за овакве акције? На крају који појединци стварају идеје екстремног национализма? Екстремни национализам се појављује код особа које се фокусирају на ријешавање неког практичног проблема иако у крајњој инстанци такав национализам и нема везе са проблемом.²⁰ Ајхман, Хес су стајали иза основне идеје протјеривања и ликвидације Јевреја из Њемачке – овдје говоримо о врло интелигентним особама. На језеру Ванзе, одржан је састанак сла 14 учесника. Половина, односно седморица су били доктори наука; 6 од 15 вођа ескадрона у логорима смрти на истоку су такође носили ту титулу. И даље остаје отворено питање ко су били појединци, егзекутори и да ли је екстремни национализам довољан да се приступи ужа-

18

¹⁹ Nimark, Norman, *Fires of Hatred*, London, 2001²⁰ Види Зигмунд Бауман

сним злочинима над другом нацијом?²¹ Прије одговора на ово питање још је неопходно подсјетити и на чињеницу да је немогуће све Нијемце посматрати као екстремне националисте или антисемисте – ово нарочито треба нагласити због аутора као што је Голдхаген који је по том питању отишао у потпуно погрешном смијеру. Велики број Нијемаца није био антисемитички настројен, нити су показивали било какве знакове екстремног национализма, што не значи да они нису имали јаке и позитивне осјећаје везане за своју нацију. Ово можемо видјети и у службеном извјештају о Кристалној ноћи: «Зна се да је антисемитизам данас у суштини ограничен на партију и њене организације и да у народу постоји извјесна група која нема никаквог разумјевања за антисемитизам и којој недостаје способност почињавања. У данима након Кристалне ноћи ти су људи моментално отрчали у јеврејске радње. То се највјероватније догодило због тога што смо ми антисемитички народ и антисемитичка земља, али је антисемитизам ипак слабо заступњен у свим изражајним облицима живота међу народом у држави ...и даље постоје групе...у њемачком народу говоре о јадним Јеврејима, које не разумију антисемитски став њемачког народа и који бране Јевреје у свакој прилици. Није у реду да само²² вођство и партија буду антисемити. Контрадикторност овог кратког извода је више него очигледна – аутор на све начине покушава доказати да је антисемитизам карактеристика њемачког народа, али текст који је саставио говори баш све о томе колико су Њемци као народ склони екстремном национализму- није у рду да само вођство и партија буду антисемити. Да ли се антисемитизам односио и на баш све припаднике партије, остаје отворено питање. Ипак, екстремни национализам је био присутан у неком проценту у њемачком народу и постојали су они обочни Нијемци који су пристајали да ликвидирају Јевреје само зато што су друге националности.

²¹ такође је познато да су Нијемци стварали нешто попут моралног вакума- сви Јевреји су потпуно били неухрањени, напосто дехуманизовани-то их је требало учинити масом и тако екуторима олакшати њихов по- сао. Звучи невјероватно, али у логорима се врло негативно глеало на самоубиство-иако је ликвидација била предивљена, ликвидатори су сматрали да онај који себе још довољно сматра личношћу те не може издржати прити- ак и одузима си живот, јесте њихов пропуст-они су Јевреје требали натјерати да се осјећају као не људи.

²² Цитирамо према Бауману, *Modernity and The Holocaust*, NY, 1989

Очигледно због тога нису осјећали грижу савјести у ликвидацијама су учествовали много пута- с обзиром да те људе нису познавали, нити су им исти икад починили неко зло, остаје чињеница да је екстремни национализам у неким случајевима довољана разлог за геноцид.²³ Такозвани 101. резервни полицијски батаљон је бројао 500000 људи- они нису били никакав посебно одабран одред; просјечни Нијемци. За разлику од људи на ратиштима њихови непријатељи, нису носили оружје, па је излишно говорити о сукобу и ратним правилима. Према Браунингу²⁴ тих 500000 људи је убило 38000 Јевреја, а 45000 депортовано у Треблинку²⁵. То се догодило у периоду од 16 мјесеци, између 1942 и 1943. године. Просјечно је сваки резервни полицајац убио 76 Јевреја, раније ти полицајци нису учествовали у биткама. Аутор чак тврди да су имали прилику да се повуку и прије првог задатка на тргу у Јозефофу (ту је убијено 1500 Јевреја), а да је прилику за повлачење након свега искористило тек 10-20 % људи. Голдхаген мисли да је тај проценат превисок, мада је то и ирелевантно. Највећи број њих извршава тај посао, а данас не постоји нити један документ из Трећег Рајха који говори о смакнућу полицајаца или војника под оптужбом да је одбио починити убиство Јевреја. Аутор још више податком да су се масакру прикључили артисти из Берлина чији је приоритет задатак био забављање трупа – то су учинили . Добровољно, дозвољено им је било да убијају Јевреје. Касније су наведени полицајци говорили да им је најважнија била припадност њиховој националној групи, да су је доказивали убијањем и да су о самом убијању заправо и најмање мислили. Питање је да ли су они заиста и потпуно мрзили Јевреје или су својим поступцима само доказивали оданост својој нацији? Наведени примјер је заправо типолошки начин размишљања у тој и симиларним ситуацијама- може се говорити и о екстремном национализму на нашем тери-

²³ отприлике 50% Јевреја је убијено у гасним коморама, што значи да је преостала половина убијана на неки начин «лицем у лице»- тако се није могло радити о дехуманизацији, маси, већ о човјеку који зарад властите идеологије убија неког другог (у овом сличају припадника друге нације)

²⁴ Кристофер Браунинг, Обични људи, Београд, 2004.

²⁵ За овај рад и појам екстремног национализма цифре убијених и прогнаних нису нарочито битне-чак и да су реалне своте 90% мање то не мјења чињенице које говоре шта су способни људи учинити против других ради идеје нације, супериорности над другим и сл.

торију између 1990-1995, терористичком рату који је покрену- ка Ал-Каида.итд.Идеја националне припадности и доказа ода- ности истој је у сваком наведеном случају била довољна да се почине злочини те да се при томе јако мало или никакао раз- мишља о жртвама. Још је занимљива чињеница да су Нијемци на највишим положајима у току Другог свјетског рата изгра- дили и себи својствен кодекс понашања – као супериорна на- ција наводно су га се требали придржавати сви припадници исте. Тај морални кодекс је парадоксалан, Хес је наглашавао да је он морална особа и трудио се да поштује себи задани морал.Погрешно је красти од Јевреја- али не и убијати их. То вјероватно потиче од Химлера.» Онај ко украде и једну марку мртав је човјек. Неки СС војници су прекршили ово правило и умријет је без милости. Ми имамо морално право да уни- штимо тај народ. Али немамо право да се ²⁶обогатимо». Било каква критика наведеног би била уистину излишна. Као по- сљедњи прилог о екстремном национализму и засљепљености властитом нацијом, те њеном супериорношћу у овом реду на- ведимо Хесове ријечи:» Када ми је љета 1941.године Химлер дао наређење да у Аушвицу припремим инсталације, гдје би могла да се врше масовна убиства и да лично вршим та истре- бљења, нисам имао ни најблажу идеју о њиховом обиму и по- сљедицама. То је очигледно било необично и чудовишно на- ређење.Упркос томе , разлози за овај програм истребљења чи- нили су ми се исправним. Тада о томе нисам размишљао , до- био сам наређења и морао сам да га спроведем. Нисам могао себи да дозволим да стварам став о томе да ли је масовно истребљивање Јевреја било неопходно или н е пошто ми је недо- стајала ²⁷неопходна перспектива». Каква неопходна перспек- тива? Питање очигледно без могућег одговора? Дакле, сам по- јам нације, схваћен не било који од презентованих начина ни на који

начин не упућује до чега све може довести величање властите нације или чак довођења своје нације до супериорности. Нала- зимо да је немогуће такво шта изоставити из дефиниције исте. Екстремни национализам је веома честа појава, а његов радикализам не губи на својој снази. Нација за сада није пре-

²⁶ Према Офсад, Харалд, Осло 1971.

²⁷ Хесе Рудолф, Командант Аушвица, Лондон , 2000.

вазиђена и не чини са да би ускоро могла бити, на крају питање је и да се она превазиђе да ли би то значило да људи поново не би нашли неки нови начин да се међусобно подијеле, а самим тим и супроставе. Као позитиван однос према властитом, одакле толика нетрепелјивост према туђем? Да ли тас љубави и мржње мора бити овако постављен? Да ли је нација и националност само пандан прихваћености у једној од више најчешће супростављених група? Колико је сигурна та подијеленост? Народи који вијековима живе на блиској територији се неминовно мијењају- има ли заправо чисте нације по рођењу или се само ради о опредјелјењим?

Литература:

1. Bauer, Oto, *Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Beč, 1924
2. Stačin, J.V. *Marksizam i nacionalno kolonijalno pitanje*, Beograd, 1947
3. Kardelj, Edvard, *Marksizam – misao savremene epohe*, Beograd, 1976
4. Sopenhauer, Artur, *O sreći, ljubavi, filozofiji i umjetnosti*, Novi Sad, 1999
5. Hitler, Adolf, *Mein Kampf*, Zagreb, 2001.
6. Rosenbaum, Ron, *Explaining Hitler*, New York, 1999
7. Adorno, Toedor, *Minima Moralia*, Sarajevo, 1987
8. Naimark Norman, *Fires of Harted*, London, 2001
9. Hochschild Adam, *King Leopold Ghost*, London, 2002.
10. Buman, Zygmunt, *Modernity and The Holocaust*, New York, 1989
11. Glass, Jamrs, *Life unworthy of life*, New York, 1987
12. Goldhagen Daniel, *Hitlerovi dobrovoljni dzelati*, Beograd, 1998
13. Brauning Kristofer, *Obicaji ljudi*, Beograd, 2004.
14. Hess Rudolf, *Commadant of Auscwitz*, London, 2000
15. [web-savvy.com/ rivr/Schuykill/ glossary.html](http://web-savvy.com/rivr/Schuykill/glossary.html)
16. www.Embassy.org/nz/encycl/nlencyc.htm
17. [www.comune.venezia.it/ atlante/documents/glossary/nelsonglossary.htm](http://www.comune.venezia.it/atlante/documents/glossary/nelsonglossary.htm)

Vjekoslav Kolajić

ABOUT NOTION OF NATION AND EXTREME
NATIONALISM*Summary*

In this short work we presented some of definition of the nation, as well as development of nations from origin to nowadays. The notion of nation is always marked by positive emotions, because of that in the second part of this work we presented problems which are caused by extreme nationalism, chauvinism. Relevant question is, what is influence of chauvinism on the nation?

Key words: nation, nationalism, extreme nationalism, chauvinism

Садржај

Михајло Поповић СРБИ НА ИСТОРИЈСКОЈ НИЗБРДИЦИ	7
Миодраг Ранковић СВЕТСКА ЗБИЉА И НАГОВЕШТАЈИ С ПОЧЕТКА ТРЕЋЕГ МИЛЕНИЈУМА	19
Михаило Марковић НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕСИ, ПАТРИОТИЗАМ, НАЦИОНАЛИЗАМ	49
Слободан Антонић НАЦИЈА И ИНТЕГРАЦИЈА: СЛУЧАЈ СРБИЈЕ	61
Милован М. Митровић СРБИЈА И ЕВРОПА ПОСЛЕ ОТИМАЊА КОСОВА	75
Божо Милошевић СОЦИОЛОШКО-ИСТОРИЈСКИ ПРИСТУП РАЗУМЕВАЊУ НАЦИЈЕ И НАЦИОНАЛИЗМА	103
Драган Коковић КУЛТУРНИ И ЕТНИЧКИ ИДЕНТИТЕТ	119
Зоран Аврамовић ДЕМОКРАТСКЕ РАЗЛИКЕ И ЈЕДИНСТВО НАЦИЈЕ	131
Лазо Ристић МЕЂУСЛОЈНИ ОДНОСИ У ЕТНИЧКИ НЕХОМОГЕНИМ ДРУШТВИМА	145
Љубиша Митровић Драгана Стјепановић-Захаријевски НАЦИЈЕ НА БАЛКАНУ ИЗМЕЂУ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ И РЕТРАДИЦИОНАЛИЗАЦИЈЕ	161
Mitar Miljanović SUKOV CIVILIZACIJA I(LI) SUKOV IDENTITETA (Pokušaj dijaloga raznomišljenika)	177
Момир Зековић МОНДИЈАЛИЗАЦИЈА И РАЗГРАЂИВАЊЕ СРПСКОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА	191
Radoš Radivojević Tijana Vučević МЕЂУЕТНИЧКИ ОДНОСИ У ШКОЛАМА ВОЈВОДИНЕ	207
Слободан Вукићевић НАЦИОНАЛНА ИЛИ ГРАЂАНСКА ДРЖАВА И САВРЕМЕНО ДРУШТВО	231
Срђан Шљукић ЗНАЧАЈ НАЦИЈЕ И НАЦИОНАЛИЗМА У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ	253

Nada Raduški SAVREMENA SRBIJA – NACIONALNA HOMOGENIZACIJA STANOVNIŠTVA	269
Боро Трамошљанин НАЦИЈА, НАЦИОНАЛИЗАМ И НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ	283
Зоран Милошевић КАКО СУ МАЛОРУСИ ПОСТАЛИ УКРАЈИНЦИ	303
Милојица Шутовић „ЗАКАСНЕЛА НАЦИЈА” И (РЕ)ФЕУДАЛИЗАЦИЈА БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	315
Dragutin Čegar NACIONALNE MANJINE I OSTVARIVANJE NJIHOVIH LJUDSKIH PRAVA U ZAJEDNIŠTVU SA TRI KONSTITATIVNA NARODA BOSNE I HERCEGOVINE	327
Биљана Милошевић НАЦИЈА, НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ, НАЦИОНАЛИЗАМ	347
Златиборка Попов- Момчиновић НАЦИОНАЛИЗАМ - САВРЕМЕНИ КОНТЕКСТ	357
Драгомир Вуковић НАЦИЈА И ЊЕНА ИСТОРИЈСКА (НЕ)ПРОЛАЗНОСТ	373
Marica Šljukić ORGANIZACIONA I NACIONALNA KULTURA U KONTEKSTU PROCESA GLOBALIZACIJE	389
Вјекослав Колајић О ПОЈМУ НАЦИЈЕ И ЕКСТРЕМНОМ НАЦИОНАЛИЗМУ	407